

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Milan Vojáček

Velkostatek Maleč v riegrovské éře

hospodářské a sociální dějiny

vedoucí práce: Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Praha 2006

Charles University, Prague

Faculty of Philosophy and Arts

Institute of Economic and Social History

Milan Vojáček

The Maleč farm at the time of F. L. Rieger

Economic and Social History

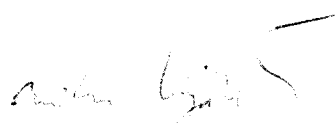
Supervisor: Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Prague 2006

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze 8. srpna 2006

A handwritten signature in dark ink, appearing to be 'Michal Bzák', with a horizontal line drawn above the name.

„V práci a věděni jest naše spasení.“

F. L. Rieger

Na tomto místě bych chtěl poděkovat všem,
díky nimž tato práce mohla vzniknout,
především pak své ženě Janě.

Obsah

1. Vymezení tématu, teoretická východiska, metodologie, rozbor literatury a pramenů	1
2. Kronika	17
2.1 Rigrovy rodinné a majetkové poměry před koupí Malče	17
2.1.1 Zakotvení (1851-1853)	17
2.1.2 Suchdol (1854-57)	21
2.1.3 Prodej mlýna v Semilech	24
2.2 Koupě Malče v roce 1862	26
2.3 Stav statku při převzetí manželi Riegrovými	30
2.4. Významnější události a mezníky v dějinách Malče	32
2.4.1 Válečný rok 1866	32
2.4.2 Založení cukrovaru a úřednická rošáda, nástup Václava Červinky	35
2.4.3 Krach cukrovaru v Malči, konjunktura lihovaru v Předboři, závěr Riegrovy éry	40
3. Analýza fungování velkostatku Maleč	45
3.1 Zemědělství	45
3.1.1 Polní práce	47
3.1.2 Živočišná výroba	55
3.1.3 Lesní hospodářství	57
3.2 Průmyslová výroba na statku	63
3.2.1 Drobný průmysl	64
3.2.2 Pivovar v Malči	67
3.2.3 Lihovarnictví	70
3.2.4 Cukrovar v Malči	82
3.3 Vyvazení statku, pacht a celková bilance hospodaření	95
3.3.1 Vyvazení velkostatku Maleč	95
3.3.2 Problematika pachtu	99
3.3.3 Celková bilance hospodaření na Malči a její dopad na rodinné finance	106

4. Mezi politikou a vlastními ekonomickými zájmy	111
4.1 Význam statku pro Riegra a jeho rodinu	111
4.1.1 Venkovská rezidence	112
4.1.2 Oikos	116
4.2 Politika a ekonomika	119
4.2.1. Rieger ekonomický teoretik	119
4.2.2. Místní politik a ekonomický obroditel kraje	122
4.2.3. Ve finančním a ekonomickém světě	129
4.2.4. Riegrova podpora stranického tisku	133
4.2.5. Služebník národa a mecenáš	144
5. Závěr	152
Prameny	158
Literatura	161
Resume - The Maleč farm at the time of F. L. Rieger	170
Přílohy	

1. Vymezení tématu, teoretická východiska, metodologie, rozbor literatury a pramenů

Na myšlenku analyzovat problematiku týkající se velkostatku Maleč v Riegrově éře mě přivedlo pořádání archivních dokumentů z rozsáhlé rodinné pozůstalosti tohoto významného českého politika 2. poloviny 19. století. Uvědomil jsem si, že dosavadní historické bádání zabývající se českou politikou a jejími představiteli v tomto období ponechává oblast ekonomického zázemí politiků poněkud stranou. Také studie, které si všímají fungování velkostatku a jeho vazeb na společenskou strukturu, se týkají převážně staršího období. Osobnost Františka Ladislava Riegra (1818–1903), majitele velkostatku Maleč a Modletín, spojuje oba dosud spíše opomíjené okruhy historického výzkumu.

Velmi obtížné bylo časové vymezení tématu. V původním záměru jsem chtěl sledovat období do 50. let 20. století, kdy byl velkostatek Riegrově rodině zestátněn. S ohledem na velké množství pramenů a provázanost tématu se soudobými společenskými a politickými souvislostmi se ukázalo jako reálné analyzovat problematiku pro období života F. L. Riegra. Jeho smrt v roce 1903 a následný pronájem velkostatku tvoří výrazný mezník. Riegrovi dědici již nehráli v životě české společnosti tak výraznou roli, a také systém hospodaření na velkostatku se změnil. Z těchto důvodů jsem stanovil jako koncový mezník práce rok 1904. Obtížnější bylo stanovení mezníku na druhé straně časové osy. Riegrovská éra na Malči sice de iure začíná koupí velkostatku v roce 1862, ale to bylo Riegerovi 44 let a byl již za polovinou svého života. Z tohoto důvodu bylo nutné se věnovat sociálně-ekonomickým poměrům Riegrovy rodiny v období od počátku 50. let. Také pro analýzu poměrů na velkostatku bylo nezbytné provést průzkum této problematiky v období předchozím. Jako zásadní a všeobecně akceptovaný mezník zde slouží zrušení poddanství, jehož praktické naplňování spoluurčovalo změny venkova v následujícím období. Stručně řečeno v následující studii půjde o relativně dlouhé a komplikované období od roku 1851 do roku 1904.

Co se týká obsahového vymezení tématu, vyplynulo ze základních otázek, které jsem si na počátku výzkumu položil:

Jak fungoval velkostatek Maleč a jakou roli v tom hrál F. L. Rieger?

Jakou úlohu hrál velkostatek v životě Riegrovy rodiny?

Odkud získával Rieger finance pro svoji politickou činnost a reprezentaci v jednotlivých obdobích své aktivity?

Domnívám se, že hledání odpovědí na tyto otázky umožňuje studovat nejen profil zajímavé rodiny, která byla součástí české národní elity, ale také odkrývá základní tendence sociální a kulturní proměny venkova v tomto období. Cílem předkládané studie je podat přehled o ekonomických poměrech Riegrovy rodiny a o dění na velkostatku Maleč ve sledovaném období, analyzovat fungování velkostatku, ukázat ekonomické a sociální pozadí Riegrovy politické činnosti. Domnívám se, že studie analyzující Riegrovy snahy na poli podnikání a ekonomické pozadí Riegrovy politické činnosti může poodhalit některé dosud opomíjené otázky vztahu politiky a ekonomiky v době formování moderních elit v obou těchto oblastech.

Jaká jsou moje teoretická východiska a jakých metodologických přístupů jsem při výzkumu použil? Poměrně zdařile vystihl moje základní teoretické východisko Pavel Mücke v recenzi sborníku *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes*: „někteří badatelé k reflexi primárně nepoužívají literaturu, naopak se „noří“ do roviny svých pramenů a teprve zde (chce se dokonce říci „uvnitř“ a zároveň „zdola“) své dějiny teoreticky promýšlí...“¹ Aniž bych chtěl zpochybňovat nezbytnost hledání a zdůvodňování teoretických východisek přítomných v historikově zkoumání a jeho výsledcích, kladu na první místo práci s prameny a jejich kritiku. Teoretizování o metodologických přístupech považuji za neplodné, pokud není spojeno s adekvátním využitím těchto přístupů při výzkumu pramenů. Domnívám se, že metodologické impulsy, které přicházejí především z oblasti sociálních věd, by měly nutit historiky k reflexi. Tyto impulsy by měly tvořit „pozadí“ jejich práce, které jim umožňuje odpoutat se od pramenů a konkrétního zkoumaného obsahu a otevírá prostor pro kladení otázek. To, že jsme vždy v zajetí určitého diskursu, je jasné a je dobré, pokud jsme si toho vědomi. Vědomí a znalost takto vytyčeného prostoru našeho zkoumání nám umožňuje nahlížet jeho limity. Pokud se nechceme spokojit s konstatováním známým již v antice, že nelze nic poznat, a i kdyby se něco poznat dalo, že toto poznání nelze sdělit, nezbývá nám, než se pokoušet námi zkoumané téma uchopit a tlumočit ostatním. Bude se tak dít metodami, které si, jako nám blízké a pro studium daného tématu účelné, zvolíme. V následujících odstavcích se proto pokusím představit konkrétní metodologická východiska, metodické postupy, literaturu a prameny použité při zkoumání velkostatku Maleč v riegrovské éře. Čtenář by si měl na jejich základě udělat představu o principech zkoumání a faktickém postupu při uchopení daného tématu. Zároveň by měly vyplynout limity mnou aplikovaného přístupu.

¹ Časopis Národního muzea, řada historická, 2005/1–2, s. 101.

Jelikož se jedná o práci, která si klade za cíl přiblížit osobnost F. L. Riegra a jeho rodinu na základě určité ekonomické analýzy a následné analýzy zaměřené na sociální, politické a kulturní souvislosti, je zde zřejmá inspirace Marxovým konceptem základny a nadstavby. Tento koncept je ovšem korigován zdůrazněním zpětné vazby jednotlivých stránek Marxem koncipované struktury, dále inspirací konceptem symbolického kapitálu a teorií jednání Pierra Bourdieu. V této souvislosti je nutné poznamenat, že vycházím z metodologického předpokladu, že v sociálních dějinách lze výhodně aplikovat pojem sociální struktury.² Sociální strukturu chápu jako určitý explikační model, který implicitně vychází z konkrétní dějinné situace. Není proto možné sociální strukturu pouze konstruovat, jak k tomu směřují sociální vědy, ale je nutné se ji snažit rekonstruovat. Sociální struktura díky svému nadindividuální charakteru umožňuje postihnout dějinné jevy prostřednictvím typizace a generalizace, což otevírá možnost komparace a sledování určitých trendů. V důsledku toho je konstituováno rozsáhlé interpretační pole. Na druhé straně ovšem hrozí možnost abstraktního a formálního popisu dějin, který je vzdálen skutečnosti v její pestrosti. V takto pojaté (konstruované) struktuře není prostor pro svobodné jednání dějinných aktérů, chybí adekvátní hodnocení konkrétních zážitků a analýza individuální zkušenosti, jež určuje horizont rozhodování jednajících osob. Proto je nutné vyvažovat tuto svým způsobem ahistorickou koncepci historickou rekonstrukcí sociální struktury. Určitou inspirací zde mohou být postupy historické antropologie. Otevřenou otázkou zůstává, zda lze tento ambivalentní požadavek naplnit.

Dále vycházím z předpokladu, že sociální struktura není statická, ale při studiu dějin musí být strukturou dynamickou. Jako nosný se mi v tomto směru pro sledované období jeví koncept modernizace. Devatenácté století je zcela jistě ovlivněno étosem osvícenství a v určitém smyslu sklízí jeho plody. Modernizace, ke které dochází jak v technologicko-ekonomickém, tak společenském, ale i politickém a kulturním směru, je jasně patrná. Jde o jakýsi majoritní trend. Pro komplexní pochopení je ovšem nutné sledovat i trendy protichůdné. Zde je nutno doplnit koncept modernizace regulativem tradice a tradičních vazeb. Tyto tendence jsou ještě patrnější v agrárním prostředí a jejich reflexí byl ruralismus.

V případě předkládané studie jde o určitou sondu do problematiky, která nabyla dosud předmětem badatelského zájmu. Domnívám se, že je tomu tak z důvodu velkého množství a typu pramenů, jež jsou k dispozici. Většina studií zabývajících se velkostatkem nepřekročila

² Relevanci konceptu sociální struktury pro studium velkostatků v 16.–19. století v Čechách ukázaly výsledky výzkumného projektu z let 1996–1999 publikované v *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.– 19. Jahrhundert*, ed. Cerman Markus, Zeitlhofer Hermann, Wien-München 2002.

výrazný mezník poloviny 19. století. Z toho důvodu není ani možná větší metodická inspirace. Vlastním jádrem musí být práce s prameny a jejich vnitřní kritika. Ačkoli je spektrum pramenů k dané problematice velmi široké, lze ho v zásadě rozdělit do dvou odlišných typů. Na jedné straně jsou to prameny „objektivní“ tvořené především úředními a účetními záznamy, na druhé straně prameny, které lze do jisté míry označit jako subjektivní. Mezi ně patří osobní a rodinná korespondence, deníky, kroniky, paměti a vzpomínky. Jako základní metodický přístup se zde uplatňuje komparace těchto dvou typů pramenů. Zatímco „objektivní“ prameny konstituují interpretační struktury, „subjektivní“ prameny umožňují odhalovat a doplňovat významovou rovinu vznikající výpovědi o minulosti. Volba velkostatku Maleč, jehož vlastníkem je přední představitel české politické elity, je právě k využití těchto pramenů velmi vhodná, neboť jsou zachovány v reprezentativním souboru. Na druhou stranu tato volba přináší riziko atypičnosti velkostatku. Přesto se domnívám, že základní trendy a souvislosti fungování podobně velkého velkostatku v tomto období budou do určité míry zobecnitelné.

Při studiu tématu postupuji induktivně a vycházím od mikrohistorických zkoumání, které poukazují na obecnější tendence. Abych se vyhnul podlehnutí „kouzlu pramenů“ kombinuji tento přístup se snahou zasazovat problematiku do obecnějšího rámce. To se týká ekonomických trendů rozvoje podnikání a bankovního sektoru, deskripce proměny sociálních vztahů v rámci bývalého dominia, diferenciacie společnosti, politických tendencí.

Jako východisko a inspiraci k teoretickým otázkám a k metodologii jsem využil některé základní přehledy přibližující hlavní metodologické trendy a přístupy v soudobé historiografii. Na tomto místě bych připomněl Burkeovu studii *History and Social Theory*,³ *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter* od Ute Daniel⁴ a Fairburnovu *Social History: Problems, Strategies and Methods*,⁵ nezastupitelné místo v této souvislosti zaujímá také Iggersovo *Dějepisectví 20. století*.⁶ Konceptem modernizace se zabývala zejména tzv. bielefeldská škola, Jürgen Kocka a H.-U. Wehler,⁷ v okruhu časopisu *Geschichte und Gesellschaft* byl dán prostor teoretickým diskusím reagujícím na postmoderní

³ Burke Petr, *History and Social Theory*, Polity Press Cambridge 1992.

⁴ Daniel Ute, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Souhrkamp Frankfurt 2001.

⁵ Fairburn Miles, *Social History. Problems, Strategies and Methods*, Macmillan Press, London 1999.

⁶ Iggers Georg G., *Dějepisectví 20. století*, Praha 2002.

⁷ Kocka Jürgen, *Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme*, 2. erweiterte Auflage, Göttingen 1986, Wehler H.-U. (Hg.), *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, Köln 1973. Tématu přechodu od tradičního k novému je např. věnován sborník *Bürger zwischen Tradition und Modernität*, Hg. Hoffmann Robert, Wien 1997.

výzvy,⁸ problematikou vztahu sociální struktury a prožitku je věnován sborník *Struktur und Ereignis*,⁹ interpretačním možnostem pojmu struktura se věnuje Andreas Pečar.¹⁰ Impulsům přicházejícím ze strany kulturní potažmo historické antropologie, jak jsou prezentovány např. Richardem van Dülmenem,¹¹ se ze strany klasiků sociálních dějin věnoval H. - U. Wehler.¹² Přehled bádání a metod na poli tzv. Bürgertumsforschung podává Hannes Stekl.¹³ Další rozsáhlou oblastí historiografického výzkumu se stala role šlechty při změnách společnosti v 19. století. Metodologicky podnětnou může být v tomto směru práce Ralpa Melvilla.¹⁴ V českém prostředí jsou pro sledované období metodologicky podnětné studie Miroslava Hrocha,¹⁵ Jiřího Kořalky,¹⁶ Jany Machačové, Jiřího Matějčka,¹⁷ Oty Urbana.¹⁸ Metodologii sociálních dějin je svým způsobem věnován i sborník *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes*.¹⁹

Z dobové literatury jsem využil různé přehledy, schematismy a statistiky týkající se ekonomiky a vlastnických poměrů v českých zemích, dále literaturu zachycující právní rámec podnikání. Zajímavá je dobová odborná literatura k provozu velkostatku, k problematice pachtu, cukrovarnictví, lihovarnictví a výrobě piva, která reflektovala situaci v ekonomice resp. se snažila podávat návod, jak modernizovat hospodářství.²⁰ Tyto dobové analýzy jsou často také základem pozdějšího historiografického bádání v oblasti studia hospodářských dějin.

⁸ Určité shrnutí viz např. Lorenz Chris, *Postmoderne Herausforderungen an die Gesellschaftsgeschichte?*, *Geschichte und Gesellschaft* 1998/4, s. 617–632 či Iggers Georg G., *Historiographie zwischen Forschung und Dichtung. Gedanken über Haydens Behandlungen der Historiographie*, *Geschichte und Gesellschaft* 2001/2, s. 327–341.

⁹ Sutter Andreas, Hettling Manfred (Hg.), *Struktur und Ereignis*, Göttingen 2001, *Geschichte und Gesellschaft*. Sonderheft 19.

¹⁰ Pečar Andreas, *Innovation des Strukturbegriffes, Ein soziologischer Modellversuch aus geschichtswissenschaftlicher Perspektive*, *Geschichte und Gesellschaft* 2001/2 s. 350–362.

¹¹ Dülmen Richard van, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002.

¹² Wehler H.-U., *Die Herausforderungen der Kultrugeschichte*, München 1998.

¹³ Stekl Hannes, *Bürgertumsforschung und Familiengeschichte*, in: *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert, Sozial- und wirtschaftshistorische Studien B. 31*, Wien 2004, s. 287–311.

¹⁴ Melville Ralph, *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, Mainz 1999.

¹⁵ Např. Hroch Miroslav, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

¹⁶ Kořalka Jiří, *Češi v Habsburské říši a Evropě 1815–1914*, Praha 1996.

¹⁷ Machačová Jana, Matějček Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Opava 2002.

¹⁸ Urban Otto, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 1978.

¹⁹ Ed. Čechurová Jana, Štaif Jiří, *Karolinum Praha 2004*. Viz především studii Jiřího Štaifa, *Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století*. Štaif také shrnul interpretační možnosti teorie mentalit pro námi sledované téma. Viz. Štaif Jiří, *Česká národní mentalita 19. století v kontextu sociálních dějin*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice 2003, s. 69–92.

²⁰ Na konkrétní bibliografické tituly je odkázáno v úvodních pasážích jednotlivých kapitol. To se týká i literatury z oblasti hospodářských dějin.

Určitými syntézami ekonomického a s ním spojeného technického a technologického vývoje v českých zemích jsou přehledy hospodářských dějin. Na tomto místě bych připomněl alespoň několik titulů. V širším kontextu tuto problematiku sleduje první díl řady *Die Habsburger Monarchie 1848–1918*.²¹ Přehled vývoje v technické oblasti podá řada *Studie o technice v českých zemích*.²² Základními syntézami hospodářských dějin pro české země jsou *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*,²³ *Hospodářství českých zemí 1880–1914*²⁴ a nejnovější přehled *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*,²⁵ který přináší i studie týkající se metodologie hospodářských dějin. Velmi užitečnou publikací je *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*,²⁶ základní přehled židovských podnikatelů podal Gustav Otruba.²⁷

Dějiny zemědělství a zemědělské výroby se z pohledu marxistické historiografie zabývali Eduard Albert, Zdeněk Beran, Rudolf Franěk, František Dudek, Oldřiška Kodedová, Josef Křivka, František Lom, Lubomír Loudil, Jaroslav Pátek, Vratislav Šmelhaus, Josef Tlapák, Vlastimil Vondruška a Stanislav Zavadil. Tito autoři publikovali řadu studií především na stránkách časopisu *Vědecké práce Zemědělského muzea* resp. v rámci edičního podniku *Prameny historie zemědělství a lesnictví*. Jedná se o studie zachycující nejružnější aspekty zemědělské a lesnické výroby v českých zemích 2. poloviny 19. století.²⁸ S ohledem na provázanost hospodaření na velkostatku s cukrovarem a lihovarem je podstatná literatura zabývající se analýzou průmyslového rozvoje v tomto období. Přehled rozmístění průmyslu v českých zemích na konci mnou sledovaného období podává Karel Bednář,²⁹ potravinářským průmyslem a především významem cukrovarnictví se zabýval František Dudek a Jurij

²¹ *Die Habsburger Monarchie 1848–1918*, I. Die wirtschaftliche Entwicklung, Vídeň 1973.

²² *Studie o technice v českých zemích*, díl I.–II., 1800–1918, Národní technické muzeum, Praha 1983–1984.

²³ Průcha Václav a kol., *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*, Praha 1974.

²⁴ Lacina Vlastislav, *Hospodářství českých zemí 1880–1914*, Práce Historického ústavu ČAV, Monographia A sv. 2, Praha 1990.

²⁵ Jakubec Ivan – Jindra Zdeněk a kol., *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2006.

²⁶ Myška Milan a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*, Ostrava 2003.

²⁷ Otruba Gustav, *Der Anteil der Juden am Wirtschaftsleben der böhmischen Länder seit dem Beginn der Industrialisierung*, in: *Die Juden in den böhmischen Ländern*, Hg. Seibt Ferdinand, S. 209–168.

²⁸ František Dudek dokonce uvádí (v odkaze na Červinkovi Vzpomínky na F. L. Riegra) založení cukrovaru v Malči. „Nezbytnost organického sepětí průmyslové a zemědělské výroby si začali uvědomovat i někteří buržoazní podnikatelé a národohospodáři. Vedení snahou o zvyšování pozemkové renty, začali usilovat o aplikaci racionálních principů průmyslové výroby v zemědělství. V tomto smyslu usiloval o zprůmyslnění svého podnikání staročeský politik František Ladislav Rieger, kdy na svém velkostatku v Malči založil vedle lihovaru spolkový cukrovar roku 1870. Zpracovatelský průmysl byl podle jeho názoru základní podmínkou rozvoje zemědělství. Ve spojení s cukrovarem Rieger chtěl na velkostatku zavést „továrenskou výrobu.“ Dudek František, *Utváření základů zemědělskoprámyslového komplexu v procesu kapitalistické industrializace Českých zemí*, *Hospodářské dějiny* 9, Praha 1982, s. 12.

²⁹ Bednář Karel, *Rozmístění průmyslu v českých zemích na počátku 20. století* (1902), Praha 1970.

Křížek,³⁰ problematikou hospodářských cyklů se zabývala Pavla Horská.³¹ Podstatná je také literatura mapující finanční stránku podnikání a dějiny finančních ústavů. Zde bych chtěl připomenout přehledné *Dějiny bankovníctví v českých zemích*³² a pro naše téma důležité studie Jana Hájka týkající se záloženského hnutí.³³ Ze starších prací je možno uvést Horákův *Přehled vývoje bank*³⁴ či slavnostní spis k 50. výročí založení Živnostenské banky.³⁵ Josef Nožička a Jaroslav Purš se zabývali vzájemnými souvislostmi hospodářského a měnového vývoje v tomto období.³⁶ Ivo Plecháček se věnoval zemědělským úvěrům³⁷ a problematice finanční správy je věnována studie Jana Brzobohatého.³⁸ Zemědělskou samosprávou se zabývali Josef Görner,³⁹ Josef Gruber,⁴⁰ Jiří Šouša⁴¹ a Antonín Verbík.⁴² K dějinám velkostatků bylo možné využít studie Eduarda Maura,⁴³ ale studie k problematice velkostatku v 2. polovině 19. století jsou v české historiografii nemnohé. Jako příklad lze uvést práce Gustava Hofmanna a Jiřího Jiráska.⁴⁴

³⁰ Dudek František, *Potravinářský průmysl v sociálně ekonomickém vývoji českých zemí v 19. století*, Hospodářské dějiny 12, Praha 1984, s. 5–48. Dudek František, *The Role of Sugar Industry in the Socially Economic Development of the Czech Lands*, Hospodářské dějiny – Economic history 10, Praha 1982, s. 53–73. Křížek Jurij, *Krise cukrovarnictví v českých zemích v 80. letech minulého století a její význam pro růst rolnického hnutí*, ČSČH 1956–1958, s. 270–279, 417–447, 475–506, 46–59.

³¹ Horská Pavla, *Ekonomické cykly v českých zemích v letech 1879–1914*, HD 1, 1978, s. 34–49.

³² Vencovský František a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999.

³³ Např. Hájek Jan, *Počátky a rozmach českého záloženského hnutí ve třetí čtvrtině 19. století*, Hospodářské dějiny 12, Praha 1984, s. 265–320.

³⁴ Horák Jan, *Přehled vývoje obchodních bank*, Praha 1913.

³⁵ *Živnostenská banka v Praze 1869–1918*, Praha 1919.

³⁶ Nožička Josef, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí*, Praha 1946. Jaroslav Purš, *Banks and the Industrialization of the Czech Lands: Evolution of the Structure of the Financial System and Function of Banks until 1880*, Hospodářské dějiny – Economic history 10, Praha 1982, s. 7–51.

³⁷ Plecháček Ivo, *Zdroje zemědělského úvěru v Českých zemích ve druhé polovině 19. století*, Hospodářské dějiny 12, Praha 1984, s. 321–377.

³⁸ Brzobohatý Jan, *Finanční správa v českých zemích v období let 1850–1918 s přihlédnutím k vývoji v první polovině 19. století*, SAP XXVI, 1976, s. 3–137.

³⁹ Görner Josef, *Česká zemědělská rada*, SAP VII, 1957, s. 186–212. Josef Görner, *Zemědělská samospráva*, SAP, IX, 1959, s. 69–105.

⁴⁰ Gruber Josef, *Agrární zřízení*, Praha 1914.

⁴¹ Šouša Jiří, *K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19. a 20. století*. Česká zemědělská rada 1891–1914, UK Praha, AUC Philosophica et historica monographia XCVII, 1983.

⁴² Verbík Antonín, *Zemědělské instituce v letech 1848–1900 v českých zemích*, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 18, 1979, s. 143–162.

⁴³ Maur Eduard, *Vývojové etapy českého feudálního velkostatku v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu*, Hospodářské dějiny 7, Praha 1981, s. 203–226. Týž, *Český pozdně feudální velkostatek a kapitalistické podnikání*, Společenské vědy ve škole 35, 1978–79, s. 72–79. Týž, *Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku*, AUC Phil. et Hist. 1, s. 229–256.

⁴⁴ Hofmann Gustav, *Pohled na hospodaření šlechty v první polovině 19. století*. Hospodářské a majetkové poměry Alfréda Candida z Windischgrätzu v letech 1802–1862, Studie k sociálním dějinám č. 1999, s. 53–100. Týž, *Blatenský velkostatek v pol. 19. století*, SAP 8, 1958, s. 98–129. Jirásek Jiří, *Český velkostatek v době evropské „zemědělské revoluce“*, Sborník Matice moravské 1967.

Z pohledu sociálních dějin se českým venkovem v 2. polovině 19. století zabývali, Tomáš Jílek,⁴⁵ Vladimír Lukášek,⁴⁶ Jaroslav Pátek⁴⁷ a Jaroslav Pinkas.⁴⁸ Demografický vývoj venkova sledovali Eduard Maur a Pavla Horská,⁴⁹ Jan Pohl a Ludmila Kárníková.⁵⁰ Pro představu o životě na vesnici je zajímavým pramenem kniha Josefa Volfa *Z paměti starého českého sedláka*.⁵¹ Souvislosti mezi venkovským sociálně ekonomickým prostředím a politickými zájmy analyzovali Jan Havránek a Peter Heumos.⁵² Jaroslav Havránek se společně s Josefem Petráněm věnovali rolnickému hnutí,⁵³ Jan Kubeš a Josef Nožička počátkům rolnických spolků.⁵⁴

Sté výročí Riegrova úmrtí v roce 2003 nakrátko oživilo zájem širší historické obce o tuto významnou osobnost české společnosti 19. století. V Semilech se při té příležitosti konala Riegrovská konference, z níž vzešel sborník *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století*. Ve sborníku podali Josef Blüml a Bohumil Jiroušek přehled stavu historiografického bádání týkajícího se osobnosti F. L. Riegra.⁵⁵ I z tohoto přehledu je patrné, že ekonomické zázemí předního politika zůstává na okraji zájmu. Existují tři rozsáhlejší Riegrovy monografie, několik drobnějších Riegrových portrétů a řada studií zabývajících se touto osobností v určité souvislosti. Již v roce 1861 vyšel oslavný spis J. V. Jahna věnovaný Riegrově práci pro národ.⁵⁶ Jahn logicky Riegrovu ekonomickou situaci nekomentoval. První skutečnou Riegrovu monografii, která vyšla opět pod jménem

⁴⁵ Jílek Tomáš, Způsob života venkovského lidu západních Čech v 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století 7/1997, s. 381–397.

⁴⁶ Lukášek Vladimír, Každodennost sedláka ve vzdělávacích lidových knížkách na přelomu 18. a 19. století, diplomová práce, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin 1999.

⁴⁷ Pátek Jaroslav, K otázce vývoje sociální struktury vesnice, Sociologie a historie zemědělství 1965.

⁴⁸ Pinkas Jaroslav, Mentalita české vesnice v 19. století. Sociálně-psychologická analýza, diplomová práce, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 1999.

⁴⁹ Maur Eduard –Horská Pavla, Zemědělské obyvatelstvo českých zemí v 17.–19. st., HD 10, 1986, s. 177–189.

⁵⁰ Pohl Jan, Vylidňování venkova v Čechách 1850–1930, Praha 1932. Ludmila Kárníková, Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 až 1914, Praha 1965.

⁵¹ Volf Josef, Z paměti starého českého sedláka. Kus selské historie z druhé poloviny 19. století, Hradec Králové 1932.

⁵² Havránek Jan, Die ökonomische und politische Lage der Bauernschaft in den Böhmischen Ländern in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1966/2. Heumos Peter, Agrarische Interessen und nationale Politik in Böhmen 1848–1889. Sozialökonomische und organisatorische Entstehungsbedingungen der tschechischen Bauernbewegung, Wiesbaden 1979.

⁵³ Petrán Josef, Havránek Jan, Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775–1918, ČSČH 1969/6, s. 863–886.

⁵⁴ Kubeš Jan, Počátky hospodářských spolků v Čechách, Časopis pro dějiny venkova XXIII, 1936. Nožička Josef, Počátky rolnického spolčování, Časopis pro dějiny venkova XXVI, 1939.

⁵⁵ Blüml Josef –Jiroušek Bohumil, František Ladislav Rieger v českém dějepisectví, in: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století, Semily 2003, s. 33–45.

⁵⁶ Jahn Jiljí V., František Ladislav Rieger. Obraz životopisný, Litomyšl 1861. Podobně oslavný spisek napsal Riegrův nástupce v redakci Naučného slovníku Jakub Malý. Ten vyšel v roce 1881 pod názvem dr. František Ladislav Rieger, politický vůdce národu Českého. Nástin životopisný.

J. V. Jahna na jaře roku 1890, napsala Riegrova nejstarší dcera Marie Červinková-Riegrová.⁵⁷ Tato monografie je velmi podrobná, Marie se snažila o faktografický popis založený na řadě pramenů. Využívala korespondenci, své Zápisky, novinové výstřižky a otcovy vzpomínky. Tento životopis končí rokem 1867 a Riegrovo ekonomické zázemí se objevuje pouze marginálně, např. je konstatována koupě Malče, pobyt pruského vojska na Malči v roce 1866 apod. Ke slibovanému pokračování životopisu již nedošlo, ale Marie vytvořila několik portrétů ostatních členů rodiny a systematicky se snažila budovat historicko-literární portrét rodiny.⁵⁸ V dokončení Riegrova životopisu jí zabránila smrt, podobně jako Janu Heidlerovi (1883–1923), který se studiem Riegrovi osobnosti intenzivně zabýval. Heidlerovy výpisky z Riegrovy korespondence spolu s úryvky ze Zápisků Marie Červinkové-Riegrové, na jejichž význam Heidler upozornil,⁵⁹ vydal Josef Šusta.⁶⁰ Z těchto výpisků je patrné, že si Heidler také všímal Riegrovy ekonomické situace. První monografií po Riegrově smrti se stala práce Hugo Trauba.⁶¹ Ten se snažil především objektivně a kriticky hodnotit Riegrův politický profil. Zajímavé jsou závěrečné kapitoly knihy, ve kterých Traub přešel z chronologického k tématickému výkladu. Především kapitola *Riegrův zájem o národní hospodářství, vědu a umění*, upozorňuje na Riegrovy snahy na hospodářském poli. Traub připomněl Riegrův podíl na zrodu významných peněžních ústavů, jeho činnost v průmyslové jednotě, zájem o záloženské hnutí a snahu o založení české průmyslové akademie.⁶² Traub měl při zpracování monografie k dispozici Kalouskovu edici Riegrových parlamentních projevů⁶³ a sám se pokusil o vydání dalších Riegrových projevů.⁶⁴ Jiným historikem, který se seriózně zajímal o Riegra a jeho rodinu, byl Karel Stloukal (1887–1957), který vydal několik riegrovských studií. Důležitá je studie analyzující vztah F. L. Riegra k Průmyslové jednotě.⁶⁵ Stloukal

⁵⁷ Jahn Jiljí V., F. L. Rieger. *Obraz životopisný*, Praha 1889. Podrobněji viz Vojáček Milan, *Literární mystifikace aneb jak také může vznikat životopis*, in: *Časopis národního muzea*, řada historická, 2002/1–2, s. 98–102.

⁵⁸ O této snaze Marie Červinkové a jejího manžela Václava Červinky viz Vojáček Milan, *Odkaz budoucím generacím. Literární obraz vlastní rodiny vytvořený Marií Červinkovou – Riegrovou a jejím chotěm Václavem Červinkou, Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*, Rožtoky 2005.

⁵⁹ Heidler Jan, *Zápisky Marie Červinkové-Riegrové*, in: *Sborník filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě III*, č. 27, s. 3–13, Bratislava 1924.

⁶⁰ *Příspěvky k listáři Dra. Farantiška Ladislava Riegra*, sebral Heidler Jan, sv. I Praha 1924, 2. sv. ed. Šusta Josef Praha 1926

⁶¹ Traub Hugo, *Fr. L. Rieger*, Praha 1922.

⁶² *Ibidem* s. 300–301.

⁶³ *Řeči dra. F. L. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech I.–IV*, ed. Kalousek Josef, Praha 1883–1887.

⁶⁴ *Ze zamýšleného podniku zbylo pouze torzo v podobě prvního svazku. Řeči dr. Frant. Lad. Riegra I.*, Praha 1923.

⁶⁵ Stloukal Karel, *Fr. Lad. Rieger a Průmyslová jednota v prvních letech absolutismu*, in: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách*, Praha 1934, s. 241–268.

bohužel Riegrovu monografii nenapsal, podobně jako později Karel Kučera (1932–1990).⁶⁶ Zajímavá je studie Karla Kazbundy o Riegrově pobytu ve Francii a Anglii v letech 1849–1850.⁶⁷ Po 2. světové válce vyšel ještě drobný Riegrův portrét od Václava Vinše, který sice nepřinesl nic nového, ale na dlouhou dobu byl posledním.⁶⁸ Česká historiografie po roce 1948 Riegrovu „buržoazní“ rodinu přehlížela. Určitou výjimku představují dvě studie Olgy Nálepkové, která se snaží o popis Riegrovy polemiky s Engelsem o poměry v Anglii⁶⁹ a přiblížení Riegrových aktivit v revoluci 1848–49 z pozic marxistické historiografie.⁷⁰ V roce 1992 se objevila první rozsáhlejší studie věnovaná Riegrovi jako „nejvýznamnějšímu českému politikovi 19. století“ od Aleše Valenty.⁷¹ Valenta mimo jiné připomněl Riegrovu analýzu hospodářských poměrů v Anglii.

Zatím poslední Riegrova monografie vznikla v dílně jihočeského historika Roberta Saka, který prostudoval velké množství literatury a pramenů.⁷² Sak vytvořil velmi čtivý portrét politika založený především na studiu vzpomínek, pamětí a korespondence. Tento životopis je logicky ovlivněn interpretačním pojetím především Marie Riegrové, ale i Václava Červinky a některé pasáže jsou mnohdy jen parafrází jejich literárně-historických prací. Sak ve své rozsáhlé monografii zmiňuje Riegrovo ekonomické zázemí jen velmi okrajově. Sakova diplomantka Neradová se, zřejmě na jeho podnět, zabývala rodinou Václava Červinky st. a pokusila se o dosud jediný životopis jeho syna Václava Červinky (1844–1929), správce Riegrova velkostatku na Malči a zároveň jeho zetě.⁷³ Stejně jako v kratší studii o poměrech na Malči⁷⁴ podává určitý přehled pramenů k tématu, které jsou ale využity velmi výběrově, a její soudy jsou v mnohém poplatné vzpomínkové literatuře a vytrženým citátům z korespondence. Týká se to jak rodinného života, tak Červinkových hospodářských úkolů na velkostatku. Dalším pokusem o deskripci poměrů na Malči byla krátká studie Tomáše Dvořáka,⁷⁵ která

⁶⁶ Blíže ke Kučerovu Riegrovi viz Kvaček Robert, *Vzpomínky zcela osobní*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice 2003, s. 5–9.

⁶⁷ Kazbunda Karel, *Pobyt dr. Fr. Lad. Riegra v cizině r. 1849–1850*, Praha 1929.

⁶⁸ Vinš Václav, *Frant. Lad. Rieger*, Praha 1948.

⁶⁹ „Rieger na svoji dobu a prostředí vidí správně důležitost rozvoje průmyslu pro rozvoj celé společnosti.“ Nálepková Olga, *K sociálnímu myšlení poloviny 19. století v Čechách*, *Společenské vědy ve škole* 35, 1878/79, č. 4, s. 102–104.

⁷⁰ Nálepková Olga, *František Ladislav Rieger v roce 1848 a na kroměřížském sněmu. Příspěvek k vývoji českého buržoazního liberalismu*, *Sborník historický* 34, 1987, s. 5–36.

⁷¹ Valenta Aleš, *František Ladislav Rieger*, *Střední Evropa* 8, 1992, č. 25, s. 120–136.

⁷² Sak Robert, *Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku*, Semily 1993. O Sakově přípravě a využitých pramenech svědčí i jeho studie *Prameny a literatura k životopisu Františka Ladislava Riegra (1818–1903)*, *Dissertationes Historicae* 2–1994, s. 229–239.

⁷³ Neradová Zlataše, *Václav Červinka. Ze života rodiny českého vzdělance ve druhé polovině 19. století*, dipl. PF JU, 1994.

⁷⁴ Houdková Zlataše, *Všední život Františka Ladislava Riegra a jeho rodiny na letním bytě v Malči v letech 1862–1903*, *Opera historica* 4, 1995.

⁷⁵ Dvořák Tomáš, *Každodennost na Riegrově statku v Malči*, *Historický obzor* 1997, č. 9–10, s. 224–226.

kupodivu neodkazuje na studii Neradové. Dvořák podobně jako Neradová vycházel ze spisku Libuše Bráfové-Riegrové, která se pokusila popsat Maleč tak, jak ji zažila.⁷⁶ Dvořák dále citoval z Heidlerova listáře a další prameny neuvedl. Informace o Marii Červinkové mohl, podobně jako Neradová, čerpat ze vzpomínek Anny Lauermannové-Mikschové⁷⁷ či ze studie Karla Stloukala⁷⁸ a informace o koupi Malče ze studie Jiřího Štaifa o Palackém a Riegrovi.⁷⁹ Vzpomínky Anny Lauermanové přesně zapadají do obrazu Riegrovy rodiny, jak ji vytvářela její přítelkyně Marie Červinková. Pro naše téma je zajímavé tvrzení, že Rieger koupil Maleč z národnostně politických důvodů a že „všechno snažení i konání v rodině Riegrově mělo ráz národní obětavosti.“ Lauermannová dále zdůraznila, že Maleč byla zadlužená a v některých letech její výnosy nestačily ani na zaplacení úroků z dluhů. S tím souviselo i šetrné vedení domácnosti u Riegrů.⁸⁰

Jiří Štaif se k problematice Riegrova rodinného ekonomického zázemí dostal při studiu politických elit a publikoval několik studií, které se snaží uchopit a zařadit rodinu „Palackých-Riegrů-Bráfů“ do kontextu české společnosti 2. poloviny 19. století.⁸¹ Tyto studie, které využívají moderních teoretických přístupů historiografie přelomu tisíciletí a jsou založeny na studiu pramenů, byly v mnohém inspirací i pro předkládanou studii. Štaif při analýze Riegrova statutu ve společnosti úspěšně aplikoval Bourdieuvu teorii symbolického kapitálu. V souvislosti s tím upozornil na Riegrovo rodinné a ekonomické zázemí spojené s velkostatkem Maleč. Štaif považoval Riegra za ekonomicky zajištěného,⁸² i když upozorňoval na obtíže Riegrova „podnikání“ především v souvislosti s cukrovarem v Malči. Dále připomněl Riegrovu zkušenost s anglickým prostředím a z toho vyplývající vztah k průmyslové výrobě a „podnikatelské“ ambice. Tyto studie mě utvrdily v přesvědčení, že je nutné zabývat se ekonomickým pozadím Riegrovy politické činnosti.

⁷⁶ Bráfová-Riegrová Libuše, Maleč za Františka Palackého a dr. Františka Ladislava Riegra, Chrudim 1929. Ke genezi této vzpomínkové knihy viz korespondenci K. V. Adámka s Libuší Bráfovou, ANM, Libuše Bráfová, k. 9, i.č. 65 a k. 28, i.č. 783.

⁷⁷ Lauermannová-Mikschová Anna, Lidé minulých dob. Knihy lidských a básnických osudů. Praha 1940, ed. Rutte Miroslav. Studie s názvem Duše pomocná, s. 61–75.

⁷⁸ Stloukal Karel, Tři ženy z rodiny Palackého-Riegrovy, naposledy in: Velké ženy české, Praha 1997.

⁷⁹ Štaif Jiří, František Palacký a František Ladislav Rieger po revoluci 1848–1849, Historický obzor 1995, č. 7–8, s. 172–183. I když Štaif se naopak na Dvořáka v pozdější studii v tomto bodě odvolává.

⁸⁰ Tyto Lauermannové postřehy potvrzuje i moje analýza pramenů týkajících se ekonomického zázemí rodiny.

⁸¹ Štaif Jiří, Palacký, Rieger, Bráf: vůdčí rodina v české národní elitě 19. století. Kuděj 4, 2002, č. 1, s. 34–46. Štaif Jiří, Palacký, Rieger, Bráf aneb česká národní elita mezi prestiží, rodinou a majetkem, in: Pocta profesoru Zdeňku Jindrovi, AUC Phil. Et. Hist. 3, 1998, Karolinum 2003, s. 103–115. Štaif Jiří, František Ladislav Rieger a česká národní elita 19. století, in: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století, Semily 2003, s. 7–21.

⁸² „Nícméně se však Riegrovi přece jen nakonec podařilo učinit z malečského velkostatku základ rodinného jmění a časem ho dokonce rozšířit přikupováním někdejších rustikálních gruntů.“ Štaif Jiří, Palacký, Rieger, Bráf aneb česká národní elita mezi prestiží, rodinou a majetkem, in: Pocta profesoru Zdeňku Jindrovi, AUC Phil. Et. Hist. 3, 1998, Karolinum 2003, s. 111.

Jak již bylo naznačeno v předešlé části lze použité prameny v zásadě rozdělit na prameny „objektivní“ a prameny subjektivního rázu. Na tomto místě bych chtěl analyzovat spektrum pramenů z hlediska jednotlivých archivních fondů, jež byly při studiu užity. Půjde mi o naznačení typu pramene, jeho charakteristiku, výpovědní hodnotu a limity.

První rozsáhlou skupinu pramenů tvoří fond Velkostatek Maleč (1649–1945) (Vs. Maleč), který je uložený ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Fond tvoří 262 knih, 124 kartenů a 63 map a plánů. Část archiválií, která se týká sledovaného období, tvoří kvantitativně cca 1/3 rozsahu fondu. Jsou zde zastoupeny některé dílčí plány a technická dokumentace (cukrovar, pivovar, hospodářské budovy, vinopalna etc.) často ovšem bez datace, resp. možnosti ověření jejich skutečné realizace. Z knih je možno využít protokoly jednotlivých obcí, v nichž je pro rok 1874 zachycen stav rozdělení parcel mezi jednotlivé vlastníky. Torzovitě jsou dochovány inventáře a inventární seznamy majetku na velkostatku, resp. jednotlivých dvorech. Jejich studium s ohledem na věcnou i chronologickou torzovitost neumožňuje sledovat trendy, umožňuje spíše mikrosundu do okrajové problematiky majetku dislokovaného na určitém místě v určitou dobu.⁸³ Ucelenější celek tvoří soubor tzv. kopírovacích knih korespondence hospodářské správy velkostatku, které jsou s drobnými mezerami zachována pro léta 1869 až 1904. Jedná se o chronologický sled jednotlivých dopisů vyšlých z kanceláře velkostatku. S ohledem na velký rozsah (12 knih) byl soubor zkoumán pouze formou sondy a na jejím základě jsem došel k závěru, že jde převážně o čistě provozní a obchodní korespondenci a její výpovědní hodnota, s ohledem na jiné využití prameny, neodpovídá vynaloženému badatelskému úsilí. Podobná je situace s tzv. kopírovací knihou ředitelství. Při studiu lesního hospodářství na velkostatku je možné využít dochované rozborů a popisy lesů, včetně tzv. lesních plánů, jež se zachovaly v úplnosti pro období 1867–1903.⁸⁴ Spíše pro zajímavost lze nahlédnout do čistě hospodářských knih, které ukazují různou skladbu plodin na jednotlivých polích a jejich střidu resp. sklizeň (knihy osevního postupu, výkazy setí, výkaz sklizně brambor, výkaz sklizně a výmlatu). Z účetních knih zbylo pro sledované období pouhé torzo. Hlavní kniha peněžní je zachována pro rok 1864/65, 1868/69 a pak knihy od roku 1897/98. Byla provedena určitá komparace knihy pro rok 1864/65 a knihy pro poslední v práci sledovanou sezónu 1902/1903. Rozsáhlý soubor tvoří tzv. knihy osobních účtů a knihy mezd a platů, které detailně zachycují zaměstnanecké poměry na velkostatku od roku 1873 do konce sledovaného období. Zajímavé jsou výkazy

⁸³ Např. „Inventář budov a nářadí“, 1902–1903, kniha č. 16, „Inventář statku Malče“, 1883–1885, kniha č. 18.

⁸⁴ Knihy č. 67–70.

placení nájmu od jednotlivých pachtýřů, bohužel jsou dochovány velmi torzovitě. Mimo zájem mého zkoumání zůstaly podrobné výkazy stavu dobytka, výroby hnoje či přehledy potahů. Tyto přehledy, popisy etc. lze, pokud nemají formu knihy, nalézt také v kartonech mezi aktovým materiálem. Co se týká charakteru písemností uložených v kartonech, jedná se spíše o torza, která byla při inventarizaci fondu na počátku 60. let minulého století částečně tématicky utříděna.⁸⁵ Z valné většiny se jedná o účetní a provozní materiál, resp. hospodářskou korespondenci. Mezi cenné materiály patří nájemní a tržové smlouvy Malče, výkaz výroby v cukrovaru,⁸⁶ materiály k lihovaru v Předboři, inventář pivovaru z roku 1872, žaloby na neplatiče nájemného, pojištění budov etc.

Další skupinu pramenů představují tzv. úřední fondy uložené v Národním archivu. Informace o držbě velkostatku přinášejí Desky zemské, k problematice vyvazení statků byly studovány fondy Zemská vyvazovací komise, Zemský vyvazovací fond a Zemská komise pro vykupování a pořádání břemen na pozemnostech. Informace týkající se válečného odškodnění roku 1866 lze nalézt ve fondu Válečná odškodňovací komise. Negativní šetření proběhlo ve fondu Zemské finanční ředitelství, jemu podřízené finanční ředitelství Čáslav a podobně také okresní hejtmanství Chotěboř, jejichž materiály jsou uloženy v okresních archivech, z časových důvodů zkoumány nebyly. Zajímavé informace o Riegrových majetkových poměrech obsahují spisy uložené ve fondu Policejní ředitelství Praha, prezídium. Tyto spisy, obsahující koncepty pro ministerstvo vnitra resp. místodržitele, přinášejí informace od agentů, svod tisku etc. Z vídeňských fondů byl okrajově použit personální spis F. L. Riegra týkající se jeho pokusu o habilitaci na právnické fakultě v Praze v roce 1851, uložený ve fondu ministerstva kultu a vyučování.

Hlavní pramennou základnu práce tvoří tzv. rodinné fondy uložené v Archivu Národního muzea. Původně se jednalo o rodinné archiválie, které do archivu jako depozit předal v roce 1930 pravnu F. L. Riegra Bohuš Rieger ml. Tento soubor byl při archivním zpracování v 70. letech rozdělen do několika archivních fondů soustředujících písemnosti k jednotlivým členům rodiny Palackých-Riegrů-Bráfů. Vznikly tak relativně samostatné fondy: František Palacký, František Ladislav Rieger, Marie Riegrová roz. Palacká, Marie Červinková roz. Riegrová, Bohuš Rieger st., Libuše Bráfová, Albín Bráf. Po smrti Bohuše Riegra ml. v roce 1976 byl soubor doplněn o jeho pozůstalost, která obsahovala i řadu

⁸⁵ Zřejmě s ohledem na kvantitu materiálu a jeho relativně malou důležitost nebyl při archivním pořádání důsledně roztríděn a byl inventarizován „nahrubo“. Z tohoto důvodu lze v příslušných kartonech „objevit“ i jiné materiály, než odpovídá inventárnímu seznamu.

⁸⁶ Výkaz výroby v prvních sezónách byl skryt v kartonu 115, který obsahuje materiály lihovaru, bohužel převážně z období jeho rekonstrukcí z 1. republiky.

písemností rodinných. Další archiválie byly nalezeny při rekonstrukci Památníku F. Palackého a F. L. Riegra v Palackého ulici. Komplex rodinných písemností byl ještě před předáním do archivu několikrát uspořádán a s největší pravděpodobností i skartován jednotlivými rodinnými příslušníky. První rodinnou archivářkou byla podle všeho Riegrova dcera Marie, následoval Václav Červinka a v neposlední řadě Libuše Bráfová. Rodinný archiv je nutno zkoumat jako celek, protože jednotlivé fondy jsou velmi úzce provázány a odkazují na sebe. Z hlediska studovaného tématu obsahují fondy velmi cennou rodinnou, osobní a úřední korespondenci. Dále řadu materiálů dokumentujících osobní a rodinné finanční a majetkové poměry. Vedle posledních vůlí, pozůstalostních spisů, rodinných transakcí etc. zde nalezneme materiály týkající se správy rodinného majetku. Konkrétně se jedná o materiály k domu č.p. 719 v Pasířské (Palackého) ulici, statku Lobkovice, statku Suchdol a samozřejmě velmi rozsáhlé materiály ke správě velkostatku Maleč včetně archivu akciového cukrovaru v Malči. Tento materiál by podrobně prostudován a ukázalo se, že F. L. Rieger si zřejmě dosti pečlivě shromažďoval a ukládal informace o fungování svého velkostatku a o správě rodinného majetku. Podrobnější rozbor typů archiválií z tohoto souboru je zmíněn při jejich využití ke konkrétnímu tématu v rámci jednotlivých kapitol práce. Na tomto místě je nutné konstatovat, že se jedná o stejný typ pramenů, jež jsou zachovány ve fondu Velkostatek Maleč. Rieger si ovšem shromažďoval (resp. mu byly předávány) dokumenty závažného a přehledného charakteru a v tomto ohledu můžeme mluvit o jakémsi reprezentativním celku.⁸⁷ Studium těchto materiálů bylo doplněno analýzou korespondence s řediteli, správci velkostatku resp. dalšími úředníky, kteří podávají informace o fungování velkostatku.⁸⁸ Řadu souvislostí odhalilo také studium rodinné a osobní korespondence, zvláštní kapitolu tvoří korespondence s představiteli finančního a obchodního světa⁸⁹ či s finančními ústavy.

Při zkoumání Riegrovi role v pozadí deníku a konsorcia Politik byly využity fondy Jan Stanislav Skrejšovský, Konsortium Politik a Politika, závod tiskařský a vydavatelský, Praha, které jsou uloženy v SOA Praha.

Posledním typem využitého pramene jsou deníkové *Zápisky* Marie Červinkové-Riegrové a kronika *Pamětní kniha Malče* Václava Červinky.⁹⁰ *Zápisky* patří mezi relativně známý a badatelsky již dlouho využívaný pramen. Deníky v rozsahu cca 10 000 stran

⁸⁷ V případě statku Suchdol a potažmo i cukrovaru se jedná o jediný dochovaný materiál.

⁸⁸ Především František Renner, Václav Radoň, Václav Červinka, Ferdinand Brož, Josef Sauer, Jaromír Staněk, Emil Studený.

⁸⁹ Např. Leopold Lämmel, František Wiesner, František Urbánek, Josef Milde, Jan Jeřábek

⁹⁰ Podrobnější informace viz Vojáček Milan, *Zamýšlené edice Zápisků Marie Červinkové-Riegrové a Pamětní knihy Malče*, příspěvek na konferenci Paměti a vzpomínky jako historický pramen, NTM Praha 2005, sborník zatím pouze na CD-ROMu.

rukopisu jsou uloženy v Archivu Národního muzea.⁹¹ Marie si psala svůj první deník již jako dvanáctileté děvče v roce 1866. Podstatné je, že Mariino manželství s Václavem Červinkou, od roku 1872 správcem Riegrova velkostatku v Malči, zůstalo bezdětné a Marie se vrátila k psaní Zápisků i po svatbě a pokračovala až do roku 1892. Protože byla kulturně činná a udržovala řadu zajímavých společenských styků, přináší nám její velmi podrobné, a s určitými literárními ambicemi psané, *Zápisky* množství informací ze společenského, kulturního, ale i politického dění. Marii můžeme také, s jistou mírou nadsázky, označit za asistenta či sekretáře Františka Ladislava Riegra. V jejích *Zápiscích* proto najdeme řadu postřehů a informací o politickém dění, z jednání říšské rady a zemského sněmu, cenné jsou informace „ze zákulisí“ českého politického života. *Zápisky* přináší charakteristiky řady politicky a kulturně činných osobností, s nimiž přišel Rieger do styku. Vedle jakési kroniky doby (především pro léta 1879–1891) se v *Zápiscích* objevují retrospektivní záznamy o Riegrově činnosti a životě v předchozí době, které vznikly na základě vypravování F. L. Riegra. Jsou ovšem doplněny o Mariiny výpisky z novin a korespondence. Marie se zcela vědomě snažila tuto část *Zápisků* psát pro širší publikum.

Méně známým pramenem je *Pamětní kniha Malče* - kronika panství Maleč napsaná v letech 1879–1904 správcem velkostatku a od roku 1874 také Riegrovým zetěm Václavem Červinkou. Tato kronika byla později stručně doplněna jeho nástupcem Josefem Sauerem o léta 1904–1929. *Pamětní kniha Malče* obsahuje 268 stran rukopisu. V úvodní části (s. 3–35) je podána obecná historie malečského panství a jeho součástí. Podklady pro toto historické sepsání připravil Václavu Červinkovi jeho švagr dr. Bohuš Rieger, syn F. L. Riegra a právní historik. Následuje rozsáhlý, tématicky členěný popis panství (s. 36–64) – poloha, vodstvo, podnebí, květena, živěna, obchod, stav hospodářství apod. Vlastní jádro knihy tvoří *Zápisy o pamětihodnějších událostech na Malečsku v době novější i s připojením důležitějších zpráv hospodářských, pověstí sebraných neb jiných zajímavějších vypravování*. Červinka stručně zaznamenal nejdůležitější události na velkostatku, jež znal z ústního podání předchozího ředitele velkostatku a od pamětníků. Jedná se o zápisy týkající se let 1840–1872. (Důležitým pramenem pro toto období jsou také *Zápisky* Marie Červinkové.) Od roku 1872 (rok, kdy nastoupil jako správce) již psal o věcech, které sám na velkostatku zažil, a od jara 1881 (s. 77–155) pak zapisoval události „průběžně“ až do roku 1904, kdy z velkostatku odešel. Kronika Malče byla také užívána jako pamětní kniha významných návštěv na Malči, tuto funkci pak prioritně plnila po odchodu Václava Červinky. Zajímavé jsou také zápisy Josefa

⁹¹ Archiv Národního muzea (dále jen ANM), Marie Červinková-Riegrová, k. 10–23. V současné době se v rámci grantového projektu připravuje kritická edice tohoto pramene, jež by měla být k dispozici v roce 2007.

Sauera bilancující léta pronájmu velkostatku 1904–1929 (s. 158–168 a 201–212), kde je pozornost věnována osudům Riegrovy rodiny a cukrovaru na Malči a lihovaru v Předboří. Obsah kroniky je velmi pestrý, i když převažují informace důležité pro Červinku jako správce velkostatku, dozvídáme se o zajímavých událostech z regionu. Některé pasáže bychom mohli nazvat černou kronikou či společenskou rubrikou. Velmi zajímavé jsou také informace o jednotlivých členech rodiny.

2. Kronika

V této kapitole se pokusím provést určitý chronologický popis Riegrovy ekonomické situace v době před koupí velkostatku Maleč a následně popsat vývoj na malečském velkostatku v éře F. L. Riegra v letech 1862–1903. Hlavní pozornost bude věnována finanční situaci Riegrovy rodiny a významnějším událostem spojeným se zázemím politika. V první části bude Rieger představen jako spoluvlastník semilského mlýna a vlastník statku v Suchdole. V další části bude popsána koupě velkostatku Maleč a analyzována situace v době jeho převzetí na podzim roku 1862. Půjde jen o základní seznámení se situací, do které manželé Riegrovi vstupovali, protože fungování a struktura velkostatku bude věnována pozornost až v další kapitole práce. Následovat bude popis významnějších událostí v dějinách velkostatku, které člení jeho vývoj do kvalitativně odlišných etap. Tímto způsobem bude v hrubých rysech naznačeno dění na velkostatku v poměrně dlouhém časovém úseku více než čtyřiceti let. V závěru se budu věnovat situaci krátce po smrti F. L. Riegra, kdy rodina rozhodovala o dalším osudu velkostatku.

2.1 Riegrovy rodinné a majetkové poměry před koupí Malče

„Im October 1850 kehrte Dr. Rieger nach Österreich zurück, verweilt zuerst einige Tage in seinem Heimat Semil, danach kurze Zeit in Wien und wählte endlich Prag zu seinem Aufenthalt. Hier verhielt er sich bisher ruhig, nahm an Politik anscheinend keinen Anteil... Hat er die Tochter des Historiografen Dr. Palacký geheiratet, von der ansehnlichen Mitgift und seinem eigenen Vermögen das Gut Suchdol angekauft und hält sich gegenwärtig meist auf diesem Landgute auf, wo er sich mit landwirtschaftlichen Arbeit beschäftigt.“⁹²

2.1.1 Zakotvení (1851–1853)

Rieger se narodil 10. prosince 1818 na severu Čech v rodině semilského mlynáře. Jako jediný syn byl předurčen k převzetí živnosti. Rozhodujícím momentem pro Riegrovu budoucí kariéru bylo jeho studium na akademickém gymnáziu v Praze, kde se seznámil s českými vlasteneckými kruhy. Přes počáteční otcův odpor vystudoval práva na univerzitě ve Vídni a v Praze, doktorát obdržel v roce 1847. V Praze se zapojil do společenského života a nabíral zkušenosti při studijních cestách. Můžeme konstatovat, že Rieger v této době nepracoval a neměl tudíž žádný vlastní příjem. Žil z peněz rodičů a poté, co mu v dubnu 1841 zemřel otec

⁹² Koncept zprávy policejního prezidia pro místodržitele z 19. ledna 1855, Národní archiv (dále jen NA), PP1870–1875, 4394/1954, R/4/32, karton 657.

Václav, získal podíl na rodinném majetku v Semilech. Mlýn a hospodářství v Semilech spravovala po otcově smrti Riegrova matka Terezie, která nadále vydržovala syna v Praze. V revolučních letech 1848/1849 využil Rieger své společenské kontakty a řečnické schopnosti a stal se velmi populárním politikem. Jeho jméno figurovalo, vedle jména Františka Palackého a Františka Augusta Braunera, jako jméno předního představitele českého národa. Po uzavření Kroměřížského sněmu se, aby neměl problémy se státní mocí, rozhodl načas opustit habsburskou monarchii a vydal se na studijní cestu do Francie a Anglie. Cesta trvala déle než rok a Rieger pobýval především v Paříži a Londýně.⁹³ Kde vzal Rieger na tak dlouhou cestu peníze? Z archivních pramenů je patrné, že si Rieger od května 1849 do května 1850 půjčil celkem 6 000 zl. na kontokorent z účtu vedeného u pražského bankéře Leopolda Lämela. Jednalo se o měsíční platby ve výši 500 zl. (výjimečně 1000 zl.), jež Rieger inkasoval v Paříži prostřednictvím bankovního domu Leopold Laval, resp. v Londýně u Rothschildů.⁹⁴

Po návratu z ciziny se Rieger začátkem roku 1851 rozhodl zůstat ve středu dění a najal si byt v Praze. Jak se dozvídáme z jeho dopisů matce Terezii, zařizování bytu ho stálo nemalé úsilí a finanční prostředky. Rieger žil z peněz, které mu posílala matka ze Semil. Zároveň s penězi dostával Rieger pravidelné zásilky běžných potravin, ale také třeba zvěřiny. Rieger posílal do Semil prádlo na vyprání a nazpět dostával truhlu s čistým prádlem. Permanentně si stěžoval na nedostatek peněz a žádal matku, aby mu posílala větší finanční částky. Vypočítával v dopisech jednotlivá vydání a obvykle na závěr konstatoval, že hospodaří vskutku, jak může, aby vyšel.⁹⁵ O jeho šetrnosti vypovídají dva příklady z tohoto období. Prvním je Riegrova účast na svatbě přítele a soupevníka z revoluce 1848/49 Františka Augusta Braunera. Svatbu popisuje v dopise matce takto: „Paní Braunerové, již jsem byl na svatbě družbou, daroval jsem jeden z těch z kamínků složených obrazů, jež jsem z Říma přivezl. Myslil jsem, že mě to tak laciněji přijde, než kdybych byl něco nového pořídil. Tak jsem musel jen dát nové zlaté pasování, což ovšem také nyní zvláště drahé, ale velice se to i mladé paní a jiným líbilo.“⁹⁶ Druhý příkladem je kauza deštníku půjčeného kolegovi Kousalovi. Ten

⁹³ O Riegrově cestě viz Kazbunda Karel, Pobyť dr. Fr. Lad. Riegra v cizině r. 1849–1850, Praha 1929.

⁹⁴ Viz přehled čerpání kontokorentu v letech 1849–1867, ANM, fond F. L. Rieger, k. 170. Z těchto 6 000 zl. běžel Riegrovi v následujících letech 5% úrok a v roce 1854 dlužil Rieger Lämelovi 7 685 zl. V následujících letech Rieger tyto peníze splácel a na konci roku 1857 dlužil jen 807 zl.

⁹⁵ Tak např. v dopise z 5. února 1852 píše: „Včera jsem byl na bálu kupeckém. Musel jsem zaplatit jen za lístek 5 zl. stříbra a pak 2 zl. 20 kr. za fiakra sem a tam v té plískanici, rukavice 45 kr. a jiné drobné outraty. Koupil jsem ty dni slečně M. dárek za 10 zl. stříbra... Tak porozumějí, že jsem vydal těch 50 zl., co jsem měl ustanovený pro knihkupce, téměř docela. Neb jsem očekával již před dvěma týdny peníze na vydání aneb alespoň minulý týden. Věřejí, že jsem ostatně velmi opatrný, ale, jak vědí, okolnosti a ohledy mají také své právo.“ ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

⁹⁶ F. L. Rieger matce 13. března 1851, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3. O svatbě také Černý Václav, František August Brauner, vykonavatel odkazu selských rebelií, Brázda Praha 1948, s. 16–17.

ho zapomněl vrátit, Rieger ho musel upomenout s tím, že nemá zbytečné peníze na zakoupení nového.⁹⁷

Rieger pomýšlel na univerzitní dráhu a pokusil se o habilitaci na právnické fakultě. Svoji žádost o habilitaci soukromým docentem pro obor národní ekonomie podal sboru profesorů „právně-politického učení na vysokých školách pražských“ přípisem z 16. června 1851. Ke své žádosti přiložil životopis, rozvrh přednášek, rukopis pod názvem *Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu*⁹⁸ a šest exemplářů tisku svého spisu *O statcích a pracích nehmotných a jejich významu i postavení v národním hospodářství*. Zároveň oznamoval, že dříve než dokončí vlastní spis, hodlá v novém akademickém roce přednášet podle vlastního českého překladu Drozova spisu *Economie politique*, který připravil k vydání. „Opíraje se o ústavně zaručenou národní rovnoprávnost a hledě k tomu, že přirozenost věci samé žádá, abych chystaje se k přednáškám českým, všelike přípravy k tomu v téže řeči činil a schopnost k obratnému o předmětu svém jednání týmž jazykem osvědčil“ požádal Rieger sbor, aby určil své zástupce, kteří by jeho vědecké schopnosti ověřili v disputaci odbývané v češtině.⁹⁹ Právě důraz na český jazyk a na provedení aktu habilitace v češtině byl vzat kolegiem profesorů za záminku k pochybnosti o možnosti jeho habilitace. Děkan fakulty se obrátil na ministerstvo kultu a vyučování s tím, že Rieger požádal o dosud bezprecedentní habilitaci. S odůvodněním, že pouze tři profesori (Schnabel, Jonák a Chlupp) ovládali český jazyk a kolegium by nebylo schopno posoudit Riegrovy vědecké kvality, žádalo kolegium ministerstvo o doplnění zákona z 19. prosince 1848, kterým byl stanoven postup při habilitaci, o dodatek, jenž by takovéto případy řešil.¹⁰⁰ Ministerstvo si vyžádalo stanovisko místodržitele. Ten odmítl argumenty kolegia s poukazem na nemožnost vydání podobného předpisu s ohledem na ostatní fakulty. Zároveň upozornil ministerstvo, že jde spíše o politické důvody namířené proti Riegrově osobě, jež brání jeho habilitaci.¹⁰¹ Ministerstvo plně uznalo místodržitelovy argumenty a po odborné stránce ponechalo věc k rozhodnutí kolegiu profesorů. Zároveň ale naznačilo, že Riegrova docentura by mohla v řadách studentstva vyvolávat vzpomínky na události a názory let 1848–49 a že studenti by

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Tento rukopis napsaný převážně za jeho pobytu ve Francii a Anglii nabídl k vydání Matici, ale vydání se protahovalo, takže ho Rieger nakonec nechal vydat v Litomyšli pod názvem *Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujícího*, Litomyšl 1860. viz také rukopis a dopis Matici, ANM, fond F. L. Rieger, k. 100.

⁹⁹ Žádost F. L. Riegra, příloha k osobnímu spisu, Österreichische Stattsarchiv Wien, Allgemeine Verwaltungs Archiv, fond Ministerium für Cultus und Unterricht, Allgemein, Prag. Juris Professoren, Fascikel 1119.

¹⁰⁰ Kolegium se zabývalo Riegrovým podáním na své schůzi 22. července 1851 a své stanovisko zaslalo ministerstvu 5. srpna 1851. Ibidem.

¹⁰¹ Vyjádření místodržitele čj. 21360 z 19. srpna 1851, ibidem.

v Riegrovi mohli vidět spíše politika než vědce.¹⁰² Na základě tohoto vyjádření byla Riegrova docentura vyřízena negativně.¹⁰³

Poté, co se mu uzavřela možnost habilitace na univerzitě, musel se rozhodnout, jakým směrem orientovat svoji kariéru. Rieger zřejmě neuvažoval o advokátní praxi, ale svoji pozornost věnoval společenské činnosti a společenským kontaktům. Riegrovu pozornost v této době vázala činnost v Průmyslové jednotě, kde v březnu 1851 proběhla na valné hromadě volba ředitelství. Rieger s nadšením popisoval své zvolení do správní rady matce v dopise ze 13. března 1851. Překvapilo ho, jak se k němu i „zpátečníci a zuřiví Němci“ chovali zdvořile a že dostal tolik hlasů.¹⁰⁴ V tomtéž dopise informoval matku i o svých dalších společenských aktivitách a povinnostech: „Dnes bude schůzka společnosti pro zřízení českého divadla, kdežto prý mně hodně chtějí do ředitelstva volit. Tak o úřady není nouze.“¹⁰⁵ Důležitá byla také Riegrova účast na redakci naučného slovníku související s jeho působením v Matici. Rieger převzal redakci politické části slovníku a jak psal matce, bude mít hodně práce, ale alespoň to nebude zadarmo, protože Matice platí za rukopisy a také za redakci.¹⁰⁶ Zároveň si posteskl, že v Průmyslové jednotě má spoustu práce, ale zadarmo.¹⁰⁷

Jelikož Rieger dosáhl v této době Kristových let, začal se zabývat myšlenkou na uzavření sňatku. Jeho volba nakonec padla na rodinu Palackých a Rieger se začal dvořit Marii Palacké,¹⁰⁸ kterou 10. prosince 1851, v den svých 33. narozenin, poprvé požádal o stisknutí ruky.¹⁰⁹ Ačkoli Rieger informoval matku v únoru 1852, že „záležitost s P. stojí ještě nejistě, ale spíše dobře než špatně“, uběhla ještě dlouhá doba, než ke sňatku došlo. Hlavním odpůrcem sňatku byl Mariin dědeček advokát Jan Měchura, který v Riegrovi viděl liberálního mladíka bez dostatečného zázemí. Není náhodou, že ke sňatku došlo až po Měchurově smrti. Rieger sňatkem uzavřeným 15. srpna 1853 s dcerou Františka Palackého Marií získal mnohé. Vedle příslibu rodinného života a zvýšení společenské prestiže také určité ekonomické výhody. Manželé bydleli v domě v Pasířské ulici společně s Palackými. Ačkoli měli vlastní

¹⁰² Koncept odpovědi z 31. srpna 1851, ibidem.

¹⁰³ Viz ANM, fond F. L. Rieger, k. 1.

¹⁰⁴ F. L. Rieger matce 13. března 1851, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3. O Riegrově působení v jednotě viz Stloukal Karel, Fr. Lad. Rieger a Průmyslová jednota v prvních letech absolutismu, in: Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách, Praha 1934, s. 241–268. Také Sekyrková Milada, F. L. Rieger a spolková činnost, in: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století, Semily 2003, s. 201–215.

¹⁰⁵ F. L. Rieger matce 13. března 1851, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹⁰⁶ Rieger si psaním hesel vydělal v roce 1861 cca 157 zl. viz honoráře za slovník, ANM, F. L. Rieger, k. 127/1.

¹⁰⁷ F. L. Rieger matce 3. dubna 1851, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹⁰⁸ Edici milostné korespondence Marie Palacké a F. L. Riegra provedl Karel Stloukal v roce 1932. Viz také studie Roberta Saka, „...Ona nikdy nezraňuje, vždycky blaží“ Milostný vztah Františka Ladislava Riegra a Marie Palacké ve vzájemné korespondenci. Opera historica 4, České Budějovice 1995, s. 237–252.

¹⁰⁹ Dopis Marie Riegrové F. L. Riegrovi z 10. prosince 1854, dle Příspěvky k listářu Dra. Františka Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, 1. sv., Praha 1924, s. 95.

domácnost, žili z příspěvků posílaných paní Riegrovou ze Semil, ale především z peněz Riegrovy tchýně Terezy Palacké, která jim dávala 600 zl. ročně.¹¹⁰ Přesto si Rieger stěžoval na nedostatek a nouzi a opakovaně žádal matku o peníze.¹¹¹

2.1.2 Suchdol (1854–57)

Aby se ekonomicky osamostatnili a investovali Mariino věno, rozhodli se manželé Riegrovi koupit vlastní statek. Jak napsal Rieger své matce v dopise z 11. listopadu 1853, byl na prohlídce několika statků se správcem Lobkovic, rodinného statku Palackých. „Byli jsme na třech: na Radlíku u Jílového, na Sukdole u Neveklova a na Milosticích u Votic. Ze všeho se nám nejvíce líbil Sukdol, který je netoliko nejpěknější, ale spolu také nejlacinější. Jest to roztomilý statek, má všeho dohromady 800 korců půdy. Něco přes 400 korců lesů a ostatek polí, luk a zahrad. Luk – a to pěkných, asi 50 korců. Pole jsou dobrá, půda ale taková jako na našem Svárově – a letošní obilí – věru pěkné – i pšenice i ječmen, ačkoli letos skoro nikde pěkného obilí není. Viděli jsme to ve špejcharu i ve stodole. Mají letošní úrody okolo 1 500 mandelů, krav 30, 4 páry koní, 1 pár hřibat... Zámek a hospodářská stavení v dobrém ba výborném stavu - větší část teprve asi 2–3 léta stavěné... Zvláště pak les v tak krásném stavu...“¹¹² Již z toho je patrné, že statek Suchdol ležící mezi Sedlčany a Berounem Riegra nadchl. Rieger dále matce napsal: „Má to baron Schmidl a dal by to za 60 000 zl., 20 000 zl. hotově.“¹¹³ Těch 20 000 by mu dala tchýně, ale on by si raději 10 000 chtěl vzít hypotéku na mlýn, aby měl alespoň polovinu.

Riegrovi nakonec statek Suchdol o rozloze cca 212 ha¹¹⁴ koupili smlouvou uzavřenou 7. ledna 1854 za kupní cenu 59 880 zl.¹¹⁵ Ještě téhož dne o tom Rieger informoval dopisem svoji matku: „Dnes konečně koupili jsme od barona Schmiedla ten statek Sukdol – za 60 000 a to se všim, jak to stojí a leží.“¹¹⁶ V poledne podepsaly kupní strany kontrakt v domě u

¹¹⁰ Dopis F. L. Riegrovi matce z 5. dubna 1854 (?) „Dnes dostane Marie naposled peníze od matky. Od budoucího měsíce budu již sám muset dávat na stravu, neb matka když nám dá těch 20 000 zl. kapitálu, nebude nám již platit těch 600, jen byt ještě budeme mít zdarma.“

¹¹¹ Například v dopise z 28. října 1853 Rieger píše, že sice přijel vůz s moukou, kachnou a dvěma páry koroptví, ale on čekal peníze: „Jak to je s těmi penězi? Již jsem dlužen opět a opět – nemám na nejdůležitější vydání.“ Zároveň matku prosí alespoň o 100 zl., za které děkuje v následujícím dopise z 11. listopadu. ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹¹² F. L. Rieger matce 11. listopadu 1853, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Přepočteno dle Jonák Eberhard, Der land- und lehetäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen. Statistische Tafeln im Auftrage des Central Comité für die land- und forstwirtschaftliche Statistik Böhmens auf Grundlage amtlicher Quellen bearbeitet. Prag, Central – Comité, Prag 1865.

¹¹⁵ Platební rozkaz k dani z prodeje ve výši 1 215 zl. vyhotovený c. k. berním úřadem v Sedlčanech 10. února 1854, ANM, fond F. L. Rieger, k. 169.

¹¹⁶ F. L. Rieger matce 7. ledna 1854, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

Palackých, paní Palacká zaplatila 10 000 zl. s tím, že do dvou měsíců složí dalších 5 000 zl. a dvou let ještě 5000 zl. Riegrovi při příležitosti koupě uspořádali malou hostinu.

Protože archivní materiál není příliš rozsáhlý, můžeme si o Riegrově hospodaření na Suchdole udělat pouze přibližnou představu.¹¹⁷ Veškerý dochovaný materiál o rozsahu cca 1 kartonu je uložen ve fondu F. L. Rieger.¹¹⁸ Mezi dokumenty týkající se Riegrovy držby Suchdola nalezneme zprávy o hospodaření, účetní uzávěrky a jiné účetní a majetkoprávní doklady. Dalším zdrojem informací o hospodaření na statku jsou zprávy správce statku Františka Rennera.¹¹⁹

Rieger ještě v prosinci 1853 získal jako správce statku Františka Rennera z Detěnic.¹²⁰ Ten společně s Riegre a správcem z Lobkovic převzal statek od předchozího majitele v druhém lednovém týdnu roku 1854. Předávání trvalo 3 dny a Rieger si velmi pochvaloval dobrou zásobu obilí a píce, stav dobytka etc. Matce o tom napsal: „Správce lobkovický, který má hodně zkušeností a je dobrý hospodář a počtář, byl mi k veliké platnosti a hned založil všechny knihy hospodářské a účetní, aby to nový správce vedl v pořádku. Také jsme hned udělali nové kontrakty pachtovní na ty chalupy, které při tom jsou, a přijal jsem nového šafáře. Čeled' jsme všecku podrželi, neb se zdá vůbec hodná... Zámek je pěkný a v dobrém stavu. Má v prvním štoku 8 pokojů pěkných nově malovaných a vůbec pořádných. Při zemi lednici a krásné klenuté komory, 2 pokojíky, komoru a kuchyň.“¹²¹ Podobně optimisticky informoval matku ze Suchdola, na němž v únoru týden pobýval po dobu nepřítomnosti správce, který se jel ženit, o prohlídce lesů panem Heyrovským. Ten byl po dvoudenní prohlídce velmi spokojen a zároveň vypracoval plán lesního hospodářství.

Rieger se poté nechal Rennerem průběžně informovat o dění na statku, zajímal ho postup prací, schvaloval důležitější rozhodnutí správce a podobně. Vedle v téměř týdenním intervalu zasílaných podrobných „poslušných hospodářských zpráv“ vyhotovoval Renner pro Riegra měsíční výtahy z hlavní účetní knihy. Jelikož se dochovaly Rennerem vypracované „Renntjournaly“ a další přehledné tabely pro léta 1854 a 1857 (tedy z prvního a posledního roku Riegrovy držby statku), můžeme si udělat představu o výši obrátu na statku. Ten se pohyboval ve výši cca 5 000 zl.ročně. V roce 1854 nejdříve poskytl Rieger částku 642 zl., která mu byla v průběhu roku vrácena. Příjmy z pronájmů a pachtů byly minimální (cca 800

¹¹⁷ Ke statku Suchdol se dochoval pouze torzovitý materiál z roku 1841, který je uložen v SOA Praha. Státní Archiv Praha, Průvodce po archivních fondech 2, Praha 1960.

¹¹⁸ ANM, fond F. L. Rieger, k. 169.

¹¹⁹ Některé tyto zprávy jsou uloženy také v rámci korespondence v kartonu 50.

¹²⁰ Dopis Františka Rennera z 29. prosince 1853, ve kterém přijímá Riegrovu nabídku místa správce Suchdola. ANM, fond F. L. Rieger, k. 50. Zajímavé je, že tento dopis je psán německy, ale následující zprávy jsou již psány roztomilým českým pravopisem.

¹²¹ F. L. Rieger matce 16. ledna 1854, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

zl.). Největší zisk přinášelo pěstování obilí (cca 3 000 zl.), menší příjmy plynuly z chovu dobytka (cca 700 zl.)¹²² a minimální příjmy byly z lesa (cca 300 zl.). Stranu výdajů představovala režie statku ve výši cca 850 zl., dále výdaje na chov dobytka a pěstování obilí (obojí cca 500 zl.). Minimum bylo investováno do oprav budov (cca 100 zl.). Ze statku platili Riegrovi daň a pojištění ve výši 400 zl. Riegrův zisk se v roce 1854 pohyboval ve výši cca 1 400 zl.¹²³ Velmi podobná byla bilance roku 1857 (obrat ve výši cca 5 200 zl.) a zřejmě ani bilance let 1855 a 1856 se příliš nelišily.

Manželé Riegrovi, kterým se 9. srpna 1854 narodila dcera Marie, dostávali nadále pravidelné platby ze Semil. Přestože výnos statku po prvním roce neodpovídal předpokladům, zůstal Rieger mírným optimistou. Jak psal matce: „Je pravda, že s tím mám mnoho starostí, ale předce mne ta koupě těší, poněvadž vidím, že je dobrá a že se s boží pomocí předce z toho vysekám a při tom něco získám.“¹²⁴ Rieger konstatoval, že počátky jsou vždy těžké, a prosil matku, aby jim nadále pomáhala. „Myslím si, že člověk za mladších let nějaké břemeno na se vzítí a nésti musí, aby se mohl ve stáří lépe mítí, a tak také něco mohu nést.“¹²⁵ V roce 1856 se už o optimismu mluvit nedá. O tíživé situaci svědčí opět rodinná korespondence. Marie Riegrová psala F. L. Riegrovi: „Kéž by nám pán Bůh dopřál, by nám přestaly ty nekonečné starosti, pak bude nám vše též tak milo a naše živobytí opět bude příjemné...“¹²⁶ Rieger opět v dopisech matce vypočítával dluhy a konstatoval: „Když něco ze Suchdola utržím, musím s tím hned v celosti nějaký dluh zaplatit...“¹²⁷ Žádal matku, aby mu posílala alespoň malé sumy: „alespoň 30–40 zl. měsíčně, neb ačkoli nemáme mnoho potřeb doma, předce se musí koupit kafe, cukr, mlíko, maso, housky a mnohá jiná věc... Teď zvláště na ty svátky budu muset koupit dárky a Marie též a je to smutné, když nemáme zač, a abychom nedali nic, to nejde, když zas také dostáváme. Já již bez toho jsem v podezření lakomství, ale jak má člověk nebýt skoupým, když není z čeho být štedrým. Pak je mi toho hanba, když ze své strany ani tolik na hospodářství bych nepřispěl, aby se ty nevyhnutelné výlohy domácí zaplatily. Za 400–600 zl. nemohu ani sám být živ – a kdyby mi posílali 30 zl. každý měsíc, dělalo by to za rok teprva 360 zl. Tož by bylo patrné, že jsem živ z ženina jmění. A to bych předce nerad, aby

¹²² Při převzetí bylo na statku 8 koní, 2 voli a 1 býk, 28 krav a 12 telat. Celkem tedy 51 ks. Na konci roku byl zvýšen stav krav na 31 ks a telat na 17 ks, celkem tedy 59 ks. viz *Viehrechnung für das Jahr 1854*, ANM, fond F. L. Rieger, k. 169.

¹²³ Viz *Rentgeldrechnung für das Wirtschaftsjahr 1854*, ANM, fond F. L. Rieger, k. 169.

¹²⁴ F. L. Rieger matce 17. února 1855, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Dopis z 3. srpna 1856, dle Příspěvky k listáři Dra. Farantiška Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, 1. sv., Praha 1924, s. 97.

¹²⁷ F. L. Rieger matce 11. prosince 1856, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

to konečně bylo rodičům jejím nápadné.¹²⁸ V únoru 1857 byl Rieger zoufalý a matce napsal: „Psal jsem jim předešle, jakou mám nouzi a že nevím, odkud teď vzít peníze. Mohl bych jim psát, že jsem bez groše, ale byla by to lež, neb mám, Bůh ví, právě 3 krejcarey...“¹²⁹ Podobně tristní stav líčí v dopise z dubna 1857: „Musím si nevyhnutelně dát nějaké nové šatstvo udělat, neb již jsem roztrhaný až hrůza...“¹³⁰

Rieger se na základě těchto finančních podmínek rozhodl na jaře 1857 k prodeji semilského mlýna¹³¹ a vhodného kupce hledal i na statek v Suchdole. Vážným zájemcem na koupi Suchdola byl baron Konstantin von Klugen, který v květnu 1857 nabízel Riegrovi 60 000 zl. Rieger se, s ohledem na Marii, snažil prodat především mlýn a statek zatím zachovat.¹³² Mlýn se mu prodat nepodařilo, a tak přijal Klugenovu nabídku. Riegrovi prodali Suchdol kupní smlouvou z 1. prosince 1857 baronovi Konstantinovi von Klugen za 64 900 zl.¹³³ Utržený kapitál hodlal Rieger uložit do cenných papírů a poté, kdy by se mu podařilo výhodně prodat semilský mlýn, chtěl koupit nějaký větší statek.¹³⁴ Prodejem statku ovšem finanční těžkosti neskončily, jak o tom svědčí zoufalé Riegrovy dopisy matce z léta 1858.¹³⁵ V této době se již těšil ze svého syna Bohuše, narozeného 5. října 1857. Libuše, poslední z Riegrových dětí, se narodila 21. června 1860.

2.1.3 Prodej mlýna v Semilech, dědictví po Terezii Palacké

Riegrovi vlastnili v Semilech především dům č.p. 63, ve kterém provozovali mlýn. Dále jim patřila řada pozemků, z nichž některé prodal F. L. Rieger ještě před svatbou s Marií Palackou.¹³⁶ Hospodářství v Semilech spravovala jeho matka Terezie a zisk mlýna se pohyboval kolem 1 500 zl. ročně.¹³⁷ Od druhé poloviny 50. let začaly zisky mlýna stagnovat a vzhledem k problematické finanční situaci rodiny začal Rieger uvažovat o prodeji mlýna. Roli katalyzátoru přitom od roku 1860 hrál zdravotní stav jeho matky, která onemocněla dnou a

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ F. L. Rieger matce 26. února 1857, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹³⁰ F. L. Rieger matce 8. dubna 1857, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹³¹ V dopise matce z 20. dubna 1857 zmiňuje zájemce o koupi, jakéhosi Havlinu. Rieger počítá s tržní cenou mlýna ve výši 100–110 000 zl. Zdůraznil matce, že by rád prodal, aby mu ubyla jedna starost. ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹³² „Marie by nerada velmi, abychom to prodali, an má již Suchdol tuze ráda a zvláště již pro tu hezkou kapličku v zámku.“ F. L. Rieger matce 18. května 1857, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3. Také správce Renner informoval Riegrova v dopise ze 3. června 1857, že se o koupi statku zajímal baron Vojkovský, baron Klugen a jeden Kosohorský žid. ANM, fond F. L. Rieger, k. 50.

¹³³ Platební rozkaz k dani z prodeje vyhotovený c.k. berním úřadem v Sedlčanech 8. února 1858, ANM, fond F. L. Rieger, k. 169.

¹³⁴ F. L. Rieger matce 26. listopadu 1857, ANM, fond F. L. Rieger, k. 3.

¹³⁵ Příspěvky k listáři Dra. Farantiška Ladislava Riegrova, sebral Jan Heidler, 1. sv., Praha 1924, s. 104–106.

¹³⁶ Rieger prodal 14. dubna 1852 698 měřic pole Vilémovi Novákovi za 500 zl. viz platební rozkaz k dani z prodeje, ANM, fond F. L. Rieger, k. 168.

¹³⁷ Viz např. výměr daně z příjmu 1 600 zl. za rok 1861 pro Terezii Riegrovou, ANM, fond F. L. Rieger, k. 168.

ulehla na lůžko. Nebyla proto nadále schopna spravovat hospodářství a naopak Riegrovi se o ni museli postarat. Pro dokreslení této i lidsky složité situace následující citace z dopisu Marie Riegrové F. L. Riegrovi: „S babiččinou kasou to nestojí slavně... věř mi; dívám-li se na skromný výdělek, dívím se skorem, že to stačí na regii domu. Ubohá matka ničeho si nepřeje, živa jako z baráku – ale jest to snad u chasy jako v Rakousích, že se sní, co se utrží; v tom se ničeho měnit nedá – pořádek v domě od 40 let uvyklý žádný změnit nemůže, zasadil by tím dobré ubohé matce ránu do srdce zbytečně. Ona jest jako dítě. Dnes leží 4. týden v posteli, ale ustavičně ji musí někdo hlídat, by nevyběhla ven. Včera asi třikrát vyběhla do čeledníku, pravíc, že žádný to nedovede řídit, že musí sama; nemohla dál a zůstala na díži sedět. Když leží, nechce se pořádně přikrýt, pořád se odkope a počíná si jako malé, netrpělivé dítě... Život bez mlýna bude pro ni také zlý... Já budu pro všecko hledět domluvit jí, by nám byla nápomocná s větší sumou peněz k urovnání našich záležitostí ... Nemilé jsou peněžité naše starosti teď – toto a mrzutosti v narovnání rodinných pletek peněžitých – to jest příčina tvé skleslé mysli a slabosti duševní i tělesné. Ze Suchdola známe již, jak záhubně takové věci na nás působí ... až přijedu a se dozvím, bude-li mi bratr platit $\frac{1}{4}$ nebo $\frac{1}{2}$ letně, uděláme si spolu plán a nějak se to pak musí urovnat.“¹³⁸

Rieger se nakonec dohodl o prodeji mlýna semilskému podnikateli Františkovi Schmittovi. Kupní smlouva byla uzavřena 6. června 1862. Rieger prodal mlýn č.p. 63 v Semilech s pozemky za 90 000 zl. František Schmitt složil 25 000 zl. hotově a zbytek zaplatil v šesti splátkách v průběhu následujícího půlroku.¹³⁹ Schmitt převzal mlýn k 1. červnu 1862. Riegrovi měli na Semilsku některé další pozemky. Jak se dovídáme z konceptu tržové smlouvy z roku 1867, prodal Rieger pole u Podmoklic o výměře 7 jiter a 834 měřic Františku Vojtíškovi za 9 000 zl.¹⁴⁰ Celkově tedy získal Rieger prodejem vlastního rodinného majetku téměř 100 000 zl.

Zajímavé a charakteristické, pro pozdější budování představy o rodině a o politikovi obětujícím se národu, je líčení prodeje mlýna a odchodu ze Semil v podání Marie Červinkové-Riegrové: „V soukromých poměrech Riegrových se udála roku 1862 změna důležitá. Věnuje všechn čas a síly své důležitostem veřejným, zanedbával Rieger čím dále tím více péči o majetek svůj soukromý. Zavedením mlýnů parních a velkého obchodu v melivu, i vůbec

¹³⁸ Dopis Marie Riegrové F. L. Riegrovi z 8. září 1860, dle Příspěvky k listářu Dra. Františka Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, I. sv., Praha 1924, s. 135–136.

¹³⁹ Viz kupní smlouva ANM, fond F. L. Rieger, k. 168. Tamtéž v kartonu 172/4 kopie vyřízení žádosti Franze Schmitta (Fabriksbesitzer zu Semil) z 29. prosince 1862 na K.K. Bezirkamt als Gericht zu Semil, am 30. Dezember 1862. (č.j. 3966). Rozhodnutí o výmazu dluhu 65 000 fl rak. měny za koupi Mlýna v Semilech (N. 63), doloženo 6 kvitancí splátek (1. července 1862, 1. srpna, 1. září, 1. října, 3. listopadu a 1. prosince 1862).

¹⁴⁰ Smlouva byla uzavřena k 1. dubnu 1867 a částka byla splatná ve čtyřech splátkách: 2 500 zl. v březnu (28. březen) a pak 28. září 1867 (2 000 zl.) 28. března 1868 (2 000 zl.) a 28. září 1868 (2 500 zl.) – úročeno 5%.

poměry živnosti mlynářské nepříznivými klesal výnos mlýna neustále, když pak matka Riegrova, hospodářství semilské spravující, stížena byla dnou, hynul tento majetek vůčihledně. Poznávaje nezbytnost toho a nemoha se pro úkoly své veřejné starati o prospěchy své soukromé, odhodlal se Rieger v červenci roku 1862 k tomu, že prodal rodný mlýn svůj továrníku F. Schmittovi... Tak opustila rodina Riegrova Semily, kde po celé století trojí pokolení její trvalo v držení mlýna, a kde se posud připomínají v modlitbách Riegrové jako zakladatelé místa katechetského při škole. Semily loučily se plačky s matkou Riegrovou, když chorá paní, vůbec milovaná a ctěná, opouštěla místo, kde zapsala se do vděčných srdcí svou bezměrnou dobrotivostí.“¹⁴¹

Podstatnou událostí pro rodinné vztahy a finance bylo úmrtí Terezie Palacké 18. srpna 1860. Po její smrti zdědil rodinný statek v Lobkovicích její syn Jan Palacký, který musel vyplatit své sestře Marii Riegrové zbytek věna ve výši 30 000 zl. Marie získala také 5/8 domu v Praze, v němž s Riegrovými nadále bydlel její otec František Palacký. Ten se musel spokojit s roční rentou 1 200 zl. a mobiliářem domácnosti.¹⁴² Riegrovi tak získali další prostředky, které jim umožnily koupi Malče.

2. 2 Koupě Malče v roce 1862

*„...našli se dokonce jednotlivci našeptávající, že Riegrovi při koupi velkostatku prý byly nápomocny ruské peníze...”*¹⁴³

Když v roce 1863 vypuklo v kongresovce protiruské povstání, zaujali k němu F. L. Rieger a František Palacký zdrženlivý spíše proruský postoj, za který byli českou žurnalistikou kritizováni. Jelikož Rieger relativně krátce předtím, 3. listopadu 1862, koupil velkostatek Maleč, objevily se také spekulace o finančním pozadí této transakce. Někteří by rádi viděli Riegra jako zkorumpovaného politika, který se nezdráhá obětovat veřejný prospěch svému vlastnímu užitku.¹⁴⁴ Tato účelová dezinformace ovšem dokládá fakt, že finanční

¹⁴¹ Jahn Jiljí V., František Ladislav Rieger, obraz životopisný, Praha 1889, s.152.

¹⁴² Viz pozůstalost po Terezií Palacké, ANM, fond František Palacký, i.č. 894.

¹⁴³ Jahn Jiljí V., František Ladislav Rieger, obraz životopisný, Praha 1889, s.178.

¹⁴⁴ Ve spisech Policejního prezidia v Praze se nachází materiály upozorňující na tok ruských peněz přes Lämmlov bankovní dům směrem k české politické reprezentaci. Je tam zmínka o financování cesty do Ruska z roku 1867. Viz zprávy z listopadu 1868, NA, PP 1870–1875, 4782/1868 (R/3/72) a 5932/ 1868 (M/9/27), karton 657. Také je opět připomínána Riegrova koupě Malče v souvislosti s jeho půjčkou od Lämmela. Přičemž se operuje s kupní cenou 400 000 zl. a s informací, že Rieger prodal rodinný mlýn pouze za 90 000 zl. viz NA, PP 1870–1875, 5816/1868 (R/5/1), karton 657. Pro dokreslení validity těchto informací ještě naprosto neuvěřitelná informace ohledně tlaku Lämmlových dědiců na Riegra v souvislosti s údajnou půjčkou na Maleč ve výši 400 000 zl.: „Dr. Rieger befindet sich in der grössten Geldverlegendheit, da er jene 400 000 fr. zu zahlen gedrängt wird, die ihm der verstorbene Grosshändler Laemmel zum Ankaufe des Gutes Maletsch baar vorgestreckt hat, welche Summe

nezávislost politika a otázka jeho majetku byla otázkou klíčovou. Pokud chtěl Rieger zaujmout významnou pozici v české politické reprezentaci 19. století, bylo nutné získat kredit finančně nezávislého a tedy nekorumpovatelného politika. Je zřejmé, že právě koupě malečského velkostatku mu měla toto postavení umožnit. Kde tedy vzal Rieger peníze na koupi statku? Proč si zvolil právě Maleč? Jak koupě proběhla a jaké závazky, ale také výhody Riegrovi přinesla?

Rieger se zajímal o koupi statku na Malči nejpozději v červnu 1862. Jak se dovídáme z jeho dopisu manželce Marii z 19. června 1862 psaného ve Vídni, poptával se tam po majiteli velkostatku Maleč Františku Xaverovi hraběti Auerspergovi. Rieger litoval, že se s ním nemohl setkat, protože hrabě údajně odjel na všeobecnou výstavu do Londýna. Nicméně Marii psal, že koupě Malče je mu doporučována: „Mezitím dostal jsem i z jiné strany rekomendaci Malče s tím doložením, že se to snad za 300 000 dostane. Dej Bůh! Za tu cenu bych to ovšem vzal bez rozmýšlení.“¹⁴⁵ Rieger si následně vzal šestitýdenní volno v říšské radě a využil ho na prohlížení a zkoumání dalších statků, které by přicházely pro koupi v úvahu. Vydal se na všeobecnou výstavu do Londýna, kde se pravděpodobně setkal s hrabětem Auerspergem.¹⁴⁶ Ten mu udělal nabídku na prodej Malče za 360 000 zl. v hotovosti, což bylo pro Riegrovi příliš mnoho. Jak napsal manželce Marii, předpokládal, že by mohli zaplatit maximálně 300 000 zl. hotově, a proto pověřil dalšími jednáními s Auerspergem vídeňského advokáta dr. Victora Mosera.¹⁴⁷ Moser jednal o prodeji Malče s Auerspergerovým advokátem dr. Bernardem a po jednání napsal Riegrovi, že hrabě potřebuje naléhavě peníze a že zatím zřejmě jiného zájemce o koupi nemá. Moser doporučoval Riegrovi trvat na nabídce 300 000 zl.¹⁴⁸ Rieger se mezitím zajímal o další statky nabízené k prodeji. Líbila se mu Vysoká u Příbrami, ale jak psal manželce Marii, byla menší a dražší než Maleč. Nakonec dospěl k závěru, že Maleč je nejlacinější koupí.¹⁴⁹ Jelikož mu, jak psal manželce, Maleč všichni chválili, byl ochoten zaplatit 320 000 zl. s tím, že by následně prodal část velkostatku

Lämmel testamentarisch seinen Erben vermachte, die jetzt auf deren Einzahlung dringen.“ Přípis ze 4. ledna 1874, ibidem, 63/1874 (R/5/1), k. 657.

¹⁴⁵ Riegrův dopis Marii Riegrové z 19. června 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 4/3.

¹⁴⁶ Riegrův dopis Marii Riegrové z 22. června 1862, ibidem. Srovnej také v Řeči dra. F. L. Riegrovi a jeho jednání v zákonodárných sborech, ed. Josef Kalousek, Praha 1883–1887, s. 204–205. „Rieger toho času býval nepřítomen; vyžádal si a obdržel 30. června dovolenou na šest neděl; uprostřed července odebral se do Londýna ke všeobecné výstavě, odtamtud pak přes Paříž vrátil se 22. srpna do Prahy.“ O této Riegrově cestě viz také spis Policejního prezidia NA, PP, 1858–1862, R/4/29, k. 399. Další čtyřtýdenní dovolené si vzal Rieger 18. září a následně 6. listopadu 1862.

¹⁴⁷ Riegrův dopis Marii Riegrové z 26. srpna 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 4/3.

¹⁴⁸ „Ze všech věcí pozoroval jsem, že hrabě na každý pád něco sleví a s Vámi se srozumí...“ Dopis Victora Mosera F. L. Riegrovi z 27. srpna 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 41.

¹⁴⁹ „Vidíš jak to všecko – i to lacinější proti Malči draho.“ Riegrův dopis Marii Riegrové z 29. srpna 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 4/3.

Modletín: „Ale 320 000 byla by zas velká starost. Ale při prodeji Modletína dalo by se to snadno podstoupit – za ten by se utržilo asi 100 000. Více nepočítám, neb ty dva dvorky jsou nejslabší – menší a větší část těch statků je les vysekaný a na mnoho let užítu neslibující.“¹⁵⁰ V době, kdy Rieger odesílal tento dopis, mířil k němu méně optimistický dopis od Mosera. Moser v něm Riegrovi sděloval, že podle zpráv dr. Bernarda získal Auersperg finanční injekci od hraběte Fürstenberga. Nebyl tedy tlacen finanční tísňí a nechtěl slevit. „Za několik měsíců, mi netajil dr. Bernard, že hr. A. bude rád, dostane-li 300 000 zl. na hotovu, a my jsme právě trefili nešťastnou dobu.“¹⁵¹ Jak se stavěla ke koupi Malče Riegrova manželka Marie? Je nutné konstatovat, že si nebyla tak jistá výhodností koupě Malče jako její choť. Maleč se jí zdála příliš velká a tím pádem drahá, obávala se tak velké finanční transakce a společně s Riegrovou matkou soudila, že by bylo lepší koupit něco menšího. Varovala Riegra před velikašskou koupí, ale zároveň dala jasně najevo, že konečné rozhodnutí nechá na něm.¹⁵²

Jednání s Auerspergem skončila dohodou a 23. října 1862 byl podepsán prozatímní kontrakt.¹⁵³ V něm bylo konstatováno, že hrabě Auersperg prodává statek Maleč s Hranicemi a Pochobradý (hlavní kniha desk zemských M I fol. 121) a Modletín s Rušinovem (M VIII fol. 121) se vším, jak stojí a leží F. L. Riegrovi a jeho manželce Marii rozené Palacké za 340 000 zl. rakouské měny. F. L. Rieger se zavázal převzít břemena váznoucí na statku. Jednalo se o dluhy vůči rodině Fridricha Zdekauera ve výši 13 146 zl. a vůči Václavu Ignáci rytíři z Eisensteinu ve výši 39 900 zl. Celkem tedy částku 53 046 zl. Rieger převzal také další břemena statku – výplatu doživotní renty Marie Terezie hraběnky Auerspergové manželky F. X. Auersperga ve výši 800 zl.,¹⁵⁴ výplatu roční penze pro bývalého plnomocného správce Johanna Stenzla ve výši 1 500 zl. a výplatu roční penze 200 zl. pro Franze Pümfingera, bývalého úředníka velkostatku. Na tato břemena byla vyčleněna částka 115 000 zl.¹⁵⁵ jako půjčka F. L. Riegrovi úročená pololetně 5% až do jejího zaplacení.

¹⁵⁰ Riegrův dopis Marii Riegrové z 29. srpna 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 4/3.

¹⁵¹ Dopis Victora Mosera F. L. Riegrovi z 28. srpna 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 41.

¹⁵² „Maleč leží Tobě na srdci, to vidím, a možná, že bys nejlépe udělal, abys ji přeci koupil. Vidiš, drahoušku, psala jsem Tobě předešlé mé osobní mínění a názory, proto však, budeš-li chtít a usoudíš-li nepředpojatě a nepuzen chytivostí velkého bohatství, že by bylo nejlépe a záhodno koupit, tedy se Ti podrobuji. Nechci být Tobě v cestě, abys někdy myslil, nebo řekl, kdybych byl měl jinou ženu, byl bych se toho odvážil; já konečně vpravím se do všeho a dovedu se také o něco postarat, budeli to pak povinností mou. Nejlépe bude rozmluviti tuto věc; písemně sjednocení docíliti nelze.“ Dopis Marie Riegrové F. L. Riegrovi ze 6. září 1862 dle Příspěvky k listářu Dra. Farantiška Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, I. sv., Praha 1924, s. 152–153.

¹⁵³ Tyto notářsky ověřené *Punctationen* viz ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/3.

¹⁵⁴ V případě jejího ovdovění se měla renta změnit na roční důchod 2 500 zl. Hraběnka měla získat právo užívat dům v Praze č. 896 anebo plat 400 zl. na bydlení spolu s párem koní a dva vozy.

¹⁵⁵ Toto ustanovení je v kupní smlouvě upraveno na 120 000 zl. (88 000 zl. + 30 000 + 2 000 zl.).

F. L. Rieger zaplatil při podpisu kontraktu 10 000 zl. zálohu a při podpisu kupní smlouvy zaplatili manželé Riegrovi 66 954 zl.¹⁵⁶ a částku 40 000 zl. za dobytek, obilí a stroje, jež převzali při předání statku 23. října 1862. Způsob zaplacení oněch 106 954 zl. placených při podpisu smlouvy je možné vyčíst z tzv. *Kaufschillingsverrechnung*.¹⁵⁷ Částka byla rozdělena na část cca 41 000 zl., kterou zaplatil Rieger hotově, a na část pokrytou převodem desetiletých zástavních listů v celkové hodnotě cca. 62 800 zl. a hypotéčních listů v hodnotě 1 750 zl. Dá se předpokládat, že tyto cenné papíry pořídil Rieger z peněz utržených při prodeji statku Suchdol. Jak je patrné z Riegrova kontokorentu u Lämmela, měl Rieger část cenných papírů uložených u jeho bankovního ústavu. Zároveň si tam během září a počátkem října 1863 uložil 15 000 zl. Z tohoto účtu si v den podpisu kontraktu vybral Rieger 10 500 zl.¹⁵⁸

Zbývající částku 50 000 zl. se Riegrovi zavázali složit ve Vídni k datu 3. prosince 1862, což také učinili.¹⁵⁹ Tyto peníze si Rieger v podstatě vypůjčil od Leopolda Lämmela, kterému po 3. prosinci 1862 dlužil více než 43 000 zl.¹⁶⁰ Celkově zaplatili manželé Riegrovi při koupi Malče 166 954 zl.

Dle kupní smlouvy přešla od 23. října 1862 veškerá odpovědnost za statek, povinnost placení daní, závazky vyplývající z pachtovních smluv, renty a závazky vůči zaměstnancům statku na kupující.¹⁶¹ Ti se zavázali doplatit poměrnou část rent náležející Auerspergoví za rok 1862 a další náhradu výdajů ve výši 6 493 zl. v dubnu 1863.¹⁶² Manželé Riegrovi se také zavázali zaplatit daň z prodeje ve výši 13 210 zl.¹⁶³ František Palacký půjčil v této době manželům Riegrovým dle „dlužného upsání“ z 1. března 1863 částku 11 400 zl. Tato částka měla být úročena 5% pololetně a Riegrovi se zaručili svým statkem na Malči a v Modletíně v podobě hypotékárního zápisu do desk zemských.¹⁶⁴ 16. března 1863 si vzala Marie hypotéku ve výši 1050 zl. na 5% a 16. října 1864 hypotéku 5000 zl. na dům č.p. 719.¹⁶⁵

¹⁵⁶ Kupní smlouva viz ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/3.

¹⁵⁷ *Kaufschillingsverrechnung*, ANM, ibidem.

¹⁵⁸ Viz přehled čerpání kontokorentu v letech 1849–1867, ANM, fond F. L. Rieger, k. 170.

¹⁵⁹ Viz *Quittung und Löschungserklärung* ze 3. prosince 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/4.

¹⁶⁰ Viz přehled čerpání kontokorentu v letech 1849–1867, ANM, fond F. L. Rieger, k. 170. Riegrovi složili během roku 1863 Lämlovi 30 000 zl. a jejich dluh se snížil na cca 14 000 zl. V červenci 1865 dlužili pouze 7 386 zl.

¹⁶¹ Jedná se o honební zástavu (*Jagdcaution*) ve výši 125 zl. složenou u chotěbořského berního úřadu, renty ve výši 560 zl. (včetně mlynáře Nevoly z Vísky), 600 zl. z tzv. *eisernen Einkaufs Capitalien*, 450 zl. z mlýna v Předboři a 500 zl. z mlýna v Hranicích.

¹⁶² Viz *Rentabrechnung* z 1. listopadu 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/3. Tato náhrada byla zpětně snížena na 5807 zl., viz *Relace oučtářská* z 21. února 1863, ibidem.

¹⁶³ Rieger požádal o odložení a rozložení platby do splátek na rok 1863 a 1864, což mu bylo umožněno. Viz Riegrova korespondence se zemským finnačním ředitelstvím a s berním úřadem v Chotěboři, ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/3.

¹⁶⁴ ANM, fond F. L. Rieger, dodatky. Riegrovi tento dluh nikdy nesplatili a byl jim Františkem Palackým 22. května 1876 odpuštěn. Ibidem.

¹⁶⁵ Výpis o držbě domu z 26. července 1864, ANM, fond F. L. Rieger, k. 170.

Rieger převzal při koupi statku patronát kostela v Modletíně včetně dohledu na kostelní pokladnu¹⁶⁶ a kurátorství malečského podpůrného fondu založeného 12. listopadu 1852.¹⁶⁷

2.3 Stav statku při převzetí manželi Riegrovými

„Obydlí v zámku, kdež dřívější majitel hrabě Xaver z Auerspergu asi 20 let nepřebýval (p. rada Stenzel prý se o to přičiňoval), bylo velmi zpustlé, takže do mnohých pokojů za tehdejších dešťů i v prvním poschodí tak pršelo, že voda ve vanách a škopkách musela být chytána.“¹⁶⁸

F. L. Rieger a Marie Riegrová neměli dostatek zkušeností na osobní převzetí takto rozsáhlého statku, a tak si jako poradce zvolili pražského obchodníka Johanna Anderlíka, kterého pověřili dohledem nad velkostatkem. Anderlík také zastupoval manžele Riegrovi při faktickém předání statku 23. října 1862 s titulem likvidačního komisaře. Od 1. listopadu 1862 plnil funkci *inspektora a revidenta*, dozíral především na správné vedení hospodářských účtů, ale také komentoval hospodářské zprávy, které ředitelství statku zasílalo Riegrovi.¹⁶⁹ Anderlík také informoval Riegra o případných výhodných nabídkách prodeje zemědělských produktů na trhu v Praze.

Manželé Riegrovi převzali statek i s jeho dosavadními zaměstnanci. Dlouholetým ředitelem statku byl Václav Radoň,¹⁷⁰ účetním byl Adolf Zörner, lesním Jiří Zeibisch, správci jednotlivých dvorů byli Josef Neumann a Antonín Souček. Od 1. ledna 1864 přijal Rieger jako hlavního správce dvorů v Předboři, Lánech a Hranicích Jaromíra Staňka.¹⁷¹ Tito hlavní hospodářští úředníci tvořili tzv. konferenci, která se scházela na pravidelných zasedáních a řešila jednotlivé záležitosti chodu statku. Protokoly z těchto zasedání byly od roku 1865 zasílány ke kontrole Anderlíkovi, který je s patřičným komentářem předával Riegrovi. Ten se

¹⁶⁶ Viz předávací protokol z 30. října 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1. Jmění kostela činilo 1622 zl., z čehož 1000 zl. bylo uloženo v obligacích, hotovost byla 33 zl. a zbytek byl půjčen soukromým osobám.

¹⁶⁷ Viz kupní smlouva ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/3. Majetek tohoto *Aushilfsfondu* ve výši 6 493 zl., byl rozpůjčován mezi jednotlivé obyvatele bývalého panství, 200 zl. bylo uloženo v obligacích a v pokladně byla částka 374 zl. Viz protokol o předání z 30. října 1862, ibidem k. 174/1.

¹⁶⁸ Pamětní kniha Malče, s. 69.

¹⁶⁹ Anderlík si také navrhl symbolickou roční odměnu: 150 liber másla, 6 zajíců, 10 koroptví, mísu hrachu, 15 liber ryb, které se mu dopraví na požádání do Prahy. Za každé vyslání do Malče pak žádal diety 3 zl. na den a zaplacení cestovních výdajů, v Malči se mu poskytl byt a strava, zaplatily se mu poštovní, kancelářské a jiné výlohy. Viz návrh z 21. února 1863, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

¹⁷⁰ Radoň nastoupil na statek v roce 1847 ve funkci obročního a roku 1848 byl jmenován ředitelem. Viz Pamětní kniha Malče, s. 67.

¹⁷¹ Staňk byl následně od 1. července 1868 do 15. dubna 1872 správcem dvorů Maleč, Viska a Hranice. Dopis Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi z 19. května 1872, ANM, fond F. L. Rieger, k. 56/2.

pak vyjádřil ke konkrétním problémům, a kde bylo třeba, rozhodl o způsobu jejich řešení.¹⁷² Vedle konferenčních protokolů byly pro Riegra hlavním informačním zdrojem o dění na statku obšírné dopisy ředitele statku Václava Radoně. Tyto *Gehorsamste Wirtschaftsrelazionen* z let 1862–1871 měly charakter úředního sdělení, byly psány v bodech a snažily se zachovávat stabilní strukturu podle různých činností na statku.¹⁷³ Rieger tyto dopisy četl, připisoval si poznámky, případně konzultoval s Anderlíkem.

Jak tedy vypadal statek při převzetí manželi Riegrovými? Velkostatek Maleč se nacházel v čáslavském kraji v okrese Chotěboř a byl v podstatě konglomerátem několika dvorů. Celková rozloha statku byla cca 1178 ha, z toho cca 450 ha polností, 105 ha luk, 90 ha pastvin, 10 ha zahrad, 490 ha lesa.¹⁷⁴ Hlavní jádro statku představovaly dvory na Malči, v Lánech, Předboři a Hranicích, další důležitou částí statku byl Modletín a Rušínov. Část dvorů byla v době koupě, ale i později pronajata pachtýřům, větší část statku byla spravována v tzv. režii. Okolí Malče je tvořeno pahorkatinou s nadmořskou výškou mezi 430–510 m n.m.¹⁷⁵ a panstvím protékala říčka Doubravka. Nejbližšími železničními stanicemi byly Chotěboř a Golčův Jeníkov, vnitřní spojení dvorů zajišťovaly okresní silnice. Centrem statku byl zámek na Malči, který měl sloužit jako letní sídlo majitele statku, ale byla zde především kancelář ředitele statku. Na bývalém panství se nacházelo 14 vsí (Maleč, Jeníkov, Předboř, Lány, Lhůta, Víška, Horní Lhotka, Dolní Lhotka, Hranice, Blatnice, Modletín, Hoštětinky, Vratkov, Rušínov) s českým, většinou katolickým obyvatelstvem čítajícím více než dva tisíce osob.¹⁷⁶

Ke statku patřili lihovar a pila v Předboři, pivovar v Malči a lihovar v Modletíně. Na statku se pěstovaly obvyklé plodiny, které sloužily převážně k vlastní spotřebě a k zajištění chodu statku, výjimečně se prodávaly drobné přebytky místním obchodníkům. Z obilí se pěstoval ječmen, pšenice, žito a oves, dále se pěstoval hrách, jako krmivo jetel a různé směsky, pro lihovar byly určeny brambory. Hlavní plodinou využívanou k prodeji byla řepka a v malé míře cukrová řepa. Důraz byl kladen na chov dobytka. Součástí předávacího

¹⁷² Řada protokolů z let 1865–1868 a Anderlíkovy komentáře jsou uloženy v ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1. Některé protokoly jsou také mezi dopisy Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi, fond F. L. Rieger, k. 56/2. Zajímavý popis konference podal Staněk ve svém dopisu Riegrovi ze 7. dubna 1866: „Račte věřit, že konference trvá od 9 hodin až do půl druhé, přičemž konference pravá, užitečná sotva jeden a půl hodiny trvá? ...Ten druhý čas proběhne samými poukazy a udáváním: tu, že jedno tele přibýlo, tam, že potřebuji prkna a hřebíky... věru často mi líto času...“ ibidem.

¹⁷³ Dochovalo se 184 dopisů. ANM, fond F. L. Rieger, k. 49/2 a 49/3

¹⁷⁴ Propočteno dle Jonák Eberhard, Der land- und lehetäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen. Statistische Tafeln im Auftrage des Central Comité für die land- und forstwirtschaftliche Statistik Böhmens auf Grundlage amtlicher Quellen bearbeitet. Prag, Central – Comité, Prag 1865.

¹⁷⁵ Uváděno dle Schematismu velkostatků v Čechách, ed. Lustig, Světnička, Praha 1933.

¹⁷⁶ Viz příloha č. 1

protokolu byl také seznam zachycující stavy a stáří dobytka na jednotlivých dvorech. Z něho je patrné, že vedle běžného drobného zvířectva, byl hlavní prioritou chov hovězího dobytka (222 kusů) a ovcí (810 kusů). Vedle toho se na malečském dvoře nacházelo 6 koní.¹⁷⁷ Ke statku také patřila řada rybníků a především lesní hospodářství systemizované v roce 1830 lesním Karlem Kněžourkem.¹⁷⁸

Příjmy statku za rok 1862 byly 31 713 zl., naopak výdaje 18 992 zl. Výnos statku tedy činil 12 721 zl. Hlavním zdrojem příjmů byl nájem placený z pachtů ve výši 6 373 zl., příjem z chovu dobytka ve výši 5 653 zl., dále pak 1265 zl. z prodeje rostlinných produktů a cca 500 zl. z prodeje dřeva. Významnou položkou byly příjmy z rent a kaucí 6 631 zl., pokladní hotovost při předání statku byla 4 526 zl. Na straně výdajů byly významnými položkami služební a pachtovní kauce ve výši 2 773 zl., daň ve výši 3 444 zl., výdaje na polní práce a pěstování zemědělských plodin ve výši cca 5 000 zl., platy zaměstnanců cca 600 zl., platy pro polní dělníky cca 550 zl., platy lesnického personálu cca 300 zl., výlohy při chovu dobytka cca 1 300 zl., na opravu budov bylo vydáno cca 850 zl.¹⁷⁹

2.4. Významnější události a mezníky v dějinách Malče

2.4.1 Válečný rok 1866

„Na noc tam bylo mnoho vojska, které nám pak ještě, když jsme je vyčastovali, vzalo 170 měr ovsu, 3 páry volů, 1 krávu a vola k jídlu. Táhlo tamtudy 38 000.“¹⁸⁰

Život na statku probíhal bez výraznějších událostí až do rakousko – pruské války roku 1866. Jelikož válečná kampaň probíhala v létě, dlela rodina na Malči. F. L. Rieger a František Palacký 29. června odjeli do Prahy na volbu starosty. Palacký se pak 1. července vrátil na Maleč, Rieger vezl zvláštním vlakem z pověření zemského maršálka hraběte Karla Rothkircha-Panthena do bezpečné úschovy přes Plzeň do Lince pokladnu a depozita českého zemského výboru. Přijel proto na Maleč až ráno 3. července a společně s rodinou vyčkal na příchod pruského vojska. To se objevilo 8. července a jednotlivé jednotky se během svého průchodu nechaly ubytovat na zámku v Malči, ale i v ostatních dvorech a vsích. Samozřejmě

¹⁷⁷ Protokol o předání dobytka z 30. října 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

¹⁷⁸ Pamětní kniha Malče, s. 60.

¹⁷⁹ Viz Rentabrechnung z 1. listopadu 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/3.

¹⁸⁰ Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, zápis z 9. 7. 1866, ANM, fond Marie Červinkové-Riegrová, k. 10, i.č. 271.

docházelo k rekvizici obilí a dobytka, koní a povozů.¹⁸¹ Za těchto okolností se Rieger s Palackým rozhodli zůstat na Malči. Setrvali tam až do 17. července. Toto Riegrovo a Palackého jednání vzbudilo negativní ohlas u české veřejnosti, která to považovala za upřednostnění vlastních zájmů před zájmy obecnými. Také někteří Riegrovi přátelé mu v korespondenci radili, aby se co nejdříve vrátil do Prahy a vysvětlil svoji dosavadní nepřítomnost.¹⁸² Riegrova a Palackého následná cesta do Prahy je známá epizodou, která se odehrála při střetu s pruskou hlídkou. Ta jim chtěla rekvírovat povoz a Riegra, který se tomu postavil na odpor, na jeden den zatkla.¹⁸³ Palacký s Riegreml pak působili v Praze až do uzavření prusko-rakouského příměří a poté se vydali na cestu do Vídně, kde absolvovali řadu soukromých jednání a byli na závěr svého pobytu chladně přijati státním ministrem hrabětem Richardem Belcredim.¹⁸⁴ Ráno 13. srpna se oba vrátili na Maleč, kterou den předtím opustily poslední pruské oddíly.¹⁸⁵

Pobyt pruských vojsk na Malči mezi 8. červencem a 12. srpnem byl velkým zážitkem pro celou rodinu, hlavně pro paní Riegrovou, která během manželovy nepřítomnosti jednala s pruskými jednotkami a vedla správu statku. Představu o dění na Malči si můžeme udělat z deníkových záznamů její tehdy dvanáctileté dcery Marie: „Po snídani přišel pan oberst von Tabeck, za chvíli generál von Löwen a jiní čtyři oficíři a lékař. Služebníků měli dohromady 20. Vojsko ubytovalo se ve dvoře. Ve Vísce jsme jich měli asi 83 a 100 koní, v Hranicích 80, v Lánech a Předboři po 50–60. U oběda se mluvilo mnoho. Maminka žádala generála o ulevení v rekvizicích, ale on jen pravil, že to nemůže změnit, a vychloubal se, co již kde udělali. Dával znát, že by měl chut’ ještě něco shrábnout.“¹⁸⁶

¹⁸¹ „Když jsem se toho nejméně nadáli, tu objevili se Prušáci. Jejich komandant Niebelschud se velmi slušně a vlídně choval, proto ale přeci 55 pytlů ovsa a 1 běhouna z Lan požadoval i vzal. Chtěl původně všechn mladý dobytek, dal se ale uprosit...“ Tak popisuje rekvizici v Předboři Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 8. července 1866, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2.

¹⁸² Např. dopis dr. Josefa Prácheňského ze 4. července 1866 či dopis Františka Schmeykala z 18. července 1866, viz Příspěvky k listáři Dra. Farantiška Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, 1. sv., Praha 1924, s. 164–165. „V Praze ve kruzích národních mnozí reptali na nepřítomnost Riegrova nepováživše, jak těžko tomuto bylo opustit rodinu na venkově a veškeré jmění v krutých svízelních, pokud pochod nepřátelského vojska trval a když často třeba bylo se bránit proti surovosti a zjevnému násilí nepřátel.“ Jiljí V. Jahn, František Ladislav Rieger, obraz životopisný, Praha 1889, s. 269.

¹⁸³ Autentické zápisy o pobytu Prušáků na Malči viz Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 10, i.č. 271. Riegrova anabázi popisuje také Václav Červinka v Pamětní kniha Malče, s. 69–70. viz také Jahn Jiljí V., František Ladislav Rieger, obraz životopisný, Praha 1889, s. 269–273, Kořalka Jiří, František Palacký, Praha 1998, s. 453–454. a Honcová Jaroslava – Palacký a Rieger v Říčanech za prusko-rakouské války v roce 1866, in: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století, Semily 2003, s. 233–235.

¹⁸⁴ Viz Kořalka Jiří, František Palacký, Praha 1998, s. 454–455.

¹⁸⁵ Viz zápis datovaný 13. srpna 1866, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 10, i.č. 271.

¹⁸⁶ Zápis z 9. srpna 1866, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 10, i.č. 271.

Dle oficiálního protokolu okresní komise pro odškodnění bylo na statku Maleč během pruské okupace ubytováno 35 důstojníků, 767 mužů a 624 koní, za což mělo Riegrovi náležet 2215 zl. náhrady.¹⁸⁷ Škody způsobené průchodem vojsk byly vyčísleny na 361 zl.¹⁸⁸ Celkové ztráty statku vyčíslil Rieger na cca 4 000 zl. a tuto částku požadoval jako válečné odškodnění.¹⁸⁹ Rieger se v otázce válečného odškodnění pro obyvatelstvo českých zemí angažoval i politicky. Již po svém návratu do Prahy v srpnu 1866 naléhal na zemský výbor, aby byla nejhůře postiženým oblastem poskytnuta záloha na úhradu válečných škod. Rieger také posléze získal funkci přisedícího odškodňovací komise zřízené pražským místodržitelstvím. Komise přezkušovala požadavky podávané poškozenými jednotlivým okresním komisím a následně je zasílala ke schválení do Vídně. Komise také připravila rozdělení nárazových výpomocí ze získaných darů pro nejvíce poškozená území. Práce v komisi a obtíže při odškodňování vedly Riegra k tomu, že se na závěr zasedání zemského sněmu v únoru 1867 rozhodl kritizovat přístup Vídně k odškodnění a pokusil se iniciovat komisi, která měla sledovat a urychlit průběh odškodňování. Jeho návrh na zřízení komise byl sice přijat, nebyl ale naplněn, protože František Josef I. mezitím rozhodl o rozpuštění sněmu.¹⁹⁰

Válečný rok 1866 byl také rokem další finanční krize hraběte F. X. Auersperga, který Riegrovi na podzim nabídl odkoupení části kapitálu, který vázl na statku. Šlo o částku ve výši 30 000 zl. určených na výplatu penze pro bývalého plnomocníka statku Johanna Stenzela. Rieger Auerspergovi nabídl 12 000 zl., a jak napsal manželce Marii: „Dal jsem mu také nabídnout, že bych celý kapitál od něho koupil za 50 000 zl. anebo za 5 000 zl. roční renty, mimo některý tisíc hned. Ovšem, že bych si pak dal celý kapitál na statku smazat a že bych mohl udělat nějakou kreditní operaci s bankou nebo spořitelnou.“¹⁹¹ Rieger k tomu lakonicky dodává: „Kdybych se uvolil na 5 000 zl. ročně, bylo by to veliké břemeno na několik let, ale ulehčilo by se velice, kdyby někdo zemřel, což se asi se Stenzlem dosti brzo stane – a kdyby hrabě sám zemřel, dostal bych kapitál 118 000 zl. a byl bych do 10 let snad všech dluhů prost. Kdybych to koupil za 50 000 zl. přitížil bych si méně, ale musel bych spláceti déle – asi 30 let. Doufám však silně, že něco z toho – a bohdá něco šťastného vyplyne.... Dejž Bůh, abych to šťastně vyřídil, ale já doufám silně, neb já mívám ve velkých věcech šťastnou ruku – a

¹⁸⁷ Viz protokoly komise, NA, VOK Chotěboř, k. 68.

¹⁸⁸ Ibidem, výkaz sub lit. C., průchod vojska Malčí je uváděn 8.–9. července a pak 5.–11. srpna.

¹⁸⁹ S částkou 4 000 zl. válečného odškodnění se počítá v tzv. Rent-Pojektu na rok 1866/67 z 20. ledna 1867, který je přiložen ke korespondenci Václava Radoně F. L. Riegrovi, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49/2. Obecně o válečných škodách a jejich náhradě v roce 1866 viz Špiritová Alexandra, Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po prusko-rakouské válce v roce 1866, *Paginae historiae* 1996, s. 182–205.

¹⁹⁰ Jahn Jiljí V., František Ladislav Rieger, obraz životopisný, Praha 1889, s. 346–347.

¹⁹¹ F. L. Rieger Marii Riegrové dopis z 27. září 1866, ANM, fond F. L. Rieger, k. 4/3.

pokládám to jako za doplněk koupě Malečské.“¹⁹² Rieger nakonec koupil od Auersperga pouze Stenzlův a Pümffingerův kapitál ve výši 30 000 zl. a 2 000 zl. za 15 000 zl. Transakci mu umožnili pražští bankéři Leopold Lämél a Bedřich Zdekauer. Zdekauer mu půjčil peníze na 6% úrok a oba se „postarali“, aby dostal do konce roku půjčku od spořitelny na 7% úrok. Rieger si dělal další plány do budoucna: „Kapitál hraběncin nechtěl hrabě prodat, ale myslím, že jej za krátký čas dostanu ještě laciněji.“¹⁹³ Tento kapitál ve výši 88 000 zl. chtěl koupit za 25 až 30 000 zl. a také se domníval, že Stenzl a Pümffinger brzo umřou.¹⁹⁴ Celkově byl spokojený a manželce psal, že brzy budou „...beze vší starosti a pevnou nohou na Malči. Ba myslím, že můžeme od dneška již státi pevněji a kráčet pevněji po půdě své, než kdy předtím...“¹⁹⁵

2.4.2 Založení cukrovaru a úřednická rošáda, nástup Václava Červinky

*„1870 založen spolkový cukrovar v Malči, jehož podílníkem a zároveň předsedou se stal zdejší pán dr. F. L. Rieger. Zúčastnil se podniku toho s 200 akciemi po 200 zl. se závazkem dodávání ročních 30 000 vídeňských centů cukrovky. Od té doby počala se pěstovati cukrovka ve velkém, ač s velkými obtížemi.“*¹⁹⁶

Významným mezníkem pro malečský statek a jeho majitele bylo rozhodnutí založit v Malči cukrovar. Mělo jít o akciový cukrovar, jehož třetinovými akcionáři byli F. L. Rieger a vlastník sousedního panství Nová ves Karel hrabě Rothkirch-Panthen, třetí část měli tvořit drobní akcionáři. Akciová společnost byla fakticky založena 18. března 1870 notářským potvrzením stanov cukrovaru.¹⁹⁷ Ty byly vytvořeny F. L. Riegre dle vzorů z jiných cukrovarů a byly schváleny místodržitelstvím v Praze 18. srpna 1870. Cukrovar byl slavnostně uveden do provozu 10. prosince 1870¹⁹⁸ a během první kampaně vykázal zisk 5496 zl. Pro malečský statek znamenalo založení cukrovaru strukturální změnu v hospodaření. Hlavní prioritou se mělo stát pěstování cukrovky. Riegrův závazek na dodání 30 000 vídeňských centů (cca 1 700 tun) cukrovky, který souvisel s vlastnictvím dvou set

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ Ibidem dopis ze 30. září 1866.

¹⁹⁴ V této své úvaze se Rieger ovšem mýlil. Jak je patrné z dochované korespondence, Stenzl žil do roku 1874 a Pümffinger zemřel 30. ledna 1880. ANM, fond F. L. Rieger, k. 56/4 a 48/4 (Pümffingerovi upomínky o penzi a 3 oslyšené dopisy jeho osmdesátileté vdovy Anny o podporu.)

¹⁹⁵ Ibidem dopis z 1. října 1866.

¹⁹⁶ Pamětní kniha Malče, s. 74.

¹⁹⁷ Notářské ověření stanov akciové společnosti cukrovaru Maleč, Chotěboř 29. března 1870 – notář Bayer, ANM, F. L. Rieger, k. 179/1.

¹⁹⁸ dopis Josefa Christla F. L. Riegrovi z 3. prosince 1870, ANM, F. L. Rieger, k. 31/5.

akcií cukrovaru, se ukázal jako velmi problematický. Na Malči se nedařilo vypěstovat takové množství řepy a Rieger byl nucen řepu pro cukrovar kupovat, což bylo poměrně finančně náročné.¹⁹⁹ Spolu s celkovou finanční krizí to přispělo k Riegrovu rozhodnutí provést některé změny ve správě statku. Faktickým správcem statku byl od roku 1868 Jaromír Staněk, který se přestěhoval do Malče, Václav Radoň zůstal ve funkci ředitele a vedl finanční záležitosti statku. Rieger provedl na začátku 70. let větší úřednickou rošádu a následně začal přijímat nové úředníky. Již v listopadu 1870 nastoupil lesní Karel Rádl a v červnu 1871 účetní Ferdinand Brož. Jelikož výnosy statku neodpovídaly Riegrovým představám, rozhodl se pověřit vedením statku někoho nového. Své intence sdělil manželce Marii dopisem z října 1871: „Stran hospodářství vidím, že to není dobře opatřeno. Pověz docela klidně, ale upřímně Staňkovi své starosti a řekni mu, že hospodáře dobrého dosvědčuje výnos. Jeho výnos ale že je smutný, a že se tudíž neosvědčuje a že nevíš jak, ale že budeš muset jinak věci opatřit. Kdyby se Staněk chtěl poděkovat sám, bylo by snad možné dostat energického ředitele. Staněk kdyby nešel pryč, musil by nazpět do Předboře.²⁰⁰ Neumann by se propustil a ředitel dal s malou penzí na odpočinek. Souček jakkoli. Kdyby se Souček chtěl usadit ve Vísce za hospodářského, byl bych pro to, vysloví-li se.“²⁰¹ Rieger skutečně tyto zásadní změny provedl. Bývalý ředitel Radoň dostal 1. dubna 1872 výpověď ke konci června s tím, že si mohl vybrat ze dvou možností vyrovnání. Buď mu měl být přidělen byt s nárokem na deputát nebo odbytné ve výši 1000 zl.²⁰² Radoň sice uznal, že již nebyl schopen statek spravovat, protože si zkazil zrak při kancelářských pracích, ale takový nevděk nečekal. Byl Riegrovým postupem rozhořčen, připomněl mu své zásluhy a zvolil si variantu odchodu. „Když Jste Slovatný Pane a Urozená Paní roku 1862 panství Malečské koupili a přijímali, ráčili Jste mne tehdáž, co ředitele téhož panství, v službě ponechati a potvrditi, a bylo mně přislíbeno, bych věrně a spravedlivě sloužil, že mne zaopatříte. Přijal jsem službu tuto s vděčností a konal jsem

¹⁹⁹ Řepa byla na Malči pěstována již v předchozím období, ale jen okrajově. Viz přehled za léta 1858–1868 vypracovaný pro Riegra Radoněm v roce 1869, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18. Řepa byla sázena maximálně na rozloze 34 h a její výnos byl průměrně 140 tun cukrovky za rok.

²⁰⁰ Staněk dal výpověď a od 15. dubna 1872 odešel jako správce na statek Kirchenbirk u Falknova nad Ohří. V letech 1873–1882 byl hospodářským správcem v Dubči u Běchovic. Poté si pronajal dvůr Lečice, ale během hospodářské krize zbankrotoval a nastoupil jako správce velkostatku v Mitrovicích. V roce 1877 uvažoval o nájmu Modletína a Rušínova. Dopisy Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi z 19. května 1872, 1. září 1873, 27. září 1874, 4. září 1877, 19. září 1882 a 14. října 1888, ANM, fond F. L. Rieger, k. 56/2. Zajímavé je, jak Staněk zpětně zdůvodnil svoji výpověď: „Dal jsem Vašnosti výpověď, toť pravda, ale dal jsem ji proto, že co muž cti a sebevědomí nemohl jsem jinak: Či myslíte, Vašnosti, že byl jsem bez citu. Když zčista jasna nařízeno bylo, bych svou panskou deputátní krávu přenechal panu řediteli a sám abych si koupil krávu novou; když mě najednou nařízeno bylo v chladnu s mou ubohou vysoko těhotnou Annou se stěhovat do Předboře; když sháněn nový ředitel. Raděj byl bych šel dříví štípat než ostatí.“ Dopis z 27. září 1874, ibidem.

²⁰¹ F. L. Rieger Marii Riegrové říjen 1871, ANM, fond F. L. Rieger, k. 4/4. Jak je vidět, Marie musela řešit na statku i takovéto velmi nepřijemné personální záležitosti.

²⁰² Radoň dostal od Auersperga odbytné 2000 zl. viz dopis Václava Radoně F. L. Riegrovi z 29. září 1863, ve kterém děkuje Riegrovi za přímělu. ANM, F. L. Rieger, k. 49/1.

tu samou se vši obezřetností, a co mě stačilo se vši pílí. Hleděl jsem vždy, aby příjmy statku zkracované nebyly, majetek se všude ochránil, všechny škody zamezily, staré návyky odstranily, všechny zdánlivě dosti nepatrné požitky důchodu k dobrému přišly a aby od jiných užívány nebyly, slovem, aby co možná příjmy statku se zvyšovaly. Důvěřuji sobě, že jsem mé povinnosti dostál a že jsem sobě v tom ohledu spokojenost Vašnostinou získal. Mé služné bylo však hned při nastoupení – v přirovnání k mému dřívějšímu příjmu – znamenitě sesazené a od roku 1868 ještě o třetinu zmenšené, takže jsem v stavu nebyl mé skromné potřeby z těchto příjmů docela ukryti... Neobtěžoval jsem Vašnosti nikdy o zlepšení mého služného, domnívaje se, že pro vždy zaopatřen jsem a mou výživu pojištěnou mám... Myslím, že snáze v cizině tento tak trpký osud a toto mé neštěstí snášet budu.“²⁰³ Pro představu o platech uveďme, že Radoň pobíral v letech 1862–1867 roční plat 600 zl., účetní statku pobíral 350 zl., správce v Předboři 400 zl., hospodářští správci v Hranicích a Rušínově po 100 zl. a lesní 200 zl.²⁰⁴ Ke zvýšení platu došlo hned po nástupu nového ředitele, který dostal plat 1200 zl., účetní 1000 zl., lesní 300 zl.etc.²⁰⁵

V dubnu 1872 se novým ředitelem statku stal Václav Červinka.²⁰⁶ S jeho nástupem začíná nová éra malečského velkostatku. Václav Červinka (1844–1929) pocházel z rodiny českého vlastence Václava Červinky, vlastníka statku Ostředek. Vystudoval pražské akademické gymnázium a byl absolventem pražské německé techniky (hospodářství a účetnictví) a vyššího státního učiliště v Magyaróváru. Jako hospodářský správce krátce působil u hraběte Harracha v Nechanicích a v Sadové, neúspěšně se ucházel o místo asistenta na hospodářské škole v Táboře, působil jako správce u knížete Rudolfa Thurn-Taxisa v Cetni, Skalsku a Kropáčově Vrutici. Při nástupu na Maleč 1. dubna 1872 mu bylo 27 let, měl silné literární a umělecké sklony. Velmi rychle si získal srdce Riegrový nejstarší dcery Marie (1854–1895), se kterou se s požehnáním jejích rodičů i děda Františka Palackého 28. září 1874 oženil. Tímto krokem natrvalo spojil svůj osud s Riegrovou rodinou a s malečským statkem.

Když Červinka po více než třiceti letech vzpomínal na svůj příchod na statek, popsal situaci takto: „...při převzetí statků do mé správy nikdo neodevzdal mi ničeho písemného,

²⁰³ Václav Radoň F. L. Riegrovi, červen 1872, F. L. Rieger, k. 49/1. Manželé Radoňovi skutečně odešli pryč ze statku. O tom svědčí jejich prosba z 3. února 1874 adresovaná manželům Riegrovým psaná v Německém Brodě, ve které žádají o pomoc v neutěšených podmínkách. Riegrovi jim zřejmě nějakou pomoc poskytovali, protože se dochovala děkovná novoroční blahopřání z let 1880 až 1882. Ibidem.

²⁰⁴ Deputátní tabula velkostatku Maleč od 1. června 1867, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18.

²⁰⁵ Kniha mezd 1874 [?], SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 169.

²⁰⁶ Zatím nejkompaktnějším pokusem o životopis Václava Červinky jsou dvě kapitoly z diplomové práce Zlatuše Neradové, Václav Červinka. Ze života rodiny českého vzdělance ve druhé polovině 19. století, dipl. PF JU, 1994. sign. DP06495

nějaký soupis práv neb poměrů právních vůbec na statku, ba ani neukázal mi majetek statku a jeho hranice. Vědění o tom nabyt jsem teprve studií vlastní z tehdejších starých map a starých parcelních protokolů a co jsem se u pamětníků vyptal. Poněvadž statek byl tehdy po stránce technické v dezolátním stavu a záležitosti cukrovaru a finanční ovládaly celou situaci, nemohl jsem se z počátku ničím jiným zabývat než organizací služby a technickou prací. Pan Brož byl mi skoro otevřeně nepřátelský, Radoň sice vysvětlil mi, nač jsem se ho ptal, ale nic víc, a držel celkem s Brožem. Gruntovní pán sám z počátku nechtěl mne ani z technických prací a dozorů vytahovati a svěřoval namnoze právní zastoupení statku Brožovi, pokud on sám statek nezastupoval. Tak zejména celá reambulace katastru a zakládání gruntovních knih přidělena byla Brožovi, jenž po hříchu měl tehdy tak málo zkušeností, že mnohý právní poměr statku vzal do jisté míry škodu.²⁰⁷ Červinka začal po příchodu na statek provádět několik zásadních reforem ve správě statku a v hospodaření. Jeho prioritou mělo být vypěstování dostatečného množství cukrovky, čemuž přizpůsobil osevní plány velkostatku. Postupně začal modernizovat technické vybavení statku. V roce 1873 byla v Malči postavena kovárna a kolářská dílna, které sloužily pro potřeby statku a ušetřily za vydání placená kovářům a kolářům v jednotlivých vsích. Ve Vísce byla zřízena cihelna, byla zakoupena lokomobila a mlátičí stroj.²⁰⁸

Červinka se musel vyrovnat s personální situací na statku a s pořádky, které na Malči panovaly. Druhým nejvýznamnějším úředníkem velkostatku při jeho příchodu byl účetní Ferdinand Brož, který nastoupil v roce 1871. Jak je patrné i z předchozího citátu, jeho vztah s Červinkou nebyl ideální. Červinka ho vnímal jako nepříjemnou konkurenci a postupně se snažil omezit jeho vliv. Červinka se snažil Riegra přesvědčit, že Brož si dělal, co chtěl, a vnášel nekázeň a nepořádek na statek.²⁰⁹ Brož nakonec odešel po 13 letech služby v roce 1884, když přijal místo administrátora cukrovaru v Cerhenicích.²¹⁰ Červinka získal 1. srpna 1873 nového hospodářského asistenta Josefa Sauera, z kterého si postupně vytvořil nejbližšího spolupracovníka. Josef Sauer absolvoval reálku a hospodářskou akademii a na statku se zasloužil při modernizaci výroby v lihovaru. Na jaře 1874 apeloval Červinka na

²⁰⁷ Červinkův přípis na dopisu Josefa Sauera V. Červinkovi z 20. ledna 1906, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 39, i.č. 622.

²⁰⁸ viz Pamětní kniha Malče, s. 74

²⁰⁹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 19. května 1876, ANM, F. L. Rieger, k. 15. Červinka mimo jiné konstatoval, že se s Brožem nemají osobně rádi a bylo by dobré, kdyby se to vyřešilo.

²¹⁰ Viz jeho výpověď ze 16. září 1884 resp. žádost o vysvědčení ze 14. prosince 1884, ANM, F. L. Rieger, k. 23/4. Cerhenický cukrovar neustál cukerní krizi 1884 a Brož se snažil získat několik dalších úřadů a opakovaně žádal Riegra o přímluvu. Nakonec se stal v roce 1887 ředitelem panství Liblín o rozloze 2 140 ha. Ibidem. Červinka to přijal s ulehčením: „Má prý příjemné postavení a byt, vyhlídky na penzi atd. Já mu to přeji, měl tam být již před 10ti roky.“ Václav Červinka F. L. Riegrovi 6. února 1887, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

Riegra, aby Sauerovi zvýšil plat, pak si prý nebude hledat místo jinde: „Mám jej za pořádného a zcela spolehlivého člověka, jenž nekoná službu na oko.“²¹¹ Sauer se osvědčil a Rieger ho od 1. července 1880 povýšil na adjunkta a od 1. dubna 1882 byl Sauer pojezdým. Po Brožově odchodu se stal od 1. října 1884 účetním statku a v roce 1885 se přestěhoval z Předboře na Maleč.²¹² V této souvislosti je zajímavá situace kolem Sauerova sňatku. Sauer totiž požádal Riegra v lednu 1882 o povolení k sňatku s Annou Nevolovou a zároveň požádal Riegra o udělení definitivního postavení na statku, v čemž mu Rieger vyhověl.²¹³ Vztah mezi Červinkou a Sauerem se koncem 80. let ochlazoval, ale Sauer byl pro velkostatek nepostradatelný a zůstal na něm jako administrátor i po Riegrově smrti.²¹⁴

Při svém příchodu jmenoval Červinka šafářem v Lánech Hübsche, ale na počátku roku 1874 musel Červinka řešit nepříjemnou situaci spojenou s krádežemi v Lánech. Lánský hospodář Kroupa napsal za Červinkovými zády Riegrovi udání na Hübsche. Rieger pověřil Červinku tajným vyšetřováním krádeže obilí určeného na setí a machinací s palivovým dřívím. Červinka zjistil, že nařčení jsou oprávněná, a šafář dostal výpověď. Červinku ovšem mrzelo, že si Kroupa stěžoval za jeho zády, což vysvětloval Červinkovou náklonností k Hübschovi: „Myslí si totiž, že bych snad udaný a dokázaný zločin neuznal a nepotrestal, poněvadž jej spáchal můj chráněnc, a že bych já v tom stavu byl za to, jakož i pro udávání za mými zády jemu zle chtít a zlým splatit. Že se však v obojím mylí, to nepochybně čas ukáže.“²¹⁵ Červinka skutečně doporučil Kroupu za šafáře v Lánech a ten tuto funkci vykonával až do své smrti v roce 1885.²¹⁶ Jeho nástupce Dusbaba nám může posloužit jako příklad problematických zaměstnanců velkostatku. Červinka informoval Riegra v lednu 1889, že Dusbaba „...demoralizuje při nynějších trudných dobách všechen lid. Respektu nemá, s chasou jest dosti spleten - a myslím, že bude nyní nemožný též proto, že se praví – nechci pověst zaručovat – že bude otcem nemanželského dítěte sestry Chalupové v Předboři.“²¹⁷ Dusbaba byl coby opilec propuštěn na konci února a okamžitě zmizel. Jak Červinka

²¹¹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 20. března 1874, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

²¹² viz Sauerova vizitka, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 39, i.č. 622. Pamětní kniha Malče, s. 99.

²¹³ Josef Sauer F. L. Riegrovi 11. ledna 1882, ANM, F. L. Rieger, k. 52/3. Sauer se oženil, ale manželství netrvalo dlouho, protože Anna na podzim 1885 zemřela po krátké nemoci. Sauer se ovšem záhy rozhodl opět oženit a znovu požádal Riegra o formální svolení. Tento jeho sňatek komentoval také Červinka: „Sauer myslí stále na ženitbu – těžko do toho co říkat. Přál bych mu, by dobře pochodil. Hodlá si vzít sice chudou a bez takzvaného „vysokého“ vzdělání, ale jak se praví děvče pro hospodářství a práci smysl mající, která, jak se zdá, nevidí v ničem jiném ženské povolání než v manželství a rodině – pak ale mladou a hezkou. Já ji neznám, ani jsem ji nikdy neviděl.“ Václav Červinka F. L. Riegrovi 2. října 1887, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

²¹⁴ Červinka dokonce napsal Riegrovi v dopise z 9. dubna 1895, že je Sauer příliš komplikovaný a že by nedoporučoval, aby po něm převzal statek: „Ostatně myslím, že v tom pádu, kdybych já zemřel neb něco mne potkalo – nebylo by radno svěřiti správu statku jinému než Saurovi.“ Ibidem.

²¹⁵ Václav Červinka F. L. Riegrovi 9. února 1874, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

²¹⁶ Václav Červinka F. L. Riegrovi 16. února 1874 a 28. září 1885, ANM, F. L. Rieger, k. 15 a 16.

²¹⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 14. ledna 1889, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

konstatoval, hned se po něm začali shánět věřitelé (hostinský a šenkýřka).²¹⁸ Celkově lze konstatovat, že Červinka si sice získal Riegrovu plnou důvěru v otázce obsazování úřednických míst na statku, ale Rieger měl vždy poslední slovo. To se nejvýrazněji projevilo v případě Ferdinanda Brože.

2.4.3 Krach cukrovaru v Malči, konjunktura lihovaru v Předboři, závěr Riegrovy éry

*„Musíme si přiznati, že při všem úsilí, obětech i práci, byla cukrovka v krajině zdejší předce jen choulostivým hostem, kterýž neodměňoval tak nám mozole i starosti, jak slibovala z domoviny jeho k nám zalétající pověst. Host ten za nynějších poměrů padl, odešel, a pochybuji, že se vrátí v té slávě kdy, v jaké jednou se skvěl... Nenaříkejme, hledejme nového hosta, nového krále!...Traviny a jeteliny buďtež naším králem a potomstvo Apisův naši továrnou, a možná, že dobře bude, neboť budeme se pohybovat v poměrech přirozených, a ne umělých.“*²¹⁹

Ovšem ani Červinkovi se v malečských podmínkách nedařilo pěstovat dostatečné množství cukrovky. Hlavní příčinu viděl v nepříznivých povětrnostních podmínkách, častým problémem byly pozdní jarní mrazy, které na přelomu dubna a května ničily cukrovku. Velká neúroda cukrovky, celková hospodářská krize a problémy Malečského cukrovaru v roce 1873 vedly Červinku k prvnímu vážnému a otevřenému naléhání na Riegra, aby zrušil svůj závazek dodávky řepy cukrovaru a umožnil vzestup statku: „Pročež prosím ve jménu svém a pp. Brože a Radla, by ráčil Jste se zapřítí tak dalece, a vynaložiti co možného úsilí na částečné uvolnění ze jha cukrovaru, kterýž hospodářství za těchto podmínek spíše ku zhoubě než ku rozkvětu vleče.“²²⁰ Rieger však na udržení cukrovaru trval a cukrovar krizi v roce 1873 za cenu dalšího zadlužení přestál. Následující kampaně cukrovaru byly sice mírně ziskové, ale rozhodně neodpovídaly představám akcionářů. Po kampani 1879/80 se dostal cukrovar do velkých finančních nesnází. To vedlo výbor akciové společnosti k jednání o změně hypoték. Dosavadní hlavní věřitel cukrovaru, záložna v Chrudimi, přijala po zdoluhavých jednáních koncem prosince 1880 výpověď a dluh cukrovaru 180 000 zl. byl převeden na *Böhmische Bodenkreditgesellschaft - Českou společnost pro úvěr hypotéční*.²²¹ Poté, co následující kampaň skončila deficitem cca 38 000 zl.,²²² došlo ke sporu dvou hlavních vlastníků, Riegra a majitele panství Běstvína barona Herzogenberga. Baron odmítl dodávat do cukrovaru řepu,

²¹⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 15. března 1889, ANM, F. L. Rieger, ibidem.

²¹⁹ Doslov Václava Červinky k návrhu *Systematizace velkostatku Malče na základě pícního hospodářství co vedoucí myšlenky* ze 17. října 1884, ANM, F. L. Rieger, k. 174/2.

²²⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 14. ledna 1874, ANM, F. L. Rieger, k. 15/1.

²²¹ Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha II, s.59–95, ANM, F. L. Rieger, k. 179/3.

²²² Účet manipulační, ANM, F. L. Rieger, k. 179/4.

vzdal se funkce místopředsedy spolku, vystoupil ze správní rady a odmítl se účastnit jakýchkoli jednání. Situace byla vyřešena pronájmem cukrovaru hlavnímu věřiteli. Činnost akciového spolku tímto převzetím cukrovaru do správy banky fakticky skončila.²²³ Banka ovšem podnikala na Malči pouze tři sezóny, neboť na ni byl v prosinci 1884 uvalen konkurz, který souvisel s cukerní krizí, a cukrovar byl prodán ve veřejné dražbě 17. března 1886. Zároveň byl vydražen veškerý movitý majetek akciové společnosti a akcie ztratily jakoukoli cenu.

Rieger sice situaci kolem cukrovaru velmi těžce nesl, ale byl rád, že skončila pouze ekonomickou ztrátou a že neutrpěla jeho pověst. Červinka, kterému byl cukrovar od začátku přítěží, přijal zánik cukrovaru pragmaticky a provedl zásadní reformu hospodaření na statku. Prioritou se dle něho do budoucna měl stát chov dobytka, který spolu se zisky z lihovaru tvořil hlavní příjmy statku.²²⁴ Hospodářský lihovar v Předboří byl zpočátku pouze doplňkem hospodaření na velkostatku, ale po příchodu Červinky, a pak hlavně zásluhou Josefa Sauera, došlo k jeho konjunktúře. Lihovar byl postupně rekonstruován a zvětšován, zásadně pak v letech 1887 a 1888. Statek také vykupoval brambory v okolí a později také dovážel melasu a kukuřici. Významným mezníkem byl rok 1898, kdy lihovar 3. května vyhořel, ale již další kampaň začala 12. října 1898 v opraveném lihovaru.²²⁵

Požár v lihovaru nebyl prvním na statku, již v září 1891 vyhořel dvůr v Hranicích a musely být znovu postaveny stodoly. V roce 1893 byl poprvé za Riegrovy éry převzat od pachtýře Goldreicha do režijního hospodářství statek v Modletíně a Rušínově. Poslední velkou událostí na statku měla být oprava a následná přestavba malečského zámku plánovaná Riegrelem od roku 1899.²²⁶ Od této přestavby ovšem nejvíce Riegra odrazoval Václav Červinka: „Dejme tomu, že by přišlo jednou k prodeji Malče. Chudý člověk to nekoupí. A opravdu bohatému bude sotva dostačovat nějaká oprava na zámku, za kterouž se z Vašnostiny strany vydá citelný peníz, a peníz to, který jinde by také dobré služby prokázal, kdežto časovým přepychem a jeho požadavky odchovaná rodina nebude to počítati za nic, ba ani výlohu tu třeba nezescomptuje, zvouc i potom zámek starou barabiznou a o to cenu bude menší počítati, co restaurace opravdová by stála.“²²⁷ A i později naléhal na Riegra, aby neinvestoval do zámku, neboť „Kdyby si vašnost Bůh povolal, budou pravděpodobně ostatní

²²³ Jednání za cukrovar vedl především Václav Červinka a baron Herzogenberg. Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha II, s.205–210 a 217, ANM, F. L. Rieger, k. 179/3.

²²⁴ Viz návrh *Systematizace velkostatku Malče na základě pícního hospodářství co vedoucí myšlenky* ze 17. října 1884, ANM, F. L. Rieger, k. 174/2.

²²⁵ Lihovarnictví na statku je věnována zvláštní kapitola v další části práce.

²²⁶ V ANM jsou zachovány některé návrhy na přestavbu ve fondu Bohuš Rieger ml.

²²⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 9. října 1899, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

hlasovati o pronájem statku, než aby se statek prodal.“²²⁸ F. L. Rieger ovšem na přestavbě zámku trval a nedošlo k ní pouze proto, že 3. března 1903 zemřel.²²⁹

O tom, že skončila jedna éra, svědčí i obavy úředníků statku o budoucnost po smrti F. L. Riegra, sdělené Červinkou F. L. Riegrovi již v roce 1897: „Sauer, lesní a každý zde řekne: *Dejž Pán Bůh našemu gruntovnímu pánovi 100 let, a dá-li mu ještě více, tím lépe! Ale všichni zároveň vidí, že ani Bohuš, ani Albín, ani Libuše nemají srdce přiložené ke statku. Ne snad, že by si ho nevážili – ale jsou tu na mnoze otázky čistě finanční, ku kterýmž přistupují se suchými „metodickými“ úvahami, v intencích ovšem naskrz čistých, spravedlivých, a tu – nejsouce ještě nad to odborníky – nenalézají ku svým otázkám jasné kladné odpovědi. – Libuše nejvíce ze všech má smysl pro statek, pro přírodu – ale přirozeně – jako žena bojí se starostí! To naši lidé cítí, a tu ovšem kladou si otázku – co se stane s námi, kdyby nějaká změna měla nastati? Čeledín, poručník kdekoliv najde místo – letitému úředníku však přiměřené místo těžko jest hledati na stará kolena.“²³⁰*

Rodina se hned po Riegrově velkolepém pohřbu musela začít starat o dědictví. Dědicem statku na Malči se stal Bohuš Rieger a jeho sestra Libuše provdaná za Albína Bráfa. Bohuš ji mohl vyplatit částkou 100 000 zl. Václav Červinka, ač Riegrův zeť, měl podle závěti pouze nárok na důchod ve výši 1 000 zl. ročně (což byl jeho dosavadní plat) a na užívání bytu na Malči.²³¹ Bohuš Rieger si okamžitě od Červinky vyžádal knihy a balance statku za uplynulá léta, a také zprávu o aktuálních dluzích na statku. Zároveň požadoval soupis pozemků, které by bylo možné okamžitě prodat, aniž by statek jako celek utrpěl. Červinka mu poskytl knihy a balance od roku 1898, protože předchozí materiál shořel při požáru lihovaru v Předboří. Červinka také svému synovci nedoporučoval „zkomolení“ statku odprodejem jeho částí a navrhl mu jako nejlepší variantu prodej statku jako celku: „Proto skutečně jest možné, že by bylo pro Vás a Libuši – a pro uspoření si starostí lepší a výhodnější, kdybyste statek prodali.“²³² Červinka informoval Bohuše o historii zamýšlených prodejů a pronájmů Malče, tak jak o nich uvažoval F. L. Rieger. Ten si prý statek cenil na 600 – 700 000 K, tedy by ho

²²⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 8. ledna 1900, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

²²⁹ O postupu prací informuje např. Josef Sauer v dopise adresovaném zřejmě F. L. Riegrovi z 20. ledna 1903: „Co se týče potřebného materiálu ku stavbě zámku Malečského, doufám, že bude včasné na místo dodán: Několik tisíc cihel nalézá se již u zámku, potřebné dříví bylo již nakáceno, klády jsou již na pile a pilaf má od pana ředitele přísný rozkaz, aby pilně řezal. Já sám budu také na pilu docházeti a přesvědčovat se o tom, zdali nepouští vodu naprázdno. O latích na futra do oken loggie mluvil též již pan ředitel s p. lesním. ...“ ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 39, i.č. 622.

²³⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 5. února 1897, ANM, F. L. Rieger, k. 17.

²³¹ Červinka se s Bohušem dohodl, že mu bude vyplácet důchod ve výši 2 400 K, a protože se Červinka z Malče odstěhoval do Štěpánova, také 600 K příspěvek na byt. Tyto 3 000 K pobíral Rieger až do roku 1920, kdy mu byl důchod zvýšen na 4 000 K, a od roku 1922 dostával od Bohuše ml. a jeho manželky Vladimíry 12 000 Kč. Viz daňová přiznání Václava Červinky 1902–1927, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 38, i.č. 577.

²³² Václav Červinka Bohuši Riegrovi 15. března 1903, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 40, i.č. 651.

neměl Bohuš prodávat za méně než 500 000 K. Červinka ovšem změnil své stanovisko a 18. března napsal Bohušovi rozsáhlý dopis s kalkulací pronájmu statku na dobu 12 let, než by se mohl statku ujmout některý z Bohušových synů. Jeho stanovisko změnila návštěva nového pachtýře na sousedním statku Nová Ves pana Bachracha, který projevil zájem také o pronájem Malče: „Pakli p. Bachrach chce dát 30 000 zl. za Maleč nájemného, volejme sláva a hurá – nepočítejme již ani okamžik, zahodme papír a pero a hodme mu nájem honem na hlavu, ale zároveň také nějaké laso na nohu, aby si to za chvíli nerozmyslil a nám neutekl.“²³³ Jednání o pachtu vedená v dubnu až červnu 1903 s Bachrachim, ale i jinými zájemci (Homolka, Zrzavý, Šteffl, Liebermann, Frankenstein) nicméně ztroskotala. Mezitím došlo k odhadu statku vypracovaného Hypotéční bankou, který byl zřejmě nízký a kolem něhož došlo ke konfliktu mezi Červinkou a dědici statku. Červinka ho předem považoval za zbytečné vyhazování peněz, a také mu později nebyl ukázán. Bohuš také nechal udělat nezávislý odhad sklizně obilí a celkový odhad lesů. V červnu Červinka napsal Bohušovi, že by podobných zisků, jaké si slibují od pachtýře, dosáhl i on, pokud by statek zůstal v režii. Vedly ho k tomu obecné úvahy o nevýhodách pachtu pro vlastníka, které by v tomto případě odpadly, protože on by statek spravoval rozumně bez snahy za každou cenu vydělat.²³⁴ Tato varianta ovšem nebyla pro Bohuše přijatelná a dokonce pojal podezření, že Červinka úmyslně brání pachtu Malče. Na toto obvinění reagoval Červinka odmítavě a zároveň vyzval Bohuše, aby ho, pokud to uzná za výhodné, zbavil vedení statku. Červinka zdůrazňuje, že by rád žil samostatně a nemusel již sloužit.²³⁵ Nakonec došlo k urovnání jejich vztahu a Červinka po delším Bohušově váhání obdržel plnou moc na základní rozhodnutí týkající se správy statku.²³⁶

V říjnu 1903 se začal o statek zajímat pan Josef Hrabaně z Kolína a velmi rychle se rozhodl, že si statek pronajme od 1. března 1904. (Maleč za 6 zl. 35 kr. za míru a Modletín za 4 zl. 50 kr. za míru.)²³⁷ Hrabaně koupil v únoru 1904 dobytek nacházející se na statku za cca 14 000 K. a 27. února mu byl statek předán do správy s tím, že za živý inventář a zásoby zaplatil cca. 35 000 zl. Tímto předáním skončila na Malči éra Václava Červinky. Červinka prodal Bohušovi v listopadu 1903 své pozemky na Malči a v Hranicích za 3 000 K.,²³⁸ v lednu 1904 si pronajal byt na zámku ve Štěpánově, a také složil předsednictví spolku dobrovolných

²³³ Václav Červinka Bohuši Riegrovi 24. dubna 1903, ibidem.

²³⁴ Václav Červinka Bohuši Riegrovi 28. června 1903, ibidem.

²³⁵ Dopisy z 20.–22. července 1903, ibidem.

²³⁶ Plná moc viz ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 38, i.č. 569. Červinkovo poděkování za udělení plné moci viz dopis ze 4. září 1903, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 40, i.č. 651.

²³⁷ Viz dopisy Václava Červinky Bohuši Riegrovi z 13. , 20. a 22. října 1903, ibidem.

²³⁸ Viz tržní smlouva z 18. listopadu 1903, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18, f. 536–538.

hasičů v Malči.²³⁹ Červinka po předání statku napsal Bohušovi: „Včera v sobotu 27. února 1904 v 6 hodin večer odevzdávání skončeno a zápis podepsán... Tím moje posláni v Malči skončeno.“²⁴⁰

²³⁹ Viz dopisy Václava Červinky Bohuši Riegrovi z 11. listopadu 1903, 8. a 25. ledna 1904, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 40, i.č. 651.

²⁴⁰ Václav Červinka Bohuši Riegrovi 28. února 1904, ibidem.

3. Analýza fungování velkostatku Maleč

Tato kapitola by měla ukázat principy fungování velkostatku Maleč, přiblížit jednotlivá odvětví hospodaření a popsat jejich konkrétní výsledky. Jedná se o jakousi deskripci a analýzu hospodaření na Malči v časovém úseku cca 40 let. V první části je popsána zemědělská výroba, která tvoří páteř hospodaření, následuje podkapitola věnovaná navazující průmyslové výrobě. Obě podkapitoly jsou dále tématicky členěny na další obory (polní práce, živočišná výroba, lesní hospodářství) respektive na jednotlivé podniky (lihovar, cukrovar, pivovar, drobný průmysl). Třetí podkapitola se zabývá ekonomickými důsledky vyvazení Malče, které svým způsobem za Riegra dobíhalo, a s tím spojenou problematikou pronájmu (pachtu). Pozornost je věnována Riegrově úvěrové politice, celkové bilanci velkostatku a úvahám o jeho prodeji.

3.1 Zemědělství

„Aby do toho! Rybí ploutve a plovací blány nemáme.“²⁴¹

Tento Červinkův rozhořčený přípis u výkazu jarního setí roku 1897 dobře vyjadřuje jeden z hlavních faktorů úspěšnosti sezóny, rozmary počasí. Červinka předtím vypočetl, že v tomto roce měl na setí 86 dní, z toho připadlo 17 na neděle a svátky, ale především „zbaveno deštěm“ bylo 32 dní. Nepříznivé počasí bylo pro správce statku nepřítelem číslo jedna, až za tím podle jeho slov následovali líní, nedbalí a výdělku chtiví dělníci, uměle nízké výkupní ceny zemědělských produktů diktované židovskými velkoobchodníky²⁴² a nedostatek financí na nutné běžné výdaje.

Zemědělská výroba tvořila základ hospodářství velkostatku. Červinka si po svém příchodu na statek v roce 1872 stěžoval na to, že hospodářství nebylo systematizováno. „Ač plány systému roku 1871 na podzim vyhotovené rytířem Horským byly mi odevzdány, provedení se bylo dosud nestalo. Požadovalo se od statku vyrobení asi 30 000 vídeňských centů²⁴³ řepy cukrovky a vyrobení co možná větší části zemáků pro spotřebu lihovaru tak, aby příjmy z polí, lesů a lihovaru obnášely nejméně 17 000 zl. po odražce veškerého vydání.“²⁴⁴ Tyto požadavky se Červinkovi zdály mírné, ale ukázalo se, že se mýlil. S ohledem na prioritu

²⁴¹ SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 76.

²⁴² V listě Riegrovi z 13. listopadu 1892 např. píše: ...okolnosti nám kazí příležitost k pohodlnému upravení poměrů – a v tom hlavně židé a jejich bursovní hra, kteráž nás vysává k jejich obohacení. A pak se divíme, že lidé jsou antisemity – z přesvědčení až do fanatismu.“ ANM, F. L. Rieger, k. 16.

²⁴³ Cca 1680 tun.

²⁴⁴ Pamětní kniha Malče, s. 52–53.

cukrovky bylo nutné zvýšit úrodnost polí, což Červinka spojoval se zvýšením stavu chovného dobytka. „Reorganizaci, vlastně organizaci statku provedl jsem hned rokem 1872.“²⁴⁵ Červinka vypracoval nový osevní plán pro jednotlivé dvory a plán rotace jednotlivých plodin tak, aby postupně obnovil sílu polí. K tomu mělo napomáhat intenzivnější hnojení i za pomoci odpadků z cukrovaru. Dále se měly v hojné míře vyrábět komposty, aby se mohlo hnojit na podzim k ozimům. Velká pozornost měla být věnována vyvážení náplav z rybníků, které probíhalo v zimě, když potahy nebyly vázány jinde. Jako hlavní problém své první systematizace statku viděl Červinka nedostatek steliva pro dobytek, který musel dokupovat. Tento problém se vyřešil po roce 1877, kdy pole zesílila natolik, že mohl změnit skladbu plodin.²⁴⁶ Výrazná změna systematizace souvisela s krachem cukrovaru v roce 1884, kdy Červinka vypracoval nový plán hospodaření „na základě pícního hospodářství“.²⁴⁷ Červinka již v této době viděl jako prioritu lihovar a chov dobytka. Tento trend se ještě upevnil v hospodářské rozvaze z roku 1894. V ní Červinka shrnul problémy, které přinesla agrární krize 80. let, kdy došlo k výraznému snížení ceny obilí.²⁴⁸ Červinka na počátku této poslední dekády svého hospodaření konstatoval, že největší výhodou statku je lihovar, který zpracovává vlastní suroviny a je zdrojem zisku. Zároveň prostřednictvím „odpadků“ z výroby zajišťoval krmivo pro dobytek, které se „opět ve způsobu hnoje půdě vracelo“. Červinka v tomto plánu rozdělil pole velkostatku na tři přibližně stejně velké skupiny. První skupina měla zajišťovat statku dostatek píce (jetel, řepka, krmná řepa, hrách), stelivo, obilí pro deputáty a slad pro lihovar. Druhá skupina měla vyrábět zrna k prodeji (s ohledem na cenu mělo jít o žito a oves) a jako vedlejší produkt stelivo pro dobytek. Třetí skupina byla určena pro brambory a tedy výrobu lihu a „odpadky“ jako krmivo. Hlavní důraz byl kladen na chov skotu, s tím souvisel prodej masného dobytka a mlékařství.

Jako hlavní handicap velkostatku viděl Červinka rozdrobenost jednotlivých dvorů, což přinášelo zvýšené výdaje na personál, na opravy budov, potahy etc. Určitou úsporou nádenické práce bylo pořizování strojů.²⁴⁹ Největší investicí po příchodu Červinky na statek

²⁴⁵ Ibidem s. 53.

²⁴⁶ Rotace ibidem s. 54–57.

²⁴⁷ Václav Červinka, Systematizace velkostatku Malče na základě pícního hospodářství, co vedoucí myšlenky, zhotovena 10.–17. října 1884, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

²⁴⁸ Václav Červinka, osevní plán z července 1894, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/2.

²⁴⁹ V roce 1903 udával Červinka, že na velkostatku bylo 7 secích strojů, 9 řezaček, 3 mlátičky (1 parní), 2 žací a 2 vykopávací stroje, 2 obrabečky a jeden stroj na rozmetání mrvy, 4 čistící a rozdružovací stroje. Dotazník pro závody rolnické ke sčítání ze dne 3. června 1902, Červinkou vyplněný formulář z 5. července 1902, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 77 (volně vloženo).

bylo zakoupení parní lokomobily, která sloužila jako mlátičí stroj. Ten byl převážen do jednotlivých dvorů, ale také pronajímán na vedlejší panství do Nové Vsi.²⁵⁰

V následující části se pokusím o podrobnější deskripci zemědělské výroby na velkostatku. S ohledem na přehlednost popisu rozdělím tuto oblast na tři části, které jsou fakticky provázané a ve skutečnosti se výrazně doplňují. Jedná se o polní práce, živočišnou výrobu a o lesní hospodářství.

3.1.1 Polní práce

Jak je patrné z předávacího protokolu a kupní smlouvy, zaplatili manželé Riegrovi při převzetí statku v říjnu 1862 částku 40 000 zl. za dobytek, obilí a stroje. Na statku se pěstovaly obvyklé plodiny, které sloužily převážně k vlastní spotřebě a k zajištění chodu statku, výjimečně se prodávaly drobné přebytky místním obchodníkům. Z obilí se pěstoval ječmen, pšenice, žito a oves, dále se pěstoval hrách, jako krmivo jetel a různé směsky, pro lihovar byly určeny brambory. Hlavní plodinou využívanou k prodeji byla v této době řepka a v malé míře cukrová řepa.

Hlavním odběratelem řepky byl v 60. letech pražský obchodník Fischl, který například na podzim 1862 koupil 630 měřic (cca 38 750 litrů) semínek za 5083 zl. a na podzim 1867 koupil 400 centů (cca 22 400 kg) za 2 577 zl.²⁵¹ Podobně bylo v listopadu 1864 prodáno 576 měřic (cca 35 500 litrů) řepky za cca 3 800 zl. pražskému obchodníkovi Löblovi.²⁵² Radoň dokonce v roce 1866/67 předpokládal příjem z řepky cca 8 000 zl.²⁵³, v tomto roce bylo ale zaseto téměř dvojnásobné množství řepky než obvykle.²⁵⁴ Již před příchodem Václava Červinky došlo k určitému útlumu v pěstování řepky a plodinou číslo jedna se na více než deset let stala, v souvislosti se založením spolkového cukrovaru v Malči, cukrovka.²⁵⁵ Ve 2. polovině 80. let, kdy Červinka s ohledem na krach cukrovaru měnil systematizaci velkostatku, se řepka opět stala plnohodnotnou plodinou a příjem z ní měl být ročně cca 4 000 zl., což

²⁵⁰ Viz např. Václav Červinka F. L. Riegrovi 11. listopadu 1873, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁵¹ Dopisy Václava Radoně F. L. Riegrovi z 29. listopadu 1862 a 4. listopadu 1867, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49.

²⁵² Hlavní peněžní kniha 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

²⁵³ Viz „Rent-Projekt für Domäne Maleč“ na rok 1866/7 z 20. ledna 1867 zaslaný Riegrovi, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49.

²⁵⁴ Viz tabulka osetí jednotlivými plodinami pro léta 1859–1870, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

²⁵⁵ Např. v roce 1876 byla řepka pěstována pouze na dvoře v Lánech a sklídilo se jí jen 340 měřic (cca 200 hl.), což bylo nejméně ze všech plodin, Přehled polní sklizně 1876, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/2. V roce 1875 nebyla řepka pěstována vůbec. Ibidem.

odpovídalo předpokládanému příjmu z pěstování cukrovky.²⁵⁶ Červinka se snažil tento svůj plán naplňovat a skutečně sázel řepku ve velkém, ale již v roce 1887 konstatoval, že „řepky nedají nyní větší výnos, než oves, je-li poněkud v ceně, zabírají pole skoro 2 léta, drahá sklizeň, riziko škůdným hmyzem a kroupami.“²⁵⁷ Na jaře 1889 dospěl Červinka na základě předchozích velmi neúspěšných let k rozhodnutí změnit priority statku a rozhodl se vsadit na lihovar. Z toho důvodu se měly prioritní plodinou stát brambory, naopak řepka byla radikálně omezena. Oproti roku 1887, kdy jí bylo zaseto cca 120 měřic (23 ha), mělo být nyní oseto pouze 20 měřic (cca 4 ha) s výnosem cca 2 mct. na měřici.²⁵⁸ Tento trend se ještě prohloubil v dalším osevním rozvrhu z roku 1894, kdy byla řepce vymezena plocha 9 měřic (2 ha).²⁵⁹ Řepka zcela ustoupila do pozadí, což potvrzuje i fakt, že v peněžní knize Malče na rok 1902/03 není vůbec vykazována.

Prioritní plodinou v letech 1870–1884 byla cukrová řepa. Rieger vlastnil třetinu akcií malečského cukrovaru a každý akcionář byl zavázán dodáním 150 vídeňských centů na akcii. Pro Riegra, který vlastnil 200 akcií, to znamenalo dodání cca 1680 tun řepy ročně. Červinka tento závazek a z něj vyplývající konsekvence vyjádřil velmi výstižně: „Řepu tuto stojí jemu svobodno sice dáti sobě zakoupiti, jelikož však rozkvět závodu toho leží zároveň v jeho zájmu, a pan statkář žádného jiného polního hospodářství nemá, kde by mohl potřebnou cukrovku pěstovati, jest statek Maleč poukázán, co možná vlastní výrobou závazek tento uhraditi.“²⁶⁰ Cukrovka byla sice na statku pěstována ještě před založením cukrovaru, ale v omezené míře. Podrobný přehled pěstování cukrovky vypracoval pro Riegra v únoru 1869 Jaroslav Staněk.²⁶¹ Z tabulky je patrné, že průměrná plocha osázená cukrovkou v letech 1862–1868 byla 46 měřic (cca 9 ha) a v průměru bylo sklizeno cca 2 500 centněřů řepy (cca 140 tun), za které statek získal v průměru 1 400 zl.²⁶² Pokud měl tento přehled umožnit Riegrovi rozhodování o zřízení cukrovaru na Malči a možnostech statku produkovat řepu, je paradoxní,

²⁵⁶ Červinka předpokládal sklizeň 238 mct. řepky po 12 zl., Václav Červinka, Systematizace velkostatku Malče na základě picního hospodářství, co vedoucí myšlenky, zhotovena 10.–17. října 1884, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

²⁵⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 2. června 1887, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁵⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 17. března 1889 a 19. května 1887, ANM, fond F. L. Rieger, k. 16.

²⁵⁹ Václav Červinka, osevní plán z července 1894, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/2.

²⁶⁰ Pamětní kniha Malče, s. 51.

²⁶¹ Ausweis zur Ermittlung des Ertrags bei dem Zuckerrübebau auf dem Gute Maleč, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18. Viz také jeho opis v Pamětní knize Malče s. 55. Tento výkaz s drobnými odchylkami odpovídá dalšímu Staňkovu výkazu, tabulka osetí jednotlivými plodinami pro léta 1859–1870, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

²⁶² Cukrovka byla prodávána do cukrovarů v Hostačově nebo Žlebech. Viz např. zprávy Václava Radoně Riegrovi z 17. března 1863, 8. února 1865 či 27. února 1866. Jako příklad lze uvést dopis z 31. března 1865, kdy Radoň informoval o tom, že kontrakt na řepu ještě neuzavřeli. V Hostačově nabízeli 45 kr. a 10% výtlačků za 1 cent a 5 kg semene za 100 centů řepy gratis. Radoň označil nabídku za nízkou s tím, že se ještě bude informovat na nabídku ve Žlebech. Ptal se Riegra, zda má kontrakt uzavřít anebo čekat na podzim, jak se vyvinou ceny cukru.

že produkce cukrovky byla v posledních dvou letech před zřízením cukrovaru výrazně nejnižší. Budeme-li vycházet z maximální dosud sklizené úrody cukrovky z roku 1865, kdy bylo osázeno 65 měric (12 ha) a sklidilo se téměř 4 000 centérů (224 tun) cukrovky, musel si být Rieger vědom, že musí běžnou produkci téměř zdesetinásobit. Z toho vyplývaly zásadní skutečnosti pro změnu polního hospodářství. Především to znamenalo radikální rozšíření plochy osázené cukrovkou a s tím i změnu osevních plánů a střídání plodin. Vezmeme-li v úvahu, že statek měl k dispozici cca 450 ha polí, cukrovka měla být pěstována na zhruba čtvrtině této rozlohy. Jelikož některá pole byla pro svoji polohu a přístupnost k pěstování naprosto nevhodná, výrazně se zúžila možnost rotace plodin. Z toho plyne, že muselo být řešeno intenzivní hnojení a nalezení optimálního postupu při pěstování cukrovky.

Požadavek na vypěstování tak velkého množství cukrovky se ukázal jako přehnaný hned v roce 1870. Z výkazu sklizně, který zaslal Riegrovi správce Josef Staněk na konci listopadu 1870, je patrná snaha o nalezení optimální technologie pěstování cukrovky.²⁶³ Staněk podal přehled jednotlivých polí, jejich výnos, způsob hnojení a jednocení řepy na těchto polích. Výnos na jednotlivých polích skutečně velmi kolísal od 103 do 14 centů na míru, přičemž průměrný výnos byl 57 centů. Staňek na základě těchto výsledků usoudil, že nejlepší způsob hnojení je náplavou vyváženou na pole z rybníků, hnůj a superfosfát (ten užít jen okrajově) považoval za méně účinné. Zároveň navrhoval nejefektivnější jednocení řepy, nevyjádřil se k rozdílu mezi strojovým a ručním sázením řepy. Stranou ovšem ponechal předchozí stav polí a jejich rozdílnou polohu. Jaké tedy byly výsledky první řepné kampaně? Bylo osázeno cca 300 měric polí (58 ha) a sklidilo se 17 117 centů řepy (cca 960 tun). Jelikož se Rieger zavázal dodat 1 680 tun cukrovky, musel chybějících 700 tun dokoupit. Připočteme-li k tomu hotové výdaje vynaložené na pěstování cukrovky v této kampani ve výši cca 3400 zl.,²⁶⁴ dospějeme k závěru, že při zisku cukrovaru z první kampaně ve výši necelých 6 000 zl. byl začátek Riegrova podnikání velmi tristní. Ani další sezóna na statku nepřinesla zlepšení v produkci řepy, což uspišilo Riegrovo rozhodnutí personálně obměnit hospodářskou správu velkostatku. Ovšem ani příchod Václava Červinky situaci nezměnil. V roce 1872 se sice sklidilo 1 219 tun řepy,²⁶⁵ ale velmi výmluvná je Červinkova zpráva o výsledcích následující kampaně v roce 1873.²⁶⁶ Řepa byla pěstována na 421 měřících polí (80 ha) a sklidilo se 17 100 centů řepy (cca 960 tun), tedy stejně jako v roce 1870. Výnos z jedné míry byl tedy ještě

²⁶³ Příloha dopisu Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi z 27. listopadu 1870.

²⁶⁴ Viz A. Brychtou vypracovaný přehled Hotové výlohy setby, sázení, obdělávání a sklizně cukrovky, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

²⁶⁵ Pamětní kniha Malče, s. 57.

²⁶⁶ Václav Červinka F. L. Riegrovi 21. listopadu 1873, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

nižší. Zdá se, že se začalo projevovat vyčerpání polí. Červinka komentoval zprávu o sklizni takto: „Schodek řepy na akcie cukrovaru ukryjeme. Končím psaní vyslovením lítosti pro špatný výsledek letošní sklizně cukrovky, an též část tohoto nezdaru na účet svých nedostatečných dispozic vzítí musím. Dá Bůh snad, že rok budoucí poněkud výsledek roku tohoto opraví. Žil jsem v tom přesvědčení, že i v nejhorším pádě 20 000 centů cukrovky sklídíme, a tu mne nejvíce trápí, že jsem Vašnosti klamné naděje dělal. Vidím, že musím se stát trochu pesimističtějším.“²⁶⁷ Můžeme konstatovat, že pesimismus v otázce prosperity statku se stal jedním z hlavních rysů Červinkovi povahy na příštích 30 let. Červinka se v podstatě vzdal naděje, že by byl statek schopen vyprodukovat takové množství cukrovky, a spíše naléhal na Riegra na snížení závazku. Poprvé tak učinil po vyčíslení ztrát cukrovaru na počátku roku 1874 a v březnu téhož roku navrhoval Riegrovi, aby byl na valné hromadě spolku prosazen návrh na změnu závazku v tom smyslu, aby „velkostatek Maleč byl pouze zavázán jistou výměru dobře připravených polí cukrovkou obsít, veškerou na této ploše vypěstěnou řepu na akcie odvést, aby však pokutován nebyl, kdyby této řepy plných 30 000 centů nebylo.“²⁶⁸

Tyto návrhy se nesetkaly s Riegrovým pochopením a Červinka musel v pěstování cukrovky pokračovat. Nakonec se mu podařilo zvýšit produkci cukrovky, mimo jiné i hnojením průmyslovými hnojivy.²⁶⁹ Těsně před koncem sklizně v roce 1875 informoval Riegra, že dodaly do cukrovaru 25 000 centů řepy,²⁷⁰ podobná situace byla i v letech 1877 a 1878.²⁷¹ V roce 1878 máme doloženou cenu, za kterou cukrovar řepu od velkostatku vykupoval. Cukrovar utržil, při odpočtu 3% váhy odevzdané cukrovky na hlínu, téměř 16 000 zl., tedy v průměru 65 kr. za cent. Tato cena rozhodně nebyla tržní cenou vykupované cukrovky. Sklonek 80. let přinesl velké finanční problémy cukrovaru a potažmo i velkostatku (v roce 1880 se sklídilo 1 740 tun řepy)²⁷² a Červinka opět požadoval na Riegrovi změnu vztahu statku vůči cukrovaru: „Mám tu na zřeteli osvobození neb ulehčení dodávání řepy akcionářské a hlavně výhodnější účtování její pro akcionáře.“²⁷³ Červinka proto velmi uvítal převzetí zadluženého cukrovaru bankou a uvolnění povinnosti dodávky cukrovky. Jak psal

²⁶⁷ Ibidem.

²⁶⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 2. března 1874, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁶⁹ „Pro pole, kterýmž nedůvěřuji, že by schopny byly dobrou sklizeň cukrovky poskytnouti, jako: Dlouhé, přední Krancele, Končina I, Za sádky III (na půl) – ač byly k ozimu pěkně pohnojeny, koupil jsem u Hurycha umělá hnojiva, a sice asi 120 Ctů kainitu a 30 Ctů Chilského ledku. Slibuji si dobrý výsledek...“ Václav Červinka F. L. Riegrovi 29. ledna 1875, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁷⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 9. prosince 1875, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁷¹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 16. prosince 1877 a 18. prosince 1878, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁷² Pamětní kniha Malče, s. 57.

²⁷³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 25. února 1880, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

Riegrovi, bylo by dobré zaměřit se na pěstování krmného dobytka pro vídeňský trh. Z toho důvodu navrhoval pěstovat místo cukrovky krmnou řepu na rozloze cca 100 měř (cca 19 ha).²⁷⁴ S určitým zadostiučiněním komentoval Červinka krach cukrovaru v roce 1884 a formální zrušení spolku v roce 1888. „Včera pochovával jsem tedy definitivně cukrovar. Bylo to jistě rychleji i lehčeji hotovo, než byla společnost ustanovena a továrna postavena. Upřímně řečeno – nebylo mi při tom volno. Zlá doba pochovala mnoho peněz, mozolů i nadějí! Když si na to vzpomínám, že jsem po prvním roce své zdejší činnosti – asi v únoru 1873 na základě zkušeností nabytých v prvním roce a předpokládaje asi takové poměry úrody, klimatu a obchodu si vypracoval preliminář práce po systemizaci tehdáž právě provedené a na základě toho celou budovu skvostného paláce budoucnosti finanční si vystavěl – vypočítal jsem, že mezi rokem 1885 a 1888 budeme mít všechny dluhy zaplacený! Ale darmo povídat, co zatím všechno místo zlatých zámků přišlo.“²⁷⁵ Podle nově vypracované systemizace statku pokračoval sice v zavedeném pěstování cukrovky, ale v omezené míře. Předpokládal produkci cca 350 tun cukrovky, kterou kalkuloval podle stávajících cen na 90 kr. za mct. Předpokládaná plocha pro řepu byla redukována na 70 měřic (13 ha).²⁷⁶ Mnohem větší důraz byl již v této době na pěstování brambor pro lihovar (cca 450 tun). Tento trend byl posílen v roce 1886, kdy byla malá úroda brambor a lihovar, který byl hlavním zdrojem příjmů statku, byl nucen brambory dokupovat. Naopak cena řepy šla dolů a cukrovar ve Žlebech jim nabízel pouze 75 kr. za mct., ale museli by dopravit řepu do Třemošnice.²⁷⁷ Červinka situaci na konci roku komentoval s tím, že by bylo možná lepší řepu skrmit.²⁷⁸ Cukrovka, podobně jako řepka, ustoupila pěstování brambor a některým druhům obilí. Podle osevního rozvrhu z roku 1894 byla řepě vymezena minimální plocha 16 měřic (3 ha)²⁷⁹ a v peněžní knize Malče na rok 1902/03 není už vůbec vykazována.

S tím, jak se lihovar v průběhu 70. let stával výhodným zdrojem financí, snažil se Červinka zvyšovat produkci brambor. S ohledem na prioritu cukrovky nemohl rozšířit plochu osázenou bramborami, snažil se proto o jejich intenzivnější pěstování. Přihnojoval pole průmyslovými hnojivy a později testoval různé druhy brambor.²⁸⁰ Brambory byly vysázeny

²⁷⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 21. listopadu 1882, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁷⁵ Václav Červinka F. L. Riegrovi 29. října 1888, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁷⁶ Václav Červinka, Systematizace velkostatku Malče na základě picního hospodářství, co vedoucí myšlenky, zhotovena 10.–17. října 1884, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

²⁷⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 26. března 1886, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁷⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 25. října 1886, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁷⁹ Václav Červinka, osevní plán z července 1894, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/2.

²⁸⁰ Toto testování různých odrůd prováděl až do konce svého působení na Malči, jak o tom např. svědčí přehled brázd s 18 odrůdami brambor z let 1900 a 1901, který je vložený do knihy č. 77 (výkaz osevu), SOA Zámrsr, Vs. Maleč.

v 70. letech na cca 10% plochy polí statku, tedy cca 40–45 hektarech (cukrovka na cca 20%) a jejich výnos se postupně zvyšoval.²⁸¹ Červinka udával sklizeň brambor v roce 1872 ve výši 5842 beček,²⁸² v roce 1875 uváděl Červinka sklizeň brambor ve výši 9 410 beček (Lány 3936, Předboř 3842, Maleč 938, Víska 649),²⁸³ v roce 1877 cca 8 000 beček²⁸⁴ a v roce 1880 sklizeň 7 176 beček.²⁸⁵ Po krachu cukrovaru se brambory staly prioritou a Červinka v roce 1884 navrhoval systém, který počítal s plochou pro brambory o rozsahu 274 měřic (cca 52 ha).²⁸⁶ S rostoucími potřebami lihovaru byla tato plocha navyšována, v roce 1887 činila 421 měřic (81 ha)²⁸⁷ a v roce 1889 počítal Červinka s osázením 600 měřic (115 ha).²⁸⁸ Nakonec byly v roce 1889 pěstovány brambory na ploše 543 měřic (104 ha) a sklídilo se 19 543 hl. brambor, což Červinka přepočítal na zhruba 1400 tun brambor.²⁸⁹ V roce 1893 bylo osázeno 725 měřic (cca 140 ha) a v roce 1894 přes 760 měřic (cca 146 ha).²⁹⁰ V novém osevním plánu z léta 1894 počítal Červinka s plochou 758 měřic (cca 145 ha).²⁹¹

Sezóna 1893 byla nadprůměrná, sklídili cca 29 000 hl brambor, a namísto obvyklého příkupu brambor v okolí musel Červinka na jaře 1894 prodat přebytečné brambory do škrobárny v Chotěboři. Jednalo se o cca 10 vagónů brambor, přičemž Červinka počítal cca 10 tun brambor na vagón a příjem z tohoto prodeje byl přes 1 000 zl.²⁹² Naopak následující sezóna bramborům nepřála a výnos byl téměř poloviční oproti roku předchozímu.²⁹³ Ani se sklizní v roce 1895 nebyl Červinka spokojený, sklídili přes 19 000 hl. s průměrným výnosem 26 hl. na míru.²⁹⁴ K nejvyššímu stupni roztrpčení dospěl v sezóně 1896. Nejdříve v době sázení brambor několik dní přšelo a také kvůli nedostatku lidí se sázení protáhlo až do první

²⁸¹ Pamětní kniha Malče, s. 56.

²⁸² Ibidem s. 57. Jedna bečka byla cca 44 kg brambor. Dle přepočtu V. Červinky z rozvahy zaslané F. L. Riegrovi 17. března 1889, ANM, fond F. L. Rieger, k. 16.

²⁸³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 13. listopadu 1875, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁸⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 21. října 1877, ibidem.

²⁸⁵ Pamětní kniha Malče, s. 57. Tento rok byl špatný, výnos neodpovídal navýšení plochy určené k pěstování brambor. Zatímco v roce 1877 bylo osázeno 177 měřic, v roce 1880 to bylo 237 měřic (cca 45 ha). Václav Červinka F. L. Riegrovi 8. listopadu 1880, ANM, fond F. L. Rieger, k. 15.

²⁸⁶ Václav Červinka, Systematizace velkostatku Malče na základě picního hospodářství, co vedoucí myšlenky, zhotovena 10.–17. října 1884, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/2.

²⁸⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 19. května 1887, bilance setí, ANM, fond F. L. Rieger, k. 16.

²⁸⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 17. března 1889, ibidem.

²⁸⁹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 14. a 20. října 1889, přehled sklizně brambor ze 4. listopadu 1889, ibidem.

²⁹⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 30. října a 7. listopadu 1894, ibidem. V této době začal velkostatek spravovat v režii Modletín a Rušinov.

²⁹¹ Václav Červinka, osevní plán z července 1894, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/2. Podobně v letech 1897 a 1898, kdy byly brambory sázeny na ploše 750 měřic. Viz Přehledy osevu, vloženo do korespondence, ibidem.

²⁹² Václav Červinka F. L. Riegrovi 20. dubna 1894, ANM, fond F. L. Rieger, k. 16.

²⁹³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 7. listopadu 1894, ibidem.

²⁹⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 6. listopadu 1895, ANM, fond F. L. Rieger, k. 17.

dekády června.²⁹⁵ Obdobný problém nastal na podzim, kdy si stěžoval, že lidé „dělají na svém a suší otavy, taky sedlákům ze známosti jdou – velkostatek je na řadě až poslední. ... My měli včera na bramborách 14 lidí z Lán, 7 z Hranic, 9 z Rušínova, 8 z Modletína, vedle toho asi 12 lidí pracovalo o hnoji. Úhrnem 50 ženských.“²⁹⁶ Červinka si při té příležitosti stěžoval na verbíře z okolních továren a podivoval se, že lidé jdou za stejnou mzdu, jakou by dostali u nich, pracovat mimo domov: „Jsou hlupáci. Slyším, že v kraji platí 40–50 kr. bez stravy. Tady vydělá se v akordě 40–50 kr. též a dostanou k tomu 1/4 litru kořalky ráno, 1/4 odpoledne = 9 kr., 1/2 klg chleba 4 kr. tedy celkem 53–63 kr. denně, dobrá dělnice ovšem i více. Více nákladu dělat nemůžeme při tom malém množství brambor, co jich na řádku jest. Také proto ne, že za nynější měřítko mají výdělek slušný, jsou ale v nejtěžších půdách. Jak dostanou se do lehčích půd, tedy vydělají 60–80 kr. na penězích i více a s naturáliemi si přijde některá až na zlatku. To přestává všechno!“²⁹⁷ Podobně tvrdě pokračuje v tématu i v dalším dopise Riegrovi: „S hospodářstvím odbývám si zde v Malči zcela jistě svůj očistec. Nedá se ani říci, co mrzutostí za den přijde. Není lidí, ti co jsou, jsou vzpurní a neurvalí, není úrody, není počasí, není peněz, není pořádku... Nyní to posvícení k tomu! Jen samý pustý křik, hulákot, čeledín ani očistit dobytek nechce. Trvám na tom, že náš člověk pracuje potud jen, pokud má hlad. Jak se nají, nedělá nic, a kdyby se mu dalo maso, bude chtít pečení, kdyby se mu dala pečeně, bude chtít jitrnice.“²⁹⁸ Úroda byla skutečně malá, sklidili pouze cca 14 000 hl. brambor, což se projevilo jejich nedostatkem v lihové kampani. Červinka konstatoval v polovině dubna 1897, že brambory došly o měsíc dřív než obvykle.²⁹⁹

Určité řešení situace viděl Červinka v testování nových odrůd brambor. Při sklizni v roce 1897 ocenil velký výnos některých odrůd a konstatoval, že bude nutné pěstovat druhy odolnější nepřízní počasí.³⁰⁰ Velké vlhkosti a s ní spojenému plesnivění a hnití brambor se snažil čelit postřikem: „Soudím, ... že alespoň za pokus by to stálo, pomocí stříkaček nat' skalicí modrou postřikovati, a tak plíseň zahubiti. Také list chmelový na dolní chmelnici nám nějakou plísní černá, také jsou tam mšice a mělo by se to též postříkat. Myslím, že by se v Praze jistě dostaly francouzská postřikovaďla, jaká jsem vloni viděl na výstavě ve Vídni, též

²⁹⁵ Václav Červinka F. L. Riegrovi 30. dubna a 10. května 1896, ANM, fond F. L. Rieger, k. 17. Tyto Červinkovi stesky nejsou ojedinělé, podobně si stěžoval na počasí např. v dopise z 23. října 1890: „Ještě předevčírem do 3 1/2 hodin dobývali jsme s deputátnicemi brambory – pak ale ženské zimou plakaly, a když po třetí se velká vánice dostavila, uteklo to domů.“

²⁹⁶ Václav Červinka F. L. Riegrovi 9. října 1896, ANM, fond F. L. Rieger, k. 17.

²⁹⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 10. října 1896, ibidem.

²⁹⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 13. října 1896, ibidem.

²⁹⁹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 19. dubna 1897, ibidem.

³⁰⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 11. října 1897, ibidem. Podobně je velmi nadšený pro pěstování nových druhů brambor v dopise z 21. ledna 1898 „Druhy Piast, Korczak, Taczala mám již pro sázení ve velkém zamluveny.“

měli podobné vystavené tuším na vinařské výstavě, nevím, jsou-li to ty samé. Jsou tuším z plechu a připnou se na zádech a hadicí rozstříkuje se roztok skalice. Jak se má s tím manipulovati – bude asi v prospektu naznačeno a takový se při koupi přikládá.“³⁰¹

Nadměrná vlhkost nepříznivě ovlivnila i sklizeň v roce 1898, kterou Červinka líčil Riegrovi zcela katastroficky: „Zde vše tone v moři bláta, za deště a mlhy... Zemáků jistě 1/3 zůstane v blátě, poněvadž je lidé neuvidí, práce jde nesmírně pomalu... Ku příkladu, než přeorávám, měl bych pole zvláčet – neb na povrchu je plno brambor v hlíně, plno plevelu. Ale ne vláčení jak myslit – když je povrch polí učiněné bláto, z kterého i lidé i dobytek ledva nohy vytáhnou a brány po několika krocích nelze ani rozeznat, neřkuli utáhnout! Tak to tam šťastně musím dobrovolně nechat a zaorat, aby zas to dále se množilo a pole vysávalo na úkor úrody příští...“³⁰² V lihovarní sezóně 1899/1900 musel velkostatek dokonce přikupovat brambory. Červinka koupil celkem 29 vagónů brambor v ceně přes 4 000 zl.³⁰³ Následující dva roky byla naopak dobrá sklizeň a Červinka sklizeň z roku 1901 přirovnával k nejlepší sklizni v roce 1898, kdy měli průměrný výnos z měřice 42 hl. brambor.³⁰⁴

Kvantitativně největší plochu, pohybující se po celou dobu kolem poloviny veškeré plochy polí, zaujímaly tzv. stébelniny. Na statku byly pěstovány všechny základní druhy obilí (pšenice, žito, ječmen a oves) a jejich poměr se postupně proměňoval. To souviselo se změnami osevních postupů, s potřebami statku resp. vývojem cen jednotlivých druhů na trhu. Přibližnou představu o příjmech statku z obilí v šedesátých letech nám umožňuje hlavní peněžní kniha pro sezónu 1864/65, která udává příjmy za obilí ve výši cca 3 500 zl. (žito 1 700 zl., pšenice 1 000 zl., ječmen 500, zbytek oves).³⁰⁵ V obilném projektu pro rok 1866/67 předpokládal Radoň příjem z prodeje obilí ve výši cca 2 500 zl. Vezmeme-li v úvahu výdaje na polní práce a na sklizeň, vidíme, že příjmy z prodeje obilí v této době netvořily hlavní zdroj zisku statku. Obilí bylo důležitou složkou deputátů, tzv. zadiny ječmene, žita a pšenice byly ve formě tlučé důležitým krmivem pro dobytek, oves byl využíván jako krmivo pro koně, sláma sloužila jako stelivo.³⁰⁶ Ve druhé polovině 80. let se příjem z prodeje obilí pohyboval v řádu 10 000 zl.³⁰⁷ V roce 1902/3 byl příjem z prodeje obilí ve výši cca 43 000

³⁰¹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 21. července 1891, ANM, fond F. L. Rieger, k. 17.

³⁰² Václav Červinka F. L. Riegrovi 7. listopadu 1898, ANM, fond F. L. Rieger, k. 18.

³⁰³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 31. ledna 1900, ibidem.

³⁰⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 4. listopadu 1901, ibidem.

³⁰⁵ Hlavní peněžní kniha 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

³⁰⁶ Viz např. tzv. rozpočet pícní pro užitkový dobytek in: Václav Červinka, Systematizace velkostatku Malče na základě pícního hospodářství, co vedoucí myšlenky, zhotovena 10.–17. října 1884, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

³⁰⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 17. března 1889, ANM, fond F. L. Rieger, k. 16.

K.³⁰⁸ Srovnáme-li osevní přehledy a přehledy sklizní obilí z jednotlivých období, vidíme, že v 60. a v polovině 70. let se sklizeň pohybovala v pásmu okolo 4 000 mandelů. Ke zvýšení došlo ve 2. polovině 70. let a v letech 80. se dosahovalo sklizně cca 6 000 mandelů obilí.³⁰⁹ Jelikož plocha osetá obilím se zvětšila jen nepatrně, můžeme z těchto čísel usuzovat na určitou intenzifikaci obilní produkce.

3.1.2 Živočišná výroba³¹⁰

V době převzetí statku manželi Riegrovými v roce 1862 byl hlavní prioritou chov hovězího dobytka a ovcí.³¹¹ Revizor Andrlík označil počet ovcí za nevýhodný a navrhoval snížení jejich počtu. Odůvodňoval to vysokou úmrtností (až 8%), která byla podle něho způsobená nevhodnou krajinou. Andrlík tvrdil, že okolí Malče nemělo dostatek zdravých pastvin.³¹² Vedle masa a mléka plynul hlavní užitek z chovu ovcí z prodeje vlny. Za vlnu utržil statek v roce 1864/65 1750 zl.³¹³ a pro rok 1866/67 počítal ředitel Radoň se ziskem z vlny ve výši přes 2 000 zl. a s prodejem skopového masa v ceně 1 100 zl.³¹⁴ V souladu s obecnějším trendem, který souvisel s intenzifikací zemědělské výroby a tlakem importu na cenu vlny, došlo především po nástupu Václava Červinky k výraznému omezení chovu ovcí. Jak je patrné i z přehledu změn typu zemědělských ploch, došlo k výraznému zvětšení plochy polí na úkor pastvin. Chov ovcí byl úplně zastaven v roce 1878.³¹⁵

Jak poznamenal Václav Červinka v Pamětní knize Malče na počátku 80. let, byl na Malči nejrozšířenější chov hovězího dobytka. Ten byl v první řadě pěstován kvůli mléku, ale výhodně byl prodáván především masný dobytek.³¹⁶ Pro rok 1866/7 předpokládal Radoň příjmy ve výši 1 800 zl. z mléka a 1 200 zl. z prodeje brakového a masného dobytka.³¹⁷ Volské potahy byly neodmyslitelnou součástí provozu statku a byly mnohem početnější než potahy koňské. Koňské potahy byly používány pro přepravu na delší vzdálenosti, dále pro

³⁰⁸ Hlavní peněžní kniha 1902/03, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 93, f. 71–77.

³⁰⁹ Podle Červinkova přepočtu bylo z oseté 1 měřice pšenice dá 6 mandelů po 40 litrech; ječmen dá 6 mandelů po 80 litrech, oves dá 5 mandelů po 100 litrech. Václav Červinka F. L. Riegrovi 17. března 1889, ANM, fond F. L. Rieger, k. 16.

³¹⁰ Obecnější trendy viz Loudil Lumír, Vývoj živočišné výroby na území ČSR v období kapitalismu druhé poloviny 19. století, Prameny a studie 22, Zemědělské muzeum, Praha 1980. s.1–143.

³¹¹ Protokol o předání dobytka z 30. října 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1. Protokol uvádí, že se na malečském dvoře nacházelo 222 kusů hovězího dobytka a 810 kusů ovcí, vedle toho jen 6 koní.

³¹² Andrlíkův komentář k protokolu, ibidem.

³¹³ Hlavní peněžní kniha 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

³¹⁴ Viz „Rent-Projekt für Domäne Maleč“ na rok 1866/7 z 20. ledna 1867 zaslaný Riegrovi, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49. Předpokládaný zisk z prodeje vlny byl nejvyšší příjmovou položkou.

³¹⁵ Pamětní kniha Malče, s. 45.

³¹⁶ Např. v dopise z 15.května 1866 informoval Radoň Riegra, že prodali masný dobytek. Za devět volů a dvě krávy dostali 1207 zl. 50 kr., ANM, fond F. L. Rieger, k. 49.

³¹⁷ Viz „Rent-Projekt für Domäne Maleč“ na rok 1866/7 z 20. ledna 1867 zaslaný Riegrovi, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49.

potřebu vlastníka, jeho rodiny a ředitele statku. Koňské potahy se dále uplatnily v lesním hospodářství. Nákup tažných zvířat patřil mezi povinnosti ředitele statku, jak o tom svědčí korespondence s vlastníkem. Jako příklad můžeme uvést informaci Václava Radoně z jara 1863. Radoň navštívil trh v Chotěboři a koupil 2 páry volů (do Malče a do Hranic) za 409 zl. Zdůvodnil to nutnou potřebou potahů při začínajících jarních pracích. Radoň dále oznamoval Riegrovi, že se byl předtím podívat na koně, ale ti se mu zdáli příliš drazí.³¹⁸ Reagoval tak na Riegrovu představu o chovu koní. Rieger by rád preferoval chov koní. Pod dojmem vyslechnuté přednášky o výhodách jejich chovu v malečském hospodářském spolku dokonce přímo vyzval Radoně, aby se pokusil tuto záležitost řešit.³¹⁹ Počet koní na statku skutečně postupně narůstal (s výjimkou válečného roku 1866) a na konci Riegrovy éry dosáhl chov koní počtu 20 zvířat.³²⁰

Investice do tažné síly byly poměrně vysoké a bylo proto nutné zvíře dobře vybrat. Podobný problém provázal koupi chovných býků, kdy přistupovala otázka původu a vhodnosti pro další křížení. Jako příklad z 60. let může sloužit Radoňova zpráva o nákupu býků v Neuhořově. Radoň informoval Riegra, že se správcem Součkem koupili dva pěkné býky za cca 300 zl. Zároveň konstatoval, že bude nutné ještě koupit býka ve Stříbrnici, aby se trochu oživila krev.³²¹ S příchodem Červinky dochází, opět v souladu s obecnějším trendem, k promyšlenému pěstování plemen. Červinka, samozřejmě s odkazem na své zásluhy, podrobně popsal své snažení v Pamětní knize Malče. Rozsah tohoto popisu ukazuje na důležitost, jakou tomu Červinka přikládal. Dovídáme se, že do jeho příchodu v roce 1872 nebyl na velkostatku pěstován žádný určitý typ hovězího dobytka. „Byly tu plemenice nejrozličnějších neurčitých smíšení. Nalezl jsem známky krve štýrské, holandské, bernské, horské tzv. opočenské a něco kusů zemského neušlechtilého plemene.“³²² Červinka konstatoval, že v té době tam byli dva čistokrevní holandští býci, ale již v roce 1876 se jasně ukazovalo, že se jejich dalším křížením chov nezlepšoval. Červinka zakoupil dva čistokrevné shorthonské býky, kteří se prý velmi osvědčili. „Výsledky chovu tohoto byly dobré... jalovičky křížením tohoto získaly státní cenu na výstavě hospodářské v Německém Brodě.“³²³ Červinka usiloval o dostatečný chov hovězího dobytka, aby nebylo nutné kupovat tažná zvířata. Tento úmysl se mu ale na počátku 80. let, ale ani později zcela nedařil, protože akutní

³¹⁸ Dopis Václava Radoně F. L. Riegrovi ze 7. března 1863, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49.

³¹⁹ Koncept F. L. Riegra, přiloženo k dopisu Václava Radoně F. L. Riegrovi z 19. prosince 1863, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49.

³²⁰ Dotazník pro závody rolnické ke sčítání ze dne 3. června 1902, Červinkou vyplněný formulář z 5. července 1902, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 77 (volně vloženo).

³²¹ Dopis Václava Radoně F. L. Riegrovi z 21. února 1866, ANM, fond F. L. Rieger, k. 49.

³²² Pamětní kniha Malče, s. 45.

³²³ Ibidem.

nedostatek peněz byl většinou řešen prodejem dobytka: „jest potřeba ročně více volů vybrakovati než dorůstá, takže mladý dobytek předčasně se zapřahá a jest ho nedostatek i co do počtu.“³²⁴ Prioritou pro Červinku zůstávalo pěstování masného dobytka, mlékařství pro něho hrálo až sekundární roli. Výhodný, protože relativně rychlý příjem plynul z prodeje telat. Nová Červinkova systematizace statku z roku 1884 (po krachu cukrovaru) předpokládala příjmy cca 1300 zl. z prodeje 90 ks telat a 2 600 zl. z prodeje 20 ks brakových krav.³²⁵ Na konci Riegrovy éry bylo na statku 302 ks hovězího dobytka, z toho 80 volů upotřebitelných pro tah.³²⁶ Inventární cena hovězího dobytka činila v roce 1902/03 cca 60 000 K.³²⁷

3.1.3 Lesní hospodářství³²⁸

První známou systematizaci lesů malečského panství provedl za Auerspergů v roce 1830 Karel Kněžourek. Kněžourek rozdělil cca 476 ha lesa na dva přibližně stejně velké oddíly. První oddíl tvořila tzv. Kladnišťata, druhý ostatní lesní porosty (Kubátka, Stříbrný důl, Hotové cesty, Bučina, Lánce, Krejčův les, Hradiště, Za příkopy (u Heřmaně), Zapovězený a Dobrá). Riegrovi se jevilo toto zastaralé rozdělení nedostatečné a pro celkové lesní hospodářství neefektivní. Rozhodl se provést novou systematizaci, která probíhala pod dozorem příbuzného lesmistra Adolfa Heyrovského.³²⁹ Tak byla inženýrem Karlem Phillippem v roce 1867 dle saské lanové soustavy vypracována nová lesní soustava velkostatku Malče.³³⁰ Phillipp podal rozsáhlý popis lesů, jejich strukturu, stáří porostů etc. Zároveň navrhl a vypracoval podrobný plán mýcení a pěstování lesních kultur na deset let. Poté měla následovat revize, která ale byla provedena až v roce 1881 Antonínem Sündermannem.³³¹ Následnou revizi provedl opět později, než se předpokládalo, v roce 1894

³²⁴ Ibidem.

³²⁵ Václav Červinka, Systematizace velkostatku Malče na základě picního hospodářství, co vedoucí myšlenky, zhotovena 10.–17. října 1884, ANM, fond F. L. Rieger, k. 174/1.

³²⁶ Dotazník pro závody rolnické ke sčítání ze dne 3. června 1902, Červinkou vyplněný formulář z 5. července 1902, SOA Zámrsrk, Vs. Maleč, kniha č. 77 (volně vloženo).

³²⁷ Hlavní peněžní kniha 1902/03, SOA Zámrsrk, Vs. Maleč, kniha č. 93, f. 86.

³²⁸ Obecně o proměnách lesního hospodářství a lesů viz Leoš Jeleček, *Forestry and Forests in Bohemia 1850–1900*, Hospodářské dějiny – Economic history 10, Praha 1982, s. 75–110. resp. Hošek Emil, Tlapák Josef, *Přehled vývoje lesnictví v českých zemích v druhé polovině 19. století*, Prameny a studie 22, Zemědělské muzeum, Praha 1980, s. 143–252. Moravské poměry viz Albert Eduard, *Ekonomika moravského zemědělství ve druhé polovině 19. století I–II*, Prameny historie zemědělství a lesnictví 8, 9, Praha 1970.

³²⁹ Adolf Heyrovský (nar. 1833), nejstarší syn Antonie Měchurové, sestry Palackého manželky Terezie. Působil jako vrchní lesní u knížete Windischgrätze.

³³⁰ Betriebs Einrichtung der Malečer Forste vom Jahre 1867, SOA Zámrsrk, vs. Maleč, kniha č. 67.

³³¹ Popsání lesin Malečských, SOA Zámrsrk, vs. Maleč, kniha č. 68.

lesní kontrolor Josef Kupka³³² a konečně po Riegrově smrti byla provedena revize s ohledem na pronajmutí statku.³³³

Celková rozloha lesa se v této době měnila minimálně, docházelo k drobným prodejům a přikupům, které měly tendenci scelovat lesní plochu. V roce 1867 činila rozloha lesů na velkostatku 495 ha, v roce 1881 to bylo 498 ha, při další revizi 505 ha a konečně v roce 1903 vlastnil Rieger cca 509 ha lesa.³³⁴ Co se týká skladby lesních porostů, byly převážně bukové lesy po roce 1830 nahrazeny lesy smíšenými. Hlavní preferovanou dřevinou se stal smrk s přimíšenými jedlemi, borovicemi a modřín. Po celou dobu bylo uplatňováno osmdesátileté obmýtné, lesy byly rozděleny do 4 věkových skupin po 20 letech a tyto skupiny měly být vyvážené a lesy se měly postupně obměňovat. Tomuto požadavku odpovídaly plány mýcení a plány výsadby nových kultur. Výsadba byla původně prováděna „porůznu a do stružek“, od roku 1871 byly zřízeny školky pro jehličnaté stromy i pro listnáče. Jehličnany (smrk a modřín) pak byly vysazovány 2–4leté na určené místo.³³⁵ Ve všech revizích a lesních plánech bylo konstatováno, že těžba sice překročila plánované kvóty, ale bylo to v důsledku kalamit resp. vyklizením „starých, z části již vysílených porostů.“³³⁶ Revizoři obvykle konstatovali příkladné zalesňování mýtin a lesnímu byla vyslovena pochvala za výbornou práci. V letech 1867–1881 bylo vymýceno 85 ha lesa namísto plánovaných 65 ha, ale úměrně tomu také o 20 ha více zalesněno. Průměrná roční těžba byla v tomto období 2575 m³ dřeva (celkově bylo v těchto 14 letech vytěženo 36 046 m³ dřeva), což bylo o 480 m³ ročně více než bylo plánováno.³³⁷ V letech 1882–1891 byla plánována těžba v rozsahu 35 ha ve výši 13 000 m³. Tato těžba přepočtená k faktickému ukončení plánu k roku 1894 v rozsahu 46 ha a 16 900 m³, byla opět překročena o cca 20 ha a 7 500 m³ dřeva.³³⁸ Tato situace již byla revizorem hodnocena jako povážlivá a nový desetiletý plán měl stav do budoucna normalizovat. Počítalo se s vykácením 36 ha lesa, což mělo představovat cca 15 000 m³ dřeva.³³⁹ Zdá se, že tento plán byl s drobnými odchylkami zachován.³⁴⁰ Stav lesů po Riegrově smrti v roce 1903 je přehledně zachycen v revizní zprávě Antonína Sündermanna datované 15. června 1903 a

³³² Lesní zařízení panství Malečského, SOA Zámorsk, vs. Maleč, kniha č. 69.

³³³ Hospodářský plán pro revír Maleč dle nálezu při revizi v roce 1903 počínaje rokem 1904, SOA Zámorsk, vs. Maleč, kniha č. 70.

³³⁴ Velikost pasek je udávána při všech revizích cca 5 ha. Ibidem f. 3.

³³⁵ Pamětní kniha Malče, s. 60.

³³⁶ Popsání lesin Malečských, SOA Zámorsk, vs. Maleč, kniha č. 68, f. 5.

³³⁷ Ibidem f. 60–63.

³³⁸ Lesní zařízení panství Malečského, SOA Zámorsk, vs. Maleč, kniha č. 69, f. 7.

³³⁹ Ibidem f. 8.

³⁴⁰ Viz poznámky a přípis o provedených pasekách, ibidem f. 33–39.

určené Bohuši Riegrovi.³⁴¹ V této zprávě podával Sündermann novému vlastníku statku aktuální rozlohu lesů na statku Modletín s ohledem na jednotlivé „věkové“ třídy porostů. Pro Bohuše bylo jistě nejzajímavější částí zprávy vyčíslení kupní ceny jednotlivých lesů, protože chtěl prodejem modletínských částí lesa vyřešit naléhavou finanční potřebu spojenou s převzetím dědictví.³⁴² Rozloha modletínských lesů byla 123,5 ha a Sündermann vyčíslil hodnotu porostů na 63 000 zl. a hodnotu pozemků na 14 820 zl. Celková hodnota těchto lesů (tedy cca ¼ lesů na velkostatku) byla stanovena na 77 820 zl. respektive 155 640 korun. Celková hodnota lesů na velkostatku by se pak při hrubém odhadu pohybovala okolo 300 000 zl.

Jaké byly příjmy velkostatku z lesů? Protože při požáru předbořského lihovaru v květnu 1898 shořely hlavní peněžní knihy velkostatku, je velmi cenný přehled tržeb z lesů v letech 1893/94 až 1902/03, který poslal Václav Červinka Bohuši Riegrovi 1. dubna 1903.³⁴³ Pro určité srovnání významu lesů v ekonomické struktuře velkostatku můžeme využít údaje z výjimečně dochované hlavní peněžní knihy účetního roku 1864/65.³⁴⁴ V této knize je uváděn zisk lesů ve výši 3 425 zl., přičemž příjmy z lesa ve výši 4097 zl. tvořily téměř 9% ročních příjmů statku, jež byly 36 322 zl. V posledním účetním roce Riegrovy éry 1902/03 byl zisk z lesa 8 047 K.³⁴⁵ Můžeme konstatovat, že byl podobný zisku v roce 1864/65. Jak ukazuje Červinkův přehled, výše příjmů z prodaného dřeva kolísala v letech 1893/94–1902/03 mezi 5 000–9 000 zl., přičemž cena dříví použitého v režii statku se pohybovala okolo 3 000 zl., přičemž součet těchto položek v jednotlivých letech osciloval mezi 8 000–12 000 zl. Výjimkou byl rok 1901/02, kdy se prodalo dříví pouze za cca 2 000 zl. a režie spotřebovala dřevo za 1 500 zl. Tomu odpovídal zisk ve výši necelých 2 000 zl.

Zajímavou kapitolou lesního hospodářství bylo personální obsazení místa lesního a s tím související správa lesů. V době koupě statku Riegrem v roce 1862 vedl lesní hospodářství statku Jiří Zeibisch. Jelikož byla řada udání a stížností na to, že se v lesích krade a že se tak děje se souhlasem hajných a za vědomí lesního, ustanovil Rieger nového správce v Předboři Jaromíra Staňka za lesního kontrolora. Staněk skutečně našel řadu nedostatků a hned krátce po svém nástupu zasáhl proti zlodějům. Jak psal Riegrovi poslední únorový den

³⁴¹ Zpráva je uložena jako příloha dopisu Václava Červinky Bohuši Riegrovi z 21. června 1903. Červinka vracel zprávu Bohušovi. ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 40, inv.č. 651.

³⁴² Bohuš nakonec prodal tzv. Krejčův les o rozloze 24 ha auerspergskému velkostatku Nasavrky (Nassaberg). Viz zprávy o prohlídce lesa a jednání o prodeji v Pamětní knize Malče s. 154. Bohuš pak postupně prodal další „odlehle“ části lesa o rozloze cca 30 ha a rozsah lesů velkostatku se tak zmenšil na cca 450 ha. Viz Hospodářský plán lesa velkostatku Maleč na desetiletí 1930–1939, SOA Zámorsk, vs. Maleč, kniha č.71, s.2.

³⁴³ ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 40, inv.č. 651.

³⁴⁴ SOA Zámorsk, vs. Maleč, kniha č. 86.

³⁴⁵ Hlavní peněžní kniha 1902/03, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 93.

roku 1864, upozornil ho lesní, že viděl krást dříví při kácení v Láncích. „Jak jsem přišel, vše uteklo... hajný Ďoubal byl v lese při tom, arcit' pravil, že on to odhání pořád, ale taková dřeva, jaká jsme potom našli, žádný bez jeho vědomí ukradnout nemohl.“³⁴⁶ Staněk s lesním prohledali dvory v Rušinově a sepsali kradené dřevo. Většina zlodějů se přiznala poté, co se jim řeklo, že když se přiznají, nebude se volat úřad, jen zaplatí pokutu. „Ukradeno jest mnoho, ustrnul jsem nad drzostí zdejších zlodějů...“³⁴⁷ Staněk navrhl Riegrovi propustit hajného Ďoubala, a aby zloději zaplatili dříví třikrát tak draho než je oceněné. Dále navrhl, aby lesní dostal koně a mohl lépe dohlížet. Z tohoto příkladu je možné usuzovat na poměry, které na panství panovaly: „Ale nejenom cizí, ale i vlastní lidé, jako voláci a koňáci, mnoho v lese si dovolují. Mnohého jsem již dostihl a do Malče p. direktorovi udal.“³⁴⁸ Staněk uvádí příklad, kdy jeden ze zaměstnanců statku platil boty u ševce dodávkou dříví. Zajímavá situace vznikla dva roky poté, kdy se Staněk rozhodl oženit. V únoru 1866 informoval Riegra, že si chce vzít dceru lesního Zeibische a žádal pro něho o protekci na místo lesního města Chrudimi. Svoji žádost odůvodňoval snahou, aby odpadly klepy, že Zeibisch krade. Zároveň Staněk požádal Riegra, aby ho uvolnil z funkce lesního kontrolora, aby nebyl v podezření, že kryje svého nastávajícího tchána.³⁴⁹ Zeibisch na statku zůstal do jara 1868, kdy mu Rieger dal výpověď pro neschopnost zabránit krádežím.³⁵⁰ „Na základě dobrého zdání osvědčeného znalce opírajícího se o vlastní zápisky Vaše, nabyt jsem přesvědčení, že se v letošní pasece lesní značné krádeže dříví staly, aniž byste jich byl vlastní dohlídkou a potřebným vyšetřením stran hajného zamezil. Z čehož jsem uznal, že Vám samostatné řízení svého lesního hospodářství dále svěřiti nemohu. Pročež nechtě proti Vám přísnějších prostředků užití, ačkoli bych mohl, dávám Vám tímto čtvrtletní výpověď ze služby své.“³⁵¹ Lesním správcem se nakrátko stal Čáslavský, kterého v listopadu 1870 nahradil Karel Rádl.³⁵² Ten pak spravoval lesy z hájovny na Kubátce více než 40 let³⁵³ a podával Riegrovi čtvrtletní podrobné zprávy o lesním hospodaření. Informoval Riegra o těžbě dříví, výdajích a příjmech z prodeje dříví, práci a nákladech na pile, výsadbě a úpravě lesních kultur. Na závěr zprávy podával Rádl přehled výsledků honů.³⁵⁴

³⁴⁶ Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 28. února 1864, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2.

³⁴⁷ Ibidem.

³⁴⁸ Ibidem.

³⁴⁹ Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 16. února 1866, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2. Staněk měl s Annou Zeibišovou tři děti, zemřela po porodu v roce 1873.

³⁵⁰ Viz Riegrova korespondence s Radoněm z března a dubna roku 1868, ANM, F. L. Rieger, k. 49.

³⁵¹ Riegrův koncept výpovědi datovaný 28. března 1868, ANM, F. L. Rieger, k. 174/1.

³⁵² Pamětní kniha Malče, s. 74.

³⁵³ Karel Rádl podal ještě v roce 1910 souhrnnou zprávu o „Mniškové kalamitě“, která postihla lesy v letech 1907–1910. Příloha Pamětní knihy Malče.

³⁵⁴ Nejstarší dochovaná zpráva je z května 1871. ANM, F. L. Rieger, k. 174/5.

Právě honby představovaly další svébytnou kapitolu. V oblibě je měl především Václav Červinka a částečně také Bohuš Rieger. Velkými příznivci byli Bohušovi synové Bohuš, Ladislav a Václav. Zatímco F. L. Rieger si na honby nepotrpěl a ani se jich valně neúčastnil (zřejmě s ohledem na své stáří), pro Červinku byl lov doslova vášní. Pořádal a účastnil se honů v okolí Malče, ale také si rád jen tak vyšel se svými věrnými psi Bivojem, Miloňem, Ďasem či Nandou. Červinka také shrnul problematiku honby v Pamětní knize Malče: „Honby těšily se na Malečsku velké pověsti. Po upravení zákona z r. 1866 však stav zvěře valně se zmenšil, pytláctvo málo se tresce, rolnické honby jsou drahé a zdražují se přemrštěnými požadavky za škody – dle udání zvěří učiněné. Vedle vlastní honitby byly v době největšího rozšíření najaty obecní honby v Malči, Vísce, Jeníkovci, Hranicích, Předboři, Lánech, Lhutě, Libici, Chloumku, Spálavě, Nehodovce, Vrátkové, Rušínově, Modletíně a v obou Lhotkách, takže rozloha byla přes 5 000 jiter.“³⁵⁵ Nicméně je patrné, že zvěřina byla vítaným a vhodným doplňkem „panského stolu“, jak o tom svědčí i přehledy zásilek posílaných z Malče do Prahy.

Samozřejmě i na Malči byly velkými škůdci lesa pytláci a pytlací psi. Tento fakt ukazuje velmi plasticky úryvek z dopisu Václava Červinky F. L. Riegrovi: „Zvěř trpí velmi, pytláci a psi škodí nesmírně. Zejména psi. Celý týden chodil jsem s šafářem a hajným na čekání. Poběhali jsme všechno všudy, až v sobotu podařilo se mi zastřelit na Hradišti obrovskou angl. neb (dánskou?) Dogu – prý z továrny. Jiné dva psy jsem minulý týden postřelil, jsou chytrí, nepřijdou pro ránu a zdaleka jim to příliš neublíží, vylížou se.“³⁵⁶

Celkově lze o lesním hospodaření na Malči říci, že patřilo k významnějším zdrojům příjmů statku a vykazovalo podstatný zisk. V některých letech mohly být zvýšenou těžbou dřeva získány peníze k vyrovnání celkového rozpočtu, jak ukazuje překračování předepsaných kvót těžby. Nicméně nelze tvrdit, že by lesy byly káceny pro okamžitou potřebu na úkor budoucnosti.³⁵⁷ Lesy byly také důležitým zdrojem stavebního, ale i palivového dříví velkostatku, důležitou deputátní položkou pro zaměstnance statku. Statek byl po této stránce soběstačný a díky provozování pily byl také schopen saturovat potřeby stavebního dříví na opravy rozsáhlého souboru budov. To se jasně ukazuje například při obnově vyhořelých stodol v Hranicích na přelomu let 1891/92 či v případě poskytnutí dřeva na stavbu vily

³⁵⁵ Tj. 2 877 ha, Pamětní kniha Malče, s. 60.

³⁵⁶ Dopis z 29. ledna 1900, ANM, F. L. Riger, k. 18.

³⁵⁷ Viz také jejich potenciál v následujícím období, sledovatelný v Hospodářském plánu lesa velkostatku Maleč na desetiletí 1930–1939, SOA Zámorsk, vs. Maleč, kniha č.71.

Bohuše Riegra v Poučníku v roce 1895.³⁵⁸ Zásadním problémem byl dozor v lesích, ať šlo o krádeže či o pytláctví, ale dá se předpokládat, že minimálně od dob lesního Rádlá nepřevyšovala tato „kriminalita“ obvyklý stav i na jiných velkostatech. Rieger se snažil o scelování lesních ploch a tím i o zefektivnění hospodářství a přikoupil některé drobnější lesní parcely, čímž mírně rozšířil celkový rozsah lesů. Odpovídá to obecnému Riegrovu přesvědčení o nutnosti výhodně rozšiřovat nemovitý majetek, který je zárukou pro ekonomicky příznivou budoucnost rodiny. Určité části lesa ale naopak prodal, jako např. tzv. Vísecký les.³⁵⁹ Hlavní prodej části lesa nastal až po Riegrově smrti.

³⁵⁸ „8. května. Vykázáno dříví v Kladništech pro dr. Bohuše Riegra na stavbu rodinného domu v Karlově Týnu – Poučníku.“ Pamětní kniha Malče, s. 131.

³⁵⁹ V roce 1881 mlynářovi z Heřmaně Josefu Němcovi za 3 800 zl. Pamětní kniha Malče, s. 79. Němcovi prodal Rieger již v roce 1875 dřevo v tomto lese za 10 000 zl. ibidem s. 75.

3. 2 Průmyslová výroba na statku

„Na statku jest pivovar v Malči, lihovar a pila v Předboři, sýrárna v Hranicích, kovářská a kolářská dílna v Malči a od r. 1873 cihelna ve Wísce. Lihovar v Modletíně byl po vyhoření r. 1878 zrušen a v obývací stavení přeměněn. Všecky tyto závody pracují pouze pro spotřebu regie velkostatku, a zpracují takměř výhradně domácí suroviny (pouze schodek na surovinách se přikupuje.)“³⁶⁰

Rieger, poučen z francouzského a anglického prostředí, si byl dobře vědom důležitosti rozvoje průmyslu pro ekonomickou prosperitu. Určitou ekonomickou úvahu týkající se zřizování průmyslových podniků v zemědělství nalezneme v Riegrově studii *Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujících*: „Krom toho přichází průmysl rolnické výrobě mocně na pomoc velikým zlacněním a zdokonalením nástrojů jejich, z čehož vyplývá následek, že výroba rolní se stane i hojnější i lacinější, poněvadž napotom stojí méně práce, času i nákladů. Velemocně podporuje průmysl rozmnožení potravních plodin svými zbytky a odpadky. Každý z nás ví, jak velice se rozmnožila výroba potrav, a sice masa i zrní, na dvořích, s nimiž jsou spojeny závody průmyslové jako lihovny, cukrárny, pivovary, klišárny apod. Je vůbec množství fabrik takových, jichž odpadky za výborné mrvivo slouží, ač jich bohužel hospodáři ve mnohých stranách ještě neznají a necení...“³⁶¹

Významu „industrie“ pro prosperitu velkostatku si byl vědom již správce statku Jaromír Staněk, který se touto otázkou zabýval i teoreticky. Krátce po svém nástupu do Předboře upozorňoval Riegra na tuto skutečnost a v souvislosti s tím na svůj článek „Co jest industrielní závod pro hospodářství polní.“³⁶² Staněk viděl hlavní přínos industrie ve výrobě hnojiva a využití „odpadků“ z lihové výroby jako krmiva: „Již těším se na vinopalnu, až pracovati bude, neb potom doufám, že se zbavíme pohledu na hubený dobytek, hnůj bude mastnější a vydatnější.“³⁶³ Staňek Riegrovi dokonce navrhoval zřídit akciovou společnost na výrobu oleje s tím, že věc konzultoval s majitelem vedlejšího statku v Nové Vsi Bergerem: „Nedávno jsem rozprávěl s panem Bergerem o olejních. Jak by pro Vás bylo prospěšné na

³⁶⁰ Pamětní kniha Malče, s. 49.

³⁶¹ F. L. Rieger, *Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujících*. Litomyšl 1860, s. 188.

³⁶² Dopis Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi z 29. března 1864, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2.

³⁶³ Ibidem.

akcie zařídit olejnu, jak rád by on i jiní k tomu přistoupili po dvou a více tisících zlatých.³⁶⁴ Rieger na tento nápad nereagoval a olejna v Malči nevznikla.

Riegrovou prioritou v té době byla snaha založit na Malči cukrovar, který by se stal motorem hospodářství nejen na velkostatku, ale v celém regionu. Dříve než se budeme věnovat cukrovaru, podíváme se krátce na tzv. drobný průmysl, pivovar a lihovary.

3.2.1 Drobný průmysl

Většina drobného „průmyslu“ pracovala pro potřeby velkostatku, výjimečně se prodávaly některé přebytky výroby místním řemeslníkům, obchodníkům etc. Týkalo se to především cihelny ve Vísce a pily v Předboři. Kolárna a kovárna v Malči byly zřízeny po příchodu správce Červinky, který se koncentrací výroby pro velkostatek snažil ušetřit peníze vydávané řemeslníkům v jednotlivých vsích. „Úspor bylo docíleno do jisté míry tím, že řemeslníkům cizím, kovářům, kolářům a sedlárům, kteří takřka bez kontroly roztroušeni ve všech vesnicích, kde dvory jsou, pracovali, byla práce odňata a ve vlastní správě práce konány byly v budově k tomu cíli r. 1873 vystavěné.“³⁶⁵ Odlišná situace byla ve výrobě sýra, která byla spolu s odběrem mléka propachtována mlékaři (mlékařce) resp. sýraři (sýrařce). Podobně byl propachtován pivovar a původně také lihovar. Červinka poměrně výstižně charakterizoval jednotlivé industrie v úvodní části Pamětní knihy Malče na začátku 80. let. Úřední archivní materiál se bohužel dochoval jen torzovitě. Většina zmínek je dochována ve zprávách správců statku Riegrovi. Určitou představu o výrobě na konci Riegrovy éry si můžeme udělat na základě hlavní peněžní knihy. Zdá se, že agenda kolem vedení těchto podniků byla minimální. S největší pravděpodobností byly chápány jako servisní instituce, které jsou plně k dispozici správě statku. Z tohoto pohledu nepřekvapuje Červinkův údiv nad možností platit z nich výdělkovou daň. Ve zprávě ze 17. listopadu 1893 adresované Riegrovi informuje, že má problémy s kolárnou a kovárnou, protože neplatí daň z výdělku. Odůvodňuje to poukazem, že pracují přece pro jeho potřebu.³⁶⁶

Podívejme se stručně na jednotlivé drobné provozovny očima Václava Červinky: „Pila spotřebuje nějakou část kladí na výrobu prken, latí atd. pro regii, jest spojena s mlýnkem o jedné složení, kdež veškerá tluč, kroupy pro pracovníky na stravu i mouka se vyrábí. Pila jest spojena se šindelovkou, cirkulářskou a mlýnkem na kosti, kteréžto možno připravovati (vařiti) v domácí pářimně. Domácí kovárna a kolárna vyrábí hlavně veškeré hospodářské potřeby

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ Pamětní kniha Malče, s. 59.

³⁶⁶ ANM, F. L. Rieger, k. 16.

nutné nářadí, a je v stavu i stroje secí atd. sestavit, což se však nevyplatilo. Vedle toho opravují se zde veškeré stroje hospodářské. Cihelna ve Víscce jest dosud zřízena na dříví, má dobrý materiál a vyrábí cihly, dlaždice, žlabovky, klenovky, tašky, trubky odvodňovací všech rozměrův, a též i pokus se chamottkami učiněn z hlíny „u vobory“, kdež jest žíla masteku. Výrobky spotřebují se nejvíce v regii.“³⁶⁷

Výroba v cihelně byla ruční, ale v roce 1882 koupil velkostatek stroj na výrobu cihel a míchadlo.³⁶⁸ Z hlavní peněžní knihy z roku 1902/03 je patrné, že cihelna používala dvě pece. Na začátku sezóny měli na skladě cca 40 000 vypálených cihel, 17 000 cihel nevypálených, 8 000 vypálených a 13 000 nevypálených tašek, 1 600 vypálených trubek v hodnotě 1 650 K. Během roku prodal velkostatek cca 22 000 cihel v ceně 34 K za 1000 cihel. Příjem z prodeje tedy činil cca 750 K. Vedle toho bylo cca 10 000 cihel použito pro režii velkostatku, podobně též tašky a trubky. Tyto cihly byly počítány po 30 K za 1000 ks a při vyčíslení nákladů na výrobu přinesla cihelna v poslední Riegrově sezóně zisk cca 300 K.³⁶⁹ I z těchto čísel je patrné, že cihelna především plnila potřebu velkostatku a zisk z prodeje cihel nebyl s ohledem na náklady velký. Dodávkou cihel plnil Rieger své závazky vůči cukrovaru, ale např. i svou povinnost platit příspěvek na provoz a opravy školy ve Víscce: „Pro Víseckou školu dodám asi 10 000 cihel, kteréž nám budou účtovat po 17 zl., čímž zaplatíme si náš celý příspěvek na stavbu školy.“³⁷⁰

Pila byla skutečně malá a závislá na dostatku vody. Podle hlavní peněžní knihy z roku 1902/03 byl roční obrat pily cca 2000 K, přičemž zisk pily byl uváděn ve výši 600 K. Primárním úkolem pily bylo připravit užitkové dříví pro velkostatek a zajistit základní materiál na opravy budov. Produkty pily nebyly v tomto roce předmětem prodeje, účetní pouze vyčísloval cenu palivového dříví, prken a fošen, aby byl vidět poměr „zisku“ vůči výdajům na provoz pily a transport materiálu.³⁷¹ Kovárna spotřebovala v roce 1902/03 na mzdu kovářovi a za materiál cca 2 500 K, provoz kolárny přišel na 1200 K.³⁷²

Jednou z opakujících se starostí ředitele velkostatku bylo personální obsazení místa kováře, koláře a vedoucího pily. Červinka si často stěžoval na jejich lenost a nepořádnost: „Na pilaře Předbořského musím tenkrát žalovat. Zdá se mi často zapomnětlivý a tudíž ne dost pozorný a opatrný při práci jemu svěřené. Mnohdy vypadá, jako kdyby duchem ani

³⁶⁷ Pamětní kniha Malče, s. 49.

³⁶⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 5. února 1882, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

³⁶⁹ Hlavní peněžní kniha 1902/1903, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 93, f. 67–70, 79.

³⁷⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 3. května 1901, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

³⁷¹ Hlavní peněžní kniha 1902/1903, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 93, f. 103–104.

³⁷² *Ibide* f. 115–117.

přítomen nebyl – zkrátka hloupě.³⁷³ Právě kauza pilaře Urbanidese může sloužit jako příklad těchto problémů. Červinka to s ním musel „vydržet“ až do roku 1878, kdy se mu podařilo přesvědčit Riegrovi, že je ho nutné propustit. Červinka napsal Riegrovi, že „ve společnosti hospodského a mlynáře hraje často i na pile v karty atd. A tu ovšem při nedbalosti takové na práci času nezbude.“³⁷⁴ Urbanides dostal v březnu čtrnáctidenní výpověď, ale nakonec ho Červinka propustil po třech dnech, protože začal dělat na pile škodu.³⁷⁵ Na uvolněné místo se hlásilo několik zájemců a Červinka si při jednání s některými z nich nebral žádné servítky: „Dnes tu byla Novačka, žena bývalého pilaře – že prý slyšela, že místo jest uprázdněno. Já jí žádost vrátil – řka, že právě lidí nedbalých, líných a vůbec nenechavých jako ona se chceme zbavit, a proto aby si žádnou naději nedělala.“³⁷⁶ Stejně řešil Červinka situaci v kovárně na podzim téhož roku, a pak opět v roce 1885. Červinkovi se v roce 1885 přihlásilo na místo kováře 30 zájemců a Červinka velmi zvažoval, koho přijmout: „Bojím se, abychom si nějakého anarchistu nenasadili.“³⁷⁷ Poslední exces zažil Červinka s kolařem Hanzlem na podzim 1891. Hanzl si vyrazil k muzice do Hranic a „dal se do pranice a zbili ho tak, že zůstala na bojišti kaluž krve (Fuxové z Lánů). Dnes ovšem leží a zanedbává tak práci – nevím ještě, jaké to bude mít následky.“³⁷⁸ Červinkovy obavy se ukázaly jako opodstatněné a Hanzl byl za pranici odsouzen k šesti dnům vězení: „Není to hezké a budu nucen mu nejen domluvit, ale i též trestem pohroziti...“³⁷⁹

Zajímavým odvětvím bylo mlékařství a sýrařství, které velkostatek pronajímal. Určitým zlomem v pohledu na tuto problematiku byla pro Červinku zkušenost se sýrařem Novotným. Ten měl pronajatou lakticitu a sýrárnu v Hranicích od roku 1873 do jara 1887 a vydělala si tolik peněz, že si koupil hospodu u Čáslavi. „Jest vidět ale, že sýraření není zlé řemeslo, když si za 16 let může z toho člověk hospodu koupit.“³⁸⁰ Červinka viděl v sýrařství jeden z dobrých zdrojů peněz pro statek a začal proto vyrábět smetanový sýr, tzv. Limburský.³⁸¹ Byl to ovšem krátkodobý exces a sýrařství bylo v plné míře pronajato Leopoldině Uhlířové, která spravovala tuto oblast až do konce Riegrovy éry. K určitému konfliktu s ní sice došlo v roce 1897, kdy odmítla odebírat mléko z Lánů, které se jí zdálo

³⁷³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 3. dubna 1875, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

³⁷⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 3. ledna 1878, ibidem.

³⁷⁵ Václav Červinka F. L. Riegrovi 19. března 1878, ibidem.

³⁷⁶ Václav Červinka F. L. Riegrovi 17. ledna 1878, ibidem.

³⁷⁷ Václav Červinka F. L. Riegrovi 29. ledna 1885, ibidem.

³⁷⁸ Václav Červinka F. L. Riegrovi 16. listopadu 1891, ibidem, k. 16.

³⁷⁹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 9. prosince 1891, ibidem. Hanzl byl kolařem až do roku 1894. viz Václav Červinka F. L. Riegrovi 16. prosince 1894, ibidem.

³⁸⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 26. března 1888, ibidem.

³⁸¹ Pamětní kniha Malče, s. 112.

pančované. Nakonec se s Červinkou dohodli a pronájem pokračoval v původním rozsahu.³⁸² Mlékařství Červinku zajímalo i později, kdy se stal akcionářem pražské mlékárny. Červinka věřil v budoucnost mlékáren a prohlašoval, že by v tomto oboru rád podnikal: „Ale co u nás v Čechách vyrostlo za poslední tři léta po venkově mlékáren, jest přímo úžasné.“³⁸³ Sám nakonec uznal, že z plánů na mlékárnu na Malči nebude v nejbližší době nic, protože neměli dostatek mladých krav, cihel a hotového kapitálu. Nicméně přesvědčoval staříckého Riegra, že samostatný moderně zařízený podnik by byl velmi výhodný i v případě prodeje velkostatku. „Podnik takový mohl by se v pádu nepředvídaných okolností i prodat. Kapitál by se nikdy neztratil a v pádu odhadu reprezentoval by, co samostatný podnik, za který každý dá peníze.“³⁸⁴ K realizaci těchto plánů již nedošlo.

3.2.2 Pivovar v Malči³⁸⁵

Vrchnostenský pivovar fungoval v Malči v domě č.p. 36. Jak se dovídáme z nabídky k pronájmu vyhlášené 30. dubna 1853, patřil k pivovaru chlév pro 8 kusů hovězího dobytka a 2 kusy tažného dobytka, malá stodola, jeden pivní sklep s lednicí. Pivovar byl zařízen na jednu várku 10 sudů a ½ vědra.³⁸⁶ Inzerát byl podán v době, kdy končila smlouva o pronájmu pivovaru Bernardu Ledererovi, kterou uzavřel od 1. října 1847 od konce září 1853. Zavázal se platit roční nájem 570 zl. a odvádět 20 sudů piva vrchnosti.³⁸⁷ Po ukončení Ledererova pachtu³⁸⁸ došlo v říjnu a listopadu 1853 k nákladné opravě varné pánve na náklady statku ve výši 515 zl.³⁸⁹ Pivovar si na dalších 6 let pronajal Vincent Dolák za roční plat 520 zl.

³⁸² Václav Červinka F. L. Riegrovi 3. a 5. května 1897, ANM, F. L. Rieger, k. 17. Během této kauzy si Červinka stěžoval na poměry mezi místními lidmi: „Záležitost se syrařem Uhlířem je úplně vyrovnána, psal, že lituje svého ukvapení a že bude mléko z Lánů odbírat. Já jsem tomu velmi rád – neb pamatuji, jaký svízel jsem měl r. 1888, když Novotný odešel. Ale část viny na tom všem jak slyším jest v ostrém jazyku šafářky Lánské a šafář také mívá hrubou hubu. Jak ti lidé dovedou se na venkově jazyky mučit, a jak někdy na půl k zbláznění mučí pak mne, není ani k popsání, je to každou chvíli, všichni nespokojeni, a když již si víc, než učinili a řekli, učinit nemohou, tak přijdou na mne abych všem učinil po právu!“ Ibidem.

³⁸³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 23. února 1900, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

³⁸⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 12. listopadu 1900, ibidem.

³⁸⁵ Přehledné dějiny pivovarnictví viz Brattschneider Antonín, Nástin vývoje techniky československého pivovarství od konce 18. století do r. 1945, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 10, 1965, s. 69–128. Ze starších prací za pozornost stojí Chodounský František, Několik listů o pivě a pivovarnictví, Praha 1886. Chodounský popisuje technologii výroby piva a zpracování surovin, podává přehled druhů piv a statistiky výroby. Zajímavá je práce popisující (mimo jiné) dějiny pivovaru v Březnici v 19. století Ludvíka Första, Jak se u nás vařilo pivo. Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví, Praha 1941.

³⁸⁶ Viz Výminky k pronajmutí pivovaru, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 19, f. 24–29. Pachtýř mohl také užívat malé louky, které patřily k pivovaru.

³⁸⁷ Pachtovní smlouva SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 19, f. 12–15.

³⁸⁸ Vyrovnání ibidem f. 17–18.

³⁸⁹ Účet ibidem f. 16.

s povinností odevzdat 20 sudů piva.³⁹⁰ Dolákův pacht byl prodloužen, takže měl právo vařit pivo na Malči až do listopadu 1866.³⁹¹ Nájem mu byl ovšem zvýšen na 570 zl.³⁹² Ačkoliv si již v průběhu roku 1866 stěžoval ředitel statku Radoň Riegrovi, že výroba v pivovaru je slabá, byla Dolákovi smlouva prodloužena.³⁹³ Podmínky pivovaru příliš nepřály a začínající kampaň 1866/67 se jevila jako ztrátová.³⁹⁴ Dolák z pachtu odstoupil a ředitelství statku marně hledalo nového pachtýře. Zdá se, že byl pivovar až do roku 1872 provozován v režii velkostatku.³⁹⁵

Od 1. července 1872 si pivovar v Malči pronajal sládek Josef Stupka.³⁹⁶ Stupka si vedle pivovaru pronajal také pole a platil roční nájem 982 zl. (za pivovar 800 zl., za pole 182 zl.).³⁹⁷ Stupka ale ještě na podzim z nájmu odstoupil.³⁹⁸ V roce 1876 byl nájemcem pivovaru sládek Růžička, který ovšem od pachtu z důvodu nemoci odstoupil.³⁹⁹ V říjnu 1876 probíhala jednání se zájemci o pronájem malečského pivovaru se sládky Černým a Luxem. Nakonec byl pivovar pronajat Luxovi z Libice na 6 let do roku 1882 za 800 zl. ročně.⁴⁰⁰ V době Luxova nájmu zaznamenal Červinka v Pamětní knize Malče velmi lichotivý stav pivovaru: „Pivovar je ve stavu velmi dobrém, má sice ruční dílo. Plný var jest 24 hl a má nářadí nové konstrukce, železný stok a výtečnou lednici. Jest pronajat za ročních 800 zl. Pivo má dobrý odbyt.“⁴⁰¹

Luxův nájem byl prodloužen o dalších šest let do roku 1888. Lux si na počátku roku 1887 pronajal dvůr ve Vilémově a v pivovaru zaměstnal bratra a sestru.⁴⁰² Následně měl být pivovar pronajat novému nájemci. Ten ovšem nakonec nenastoupil. Červinka popsal situaci Riegrovi takto: „Právě ode mne odchází p. starý, který mi oznámil, že na žádný způsob zdejší pivovár držeti nemůže. Prosí, aby byl ze slova propuštěn, které dal, že přistupuje na podmínky, které jsme ústně smluvili... Tvrdil, že má Lux mezi některými šenkýři ještě požadavky a že svým vlivem je přiměl, aby obstarávali pivo z jiných pivovarů, namluvil jim, že prý v Malči teče hnojnice do vody atd. a vůbec rozšířil všechny vady malečského

³⁹⁰ Pachtovní smlouva ibidem f. 223–226.

³⁹¹ Viz dopis Václava Radoně F. L. Riegrovi ze 17. října 1866, ANM, F. L. Rieger, k. 49.

³⁹² Viz hlavní peněžní kniha 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

³⁹³ Např. v dopise z 21. února 1866 Radoň konstatoval, že výroba činila pouze tři várky po 12 sudech za celý měsíc. ANM, F. L. Rieger, k. 49. Kvalitu piva ovšem Radoň v této době chválil: „Das Bier geht einheimisch gut ab und ist gut und trinkbar.“ Dopis z 18. prosince 1865, ibidem.

³⁹⁴ Radoň informoval 4. listopadu 1866 Riegra, že v pivovaru vaří pouze jednu várku měsíčně, ibidem.

³⁹⁵ Viz Rent-Projekt na rok 1866/67 vypracovaný Radoněm 20. ledna 1867, ANM, F. L. Rieger, k. 49. Radoň počítal s výrobou cca 330 sudů 10° piva a s platem pivovarníkovi za jednu várku piva (a 10 sudů) cca 8 zl.

³⁹⁶ Viz inventář vypracovaný při převzetí pivovaru z 1. července 1872, ANM, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 26.

³⁹⁷ Viz Kniha placení nájmu, b.d., SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 189.

³⁹⁸ Ferdinand Brož F. L. Riegrovi 26. listopadu 1873, ANM, F. L. Rieger, k. 23.

³⁹⁹ Dopis Ferdinanda Brože F. L. Riegrovi z 19. října 1876, vloženo mezi dopisy Václava Červinky F. L. Riegrovi, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁴⁰⁰ Dopisy Václava Červinky F. L. Riegrovi 22. a 23. října 1876, ibidem.

⁴⁰¹ Pamětní kniha Malče, s. 49.

⁴⁰² Dopisy Václava Červinky F. L. Riegrovi z 3. ledna a 6. února 1887, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

pivováru.⁴⁰³ Není divu, že Červinka poté nemohl dlouho najít nového pachtýře a v lednu začal uvažovat o správě pivovaru v režii.⁴⁰⁴ Nakonec byl pivovar v únoru 1889 pronajat sládkovi Růžičkovi. Kvalita piva se s příchodem Růžičky zhoršila a Červinka nebyl se sládkem spokojen: „nyní již ani nikdo odtamtud nechce na naše poukazy pivo brát. Musíme povinné pivo vyplácet v penězích. Zdaž by nebylo dobře, pomýšlet na vlastní režii, dát Růžku do pivovarní školy na zimní kurs, dát mu zručného bednáře a svěřit mu dozor pivováru?“⁴⁰⁵ O pivovar se v této době začal zajímat obchodník Leopold Stiefvater, který měl od velkostatku pronajatý byt, šenk a obchodní krámk v Předboři. Červinka obchodní spojení Růžičky a Stiefvatera přijal s určitými rozpaky: „O pivováru věru nevím, co bych psal – nyní tam sedí dva mudrcové pospolu. Jak vychází spolu a co bude dál, věru nevím, Stiefvater má ale ducha obchodního, který Růžičkovi chybí.“⁴⁰⁶ Pivovar v této době produkoval ročně cca 1700 hl.⁴⁰⁷

Později byl pivovar opět pronajat sládkovi Dlaskovi, ale ani za něho se kvalita piva příliš nezlepšila, spíše naopak. Červinka musel v roce 1901 řešit situaci, kdy si sládek Dlask přišel stěžovat, že šenkýři neodbírají jeho pivo. Červinka se tomu nedivil, prý bylo skutečně strašné, nicméně svolal schůzi všech zainteresovaných stran. Popis této schůzky vystihuje dobře situaci ohledně obchodu s pivem v regionálním měřítku: „Včera byla zde schůze šenkýřů za přítomnosti mé, Saura, dr. Vaňka, sládka Dlaska. Dostavili se jen šenkýř Předbořský, Modletínský a Hranický; Šulc Malečský se omluvil. Projevují ochotu odbírat pivo leč s podmínkou, aby pivo bylo lepší. Usneseno, že vyzvou se ještě scházející šenkýři, aby s ostatními (přítomnými) dohodli se na jistém množství piva, které dle ročních období hodlali by odbírat, aby mohl pivovár dle toho svou výrobu zařídit. Sládek prohlídne skladní místnosti všech, a dá jim pokyny, aby – a kterak mají snad stávajícím vadám ve svých skladech odpomoci, neboť vysvětlilo se, že není vada jen na straně sládkově, nýbrž též při manipulaci pivem v hospodách. Kteří nepřistoupí na toto jednání, budou žalováni.“⁴⁰⁸ Kvalita piva se ale nezlepšila. „Sládek má bohužel dvojí pivo. Já jsem spokojen s tím, co mi dává, ač musím si dát přinést vždy napřed 40 lahví, aby se doleželo, než naň dojde. Takové je dobré. Ale nešťastný člověk, který si pošle pro jednotlivou láhev. To i já zkusil – to pak poněkud s vlastnostmi piva obeznámený člověk nemůže pít. Tak ovšem šenkýři ho nechť.“⁴⁰⁹ Dalším

⁴⁰³ Dopis Václava Červinky F. L. Riegrovi z 26. září 1888, ibidem.

⁴⁰⁴ Dopis Václava Červinky F. L. Riegrovi z 18. ledna 1889, ibidem.

⁴⁰⁵ Dopis Václava Červinky F. L. Riegrovi z 16. listopadu 1891, ibidem.

⁴⁰⁶ Dopis Václava Červinky F. L. Riegrovi z 25. dubna 1892, ibidem.

⁴⁰⁷ Kotyška Václav, Místopisný slovník království českého, Praha 1895, heslo Maleč, s. 783.

⁴⁰⁸ Dopis Václava Červinky F. L. Riegrovi ze 7. října 1901, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

⁴⁰⁹ Dopis Václava Červinky F. L. Riegrovi 31. ledna 1902, ibidem.

známým najímatelem pivovaru byl Leopold Stiefvater⁴¹⁰ a poslední vařil pivo na Malči v letech 1908–1915 sládek Jaromír Nevole.⁴¹¹

Malečský pivovar byl malým pivovarem s jednou várkou na 24 hl. a s maximální roční výrobou piva 1700 hl. Výroba byla po celou dobu ruční. V souladu s dobovou zvyklostí byl pivovar pronajat sládkovi, který se zavázal k roční platbě a k dodávce určitého množství piva pro majitele velkostatku. Pivovar využíval tzv. propinačního práva majitele panství a později velkostatku, jež mu zajišťovalo odbyt u místních hospodských. Hospody byly také pronajímány majitelem velkostatku jednotlivým nájemcům a v podmínkách pronájmu byla povinnost odběru piva a kořalky.⁴¹² Po zrušení propinačního práva⁴¹³ musel sládek produkovat kvalitní pivo, aby obstál v konkurenci. To se ukázalo na přelomu století jako velmi problematické a význam pivovaru upadal.

Pivovar zcela jistě nepatřil k prioritám statku za Auersperga ani za Riegra. Majitel velkostatku se o pivovar nestaral, příjmy měl zajištěné formou nájmu. Výše roční nájmu byla v podstatě po celé období stabilní a za Riegra představovala nejdříve 570 a později 800 zl. Především v pozdějším období, kdy pivovar nemohl konkurovat větším pivovarům, bylo těžké získat vhodného nájemce. To vedlo Červinku k ojedinělé úvaze o možnosti vést pivovar v režii statku.

3.2.3 Lihovarnictví⁴¹⁴

„V lihovaru nenalezl jsem nic nového. Sauer je pilný, pracuje jak nádeník, vycvičil se v dělání sladu, kterýž nalézám rozhodně lepší než za vyhlášeného Waltra. Pracuje nyní ovšem jen Předbořské brambory, má však kysání přímo vzorné při té okolnosti, že naše přístroje jsou jako z minulého století. Pokazil si chudák skoro všechny šaty – bude snad záhodno odměnit jej za jeho přičinění a zastávání práce strojvedoucího nějakou remunerací. Jedině jedno se mi

⁴¹⁰ Tittel, Ignaz, Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Prag 1906.

⁴¹¹ Boháč Jiří, Znamka z pivovaru Františka Ladislava Riegra, Numizmatické listy 47, 1992, s. 160–161. Boháč především popisuje naturální znamku z malečského pivovaru opravňující k odběru jednoho litru piva.

⁴¹² Viz např. jednu z posledních žádostí o udělení propinačního šenku piva a kořalky č.p. 29 ve Lhůtě z 11. listopadu 1867 podanou Františkem Klepetkou. V následně uzavřené smlouvě ze 4. ledna 1868 se Klepetka zavázal k odběru piva a kořalky od velkostatku a že „nalivárnu tuto nikdy bez piva a bez kořalky nenechá...“ ANM, F. L. Rieger, k. 174.

⁴¹³ Zákonem z 11. května 1869, LGB, č. 87/1869.

⁴¹⁴ K vývoji lihovarnictví v 2. polovině 19. století viz Kruis Karl, Die Spiritusfabrication, In: Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898, Band III, Wien 1899, s. 571–602. Černý Bohumil, Vývoj lihovarství v českých zemích, ČsČH 5, 1957, s. 688–727. Bozděch Vlastimil, Přehled vývoje české lihovarnické techniky do r. 1945, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 10, 1965, s. 129–194.

nelíbilo u něj – patrná nechut' k vedení rejstříků lihovarnických: Vymlouvá se, že prý je to zbytečné – každý den prý se to stejně opakuje – atd. tedy vlastně nepotřebné – kdežto ve skutečnosti to přece není tak zcela.“⁴¹⁵

Lihovar v Modletíně

Existenci panského lihovaru v Předboří a v Modletíně dokládá Sommer v popisu českého království z roku 1843.⁴¹⁶ „Vinopalna“ resp. „pálenka“ se nacházela v č.p. 14 a dle pachtovní smlouvy ji měl od Auersperga pronajatu v letech 1845–1851 Josef Lederer za roční nájem 270 zl.⁴¹⁷ Lihovar v Modletíně byl v době koupě statku F. L. Riegem součástí pachtu dvora Modletín pronajatého Vojtěchovi Herrmannovi. Ten měl dvůr pronajatý do jara roku 1868 a platil roční nájem 840 zl.⁴¹⁸ Na podzim roku 1867, když se blížil konec pronájmu, nabídl velkostatek pronájem Modletína i s druhým dvorem Rušínovem. Přihlásila se sice řada zájemců, ale nikdo si nechtěl pronajmout oba statky.⁴¹⁹ Nakonec se o pacht, po uplynutí vypsání lhůty, přihlásil opět Vojtěch Herrmann spolu se svým bratrem Ludevitem.⁴²⁰ Velkostatek s nimi uzavřel pachtovní smlouvu 30. března 1868, dle které si najali oba dvory i s vinopalnou od 16. května 1868 do 30. září 1876 za roční poplatek 1 550 zl.⁴²¹ Herrmann se ale v průběhu roku 1868 dostal do finančních potíží a nezaplatil kauci a nebyl schopen zaplatit ani čtvrtletní nájemní poplatky. Velkostatek mu zabavil brambory, ukončil s ním smlouvu a Herrmann dostal lhůtu na vystěhování z obou statků do konce listopadu 1868. Protože Herrmann tuto lhůtu nedodržel, zvažoval Radoň řešení kauzy soudní cestou.⁴²² Nakonec došlo k dohodě a Herrmann odstoupil. Lihovar si pronajalo konsorcium Beran - Liebermann a poslední lihová kampaň byla v Modletíně pálena r. 1872/3.⁴²³ Již léta nepoužívaný lihovar kompletně vyhořel 8. dubna 1877 a zachráněné stroje byly převezeny do Malče. Požár lihovaru podrobně popsal Václav Červinka následující den v dopise Riegrovi: „Včera ve tři čtvrtě na osm ráno vypukl v lihovaru modletínském oheň, jak se praví tím, že saze se

⁴¹⁵ Václav Červinka F. L. Riegrovi 17. ledna 1878, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁴¹⁶ Sommer Johann Gottfried, Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, B.11, Prag 1843, s. 272–273.

⁴¹⁷ Pachtovní smlouva SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 19, f. 1–2.

⁴¹⁸ Hlavní peněžní kniha pro rok 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

⁴¹⁹ Viz dopisy Václava Radoně F. L. Riegrovi z 28. října 1867 resp. 4. listopadu 1867, ANM, F. L. Rieger, k. 49/3. Přiložen např. dopis Jakuba Weinbergera z Klokočové Lhotky, ve kterém žádal o pacht buď modletínského dvora s pozemky, pálenkou a aparátem za 850 zl. ročního pachtu nebo dvora rušínovského za 500 zl.

⁴²⁰ Ofert Adalberta Herrmanna z Modletína z 29. října 1867. Dozvěděl se prý z novin o nabídce devítiletého pachtu na Modletín a Rušínov. Nabízel 800 zl. ročně za Modletín a 600 zl. za Rušínov a byl připraven dát i více, pokud by někdo nabízel. Apeloval na to, že správa statku ví, že dobře hospodaří. ANM, F. L. Rieger, k. 49/3.

⁴²¹ Pachtovní smlouva SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 19, f. 348–351.

⁴²² Dopis Václava Radoně F. L. Riegrovi z 6. prosince 1868, ANM, F. L. Rieger, k. 49/3.

⁴²³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 3. prosince 1891, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

v komíně zapálily a krytbu šindelovou hned roznítily. ...Z krytu zbyly jen oharky krovů a trámů, okna atd. jsou pryč, stropy na dvou místech, z lihovaru samotného shořela zapárka (tj. kád' s mlýnem mačkáčím na brambory), stok a chladicí kád' na líh. Uvnitř pak zůstalo ze strojů vše neporušené.⁴²⁴ Budova lihovaru byla pojištěna na 790 zl., stroje a vybavení pojištěny nebyly. Lihovar nebyl po požáru obnoven a ani po převzetí statků Modletín a Rušínov do režijní správy v říjnu 1892 k jeho obnově nedošlo. Můžeme tedy konstatovat, že modletínský lihovar nebyl Riegrem nikdy spravován v režii. Riegrovy příjmy z lihovaru byly skryty v příjmech z pachtu statku Modletín.

Lihovar v Předboři

Předbořský Lihovar byl v době koupě statku F. L. Riegrem pronajat s dvory v Předboři a v Lánech pachtýři Lazaru Beranovi. Poté, co Beran skončil v roce 1863 bankrotem, převzal statek lihovar do sekvestrační správy.⁴²⁵ Od té doby byl lihovar provozován v režii až do smrti F. L. Riegra.⁴²⁶ Jak vzpomínal na sklonku 20. let 20. století Josef Sauer, byl v Předboři od „nepaměti“ lihovar, který se dal spíše nazvat vinopalnou. Sauer také podal v Pamětní knize Malče popis lihovaru z doby, kdy přišel na statek, tedy z roku 1873. „Byl tam maličký parní kotel, který napínán byl pouze na ½ atmosféry a sloužil k vyrábění páry, potřebné k vaření bramborů a k destilaci. Brambory byly prány v kulaté kadečce a z ní házeny byly tak zvaným keserem do dřevěného sudu, který po naplnění byl uzavřen a do něj vpouštěna byla pak trubkou pára. Aby se vědělo, že jsou brambory již uvařeny, byla na straně sudu kulatá dírka, uzavřená dřevěným kolíkem, a když ze sudu vycházela pára, byl kolík vytažen a strčena byla tímto otvorem do sudu hůlka a tím se poznalo, jsou-li brambory již uvařeny. Na straně pod tímto sudem, nalézala se dřevěná podlouhlá kád' zapařovací a na ní nalézaly se dva železné lité válce. Když byly brambory uvařeny, otevřena byla po straně nad oněmi válci u sudu malá dvířka a železným hřeblem byly uvařené brambory vyhrabovány do válců, které dva muži připevněnými klikami uváděli do pohybu a do těchto válců vtlučoval dělník brambory zvláštní dřevěnou lopatkou. Rozmačkané brambory padaly do zapařovací kádě, v níž nalézala se voda s rozmačkaným zeleným sladem. Míchání v této zapařovací kádi dělo se ovšem ručně tak, že dva dělníci

⁴²⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 9. dubna 1877, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁴²⁵ Viz dopis Václava Radoně F. L. Riegrovi z 17. února 1863, v kterém oznamoval převzetí lihovaru do správy. Dohledem pověřil Morávka. V dopise z 5. března oznamoval Riegrovi, že lihovar bude v provozu do konce března, protože byli tak najati nakladači, byla zaplacená daň a bylo nutné zpracovat brambory. ANM, F. L. Rieger, k. 49/2.

⁴²⁶ Rieger se rozhodl pro správu lihovaru v režii, neboť se mu zdála výhodnější. Odmítl nabídku na roční pacht ve výši 500 zl. nabízený mu v březnu 1863. Viz dopis Václava Radoně F. L. Riegrovi z 17. března 1863, ANM, F. L. Rieger, k. 49/2.

míchali kopištěm a hřebem. Tato procedura trvala ovšem dlouho a muselo se dbáti toho, aby na konec zapařování docílila se teplota zapařeného díla 50–52 stupňů Richtera. Pak se zapařovací kád' přikryla a po zcukernatění škrobu byla zápara čerpána velikou primitivní pumpou na tlak na půdu na tak zvaný štok. Tam potom byla zápara chlazena tím způsobem, že dva dělníci ohrnuvší si kalhoty bosýma nohama do zápary vstoupili a záparou pomocí dřevěných hřebel neustále míchali. Tzv. štok zhotoven byl ze dřevěných fošen a byl třeba 8 m dlouhý a 5 m široký a zcela nízký. Střecha nad ním nebyla arcit' úplně uzavřena, aby tam vzduch prouditi mohl. Když dělníci záparu na určitý stupeň teploty vychladili, pouštěli ji po dřevěném žlábků do kysárny, a sice do dřevěné kádě, v níž smíchána byla pak tato zápara s holovicí. Po vykvašení nabírána byla vykvašená zápara putnou a přelévána byla zase do dřevěného žlábků do destilačního aparátu. Byl to starý Pistoriusový aparát, pozůstávající ze dvou podle sebe stupňovitě umístěných dřevěných kotlů z tak zvaného předhříváče taktéž výše umístěného, v jehož středu nalézal se měděný kotlík, jímž procházela při destilaci pára a který záparu v předhříváči se nalézající zahříval. Pod dřevěným předhříváčem nalézal se měděný kotel, sloužící k zachycení zkapalněných par při destilaci. Tato destilace šla velmi pomalu kupředu, neboť nejprve byla vyvářena zápara v dolním dřevěném kotli, z něhož pak byly výpalky vypouštěny žlábkem nalézajícím se pod zemí do výpalkové jámy na dvoře. Po vypuštění odpařené zápary byl kotel uzavřen a z měděného kotle byl vypuštěn tak zvaný lutr do prázdného kotle. Po uzavření otvoru u měděného kotle byla vpuštěna polovyvářená zápara z hořeji umístěného dřevěného kotle do kotle dolního a zápara zahřátá v předehříváči vpouštěna byla do kotle druhého a do předehříváče nalita byla zápara čerstvá. Lihové páry procházely pak měděným hadem, který nalézal se v dřevěné kádi, do které stále přitékala čerstvá voda. Hotový líh shromažďoval se pak do dřevěného sudu ve skladišti lihu a z tohoto sudu byl do transportních sudů přečerpáván pomocí plechové pumpičky. Zelený slad byl mačkán primitivním mačkadlem, pozůstávajícím ze dvou litých válců, které dva dělníci otáčeli. Holovice vyráběna byla pouze ze zeleného sladu a užití tluče. Z kratičkého tohoto popisu je viděti, že veškerá práce v tehdejším hospodářském lihovaru děla se jediné ručně a celá manipulace že byla zcela primitivní. Výsledky musely pak ovšem tomu také odpovídati.⁴²⁷

Z doby do příchodu Václava Červinky v roce 1872 se k provozu lihovaru v Předboři zachovaly pouze velmi kusé zprávy a minimum účetního materiálu. Ostatně ani pro období

⁴²⁷ Pamětní kniha Malče, s. 207–209. Technologie výroby lihu a přehled typů lihovarů viz Bozděch Vlastimil, Přehled vývoje české lihovarnické techniky do r. 1945, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 10, 1965, s. 129–194. Nydrle Antonín, Výroba a spotřeba lihu v Rakousku-Uhersku, Praha 1894 a Antonín Nydrle, Lihovarství zemědělské, Praha 1920.

následující není situace výrazně lepší, protože řada účetních knih shořela při požáru lihovaru v roce 1898.⁴²⁸ Hospodářský lihovar byl původně pouze doplňkem k hospodářství velkostatku. Jeho přínos byl ve výhodném zpracování vlastních brambor a následném zisku z prodaného lihu. Vedle lihu byly velmi ceněným vedlejším produktem tzv. odpadky a výpalky, které vhodně doplňovaly krmivo pro dobytek v průběhu zimní kampaně a dále sloužily jako hnojivo. Doba kampaně se původně kryla s dobou od sklizně brambor do doby jejich zpracování resp. možnosti jejich uskladnění. Výhodné bylo, že se tato doba (říjen až březen resp. duben) kryla se studeným obdobím, kdy bylo nutné dodávat dobytku teplé krmivo. Výpalky tak byly denně v horkém stavu zkrmeny.⁴²⁹ Kampaň také probíhala v období, kdy bylo možné využít práce zaměstnanců uvolněných z hospodářství. V následující části textu se pokusím ukázat některé konkrétní události na statku a naznačit průběh a výsledky některých lihovarních kampaní.

Jak informoval Radoň Riegra na začátku kampaně v roce 1864/65, pálili v lihovaru dva dny po 50 měřících a třetí den 25 měřic brambor. Jaromír Staněk, správce Předboře, informoval F. L. Riegra v lednu 1866, že denně pálí 46 měř brambor po 80 librách (cca 2 tuny brambor) a získají 4 vědra a 20 mázů 83% lihu (cca 250 l).⁴³⁰ V letech 1862–1866 byla v Rakousku daň počítaná z množství vyrobeného lihu a představovala 7,2 kr. za jeden stupeň, což při 83% lihu činilo cca 6 zl. na vědro. Pro další kampaň 1866/67 byl zaveden nový systém daně, která vycházela z doby trvání kampaně a pro předbořský lihovar byla určena ve výši 18 zl. 33 kr. za den, což při stávajícím objemu výroby znamenalo úsporu.⁴³¹

Odpovědnost za chod lihovaru měl od roku 1864 správce v Předboři, Lánech a Hranicích Jaromír Staněk, který také připravoval projekty na jednotlivé kampaně. Lihovar měl uzavřenou smlouvu s místním odběratelem lihu Jeremiášem Beranem, dalšími odběrateli byli Weisberger z Kolína,⁴³² Kornfeld,⁴³³ Marcus Fischl,⁴³⁴ či Bernhard Jeruzalem z Dřenic.⁴³⁵

⁴²⁸ Drobné zmínky o lihovaru nalezneme ve zprávách správců statku F. L. Riegrovi, několik jednotlivin týkajících se hospodaření lihovaru se nachází v Riegrově pozůstalosti mezi různými hospodářskými záležitostmi. Ve fondu Velkostatek Maleč v SOA Zámorsk je pouze 1 karton (k. 115, i.č. 432) účtů lihovaru z let 1871–1932. Materiálů k Riegrově éře v něm příliš nenalezneme. Mezi zajímavější dokumenty patří podrobný popis lihovaru z roku 1919.

⁴²⁹ Bozděch Vlastimil, Přehled vývoje české lihovarnické techniky do r. 1945, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 10, 1965, s. 146. „Tehdejší praxe potvrdila, že u dobytka docházelo po dobrém letním krmení a podzimní pastvě ke ztrátě doživosti, byl-li krmen v zimě bez výpalků; doživost se však ihned zvýšila přidáním čerstvých výpalků do krmiva.“ ibidem.

⁴³⁰ Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 22. ledna 1866, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2. Denní výroba 4 vědra a 20 mázů udává Staněk ve svých zprávách i v následujících letech viz např. dopis F. L. Riegrovi z 13. prosince 1868, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2.

⁴³¹ Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 29. ledna 1866, ibidem.

⁴³² Weisberger složil Riegrovi v roce 1864 závdavek ve výši 2 500 zl. viz dopisy Václava Radoně F. L. Riegrovi z 22. září, 3. října a 11. listopadu 1864, ANM, F. L. Rieger, k. 49/2.

Určitou představu o množství vyrobeného lihu si můžeme udělat na základě informací z celkových projektů statku. V tzv. Rent-Projekt na rok 1866/67 z 20. ledna 1867 je údaj o výnosu lihovaru za kampaň 1865/66 ve výši 1 287 zl. a očekávání, že v kampani 1866/67, která probíhala, se vyrobí 12 800 soudků po 60 kr.⁴³⁶ Dalším zajímavým dokumentem je projekt lihovarní kampaně 1867/68.⁴³⁷ Sezóna byla plánována od 19. října do 1. března. Staněk předpokládal zpracování 3 800 měřic (cca 2 400 hl) brambor a 850 centněřů (cca 47 600 kg) řepy, 64 měřic (40 hl) žita, 380 měřic (230 hl) ječmene. Mělo se vyrobit 13 905 soudků lihu po 51 kr., 531 centněřů (29 736 kg) odpadků z cukrovky po 30 kr. a 7125 věder (cca 4000 hl) lihovarských výpalků po 10 kr. Staněk upozorňoval, že bude nutné přikoupit část surovin (cca na 21 dní kampaně), a předpokládal spálení 98 sáhů dřeva (185 m³). Celkový výnos lihovaru měl být 7 972 zl., výdaje za suroviny a dřevo byly vypočítány na 5 333 zl., daň na 112 denní kampaň měla činit 1092 zl. (9 zl. a 75 kr. /den) a výdaje na mzdy 336 zl. Na vedlejší a nečekané výdaje počítal Staněk 200 zl. Zisk lihovaru měl činit cca 600 zl. Lze tedy konstatovat, že lihovarní kampaň v tomto období trvala cca 4–5 měsíců, vyrobilo se kolem 13 000 soudků lihu (cca 100 soudků denně) a zisk lihovaru se pohyboval kolem 600 zl.⁴³⁸

Václav Červinka po svém nástupu na statek v 70. letech také viděl v lihovaru základní zdroj příjmů. Na počátku své 2. lihovarní sezóny na statku napsal Riegrovi: „V lihovaru vede se dobře – jest to naše nyní hlavní zásobárna důchodu.“⁴³⁹ V roce 1874 byla kampaň ukončena tradičně 28. února, ale již následující kampaň znamenala výrazné prodloužení její délky. Červinka a také nový správce lihovaru Josef Sauer postupně prodlžovali délku kampaně a zvyšovali tím výrobu. Odpovídalo to zvyšující se poptávce po lihu i spotřebě výpalků na statku. Jak se dovídáme z Červinkova dopisu Riegrovi z 21. ledna 1875, předpokládal práci v lihovaru do půlky dubna.⁴⁴⁰ Jelikož byla sezóna i nadále úspěšná a lihovar dostal nabídku od chrudimského lihovarníka Wiesnera, navrhoval Červinka pokračovat v kampani do poloviny května: „Jelikož lihovar jest stálým a jistým pramenem

⁴³³ Konferenční protokol z 20. ledna 1867 vložený mezi dopisy Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi uvádí požadavek p. Kornfelda na odběr 110 věder lihu. ANM, F. L. Rieger, k. 56/2.

⁴³⁴ Jaromír Staněk F. L. Riegrovi dopisy z října 1868 a února 1870, ibidem.

⁴³⁵ Jaromír Staněk F. L. Riegrovi dopisy z ledna 1869, ibidem.

⁴³⁶ Příloha k dopisu Václava Radoně F. L. Riegrovi z 20. ledna 1867, ANM, F. L. Rieger, k. 49/2,3.

⁴³⁷ Příloha k dopisům Václava Radoně F. L. Riegrovi z roku 1867, ibidem.

⁴³⁸ Viz také přibližná bilance Jaromíra Staňka za sezónu 1865/66, kde uvádí zisk lihovaru 600 zl., Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 24. dubna 1866, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2. Dle hlavní peněžní knihy pro rok 1864/65 činil výnos lihovaru cca 5000 zl., na provoz aparátu bylo spotřebováno cca 2000 zl. Abychom dospěli k čistému zisku lihovaru, museli bychom odečíst náklady na suroviny. SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

⁴³⁹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 11. listopadu 1873, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁴⁴⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 21. ledna 1875, ibidem.

našeho příjmu a zemčat v okolí jest síla náramná na prodej, chci se odvážit přikoupit zemčata a pracovat do 15. května.“⁴⁴¹ Svůj návrh podložil výkazem denní výroby v lihovaru, která představovala 170 soudků lihu. Červinka a Sauer byli povzbuzeni úspěchem a uzavřeli spolek k vyrábění lihu v lihovaru v Předboři a tento lihovar propachtovali od malečského panství. Spolek se oficiálně nazýval Lihovar v Předboři, začal fungovat od 1. ledna 1876 a jeho zástupcem navenek byl Červinka.⁴⁴² Kampaň 1875/76 ovšem skončila neúspěchem: „Když nás letos ten nešťastný lihovar tak okradl! Výroba byla skoro o třetinu špatnější, ačkoli Sauer se vskutku namáhal, nebylo však nic platné: jako v cukrovaru byly šťávy řepy rozředěné, taktéž to u zemčat bylo! Cena pak lihu klesla o polovičku – kam se má pak lihovar podít? Jindy udržujeme domácí vydání po celou zimu lihovarem, letos nic, jako by ani lihovaru nebylo, takměř jsme z něho peněz neviděli.“⁴⁴³

Přes tyto sezónní obtíže zůstal lihovar hlavním zdrojem příjmů statku a tomu odpovídala i snaha o jeho další modernizaci. V únoru 1877 byli Sauer s Červinkou obhlédnout stroje v chotěbořském lihovaru, který byl v exekuci. Tyto stroje byly pro účely hospodářského lihovaru příliš velké a drahé. Nicméně Červinka opět konstatoval nutnost pořízení nových strojů do Předboře.⁴⁴⁴ Sauer nechal alespoň postavit velký žentour na brambory a pořídil novou zapařovací kád' s železným míchadlem poháněným žentourem.⁴⁴⁵ Lihovar v tu dobu spotřeboval 65 beček brambor denně, tedy cca 10 000 beček za sezónu. Z toho cca 6 500 beček bylo z vlastní produkce, což znamenalo příkup cca 3–4 000 beček brambor.⁴⁴⁶ V roce 1881 byl nově pořízen pařák na brambory systém Henze koupený od firmy František Ringhoffer, Praha Smíchov.⁴⁴⁷ Sauer v té době přizpůsobil výrobu lihu paušální dani určované dle doby kvašení: „pracovalo se v lihovaru ve dne i v noci, zápary byly řídké a kvašení trvalo pouze 6 hodin v každé kvasné kádi, které byly usazeny v kysárně tři schodovitě vedle sebe.“⁴⁴⁸ Denní výrobu v sezóně 1882/83 udával Sauer v bilanci z 26. prosince 1882 ve výši cca 530 hl. vyrobeného 76% lihu a 84 hl. výpalek. Lihovar denně zpracoval 36 mct. brambor,

⁴⁴¹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 30. března 1875, ibidem.

⁴⁴² Viz oznámení c.k. krajskému obchodnímu soudu v Praze z února 1876, ANM, F. L. Rieger, k. 174/5 a dopis Václava Červinka F. L. Riegrovi, ve kterém zmiňuje pachtovní smlouvu na lihovar z 15. února 1876, ANM, F. L. Rieger, k. 14. Viz také protokol z 26. září 1876, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 17 (vlozeno do i.č. 133 „pojištění obilí“).

⁴⁴³ Václav Červinka F. L. Riegrovi 27. března 1876, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁴⁴⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 12. února 1877, ibidem.

⁴⁴⁵ Pamětní kniha Malče, s. 209–210.

⁴⁴⁶ Václav Červinka F. L. Riegrovi 21. října 1877, ANM, F. L. Rieger, k. 15. Červinka informoval Riegra, že lihovar pracuje podle nové Sauerovy metody s výbornými výsledky – vyrobilo se denně o 30 litrů lihu více ze stejného množství brambor.

⁴⁴⁷ Kromě pařáku v ceně kolem 800 zl. požadoval Sauer neúspěšně ještě další vybavení v celkové investici cca 1200 zl. Viz Václav Červinka F. L. Riegrovi 5. října 1881, ibidem.

⁴⁴⁸ Pamětní kniha Malče, s. 210.

3 hl. ječmene, $\frac{3}{4}$ hl. ovsa a cca 8 hl. žita. Při propočtu dle cen surovin, lihu a výpalek, práce a daně byl denní zisk lihovaru cca 25 zl.⁴⁴⁹

Zajímavá situace nastala v roce 1879, kdy nebyla včas zaplacená daň za kampaň a velkostatku byla finančním ředitelstvím v Čáslavi vyměřena pokuta 1 800 zl.⁴⁵⁰ Ředitelství velkostatku se sice odvolalo k zemskému finančnímu ředitelství, které ovšem odmítlo pokutu zmírnit. V této situaci žádal účetní statku Ferdinand Brož F. L. Riegra o osobní intervenci na ministerstvu financí: „Vašnostina přímlovou u pana ministra financí, neb prostřednictvím panem ministrem dr. Pražákem, mohla by býti nepřijemnost vyrovnána, nahlížím ovšem, že pro Vašnostu není taková přímlova příjemná a že se s Vašností důstojností ani nesrovnává, ale předce dovoluji sobě tu prosbu předkládati ... radil mi ale finanční rada Noske, ředitel finančního ředitelstva Jičínského, který můj daleký příbuzný jest a na kterého jsem se hned obrátil, jak neštěstí to mě potkalo, bych se jenom obrátil s prosbou na Vašnosti, že žádná instance nemůže pomoci, pouze jenom ministerstvo samo, a to hlavně na přímlovu Vašností, že může pokutu zcela anulovat.“⁴⁵¹ Rieger zřejmě nevyslyšel Brožovu prosbu, protože mu Červinka později oznámil, že na jeho i na Sauerovu žádost o snížení pokuty ministerstvo reagovalo negativně a že poslední možností je osobní žádost F. L. Riegra.⁴⁵² Rieger zřejmě nakonec osobně intervenoval, protože pokuta lihovaru byla snížena na 100 zl.⁴⁵³

Jelikož měl velkostatek permanentní nouzi o hotové peníze, bylo v této době zažitou praxí prodat líh v létě, ještě před začátkem kampaně, odběratelům a vzít si zálohu: „Líh jsem prodal Karlu Flammerscheinovi, a sice na differenc proti středním cenám Wiener Handelskammerbericht 2 zl. 60 kr. níže proti vídeňské ceně. Vzal jsem na 500 hl 3000 zl. závdavku, tedy asi 6 zl. na hektolitr, méně tedy než jindy, abych v zimě mohl stále z lihovaru příjmy mít. Z peněz těch zaplatíme daně a vyplatíme většinu řepy.“⁴⁵⁴

Protože byl lihovar jedním z hlavních zdrojů příjmu statku a po krachu cukrovaru v roce 1884 poutal hlavní pozornost jeho majitele, navrhoval Rieger v roce 1886 jeho

⁴⁴⁹ Denní bilance lihovaru, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 115, i.č. 432.

⁴⁵⁰ „Věc víře nepodobná – pan důchodní nevzpomněl, že má měsíc 28 dnů. Tak aspoň tvrdí. A to bude také to pravdě nejpodobnější... a tak se stalo, že prvního placena nebyla daň z lihovaru, takže bude každopádně předepsána pokuta lihovaru resp. ředitelství velkostatku v obnosu asi 1800 zl.“ Václav Červinka F. L. Riegrovi 3. března 1879, ANM, F. L. Rieger, k. 15. Podobně byla pokuta za nezaplacení daně uložena již na konci roku 1868 správci Staňkovi, který také žádal Riegra o přímlovu a nakonec došlo k jejímu zmírnění. viz dopis Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi z 2. ledna 1869 a dopisy následující. Staněk děkuje Riegrovi v dopise z 19. dubna 1869. ANM, F. L. Rieger, k. 56/2.

⁴⁵¹ Ferdinand Brož F. L. Riegrovi 20. ledna 1880 (vlozeno mezi dopisy V. Červinky), ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁴⁵² Václav Červinka F. L. Riegrovi 10. března 1880, ibidem.

⁴⁵³ Václav Červinka psal Riegrovi 6. prosince 1880, že jim byla peněžitá pokuta císařským rozhodnutím ze dne 4. 10. 1880 snížena. ibidem.

⁴⁵⁴ Václav Červinka F. L. Riegrovi 22. června 1880, ibidem.

rozšíření. Sauer koupil ze zrušeného cukrovaru velký parní kotel, napájecí čerpadlo, měděné roury a mosazné ventily. Nový kotel byl instalován v lihovaru v roce 1888.⁴⁵⁵ Riegrova snaha modernizovat lihovar vycházela také z reformy v lihovarnictví, především šlo o změny v určování daně z výroby lihu. Daň byla původně paušální dle délky kvašení resp. dle obsahu kvasných prostor, ale od roku 1884 byla pro větší lihovary zavedena daň počítaná dle množství vyrobeného lihu. Hlavní změnu pak přinesl zákon o dani z lihu z 20. 6. 1888 č. 95 říšského zákoníku, který zavedl spotřební daň z vyrobeného lihu. Zároveň zákon určoval množství lihu, které jednotlivé lihovary mohly vyrobit. Toto množství lihu, tzv. kontingent, bylo zdaněno ve výhodné sazbě, ostatní líh, tzv. exkontingent, v sazbě vyšší.⁴⁵⁶ Změna způsobu určování daní se nutně promítla do úpravy výroby, a také lihovar v Předboři prošel rozsáhlou rekonstrukcí. Dohled na rekonstrukci lihovaru měl Josef Sauer, který na to vzpomínal v Pamětní knize Malče: „V roce 1888 nastala daň z produktu. Na místě šestihodinového kvašení mělo nastati kvašení sedmdesát dva hodinové a lihovary hospodářské byly proto přestavovány... Vyhozeny tam byly čtyři kuple a klenutí zřízeno bylo na železné traverzy. Tak zřízena byla velká, krásná varní síň. Z dosavadních klenutých stájí u lihovaru se nalézajících zřídil jsem dlouhou kvasírnu a pak rozsáhlé humno k výrobě sladu. Přistavěl jsem také skladnici na líh... Zajel jsem do Prahy a tam nakoupil jsem starý parní stroj, mnoho věšáků a transmisí, koupil jsem dva železné reservoáry na líh, dal jsem Henzův pařák na brambory zvětšit. Koupil jsem starý měděný, úplně zachovaný destilační aparát, postavil jsem v kvasírně devět velkých kvasných kádí po 30 litrech, starý malý parní kotel použil jsem jako předlohu na líh ve skladnici lihu, postavil jsem novou pračku na brambory atd. Malý zděný lihovarní komín přistavěl jsem do 20 m výšky. To vše jsem vystavěl a zařídil roku 1888 a v takto mnou zřízeném lihovaru pracovalo se pak po celých 36 let.“⁴⁵⁷

Lihovaru v Předboři byl dle zákona přidělen kontingent 741 hl. lihu na kampaň s platností na tři roky. Červinka i Sauer byli rozčarováni z malého kontingentu a několikrát se

⁴⁵⁵ Pamětní kniha Malče s. 210, viz také Václav Červinka F. L. Riegrovi 28. 9. 1888 – oznámení, že lihovar po rekonstrukci začíná novou kampaň, ibidem k. 16. Ke kotli také kontrolní certifikát z roku 1892, kde uveden rok rozšíření kotle 1888. SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 115, i.č. 432.

⁴⁵⁶ O principech zdanění a problémech se zaváděním nové daně viz Kruis Karl, Die Spiritusfabrication, In: Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898, Band III, Wien 1899, s. 573–580. Kruis také konstatuje, že v prvním roce po změně zdanění byly velké problémy, ale v dalších letech byla tímto zdaněním stimulována prosperita lihovarů. „Während nun in den ersten Jahren der Giltigkeit des neuen Brantweinsteuer-Gesetzes die Lage der sämtlichen Spiritusindustrie kritisch gewesen ist, hatten sich nachher die Verhältnisse der Grossindustrie bedeutend gebessert.“ S. 579

⁴⁵⁷ Pamětní kniha Malče s. 210–211. Červinka si poznamenal v roce 1888 do Pamětní knihy toto: „Lihovar se úplně přestavuje. Varní síň je zvýšena a překlenuje se do traverz železných, přistavena pro stírku a pro reservoáry. Pořízen nový destilační přístroj.“ s. 113 Také v dopise Riegrovi z 22. září 1888 popisuje postup prací: „Zapařovák včera přišel, jeden reservoar je na cestě, hlavní roury ve varní síni jsou položeny, 5 kádí jest umístěno, destilační aparáty a komín stojí ...“, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

bez úspěchu odvolali k finančnímu ředitelství v Čáslavi.⁴⁵⁸ Nakonec se ovšem ukázalo, že kontingent byl pro rok 1888/89 příliš velký. Brambory sklizené na podzim 1888 byly velmi špatné a bylo jich oproti předpokladům velmi málo. Červinka předpokládal sklizeň 10 000 mct. brambor z 455 měřic osázené půdy, ale sklidilo se jen 5 300 mct, z čehož část musel nechat na sadbu a na deputáty, takže ke zpracování v lihovaru mu zbylo cca 3 800 mct.⁴⁵⁹ Červinka řešil situaci v prosinci žádostí o možnost přidání melasy, které obdržel v lednu 1889 a okamžitě ji začal přidávat. Odběr celého kontingentu byl dopředu dohodnut s Flammerscheinem a Wertheimrem, kteří zaplatili zálohu. Flammerschein ovšem odmítl odebírat smíšený líh (pálený s přidavkem melasy) a požadoval zrušení dohody a vrácení zálohy. Zároveň došlo k výraznému poklesu ceny lihu na rakouských trzích, což mělo za následek nevýhodnost jakéhokoli příkupu surovin. V této situaci Červinka radil Riegrovi nejméně prodělečnou variantu: nepřikupovat již žádné další suroviny a ukončit kampaň v okamžiku, kdy jim dojdou jejich vlastní. Navrhoval dokončit zpracování melasy a vyrobený líh dodat Wertheimrovi, kterému nevadila přísada. Zbylé brambory a obilí pak zpracovat pro Flammerscheina, kterému se měly vrátit peníze za nedodaný líh. Lihovar tak měl dle Červinky přijít o příjem z prodeje lihu, ale také o bonifikace, které byly přiznány na kontingent. Schodek hospodaření připadající na sezónu při této variantě odhadl Červinka na cca 5 000 zl.⁴⁶⁰ Rieger s tímto postupem nesouhlasil a rozhodl o pokračování v kampani i za cenu přikupování surovin. Červinka kupoval tzv. zadní škroby ze škrobáren v okolí a také několik vagónů kukuřice. Důvodem byla jejich relativní lác oproti bramborům, ale Červinka si zároveň stěžoval na špatnou kvalitu výpalků: „Vagón kukuřice stačí na 10 dní, vagón škrobu taktéž tak dlouho, vyrobí se z něho víc lihu, ale výpalky nestojí za nic, je to špína, jedna kráva mi již po nich pometala.“⁴⁶¹

⁴⁵⁸ „Zároveň příkládám - náš kontingent! Dostali jsme to dnes ráno – ale trpké zklamání! Hospodářské lihovary jsou přistříhnuty nesmírně ... Celkem směli bychom za rok vyrobit jen 741 hl abs. lihu, a to má platit pro tři léta!!!“ Václav Červinka F. L. Riegrovi 30. září 1888, ibidem. Viz také list Josefa Sauera F. L. Riegrovi z 28. září 1888, ve kterém také opis rozhodnutí čáslavského finančního úřadu z 23. září o přidělení provizorního kontingentu 741 hl na kampaně 1888/89, 1889/90 a 1890/91. Sauer informoval Riegra, že požádali o kontingent 1680 hl., ale že by jim stačilo i 1440 hl. ANM, F. L. Rieger, k. 52/3.

⁴⁵⁹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 27. února 1889, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

⁴⁶⁰ Václav Červinka F. L. Riegrovi 27. února 1889, ANM, F. L. Rieger, k. 16. Červinka si také stěžuje na adjunkta v lihovaru Zbraslavského, který, ač vyučen lihovarníkem, měl horší výsledky než měl Sauer: „Vykyšání se náramně zhoršilo. Tomu ovšem hledí Sauer odpomoci, ale při neochotě Zbraslavského, jenž své rozumy jen z kněh a přednášek čerpá, jde to špatně.“ ibidem.

⁴⁶¹ Viz Václav Červinka F. L. Riegrovi 28. března, a 5. dubna 1889, ibidem.

V následujících letech docházelo ke zvyšování výroby, což souviselo s prodlužování kampaně až do konce května⁴⁶². Lih od nich odebírali stálí zákazníci, především pardubický Wertheimer, ale i jihlavští odběratelé Weiss a Feldmann.⁴⁶³ Opakovaným jevem byla neustálá snaha zvyšovat poměr kontingentního lihu vůči exkontingentu v průběhu jednotlivých kampaní formou žádostí na ministerstvo financí. Tak např. v kampani 1893/94 jim byl stanoven kontingent 905 hl. lihu. Tento objem lihu měli při výrobě cca 6,5 hl. lihu denně vyrobený již v 2. polovině února 1894. Červinka žádal od ministerstva financí zvýšení kontingentu o 700 hl., ale ministerstvo jim kontingent zvýšilo pouze o 65 hl. Hlavní roli v těchto případech hrál F. L. Rieger, který mohl osobně intervenovat na ministerstvu za kladné vyřízení žádosti ředitelství velkostatku.⁴⁶⁴ Na jeho intervenci získal lihovar v kampani přidáno postupně dalších 305 hl. kontingentu.

Lih byl pálen nejen z brambor, ale byla k nim přidávána i melasa, kterou lihovar kupoval především v cukrovarech v Chrudimi a Čáslavi. Určitý problém nastal v roce 1897, kdy byl velký nedostatek brambor a jejich přikupování by bylo velmi drahé. Červinka se rozhodl pálit čistě z kukuřice a z melasy. Na jeho žádost o povolení reagovalo finanční ředitelství v Čáslavi negativně s poukazem na hospodářský charakter lihovaru, který by měl zpracovávat pouze suroviny vypěstované na statku a pouze jako přídavek mohl přidávat k bramborům melasu.⁴⁶⁵ Toto upozornění přišlo v okamžiku, kdy Červinka koupil 3 vagóny kukuřice a chystal se pálit lih z čisté kukuřice. Obrátil se tedy s prosbou na F. L. Riegra o jeho osobní intervenci u ministra financí. Rieger odpověděl Červinkovi telegraficky, že u ministra intervenoval a pálení kukuřice jim bylo povoleno.⁴⁶⁶ Tato skutečnost byla následně potvrzena přípisem finančního ředitelství: „U vyřízení Vašeho telegrafického podání se Vám z nařízení c. k. finančního zemského ředitelství v Praze ze dne 9. dubna 1897 č. 31 705 sděluje, že podle vynesení vysokého c. k. ministerstva financí ze dne 3. dubna 1897 č. 16990 o hospodářském

⁴⁶² „Kontingent lihový obnášel 1270 hl. alkoholu a vedle toho vyráběl jsem, pokud všechny dvory byly ve vlastní správě 200 až 350 hl., lihu exkontingentního.“ Uvádí Sauer ve vzpomínkách na bilanci výroby v Pamětní knize Malče na s. 211.

⁴⁶³ Erste Iglauder Spiritus- Raffinerie, Liqueur- & Essigsprittfabrik, Weiss & Feldmann. Viz Schematismus Protokollierten Firmen in der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Band III. Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und die Bukowina, Wien 1886, s. 146.

⁴⁶⁴ 23. února 1894 posílá Červinka Riegrovi žádost o zvýšení kontingentu s tím, aby „...ji ráčil možno-li některému z pánů v ministerstvu osobně podat. Snad to spíše pomůže.“ ANM, F. L. Rieger, k. 16.

⁴⁶⁵ „Vaši žádost ze dne 24. března 1897 o dovolení ku vyrábění líhu též z kukuřice... dáti nelze...“ rozhodnutí finančního ředitelství v Čáslavi z 25. března 1897, č.j. 5646, viz ANM, F. L. Rieger, k 173/1.

⁴⁶⁶ Viz dopisy Václava Červinky F. L. Riegrovi z 1. a 4. dubna 1897. ANM, F. L. Rieger, k. 16. Červinka měl ale obavy, zda bude povolení pálit kukuřici skutečně vydáno, protože zároveň s Riegrovým telegramem se z Kurýra dozvěděl o pádu Badeniho vlády. Jak je patrné z dalších informací o kampani, pokračovali v pálení kukuřice bez problémů ze strany úřadů. Jediným problémem bylo nedodání slíbené kukuřice obchodníkem Tausským, což Červinku vedlo ke kroku za mez zákona a jeden den pálili z žita: „Jest to per nefas – an žito hlášené ku zpracování není, a přijde-li na to finanční stráž, těžko se z toho vysekáme.“ Ibidem dopis z 17. května 1897.

lihovaru předbořském v ostatním období výrobní periody 1896/97 také kupované látky (brambory a kukuřice) bez závady zpracovány býti mohou.“⁴⁶⁷

Posledním dramatickým mezníkem v dějinách lihovaru byl požár v roce 1898, který vypukl na konci lihovarní sezóny 3. května a trval celou noc. Červinka ho zaznamenal do Pamětní knihy Malče takto: „Po půlnoci vzbudili mne – že hoří v Předboři. Zapocen vyběhl jsem k obrázku za ledového východního silného vichru. Na nebi měsíc svítil jak rybí oko. Poznal jsem, že je velký požár v Předboři, a obávaje se o 240 hl. lihu v lihovaru, běžel jsem tam přes všechny pole. Lihovar a hájovna shořely. Sauer zachránil jen knihy. Lih jsme zachránili. Oheň vypukl ve východním rohu hájírny a při suchu a východním vichru zachvátil hned lihovar a větší část vesnice. Vyhořelo: Hájírna, Lihovar s obytným stavením č. 19,... Škody značné. Saurovi rozkradli, co oknem vyházeli. Hájení při poměrném nedostatku vody a vedení – dobré ze strany hasičských sborů, ale přijeli pozdě, za vichru byly vyschlé šindelové střechy v jednom plameni mžikem, rozespálí lidé zachránili jen holé životy a dobytek.... Já setrval jsem při požáru do šesti ráno a těžce jsem se nastudil.“⁴⁶⁸ Škody v lihovaru byly vypočteny zaměstnancem pojišťovny ing. Teigem. Teige určil náhradu škody na střechy a zdivo lihovaru a hájovny 3 629 zl. a na stroje v lihovaru 1 191 zl., celkem tedy 4820 zl. Protože ale velkostatek dlužil pojišťovně 2 218 zl., měla pojišťovna vyplatit náhradu 2 602 zl.⁴⁶⁹ Oprava budov lihovaru byla zadána zednické firmě Vrba & Krumml, stroje byly vesměs opraveny, pouze část vybavení bylo nutné pořídit nové.⁴⁷⁰ Sauer také využil situaci a koupil větší parní stroj od firmy Goldmann za 575 zl.⁴⁷¹ Práce v lihovaru byla obnovena jako obvykle v říjnu a kampaň 1898/99 probíhala podobně jako kampaně předchozí. O zisku lihovaru v tomto závěrečném období si můžeme udělat z hlavních peněžních knih. Např. výdaje spojené s provozem lihovaru v posledním roce Riegrovy éry (1902/3) činily 49 171 K, včetně vyčíslení ceny vlastních surovin. Příjmy lihovaru včetně vyčíslených odpadků spotřebovaných na statku činily 57 583 zl. Zisk lihovaru se tedy pohyboval na sumě cca 8 000 K, přičemž bylo v této sezóně prodáno jedinému odběrateli Wertheimerovi cca 1160 hl. kontingentního lihu a 150 hl. exkontingentu.⁴⁷²

Do majetku velkostatku patřily dva lihovary, menší v Modletíně a větší v Předboři. Oba byly původně součástí pachtu dvorů v Modletíně a Předboři. Lihovar v Modletíně

⁴⁶⁷ Přípis finančního ředitelství v Čáslavi z 10. dubna 1897, č.j. 6831, viz ANM, F. L. Rieger, k 173/1.

⁴⁶⁸ Pamětní kniha Malče s. 136.

⁴⁶⁹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 10. května 1898, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

⁴⁷⁰ Podrobnou analýzu a výčet oprav viz Václav Červinka F. L. Riegrovi 13. a 16. května 1898, ibidem.

⁴⁷¹ Dopis Josefa Sauera F. L. Riegrovi z 19. června 1898, ANM, F. L. Rieger, k. 52/3.

⁴⁷² SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 93, f. 59–63.

fungoval v pronájmu až do roku 1873, kdy byla jeho činnost ukončena. Předbořský lihovar byl převzat správou statku do režie v roce 1863 a pro jeho velkou hospodářskou důležitost byl takto spravován až do smrti F. L. Riegra. Hospodářský lihovar v Předboři byl zpočátku pouze doplňkem hospodaření na velkostatku, ale po příchodu Červinky a hlavně zásluhou Josefa Sauera došlo v polovině 70. let k jeho konjunktuře. Lihovar byl postupně rekonstruován a zvětšován, zásadně pak v letech 1887 a 1888 v souvislosti se změnou lihovarního zákona, poslední přestavba proběhla po požáru v roce 1898. Statek vykupoval brambory v okolí a později dovážel melasu a kukuřici. Zisk z prodeje lihu byl podstatnou příjmovou kapitolou statku, výpalky a odpad z výroby pak byly plně zužitkovány jako krmivo a hnojivo. Lihovar v dobách konjunktury produkoval kolem 1300 hl. lihu⁴⁷³ a jeho zisk se pohyboval v řádu tisíců zlatých.

F. L. Rieger se do praktických otázek řízení lihovaru nepouštěl, iniciativu nechával na správě lihovaru. Zdá se, že mu stačila negativní zkušenost s cukrovarem v Malči. Riegrův osobní přínos spočíval v intervenci na ministerstvu financí v případě konfliktu správy lihovaru s úřední mocí. Díky jeho zásahům získával lihovar podstatné ekonomické výhody.

3.2.4 Cukrovar v Malči⁴⁷⁴

„Tatínek mluvil hodně o té cukrovarně, bude to asi důležitá affeira, do které se snad pustí! Může to naše finanční poměry vytrhnout aneb nás ještě více zasekati.“⁴⁷⁵

Těmito slovy komentuje patnáctiletá Marie Riegrová ve svých zápiscích z 29. srpna 1869 počátky největšího Riegrova podnikatelského počínu. František Ladislav Rieger se v roce 1869 rozhodl založit a provozovat na svém malečském panství cukrovar.⁴⁷⁶ Za společníka si vybral Karla hraběte Rothkircha-Panthena, vlastníka sousedního velkostatku v Bestvině. S ním uzavřel 7. listopadu 1869 smlouvu o zřízení cukrovaru v Malči na 10 let.

⁴⁷³ Tittel uvádí ve schematismu z roku 1906 roční výrobu lihu 1217 hl. Tittel Ignaz, *Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*, Prag 1906.

⁴⁷⁴ Kapitola týkající se cukrovaru je upravenou a doplněnou verzí mého článku *Čechové, na řípu! F. L. Rieger cukrovarník na Malči* in: F. L. Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003. Státní okresní archiv Semily 2003, s. 216–226.

⁴⁷⁵ Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, k. 10, i.č. 274.

⁴⁷⁶ Již v únoru 1869 sondoval možnost založení cukrovaru u okolních statků správce Malče Jaromír Staněk. V dopise Riegrovi ze 4. února 1869 psal: „Stran továrny na cukr jsem byl v Bestvíni v neděli odpoledne a mluvil jsem s direktorem. On jest úplně pro to, ale to hned letos... Pravil, že neví, zda-li hrabě, poněvadž již zestárl, něčeho bude chtít podniknou...“ Staněk evidentně do cukrovaru vkládal naděje na zisk a přesvědčoval Riegra o nutnosti zahájit stavbu co nejdříve, rozhodně začít první kampaň 1869/70. Podobně i v následujících dopisech. ANM, fond F. L. Rieger, k. 56/2.

Projekt a výstavba továrny měly být svěřeny firmě Daněk, která Riegrovi nabídla velmi výhodné podmínky. Rieger zároveň získal příslib úvěrů od Živnostenské⁴⁷⁷ a sám si vypůjčil na svůj podíl u Hypotéční banky.⁴⁷⁸ Rieger měl zároveň poskytnout pozemek pro stavbu cukrovaru.⁴⁷⁹ Manželka F. L. Riegra Marie se obávala, že starosti o chod cukrovaru a starosti se správou malečského statku budou Riegrovi na obtíž při jeho politické činnosti. Nabádala svého manžela, aby provedení tak náročného podniku svěřil odborníkovi a pronajal statek i s továrnou chrudimskému cukrovarníkovi Františku Urbánkovi.⁴⁸⁰ Rieger se přes manželčiny obavy rozhodl cukrovar založit, přestože se počátkem února 1870 výrazně zhoršil zdravotní stav hraběte Rotkirch-Panthena a zdálo se, že ze zamýšleného podniku sejde. Rieger v této souvislosti psal manželce Marii: „Hraběnka, která továrně nikdy nepřála, nechce tu teprve o ní ničeho vědět a přeje si zrušení smlouvy.“⁴⁸¹ Rieger byl plně přesvědčen o výhodnosti projektu založení továrny a nechtěl se při první překážce, kterou bylo zrušení smlouvy hrabětem Rothkirch-Pantenem, vzdát. Rozhodl se vytvořit akciovou společnost, která by cukrovar provozovala.⁴⁸² Počítal se základním akciovým jměním 120 000 zl. (200 zl. na akcii), přičemž on by vlastnil jednu třetinu (200 akcií), druhou třetinu hrabě Rothkirch-Panthena a třetí třetinu „drobní“ akcionáři. Na tento Riegrův návrh hrabě přistoupil a 14. února 1870 s ním uzavřel novou smlouvu. Dalším důležitým krokem ke zřízení akciového cukrovaru bylo získávání dalších akcionářů. Rieger svolal během února a března několik schůzí okolních hospodářů a velkostatkářů, na nichž se měli zavázat k účasti na podniku. Rieger tyto schůze popisuje v dopise manželce Marii takto: „...držel jsem jim přednášku o

⁴⁷⁷ Viz korespondence s Živnostenskou bankou z dubna a července 1870, ANM, F. L. Rieger, k. 170.

⁴⁷⁸ Rieger si 7. května 1870 vypůjčil 40 000 zl. Viz přehled hypoték na Malči v dopise Hypotéční banky F. L. Riegrovi z 10. ledna 1885, ANM, F. L. Rieger, k. 170.

⁴⁷⁹ Viz také Staňkův popis průběhu konference ohledně stavby cukrovaru za účasti hraběte Rothkirch-Panthena, Daňka a Ringhoffra. Rieger byl tou dobou v Nice. Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 28. listopadu 1869, ANM, fond F. L. Rieger, k. 56/2. Další informace o přípravě stavby v dopisech následujících.

⁴⁸⁰ Dopisy Marie Riegrové F. L. Riegrovi z 1. a 2. října 1869 „Včera psala jsem ti stran propachtování Malče panu Urbánkovi. Zakládá se to na následujících důvodech. Prvně předpokládám, že je to věc dobrá a výnosná stavět továrnu a myslím, že na tu polovici máme i dosti půdy způsobilé a myslím, že může s tím pochodit pod následujícími podmínkami: 1. musí mít kapitál značný do toho, 2. musí tomu jak náleží rozumět a mít zkušenosti i dovednost v řízení. Tyto vlastnosti má pan Urbánek... My nemáme kapitálu... my, a to je hlavní, nemáme úředníky dosti dovedné ... Ty nejsi muž řemesla hospodářského, nemáš dosti času, aby ses ujímal takových podrobností a věru bylo by tě i škoda, kdyby ses musel tomu oddat, jak by to ke zduaru věci bylo záhodno...“ „Když teď ujištěno, že budeš stavět továrnu, nemohl bys dojít k panu Urbánkovi a nabídnout mu, aby pachtoval Maleč třeba na 10 let, že bys mu dal materiál ke stavbě,... On tomu rozumí a vytěží z toho více než ty, takže, bude-li tobě platit nájem, můžeš ty i on při tom dobře pochodit. Tobě bude vždy starati se o zájmy národní a starosti takových máme a mítí budem, vždy ti budou vadit a budou ti na překážku; statek vidět v takových rukou, to bys mohl být pokojný, ale mohl bys věnovat se s myslí nerozptýlenou věci národní.“ Příspěvky k listářu Dra. Farantiška Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, sv. 1 Praha 1924, s. 199.

⁴⁸¹ Dopis F. L. Riegra manželce Marii z 8. února 1870, ANM, fond F. L. Rieger, 4/4.

⁴⁸² Úmysl založit akciovku Riegrovi schválil jeho odborný poradce František Urbánek, zkušený cukrovarník působící v Chrudimi. Urbánek pomohl po odborné stránce s rozjetím cukrovaru a také vypracoval expertizu první kampaně.

výhodách sázení řepy a akciích asi 2–3 hodiny. Myslím, že věc docela pochopili a že aspoň mnozí budou subskribovat. Počítal jsem to s nimi a vyšlo najevo, že aspoň 20 000 zl. sejde se v akciích malostatkářů. Svolal jsem sem do Malče hned na dnešek dlouhou schůzi velkostatkářů okolních a zámožnějších lidí a hodlám to hned přivést k subskripci a utvoření výboru přípravného, který by dělal další kroky, aby se spěchalo k cíli.“⁴⁸³

Rieger se plně věnoval shánění akcionářů a zařizování záležitostí ohledně stavby cukrovaru. Jeho počáteční nadšení ale postupně opadávalo a dokonce si manželce i posteskl: „Pomysli si, že musím s tou továrnou sám všechno obstarávat a co já neudělám, že se nestane. Mám kvůli tomu plno schůzí, porad, visit, dopisů atd.“⁴⁸⁴ „Náš lid je zpozdlý, pozdě chápe, je neodhodlaný – a k tomu je krajina chudá, nemají peněz ani na daň. Těžko jim chudákům akcie brát. Nicméně to přece jde, počínají se o to interesovat, chápat – a jeden za druhým přicházejí.“⁴⁸⁵

Přestože se Riegrovi nepodařilo získat potřebný počet akcionářů a tedy oněch 120 000 zl.⁴⁸⁶, akciová společnost byla fakticky založena 18. března 1870 notářským potvrzením stanov cukrovaru.⁴⁸⁷ Ty byly vytvořeny F. L. Riegem dle vzorů z jiných cukrovarů a byly schváleny c.k. místodržitelstvím v Praze 18. srpna 1870. Základní jmění akciové společnosti bylo stanoveno na 200 000 zl. rozdělených na 1000 akcií po 200 zl., z nichž 600 akcií tzv. I. řady mělo být zakoupeno zakládajícími členy a bylo vázáno požadavkem dodávání předepsaného množství řepy a 400 akcií tzv. II. řady mělo být bez tohoto závazku k volnému prodeji. Každý majitel akcií I. třídy byl zavázán dodáním 150 vídeňských centů⁴⁸⁸ „pravé, zdravé, dobře čištěné a k zpracování cukru se hodící řepy cukrovky neb buráku“ na jednu akcii. S akciemi první řady nebylo možno svobodně disponovat a jejich prodej či převod na jiného vlastníka musel být schválen výborem společnosti. S akciemi I. řady byly spojeny výhody pro akcionáře: na každých 100 centů řepy obdržel akcionář 3 libry cukru a také mezi ně byly rozděleny „odpadky“ ze zpracování řepy, které byly důležitým zdrojem krmiva (řepné řízky) a hnojiva, nutného při pěstování cukrovky. Správními orgány akciové společnosti byla

⁴⁸³ Dopis F. L. Riegra manželce Marii z 20. února 1870, ANM, fond F. L. Rieger, 4/4. viz také dopisy Jaromíra Staňka F. L. Riegrovi z února a března 1870, ANM, fond F. L. Rieger, k. 56/2.

⁴⁸⁴ Dopis F. L. Riegra manželce Marii z 25. března 1870, ANM, fond F. L. Rieger, 4/4.

⁴⁸⁵ Dopis F. L. Riegra manželce Marii z 20. března 1870, ANM, fond F. L. Rieger, 4/4.

⁴⁸⁶ Z účetní bilance prvního správního roku (1. července 1870–30. června 1871) se dozvídáme, že se podařilo prodat celkově 504 akcií první řady, tedy vklad 100 000 zl., ANM, F. L. Rieger, k. 179/3.

⁴⁸⁷ Mezi zakládající akcionáře patřili vedle F. L. Riegra Jan Dobřenský z Dobřenic, Karel hr. Rothkirch-Panthen (zastoupen ředitelem statku Bestvina Antonínem Čapkem), Antonín Theer (farář v Chotěboři), František Nevole (pilař z Hranic), František Křivský (hostinský z Vísky), Josef Cikert (mlynář z Ostružna), Josef Nevole (mlynář z Vísky), František Michek (rolník z Blatnice), Filip Dvořák (rolník z Nové vsi), Josef Poříz (rolník z Libice). Notářské ověření stanov akciové společnosti cukrovaru Maleč, Chotěboř 29. března 1870 – notář Bayer, ANM, F. L. Rieger 179/1.

⁴⁸⁸ 150 vídeňských centů bylo cca 8 400 kg.

valná hromada, výbor, správní rada a placené úřednictvo. Správní rok trval vždy od prvního července do konce června a na závěr každého roku byla provedena účetní bilance a volba částí nových členů výboru a následná volba správní rady a revizorů účtů. Z čistého výnosu se akcionářům vyplácela 6% dividenda. Společnost byla prozatím uzavřena na 10 let a bylo rozhodnuto, že „správa a vedení knih továrny budou české, taktéž jest česká jednacích řeč ve všech shromážděních.“⁴⁸⁹

Rieger osobně získal velmi výhodný hypotekární úvěr ve výši 120 000 zl. u Živnostenské banky, v jejíž správní radě zasedal. Hlavní investor stavby a jejího vybavení byla firma Daněk ve spolupráci s firmou Ringhoffer. Obě tyto firmy nabídly Riegrovi velmi výhodné podmínky týkající se především postupného splácení úvěru. Prvním ředitelem cukrovaru byl jmenován Josef Christ, který dohlížel na stavbu a vybavení cukrovaru a také vedl první kampaň.⁴⁹⁰ Cukrovar byl slavnostně uveden do provozu 10. prosince 1870⁴⁹¹ a během první kampaně vykázal zisk 5496 zl.⁴⁹²

O provozu cukrovaru je možné si utvořit obrázek především z účetních bilancí, ze zápisů ze schůzí správní rady, z výročních zpráv, ale také z osobní korespondence. Jak již bylo řečeno, hlavními akcionáři byli F. L. Rieger a hrabě Rothkirch-Panthen. Hrabě ale těsně po vytvoření akciové společnosti zemřel (31. března 1870), dědicem a novým vlastníkem statku Bestvina se stal baron Herzogenberg. Důležitá z hlediska provozu cukrovaru byla povinnost akcionářů dodávat předepsané množství řepy za výkupní cenu určenou cukrovarem. Během fungování cukrovaru byly vydány akcie II. řady, které ovšem kvůli nepříliš dobré bilanci cukrovaru nenalezly patřičný ohlas.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Viz stanovy cukrovaru, ANM, F. L. Rieger, k. 179/1.

⁴⁹⁰ Na místo ředitele byl ještě během stavby cukrovaru vypsán konkurz, do něhož se přihlásila řada zájemců. Na místo ředitele byl přijat Christ, který ale po první sezóně dostal výpověď. V novém konkurzu uspěl Emil Studený, který byl ředitelem až do své rezignace na konci sezóny 1880/81, kdy byl na jeho místo zvolen Josef Zahradník. Viz Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči, ANM, F. L. Rieger 179/2.

⁴⁹¹ dopis Josefa Christa F. L. Riegrovi z 3. prosince 1870, ANM, F. L. Rieger 31/5.

⁴⁹² Akciová společnost ale vykazovala vedle 120 000 zl. hypotekárního dluhu ještě 109 000 zl. „běžných dluhů“, které připadaly na řadu věřitelů včetně akcionářů. Největší položku tvořily firmy Daněk (22 000 zl.) a Ringhoffer (17 000 zl.). Společnost vykazovala aktiva ve výši 330 000 zl. (cca 228 000 nemovitě a 102 000 movitě jmění).

⁴⁹³ Akciová společnost schválila na valné schůzi 25. března 1872 Riegrův návrh na vydání 400 akcií II. třídy bez závazků prostřednictvím Živnostenské banky na burze v Praze. Ukázalo se ale, že kapitál akcií je pro bursu příliš malý a že nemají šanci být prodány. Rieger navrhl, aby se pokusili akcie prodat prostřednictvím nabídek v lokálních novinách. Nakonec byla dohodnuta spolupráce při prodeji se záložnami v Čáslavi a v Chrudimi a s Živnobankou. Každému z těchto finančních ústavů bylo zasláno po 100 akciích v ceně 20 000 zl. a zbývajících 100 akcií bylo ponecháno u továrny. V pozůstalosti F. L. Riegra se dochovalo 74 akcií II. řady na jeho jméno a zdá se, že byl jejich největším vlastníkem. Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha I, s. 38–50, ANM, F. L. Rieger 179/2.

Určitým mezníkem pro cukrovar byl rok 1873, rok hospodářské krize. Cukrovar nepřinášel akcionářům požadovaný zisk, měl dluhy a věřitelé požadovali jejich splácení.⁴⁹⁴ Za této situace požadovala většina akcionářů ukončení činnosti cukrovaru, jehož provoz byl ekonomicky nevýhodný. Byl to ale právě F. L. Rieger, jenž se snažil za každou cenu cukrovar udržet, přestože byl pro něj velkou zátěží. Využil svého postavení v české společnosti a kontaktů ve finančních kruzích a za pomoci chrudimského cukrovarníka Františka Wiesnera,⁴⁹⁵ člena představenstva Chrudimské záložny, sjednal výhodný převod hypotéky ze Živnostenské banky do Chrudimské záložny a domluvil se s firmou Daňek na rozvržení splátek dluhu na tři roky.⁴⁹⁶ Wiesner poté převzal čestné členství ve správní radě cukrovaru a nechyběl při žádném vážnějším hospodářském rozhodnutí. Wiesnerovi na osudech cukrovaru záleželo a především z osobní náklonnosti k Riegrovi podporoval cukrovar všemi dostupnými prostředky.⁴⁹⁷ Měl také plnou důvěru spolku v otázce prodeje cukru, příležitostně nakupoval pro cukrovar suroviny. Wiesner také pomáhal Riegrovi zajišťovat pro cukrovar potřebné úvěry, z pověření cukrovaru jednal v Čáslavské záložně a jako člen výboru záložny v Chrudimi pomáhal cukrovaru získat úvěry v tomto ústavu. V roce 1878 pomohl získat cukrovaru úvěr 30 000 zl., za který také společně s F. L. Riegrem ručil.

⁴⁹⁴ Např. firma Daňek, které cukrovar dlužil 25 000 zl. hrozila soudním vymáháním. Marie Červinková-Riegrová líčí ve svých zápiscích tuto situaci takto: „Večer přijel otec z Malče a přivez velmi smutné zprávy vzhledem k cukrovaru – takřka beznadějně. Byl velmi beznadějný, kdož ví, jak to s námi bude!“ Zápisky z 22. prosince 1873, ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 10, i. č. 278.

⁴⁹⁵ František Wiesner (1834–1880). Akciový cukrovar v Chrudimi byl založen 17. července 1867 se základním jménem 400 000 zl. viz. Schematismus Protokollierten Firmen in der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Band III. Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und die Bukowina, Wien 1886, s. 74.

⁴⁹⁶ Wiesner byl roku 1879 nucen vysvětlit novému (mladočeskému) představenstvu Chrudimské záložny, proč prosadil pro cukrovar možnost odložení splácení úroků a amortizace, což bylo pro záložnu z jejich pohledu nevýhodné. Cukrovar dlužil roku 1873 záložně 40 000 zl. a hrozilo, že by je nezaplatil a záložna by musela vyhlásit bankrot. „Při tehdejší nepříjemné době pro mnohé cukrovary a záložny nemohl cukrovar Maleč ani úroky splácet, a jelikož každým rokem se ztrátou pracoval, ztratili akcionáři další důvěru v udržení závodu tohoto a velká část, snad všichni mimo pana dr. Riegra, chtěli cukrovar odhlásiti... Tenkrát se mně s největším namáháním duševním s několika členy, hlavně za pomoci šlechtěné povahy dr. Riegra, podařilo především malečské akcionáře přiměti k tomu, že se poloviční cenou za řepu uspokojili, a tím se splacení oněch nekrytých 40 000 zl. umožnilo, za což tehdejší plnomocníci záložny p. dr. Roth, Klimeš a já jsme se jménem záložny zavázali, že po 3 léta žádnou amortizaci z oněch 120 000 zl. žádati nebudeme. Dále dr. Rieger a já jsme se Daňkovým osobně zaručili část 25 000 zl. ve 3 letech zaplatit, když od obmýšlené žaloby upustí... Akcionáři malečtí mně dali pak plnou moc, bych závod jejich spravoval k ruce záložny chrudimské i k ruce spolku samého i nelitoval jsem k zduaru obou závodů ani času ani nemalých hmotných výloh vlastních, až byli obě od hrozící té pohany zachráněny, což považuji vždy za jedno z největších díl mnou veřejnosti prokázaných.“ Viz opis dopisu Fr. Wiesnera z 16. července 1879 výboru Chrudimské záložny. Přidáno k dopisu F. Wiesnera Riegrovi z 19. července 1879, ANM, F. L. Rieger 68/1.

⁴⁹⁷ Wiesner napsal v dopise z 12. května 1877 Riegrovi mimo jiné toto: „...ujišťuji Vás především, že kvůli vaší ctěné osobě cukrovar malečský neopustím a tentýž i dále, seč mé síly stačí, podporovati a o jeho rozkvět starati se budu.“ A podobně v dopise z 20. března 1879 opakuje, že vše, co dělá pro cukrovar, je jen kvůli Riegrovi „a ne pro žádného barona Herzogenberga aneb jiné akcionáře.“ Ibidem.

Můžeme konstatovat, že když Wiesner v únoru 1880 náhle zemřel, ztratil v něm cukrovar užitečného spolupracovníka.⁴⁹⁸

Cukrovar sice přestál krizi v roce 1873, ale jeho situace se nelepšila. Následující kampaně cukrovaru byly sice mírně ziskové, ale rozhodně neodpovídaly představám akcionářů. Jako typické hodnocení kampaně lze uvést jednatelskou zprávu přednesenou F. L. Riegreem na valné hromadě 6. srpna 1876. Rieger konstatoval, že uplynulá sezóna začala nadějně, akcionáři měli po řadě let, kdy po nich cukrovar žádal spíše oběti, šanci na zisk. Kvůli katastrofálnímu dešti a snížení ceny cukru se ovšem v celkové bilanci nakonec zisk nedostavil. Přesto Rieger konstatoval, že jejich cukr je kvalitní a je po něm poptávka. Rieger na závěr uzavřel svou zprávu s nadějí do budoucna: „Zde uvedená data dokládají zřejmě, že závod náš čím dál lépe prosperuje, ač bohužel kapitál námi do cukrovaru daný posud mrtvý leží, jelikož veškerý výnos musíme k amortizování dluhu používati. Jak tento klesá, dokazuje ta okolnost, že roku 1872 obnášel náš nekrytý dluh částku 224 000 zl. a dnes obnáší pouze 182 806 zl.“⁴⁹⁹

Po kampani 1879/80 se dostal cukrovar do velkých finančních nesnází. To vedlo výbor k jednání o změně hypoték. Dosavadní hlavní věřitel cukrovaru, záložna v Chrudimi, přijala po zdoluhavých jednáních koncem prosince 1880 výpověď a dluh 180 000 zl. byl převeden na *Böhmische Bodenkreditgesellschaft - Českou společnost pro úvěr hypotéční*.⁵⁰⁰ Tomu ovšem předcházelo rozhodnutí o pokračování spolku po uplynutí oné původní lhůty deseti let. Pro Riegra jistě nebylo jednoduché přesvědčit akcionáře, aby v provozu cukrovaru pokračovali, nicméně se mu to podařilo. Rozhodující valnou hromadu z 5. září 1880 popisuje Marie Červinková-Riegrová ve svých zápiscích: „Co toto píši, je valná hromada cukrovaru, jež slibovala býti velmi bouřlivou... Má se dnes ustanovit, obnoví-li se smlouva, jež letos končila. Včera přišel otec k smrti umdlen a rozmrzen z cukrovaru, pravil dnes, že ani nejtěžší sezení říšské rady jej tak neunaví. Herzogenbergovo úmyslné píchání do všeho je tak zemdlující, a pak malí akcionáři vystupují též se všelikými pretencemi, majíce jen třetinu

⁴⁹⁸ Rieger se o Wiesnerovi vyjadřoval velmi uznale. Např. v dopise manželce Marii z 28. ledna 1880: „On [Wiesner] je naším dobrodincem, on pro nás pracuje zadarmo, on za nás ručí 50 000 zl. zadarmo. Kdo by to udělal. Jiný by si dal za takové giro zaplatit 2–3%. Vždyť já sám to dělám a jsem společník a Herzogenberg to nechce udělat ani za to! Wiesner nám vlivem svým zaopatřil laciné uhlí a i tam ručí uhelně za nás.“ ANM, F. L. Rieger 5/1.

⁴⁹⁹ Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha I, s. 193–196, ANM, F. L. Rieger 179/2.

⁵⁰⁰ Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha II, s. 59–95, ANM, F. L. Rieger 179/3. Rieger také uvažoval o spolupráci s Anglo-Österreichische Bank, která otevřela roku 1878 novou filiálku v Praze, ale nezdála se mu solidní, a proto na její nabídky resignoval. Viz korespondence s manželkou Marií 6. března 1880, ANM, F. L. Rieger 5/1. O významu jednání svědčí i poznámka dcery Marie z 16. května 1880: „Odpoledne bylo v cukrovaru sezení správní rady a výboru, v němž se jednalo o kreditních záležitostech cukrovaru. Anglobanka odmítla znovu jiné takové a lepší nabídky – a otec nechtěl se dáti tomu židovskému spolku do rukou.“ Zápisky, ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 11, i.č. 285.

akcií, chtěli by mít většinu ve správní radě a ve všem.⁵⁰¹ Na valné hromadě bylo rozhodnuto společnost prodloužit, ale stanovy byly schváleny až po vyjednání úvěru s „Bodenkreditkou“.

Ani následující kampaň se nevydařila a skončila deficitem cca 38 000 zl.⁵⁰² Během této kampaně opět došlo k rozepři Riegra s Herzogenbergem. Baron odmítl dodávat do cukrovaru řepu a uvažoval o zřízení vlastní továrny v Bestvíni či o přenesení stávající akciové společnosti do Bestvíně. Vzdal se funkce místopředsedy spolku, vystoupil ze správní rady a odmítl se účastnit jakýchkoli jednání.⁵⁰³ *Böhmische Bodenkreditgesellschaft* poslala za této situace do vedení továrny svého zástupce Hölzera, dřívějšího ředitele cukrovaru v Žlebech, jenž byl oprávněn dohlížet na provoz a agendu cukrovaru.⁵⁰⁴

Nicméně ani vyhlídky v právě začínající kampani 1881/1882 nebyly dobré. Průběžné výsledky kampaně velmi podrobně líčil v dopise F. L. Riegrovi jeho účetní na Malči a nyní místopředseda cukrovaru Ferdinand Brož, který předpokládal velké ztráty cukrovaru.⁵⁰⁵ V podobném duchu psal Riegrovi také Václav Červinka, jenž pobízel Riegra k prodeji cukrovaru: „Zde mezi lidem mluví se již o nastávajícím bankrotu cukrovaru s velkým klidem.“⁵⁰⁶ Situace byla skutečně vážná, což ilustruje i fakt, že F. L. Rieger nechal na zasedání správní rady 19. prosince 1881 do zápisu vložit toto konstatování: „Dle zpráv ředitelství vychází najevo, že za příčinou špatné letošní řepy a nedokonalého zařízení cukrovaru není naděje, aby cukrovar letošní campagni bez škody ukončil – dá se již nyní předvídati, že ztráta bude moci obnášeti okolo 20 000 zl.. Jelikož spolku při takovémto stavu bude těžko ústav dále vésti, poněvadž dokonalejší zařízení závodu, kteréž by umožnilo lacinější zpracování řepy, a tudíž i výnos pojistilo, bude vymáhati nový náklad nejméně 60 000 zl., kteréž ovšem jinak opatřiti nelze než užitím úvěrů čili dluhem novým; musí se výbor rozpakovati pouštěti se v nové závazky, kteréž zda-li by plniti mohl jistoty nemá. Pročež uznává toho potřebu, aby se s věřitelem jediným závodu – totiž s Bankou pozemkovou vyjednávalo o tom, jakým způsobem by se závod zachoval a právní poměr akciového spolku

⁵⁰¹ Zápisky z 5. září 1880, ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 11, i.č. 285. Marie si také 20. září 1880 poznamenala, že „Otec měl v sobotu tak mrzuté sezení v továrně, že se strašně rozčílil... Brož pravil, že měl o otce strach, když vyšli, že náhle nemohl popadat dech. Byl strašně mrzut, ani jíst nemohl a ještě půldne byl do fialova červený v obličejí.“ ibidem.

⁵⁰² Účet manipulační, ANM, F. L. Rieger 179/4.

⁵⁰³ „Má býti schůze výboru cukrovaru. Baron se poděkoval z místopředsednictví a bude činiti nesnáze a škoditi cukrovaru.“⁵⁰³ Zápisky z 20. března 1881, ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 11, i.č. 286.

⁵⁰⁴ Viz Hölzerův průvodní dopis z 29. září 1881, který je vložen do knihy Protokolů ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha II, s.189, ANM, F. L. Rieger 179/3.

⁵⁰⁵ Brožův dopis F. L. Riegrovi z 3. prosince 1881, vložen mezi listy Červinkovy, F. L. Rieger k. 15, ANM.

⁵⁰⁶ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 6. prosince 1881, F. L. Rieger, k. 15, ANM.

k Bance řečené čestným způsobem urovnal. Předseda dr. Rieger zmocňuje se, aby s bankou o to předběžně jednání zavedl, a pak výboru spolkovému potřebné návrhy učinil.“⁵⁰⁷

Jednání s bankou o pachtu či prodeji cukrovaru probíhalo počátkem roku 1882 a banka přišla s návrhem převzít cukrovar do nájmu na 12 let.⁵⁰⁸ Podmínky, které si banka kladla, se ale akcionářům a především Riegrovi zdály nevýhodné. Rieger proto obnovil kontakt s cukrovarníkem z Pohořelic Františkem Urbánkem⁵⁰⁹ a nabídl mu pacht či koupi cukrovaru. Urbánek pomáhal Riegrovi radou již při zřizování cukrovaru a znalecky hodnotil první kampaň. Urbánek se o pronájem cukrovaru seriózně zajímal, navštívil Maleč, jednal osobně s Riegrem ve Vídni a také se pokusil získat společníky pro provozování cukrovaru.⁵¹⁰

Rieger, který se účastnil zasedání říšského sněmu ve Vídni, byl ze situace v cukrovaru a z jednání o jeho dalším osudu unaven a hledal možnosti, jak se starosti o cukrovar zbavit. Z dopisů manželce Marii je cítit jeho určitá rezignace. Rieger psal o možnosti likvidace cukrovaru a odmítal do něho dále investovat: „Musil bych mít od bezpečných znalců zabezpečení, že to pak prostě půjde a bude vynášet. Ostatně jsem ztratil již všecku chuť ten spolek držet neb s baronem nechci mít již žádné společenství – a ostatní malí akcionáři se vyjádřili, že ztratí ochotně své akcie, jen když já nebo baron nebudeme z toho mít prospěch. A to je ta láska pro mne a ta uznanost za vše, co jsem pro závod učinil. A baron se diví a myslí, že je to jen marnivost moje, že si zakládám na tom být presidentem. Musil jsem se věru dát do smíchu. A já bych se toho raději zbavil hned – raději dnes než zítra.“⁵¹¹ Rieger se proto rozhodl postoupit své akcie Václavovi Červinkovi a dceři Marii s tím, že se o cukrovar

⁵⁰⁷ Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha II, s. 192–194, ANM, F. L. Rieger 179/3.

⁵⁰⁸ Správní rada 24. února 1882, ibidem s. 201–202.

⁵⁰⁹ Urbánek je uváděn jako správce Herbersteinische, Gräflich, Zuckerfabrik zu Pohrlitz, viz. Schematismus Protokollierten Firmen in der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Band III. Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und die Bukowina, Wien 1886, s. 317.

⁵¹⁰ viz korespondence Františka Urbánka s F. L. Riegrem, ANM, F. L. Rieger, k. 63, a také korespondence F. L. Riegra s manželkou Marií, ibidem k. 5/2. Zajímavý je zápis o jeho návštěvě na Malči a jeho hodnocení situace, jak je zapsala Marie Červinková v Zápiscích z 12. března 1882: „Odpoledne přinesl nám pan Brož zprávu, že pan Urbánek, ředitel továrny v Pohořelicích telegrafoval, že přijede v pondělí ráno. ... V pondělí chystala pro ty pány, vařila s náramnou horlivostí, zůstalo mi vše na ten den, takže jsem teprve dělala ořechové cukroví, piškoty, sulc, pak rovnání a přenášení veliké, odpoledne dělala paštiku. Pan Urbánek přijel skutečně časně ráno s nějakým panem úředníkem, zůstali v továrně. V poledne přijeli k obědu i s panem Brožem, poseděli si do 3 ½, pak opět šli do továrny a přijeli za tmy, pobýli zde asi do 10 hodin, nočním vlakem jeli pak z Chotěboře ke Znojmu. Rodiče doufali jednu dobu o Urbánkovi, že cukrovar koupí aneb zpachtuje. On na to nereflktuje. Místo jeho u Herbersteinky je příliš výhodné a zde objekt příliš skromný. Myslí, že situace není beznadějná a že by se mohlo v akciovém spolku vydělat, kdyby se rozumně pracovalo. Hlavní příčina prodělků loňského nalézal, že byla v špatném plnění diffuserů, že měli plnit 59 místo 51, tím přišli vysoko s daní. V osmose, jak nyní po kampani se provádí, našli vady, které když odstraní se hned, ještě rozdíl ve výnosu bude tak značný, že prodělek kampaně, jenž čítá se asi na 16 000, může klesnouti na 2 000. K pachtu s bankou neradil, spíše na postoupení akcií za dluhy. Myslí, že banka, bude-li se řídit nynějšími rádci, mnoho peněz do závodu strčí, jej zřídí, ale též v nejkratší době pochová. Pak že bude cukrovat lacino na prodej. Opravy, jichž závod potřebuje, čítá Urbánek na 20–25 tisíc – kdo vrazí do továrny veliký kapitál, že závod pochová, ježto se to v daných poměrech vyplatit nemůže.“

⁵¹¹ dopis F. L. Riegra manželce Marii z 1. března 1882, ANM, fond F. L. Rieger 5/2.

postará Václav, o němž předpokládal, že bude zvolen předsedou spolku. V této souvislosti psal manželce Marii: „Vyslovil jsem mu svůj úmysl postoupiti jim společně s Márinkou veškeré akcie své dílem proto, že se o to starat nemohu, dílem a hlavně proto, že baron a po něm banka mají za to, že nedopustím, pokud jsem v tom se jménem svým, za žádnou cenu aby cukrovar likvidoval neb dokonce oznámil konkurs a že myslují, že mohou závodu klásti jakékoli sebe krutější výminky, že je přijmu... Já pak bych se vyvaroval se svým jménem tomu, aby pro případ konkurzu židé žurnalisté nemohli vzbudit křik „die Zuckerfabrik der Dr. R. bankrotiert“ – zkrátka, že by mi nemohli dělat politickou ostudu. Pro mne je to důležité z ohledů politických. Rozumím tomu, že tím Václavovi nečiním dar mnohocenný ani milý, ale pro postavení jeho to není nikterak na škodu, pokud se cukrovar vůbec udrží v našich rukou. Myslím pak při tom zůstat - a nechci se více o cukrovar osobně starat.“⁵¹²

Ke zvratu došlo ve druhé polovině března, kdy banka na cukrovar podala žalobu za nesplacené směnky za více než 100 000 zl. Rieger situaci komentoval jako „perfidní a neloajální jednání banky“ a okamžitě podnikl základní kroky, které měly především zachránit cukrovar od ostudy. Napsal prezidentovi banky Komersovi a dalším, blíže nespecifikovaným osobám. Manželce v té souvislosti psal, že ho sice cukrovar pálí, ale že si je vědom, že v té věci jednal poctivě a otevřeně. Rieger předpokládal, že banka chce zmařit prodej cukrovaru, který by si ráda pronajala sama. Za každou cenu se chtěl vyhnout konkurzu a jako dobrá možnost se mu zdála dohoda s bankou, která by převzala cukrovar tak, jak byl. Byl dokonce ochoten zaplatit (spolu s dalšími akcionáři) dluhy cukrovaru u jiných věřitelů, jen aby se vyhnul ostudě.⁵¹³ Tento jeho plán ale narazil na odpor barona Herzogenberga, který odmítl cokoli platit.

⁵¹² dopis F. L. Riegro manželce Marii z 2. března 1882, ibidem.

⁵¹³ Zajímavé jsou některé Riegrovy poznámky k situaci v továrně v dopisech manželce Marii. Zde se mimo jiné dočítáme, že je Rieger smířen se ztrátou akcií: „Ostatně děj se vůle Boží – na ztrátu akcií jsme odhodláni a jinak se nám nemůže stát nic – kdyby i na nás, co akcionáře náhrada jakás uvalena byla, to nás nezabije – to zaplatíme snad tím materiálem, jež bychom bance prodali na rekonstrukci.“ 24. dubna 1882, ibidem. Zajímavý je také Riegrův komentář dopisu Františka Hanče z 28. dubna 1882. Hanč si myslel, že by bylo dobré provést dobrovolnou likvidaci tím způsobem, aby závod se všemi aktivy a pasivy přešel na banku. Rieger psal Marii: „Také já myslím a byl bych hotov svou část na sebe vzíti a asi ve třech rátech ročních řepou, materiálem nebo hotově bance zaplatit, kdyby mne docela ze závazku propustila a továrnu přejala. Hanč myslí, že by se přispěním některých vlastenců důvěrně dal sehnati kapitál asi 20 000 zl. a bance dáti, co příplatek za to...“ Hanč nechtěl, aby továrna šla do konkursu, „jelikož by nebylo nemožné, že bych i já, za jehož předsednictví se dluhy staly, mohl míti při tom nějaké soudní potahování a vyšetřování, neb každý konkurs má za sebou dle zákona trestní vyšetřování.“ Rieger se obával, že „... již to prohlášení v novinách, že by banka žádala proti cukrovaru o prohlášení konkursu, udělalo by skandál.“ Ibidem. Zajímavý popis situace cukrovaru také podává ve svých zápiscích z dubna 1882 Marie Červinková-Riegrová: „Ty starosti o cukrovar táhly se celý čas. Přepsání akcií dobře prošlo, banka ničeho nenamítala a vůbec to ignorovala. Došel dopis, v němž žádá, by se soudní žaloba z naší strany Vašatým vedena vyzvedla a sekvestrace se stala definitivní, pro případ, že bychom obmýšleli likvidaci, hrozí konkursem. Na to odpověděno listem, jehož koncept otec nám zaslal, mezi jiným, že jsou ochotni přijíti k poslednímu vyjednávání, pak-li Herzogenberg též půjde. Banka telegrafovala, objednala je na neděli – jednáno s Herzogenbergem, tento však svolal schůzi k Mayrauovi do Nové Vsi, kdež byli Herzogenberg,

Mayerau, Dobřenský, Goldreich, Brož, Václav a konečně se zavázali hlasovat i pro likvidaci, nesvolí-li banka v to smírnou cestou věc rozřešiti, či něco podobného. Ti páni baroni měli plno strachu, aby banka neohlásila prvé konkurs, nežli cukrovar likvidaci. Dále se psalo bance, že tam zástupci továrny nepojedou (Goldreich a Herzogenberg nechtěli) a vyzývá se banka, aby poslala své plnomocníky k poslednímu vyjednávání do Malče k správní radě dopůldne před valnou hromadou. Banka večer ještě oznámila, že tak učiní. Dopisování s otcem ve Vídni o továrně jest stále. Otec však patrně nespokojen byl výsledkem schůze, již Herzogenberg do Nové Vsi svolal. Matka chud'as je celá postrašená a celá rozčilená těmi starostmi. Neradi bychom, aby došlo ke konkursu, spojenému s jednáním soudním atd.. Otec by byl s to svoliti i k sekvestraci pod jistými podmínkami. Václav ale strašně se sekvestrace bojí. Bože, bude ještě v tomto týdnu starostí a trápení! Kéž by to u konce bylo! A ta valná hromada, to bude asi křiku! Otec nespíše a také nejlépe, když nepřijede. Brož bude mítí perný den. Již včera starý Nevole v Hamrech hrůzně naň huboval, myslí, že továrna špatně byla vedena. Lidé soudí vždy dle výsledku a nebývají pak nestranní. Já zajisté nejsem Brožovi stranickou a nemyslím, že by byl neomylný a nebyl z neznalosti věci někde třeba pochybil, ale zneuznávat jeho přičinění a dobrou vůli bylo by nespravedlivé, může se říci, že ať by bylo jak chtělo, přece bez něj bylo by bývalo to ještě hůře.“ „Ten tak obávaný den valné hromady prošel dosti šťastně, ačkoliv věci nejsou rozhodnuty naprosto, přece jest naděje, že se vyřídí způsobem mírným a prospěšným. Týden uplynul v očekávání mnohém jinak klidně. Naši za Danešem nejeli – telegrafovali, aby přijel k valné hromadě a o den dříve, přijel též v pátek odpůldne do Chotěboře, tam prohlédl komisionářskou smlouvu a k večeru přijel – večer umlouvali s Brožem s Václavem, totiž vykládali dr. Danešovi poměry továrny. Dne 29. ráno jeli Václav, Brož, Daneš, Goldreich do Běstvině, kdež byla u Herzogenberga schůze, přijeli tam totiž šlechtici akcionáři. Byli by rádi přemluvili ty pány, aby byli ochotni nějakou obět přinést, připravit něco, aby se vyrovnala věc s Bankvereinem a tak konkursu se ušlo – i žádati pak na bance, aby si vzala cukrovar na 12 let zcela do svých rukou a po 12 letech jej odvedla se 160 000 dluhu ve stavu, v jakém bude, ale aby se v něm mohlo pracovat. Doma též jednáno o tom, aby třeba otec i za jiné splatil Bankverein co třeba – a to pak si dal pojistit v první hypotéce po 160 000. V Běstvini však všichni baroni, již se tam sešli, byli zcela rozhodně proti jakémukoliv připlácení a jakékoliv oběti, že oni se likvidace a konkursu nebojí. Od otce došly dva listy. Vyzýval Hanče, aby sem k poradě přijel, on nemohl, jedal do Jesenného. Zároveň pak Hanč psal otcí, že s každým konkursem spojeno trestní vyšetřování a aby k tomu nenechal přijíti, nýbrž raději obět přinesl a že by, jak se zdá, kolínská banka potají chtěla přispěti, aby otce z nebezpečí toho vytrhla. Ne, že by mohl býti odsouzen, nic by se státi nemohlo, ale jen již pro ten křik, jež by ta věc způsobila, tu nepříjemnost z ohledů politických. My byli velmi tím jaksí dojatí, matka jela do továrny a čekala pak na silnici, aby některá místa listů přečetla Danešovi, Brožovi a celek Václavovi. Když přijeli z Běstvině, byla porada správní rady se zástupci banky v cukrovaru. Ještě musím říci, že Nevole přijel ze Svobodných Hamrů a byl též přítomen poradě. Banku zastupovali Svoboda ze stanoviska obchodního a z právního dr. Brüll. Po jedné hodině vrátili se naši k obědu, přinášejíce zprávu, že došlo k jakémusi dohodnutí, a sice akcionáři svolí k sekvestraci a vezmou zpět své námitky proti ní, za to banka převezme zodpovědnost za ostatní dluhy, převezme zodpovědnost za rekonstrukce a pak bude platiti řepu akcionářům po 1 zl.10 k a 75% řízků. Jen se obávají, že to Herzogenberg odpůldne zmaří. Byli tu u oběda: Daneš, Goldreich, Brož a náhle objevil se Otakar, vracející se z Ruska ze svatby Jaroslavovy. Odpoledne jsem s ním hovořila. Z továrny přišli k 6. hodině a s veselými tvářemi, řkouce, že se docílilo snad i více, a sice nátlakem Herzogenberga. A sice – ostatní podmínky jako dříve, ale přitom že jsou akcionáři zproštěni povinnosti dodávati řepu. Pak-li by to banka nepřijala, uzavřena likvidace a zvolena likvidační komise – totiž zvolena správní rada a pro případ likvidace přidají se jí 2 členové výboru. Za předsedu zvolen Brož, za místopředsedu Václav. Musím říci, že Václav zprvu říkal, že nechce býti předsedou, tak Herzogenbergovi atd. Předsedu, místopředsedu volí výbor. Avšak vzdor tomu měl Václav 10 hlasů – Brož 14, za místopředsedu měl pak Václav všechny hlasy až tuším na 2, totiž svůj a tuším Nevolův. Nevole Hamerský stále Václavovi domlouval, aby přijal předsednictví, a jen se zpěčoval tomu, by nebyl Brož. Oni malí akcionáři jej nemají rádi, protože prý k nim jest hrubým. Průběh valné hromady byl velmi klidný a důstojný, žádné křiky a rekriminace, takže všichni byli tím potěšeni a spokojeni. Musím říci, že vše s bankou bylo vlastně umluveno před valnou hromadou. Herzogenberg nechtěl přistoupit k podmínkám ráno smluveným, Václav jej povolal k jednání se zástupci banky a tu tedy to tak smluveno, zástupci sice pravili, že nemají k tomu plnomocenství, že však se za to přimluví. Z řečí jich pak vysvítalo, že oni nechtí to přece nechat dojít ke konkursu, který by jim na kreditu škodil atd. a že i tyto podmínky přijmou. Zároveň pravil Daneš, že jim záleželo patrně na tom, aby to dostali do sekvestrace, a ne aby to přijali, to kvůli tomu, aby byli kryti před svými. Neboť kdyby to koupili aneb pachtovali, museli by jakási svá aktiva odpočítat, aneb nevím jak. Zkrátka říci, že ten kapitál mají v tom, kdežto nyní hospodaří stále na jméno akciového spolku, třebaže na své riziko. Daneš soudil, že jich návrhy pachtu byly tak pracovány, aby nebyly přijaty a aby jen k sekvestraci došlo. Dále soudil, že se báli nejvíce v oněch námitkách toho antidatírování, jež jim vyčítáno. Daneš odejel v sobotu 29. večer do Jeníkova. Ale ještě není vyhráno. Můj nebohý otec měl asi starostí.“ ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 11, i. č. 287.

Přes veškeré Riegrovy obavy se s bankou počátkem května podařilo uzavřít dohodu, podle níž banka přejala celý cukrovar do vlastnictví a zavázala se převzít veškerá jeho pasíva a zprostit akcionáře všech povinností. Přijala cukrovar v nájem na 12 let s tím, „že po celý ten čas bude v cukrovaru pracovat a že jej nakonec této doby spolku akciovému opět postoupí tak, aby na něm nebylo více dluhů než 160 000 zl., které jsou nyní vtěleny, a že jej odevzdá beze vší jiné náhrady v tom stavu jak bude sama v něm cukrovarnictví provozovat, v tom pádu povoluje se dání výpovědi, kdy bude banky chtít, když dluh nebude více obnášet nežli uvedených 160000, naproti tomu budou akcionáři zbaveni veškerých povinností jak dodávání řepy tak i ostatních.“⁵¹⁴ Čistý výtěžek se měl rozdělit tak, že by třetina připadla bance a dvě třetiny na umořování dluhu. Rieger byl tímto nečekaně výhodným řešením přímo nadšen: „Zdá se, že konečně zůstane pravdou, že jsem šťastný člověk, když se tato, pro nás tak důležitá záležitost, tak šťastně ukončila – bez konkurzu, bez povinnosti řepu dodat, bez dluhů a konečně bez ztráty cukrovaru, k jehož opět nabytí vždy ještě zůstává naděje, až do toho banka hodně strčí a snad železnici postaví a až ji to konečně omrzí. ...nebude nám to více dělat starost.“⁵¹⁵

Činnost akciového spolku, jehož předsedou byl zvolen Ferdinand Brož a místopředsedou Václav Červinka, převzetím cukrovaru do správy banky fakticky skončila. Banka ovšem podnikala na Malči pouze tři sezóny, neboť na ni byl v prosinci 1884 uvalen konkurz, který souvisel s cukerní krizí, k níž dala podnět dobrá úroda cukrovky. Vysoká produkce cukru a pronikavý pokles cen, k němuž tato nadvýroba vedla, znamenal krach řady cukrovarů. Rieger se snažil jednáním ve Vídni s finančními a vládními kruhy zabránit konkurzu na banku a potažmo na malečský cukrovar, což se mu nepodařilo.⁵¹⁶ Měl určité obavy z dopadu krachu cukrovaru na rodinné poměry, ale Červinka ho ujistil, že „i bez přispění cukrovaru se Maleč dobře udrží... Proč by to mělo změny v poměrech rodinných vyvolat? Ta svědectví se musí

⁵¹⁴ Jednání za cukrovar vedl především Václav Červinka a baron Herzogenberg. Protokoly ze zasedání správní rady cukrovaru v Malči – kniha II, s. 205–210 a 217, ANM, F. L. Rieger 179/3.

⁵¹⁵ Dopis F. L. Riegra manželce Marii z 5. května 1882, ANM, fond F. L. Rieger 5/2.

⁵¹⁶ Marie Červinková si 3. ledna poznamenala do Zápisků: „Otec za pobytu posledního ve Vídni byl nesmírně štván, jak z listu jeho i z novin jsme se dozvídali. Když hrozila krize Bodencreditní banky, ze všech stran Čech obraceli se k němu telegraficky i písemně s žádostmi o přímluvu a pomoc. Bylo se co obávat, aby úpadek Bodencreditky nepotáhl za sebou úpadek jiných bank českých a tím krach všeobecný v zemi. Otec všechny možné páky nasazoval, aby Národní banka rakouská poskytla ústavům pražským takového kreditu a také pomoci, aby finanční krize je nepostihla a byla omezena na Bodencreditku. Též kvůli této otec mnohé pro ty činil, s jejím úpadkem spojen úpadek 8 cukrovarů českých, též město Praha a městská spořitelna mají tam dohromady 700 tisíc (město 250 a spořitelna asi 450 tisíc), a takž tu hrozila zlá rána i českým kruhům. O tom z listu a novin více. Avšak úsilí byla marna, a bylo to 27. večer v divadle, kdy otec sdělil nám zprávu, že Bodencreditka ohlásila konkurs. To ovšem potáhne za sebou též pád našeho cukrovaru, což přinese nám ještě mnohé nepřijemné jednání, ne však nových ztrát peněžních, neboť jsme již dávno pokládali cukrovar za ztracený. V městě však roznášely se zprávy, že jsme na mizině, že jsme ztratili 300 tisíc a podobné bajky.“ ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 12, i. č. 290.

dát Wašnosti i matince i ostatním, že žijí spořivě a skromně nanejvýš.⁵¹⁷ Situaci lakonicky a s určitým uspokojením komentovali v dalším dopise. Cukrovar se prý podobá hořící stodole – každý se snaží něco na poslední chvíli získat. Červinka vzpomínal na léta pěstování cukrovky a vcelku byl rád, že toto období již končí. „Rozpomínám-li se na těch 13 sklizní, co jsem zde prodělal, ta cukrovka starostí, zlosti, obětí a namáhání, práce a peněz stála, aniž by se bylo pozitivních materiálních výsledků docílilo...“ A uzavírá: „Hledejme si nyní jiného mazánka hospodářského – trochu více našeho a méně rozmazleného.“⁵¹⁸

Konkurz byl odvolán v březnu 1885 a cukrovar byl prodán ve veřejné dražbě 17. března 1886 sekvestrační správě, která jej prodala firmě Oesterreicher a Heller. Zároveň byl vydražen veškerý movitý majetek akciové společnosti a akcie ztratily jakoukoli cenu. Akciová společnost „Spolkový cukrovar v Malči“ byla formálně rozpuštěna až valnou hromadou konanou 28. října 1888, kterou byl nucen za tímto účelem svolat Václav Červinka. Bylo konstatováno, že spolek fakticky zanikl na poslední valné hromadě konané 12. července 1885, kdy nebylo možné provést volby do správní rady a do výboru. Bývalí členové se všichni svých funkcí vzdali a nikdo se o žádnou funkci neucházel. Tím „...byl spolek zbaven svého ústrojí životního a tím také i života, takže snešení tehdy učiněné, likvidaci provést, nemohlo vésti k cíli, an nikdo ničeho s tím mítí nechtěl, a nebylo z čeho výlohy s tím spojené hraditi.“⁵¹⁹

Jak hodnotit Riegrův „podnikatelský“ záměr s cukrovarem v Malči a jeho účast na něm? Rieger se připojil k zakladatelské vlně v českém cukrovarnictví na sklonku 60. let a můžeme konstatovat, že jeho role při vzniku cukrovaru byla zásadní. Nejen že přišel s myšlenkou na jeho zřízení, ale přes počáteční obtíže se spoluúčastí se mu osobně podařilo zajistit jeho vznik.

Co ho ke zřízení cukrovaru vedlo? Jedním z hlavních motivů jistě bylo předpokládané zlepšení vlastní ekonomické situace a zefektivnění hospodaření na Malči. Ale velmi brzy se ukázalo, že ekonomického zlepšení nelze touto cestou dosáhnout. Cukrovar se během svého fungování potýkal s řadou finančních problémů, které vyplývaly ze skutečnosti, že cukrovar nedisponoval dostatečným investičním kapitálem a byl nucen řešit nedostatek prostředků během jednotlivých kampaní dlužními směnkami. Také splácení úvěrů, které umožnily výstavbu a zařízení cukrovaru, příliš nepokračovalo, cukrovar byl naopak nucen získávat úvěry další. Cukrovar nejenže nepřinášel kýžený zisk, ale stal se pro rozvoj Riegrova

⁵¹⁷ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 8. prosince 1884, ANM F. L. Rieger, k. 15.

⁵¹⁸ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 18. prosince 1884, ibidem.

⁵¹⁹ Jednatelská správa Spolkového cukrovaru v Malči za dobu od 12. července 1885 do 28. října 1888, 28. října 1888, ANM, F. L. Rieger 180.

velkostatku spíše limitujícím faktorem. Václav Červinka, od roku 1872 správce malečského velkostatku, který musel hospodaření na statku podřídit pěstování cukrovky, Riegra často upozorňoval na ekonomickou nevýhodnost takového podnikání. Z čistě ekonomického hlediska by bylo pro Riegra jednodušší nebránit krachu cukrovaru již v souvislosti s krizí v roce 1873, kdy většina akcionářů nevěřila v jeho další budoucnost. Rieger ovšem osobně a s maximálním nasazením vyjednával nové úvěry a přesvědčoval ostatní akcionáře o důležitosti cukrovaru. Rozhodně nevystupoval jako „podnikatel“, kterému jde především o zisk.

Důvodem pro zřízení cukrovaru mohla být Riegrova snaha ekonomicky a sociálně pozvednout region, která by „dokreslovala“ jeho profil vůdce národa. Odtud mohl také pramenit jeho zájem na udržení cukrovaru, jenž nabízel možnost výdělku nejen dělníkům, ale zaručoval i příjem pro pěstitele cukrovky a také krmivo pro dobytek či hnojivo.

Rieger bral záležitost s cukrovarem prestižně a nechtěl si přiznat, že by jeho podnik mohl zkrachovat. Z tohoto důvodu prožíval velmi těžké chvíle v souvislosti s očekávaným konkurzem v roce 1882. Tehdy pochopil, že cukrovar je pro něho zátěží, která ho nejen finančně ruine, ale mohla by zpochybnit jeho pověst. Předal své akcie Červinkovi a osobně se dále v podniku neangažoval. Byl unaven z jednání o osudech cukrovaru a zklamán z neúspěchu celého podniku.

Je zřejmé, že malečský cukrovar ekonomicky příliš neprosperoval a jeho krach by jistě přišel dříve, kdyby jeho hlavním akcionářem nebyl právě F. L. Rieger. Ten mohl využívat své autority v české společnosti, ale také účasti ve správních radách bank k získávání podpory a finančních prostředků nutných k provozu cukrovaru. Pro mě překvapivá je jeho osobní účast na většině sezení správní rady a jeho výrazný podíl na zajišťování konkrétních záležitostí týkajících se cukrovaru. S ohledem na jeho rozsáhlé ostatní aktivity na politickém a kulturním poli můžeme konstatovat, že rozhodně nebral cukrovar na lehkou váhu. Osobně však na cukrovar, který mu přinášel řadu starostí a žádnou prestiž, spíše doplácel.

3.3 Vyvazení, problematika pachtu a celková bilance hospodaření

3.3.1 Vyvazení na Malči

Události roku 1848 znamenaly zásadní změnu pro život na českém venkově. Jak patent o zrušení roboty z 28. března 1848, který přislíbil její zrušení za náhradu nejpozději do roka, tak patent o zrušení roboty ze 7. září 1848 přijatý na říšském sněmu a schválený panovníkem, měnily a nově ustavovaly poměry na panstvích. Bylo zrušeno poddanství a všechny zákony s ním související. Povinnosti související s poddanstvím byly zrušeny a za některé měla být zaplacená náhrada.⁵²⁰ Tento politický akt deklarující občanskou společnost zůstal jedním z mála faktických úspěchů tzv. revoluce 1848. Také F. L. Rieger, poslanec říšského sněmu, se rokování o tomto zákoně účastnil, i když „zasáhl pouze tu a tam několika formálními poznámkami... stavěl se totiž proti prázdnému parádnímu řečnování... ponechal plně místo těm z českých poslanců, kteří měli co říci po stránce odborné...“⁵²¹

Konkrétní postup vyvazení poddanských břemen upravoval císařský patent ze 4. března 1849⁵²² a ministerské nařízení z 27. června 1849.⁵²³ Byly určeny povinnosti poddaných, ale i patrimoniální vrchnosti, které měly být zrušeny bez náhrady, povinnosti zrušené za mírné náhrady a povinnosti za výkupné. Dále byla pro Čechy zřízena Zemská vyvazovací komise (Grundentlastungs-Landes Kommission), jež začala fungovat od července 1849. Ta vytvořila síť okresních komisí (malečské panství spadalo do pravomoci okresní komise čáslavské) a ediktem ze 16. srpna 1849 vyzvala „oprávněnce“, aby uplatnili nároky v tzv. náhradním řízení (Entschädigung). Komise pak postupovaly podle panství a uvnitř panství dle obcí a vyšetřovaly poměry a vytvářely tzv. Entschädigungkataster, dle něhož byla stanovena náhrada. Výše náhrad se určovala podle směrnic. Podle ceníků se vypočítala cena každého úkonu a od ní se odečetla cena protislužby, kterou byla vrchnost povinována vůči poddanému. Zbylá částka byla rozdělena na třetiny, z nichž jedna se odečetla jako položka na daně, které byl oprávněný povinen z těchto požitků platit. Ostatní dvě třetiny byly vynásobeny dvaceti a tento součin představoval položku, kterou měl oprávněný za vyvazované úkony dostat. Z toho polovinu zaplatil povinný a polovinu uhradila země.

⁵²⁰ Podrobně se problematikou vyvazování zabýval Roubík František, K vyvazení gruntů v Čechách v letech 1848–1853, SAP IX., 1959, s. 160–219. Detailní výklad vyvazovacích zákonů a nařízení viz Plaček Franz, Die Oesterreichischen Grundentlastungs-kapitalien. Eine systematische Darstellung der gesetzlichen Bestimmungen über die steuerämtliche und tabularmäßige Behandlung, dann über die verzinsung und Befriedigung der Grundentlastungs-Schulden und Forderungen, in ihrer Anwendung auf die Verhältnisse von Böhmen, Prag 1853.

⁵²¹ Klimeš Vladimír, Česká vesnice v roce 1848, Praha 1949, s. 371.

⁵²² RGB č. 152/1849.

⁵²³ LGB č.119/1849

Další edikt Zemské komise 15. října 1849 vyzval k podávání návrhů na úkony, které měly být zrušeny za výkup. Šlo především o tzv. neměnitelné dávky ve prospěch záduší, škol, far a na jiné obecní účely, pokud se tyto dávky založily nadáními a pokud nevznikly z desátkového práva (peněžní a pracovní úkony ve prospěch záduší, škol a far etc. odvozené z nadací zrušeny nebyly). Dále sem patřily práce a dávky, které měly původ ve smlouvách emfyteutických anebo v jiných smlouvách o rozdělení majetku. Zde šlo o desátky, neměnitelné naturální dávky, výroční peněžité dávky, laudemia, robotní a řemeslné práce. Toto tzv. výkupní řízení (Ablösung) probíhalo obdobným způsobem jako řízení předešlé. Zásadní rozdíl byl pouze v placení částky – obě třetiny, které zbyly po odečtení daně, platil povinný sám.

Způsob splátek určovaly směrnice. Povinný se mohl rozhodnout pro zaplacení sumy buď ve dvacetileté lhůtě ročními splátkami, nebo zvýšenými ročními splátkami ve lhůtě kratší. (Možnost zaplatit celou sumu využilo jen mizivé procento povinných.) Částky se proplácely bývalé vrchnosti prostřednictvím berních úřadů v termínech, v nichž se vybíraly daně. K zabezpečení finanční stránky vyvazovací akce byl zřízen Zemský vyvazovací fond,⁵²⁴ který měl soustředit všechny peníze, z nichž měla být hrazena určená náhrada „oprávněncům“. Splácení probíhalo většinou formou dlužních úpisů, někdy hotově.

Dalším krokem bylo tzv. vyvazení služebností upravené císařským patentem z 5. července 1853.⁵²⁵ V něm byla stanovena práva, jejichž vyvazení se mělo provést z moci úřední (práva na odběr dříví a lesních plodin, právo pást dobytek a lesní služebnosti), a práva, která se měla vyvazovat jen na žádost některé ze stran. Sem patřily polní služebnosti (právo k pěšině, vozové cestě, průhonu a napájení dobytka, využívání vody, lámání kamene, kopání písku, pálení vápna etc.) a práva společného držení a užívání pozemku, jestliže šlo o vztah mezi bývalými vrchnostmi na straně jedné a obcemi nebo podanými na straně druhé. Patent se nevztahoval na stálé dodávky dříví kostelům, farám, školám a nadacím. Všechna práva mohla být buď zcela zrušena za výkup, částečně zrušena za výkup anebo, pokud výkup práva nebyl možný, měla být upravena tak, aby vykonávání práva co nejméně škodilo zatíženému pozemku. Pokud šlo o výkupné, záleželo na dohodě stran, zda bylo vyplaceno v hotovosti, nebo zajištěním kapitálu anebo odstoupením pozemku. Patent stanovoval postup určení výše platu. K tomuto účelu byla ustavena 28. července 1855 Zemská komise pro vykupování a pořádání břemen na pozemnostech v Čechách (Grundlasten-Ablösungs- und Regulierungs-

⁵²⁴ císařský patent z 11. dubna 1851 LGB č. 105/1851

⁵²⁵ RGB č. 130/1853.

Landeskommission für Böhmen). Toto vyvazení probíhalo velmi pomalu do roku 1886, kdy agenda přešla na politické úřady (okresní hejtmanství jako vyšetřující úřady, místodržitelství jako rozhodující instance, sporné případy pak řešily soudy).⁵²⁶

Poslední fází bylo tzv. další vyvazení vymezené zákonem z 11. května 1869.⁵²⁷ Týkalo se práce a naturálních dávek kostelům, faram a školám; povinností mlynářů, hospodských, vinopalníků etc. plynoucích z původních, emfyteutických nebo jiných smluv o dělení majetku; povinnost odběru piva. Žádosti o vyvazení byly podávány příslušným okresním hejtmanstvím, v jejichž obvodu pozemky nebo grunty ležely.

Malečské panství leželo v čáslavském kraji a vyvazování prováděla čáslavská okresní komise v Chotěboři. Nejdříve, v červenci a srpnu 1850, proběhlo šetření tzv. náhradního řízení. Komise pod vedením Vincenta Waltera tvořená přisedícími Fantiškem Vaňkem a Janem Schneidrem vypracovala přehled povinností v jednotlivých vsích a zhotovila jejich výkazy dle jednotlivých chalup. V registratuře zemské vyvazovací komise se dochoval fascikl týkající se dominia Maleč a fascikl týkající se dominia Modletín.⁵²⁸ V každé vsi byl na závěr jednání sepsán za přítomnosti komise protokol mezi zástupci každé obce a Janem Stenzlem, ředitelem statku (Wirtschaftsinspektor), jenž zastupoval Františka Xavera hraběte Auersperga. Náhrada za robotní povinnost, peněžité dávky a úroky se stanovovala dle platných tabulek. Na malečském panství připadala na každou selskou usedlost roční povinnost 156 dní roboty s párem volů a 13 dní tzv. svatojanské roboty, pak 3 zl. a 20 krejcarů úroku. Každá chalupnická usedlost měla povinnost 104 dní tzv. pěší roboty a 1 zl. a 1,5 krejcaru úroků. Náhrada za jeden den roboty s párem volů byla vypočtena na 9,75 krejcaru a za jeden den pěší 5 a 1/18 krejcaru. Zadržené platy a povinnosti od roku 1848 byly řádně zaplacený. Takováto šetření proběhla ve všech obcích panství, byly sestaveny vyvazovací tabely a byla stanovena výše náhrady na jednotlivých usedlostech. Z celkového přehledu panství vidíme, že byla vyměřena náhrada náležící vlastníku panství od vlastníků gruntů ve výši 8 179 zl. a 10 kr. (Hranice 923 zl. 25 kr., Jeníkov 642 zl. a 45 kr., Lány 654 zl. 20 kr., Lhotky horní a dolní 1101 zl., Lhůta 1418 zl. 45 kr., Maleč 856 zl. 50 kr., Předboř 455 zl. 35 kr., Rušínov 695 zl. 10 kr., Víska 1431 zl. 20 kr.). Celkem tedy náležela vlastníkovu panství hraběti Auerspergovu náhrada 16 353 zl. 20 kr. za dominium Maleč. Stejným způsobem byla určena náhrada

⁵²⁶ zákon z 12. dubna 1886, LGB č. 36/1886.

⁵²⁷ LGB, č. 87/1869.

⁵²⁸ NA, fond Zemská vyvazovací komise (ZVK), EK 490 a EK 491, karton 1360.

z dominia Modletín ve výši 1 135 zl. 20 kr. Tyto nálezy byly potvrzeny zemskou komisí v Praze v 30. ledna 1851.

V srpnu a září roku 1852 proběhlo na panství šetření ohledně výkupu povinností. Z šetření komise vedené Eduardem Slavíkem (přisedící byli opět Vaněk a Schneider) se dochoval fascikl spisů obsahující protokoly a vyvazovací tabely výkupního katastru.⁵²⁹ Na panství bylo obvykle 13 dní pěší roboty na selskou usedlost (náhrada za jeden den byla stanovena na 5 kr.). Dále byl placen úrok (dle velikosti usedlosti mezi 2–10 zl., výjimku představovaly mlýny, krčmy apod., kde byl úrok vyšší) a laudemium ve výši 5% (tedy v řádu krejcarů). Z celkového přehledu panství vidíme, že byla vyměřena náhrada náležící vlastníku panství od vlastníků gruntů ve výši 5 571 zl. a 40 kr. (Hranice 664 zl. 55 kr., Lány 400 zl. 20 kr., Lhůta 171 zl., Maleč 749 zl. 25 kr., Předboř 176 zl. 55 kr., Rušínov 764 zl. 35 kr., Víska 1474 zl. 45 kr., Vratkov. Modletín a Hoštětinky 1169 zl. 45 kr.).

Celkem tedy náleželo hraběti Auerspergovi z náhradního řízení a z výkupního řízení 23 064 zl. 80 kr. O tom, jak mu byly tyto peníze vypláceny zemským vyvazovacím fondem, se dovídáme z registraturních spisů fondu.⁵³⁰ V jednání zastupoval hraběte Auersperga JUDr. Wenzl Ritter von Eisenstein. Fond by měl vyplácet Auerpergovi ročně 5% náhrady v půlročních splátkách (1. listopadu a 1. května). To mu bylo potvrzeno 2. prosince 1854, ale již 6. prosince mu byl celý kapitál ve výši 23 050 zl. převeden do obligací (Grundentlastungs-Schuldverschreibungen) na jméno F. X. Auersperg. Tyto obligace (úročené 5%) byly datovány od 1. listopadu 1851 (resp. od 1. listopadu 1854) a byly vystavené na 14 pololetí se 14 kupóny. Z toho vyplývá, že Auersperg dočerpал hlavní náhradu za vyvazení na počátku 60. let, tedy krátce před prodejem Malče.

Manželů Riegrových se přímo týkalo vykoupení emfyteutických břemen spojených s mlýnem v Hranicích a v Předboři. Podle spisů uložených v registratuře Zemské komise pro vykupování břemen bylo 15. února 1859 provedeno tzv. narovnání s mlynářem Janem Nevolem z Hranice. Mlynářovi byla vypočtena náhrada ve výši 500 zl., která měla být splatná v deseti po sobě jdoucích ročních splátkách po 50 zl. hotově (+ 5% úroku z dlužné částky). Zástavou za dluh byl mlýn a první splátka byla stanovena na 31. prosince 1859.⁵³¹ Podobně bylo rozhodnuto v případě mlýna v Předboři, kde se jednalo o výkupní kapitál ve výši 450 zl., jež měl být splacen v pěti ročních splátkách po 90 zl. hotově (+ 5% úroku z dlužné částky) ve

⁵²⁹ Ibidem AK 3 220, karton 748.

⁵³⁰ Ibidem signatura IV/58–51, karton 110.

⁵³¹ NA, Zemská vyvazovací komise (ZVK), S3/28/33.

stejném termínu.⁵³² Riegrovi proto požádali u c. k. zemského soudu o placení splátek do jejich rukou. Ten je v březnu 1863 vyrozuměl, že mají nárok na 4 splátky od obou mlynářů v celkové výši 708 zl.⁵³³

Dalším reliktem bylo právo společné pastvy na pozemcích v obcích Hranice a Blatnice.⁵³⁴ Riegrovi vlastnili podíl ve výši $\frac{1}{2}$ na těchto pozemcích, zbytek patřil drobným vlastníkům. Šlo tedy o dohodu ohledně vyvazení pozemků z břemen společné pastvy. Rieger se v této otázce ujal iniciativy a dokonce byl osobně přítomen zasedání komise při následném dělení pastvin. Konečně problematice propinačního práva byla věnována pozornost v souvislosti s pivovarem.

Závěrem můžeme konstatovat, že vyvazení velkostatku proběhlo před koupí Malče Riegre. Rieger pouze dořešil některé drobnější problémy spojené s dalším vyvazením. Přímý zisk byl pro něho minimální, jednalo se pouze o náhradu plynoucí z mlýnů, a pak o zisk poloviny dosud společně užívaných pastvin.

3.3.2 Problematika pachtu

Vedle režijního provozu velkostatku přetrvával oblíbený model pronajmutí některých polí resp. celých dvorů nájemcům. Tento tzv. pacht hrál v 2. polovině 19. století poměrně velkou roli i v českých zemích. Problematice pachtu, jeho výhodám a nevýhodám, se věnovala soudobá odborná literatura. Určitým zlomem i pro vztahy mezi pronajímateli a pachtýři v habsburské monarchii bylo vyvazení gruntů po roce 1848. V souvislosti s koncem poddanství a změnou vlastnických poměrů na venkově se otázka pronájmu dostala do popředí. Již v soudobé odborné literatuře byla otázka pachtu zvažována a pacht měl své příznivce i odpůrce. Svým způsobem návod jak postupovat při uzavírání pachtovních smluv a analýzu problematiky pachtu nabídl pro Čechy ve svém spise z roku 1853 František Olbricht.⁵³⁵ Mezi obhájce a propagátory pachtu patřil Antonín Eduard Komers.⁵³⁶ Analýzu pachtu v souvislosti se změnami v zemědělství a detailní rozbor podmínek uzavírání nájemních smluv podal F. Bertrand.⁵³⁷ Podobně také spis Jana Pohla informoval o podmínkách pachtu a jeho výhodách i úskalích pro vlastníky velkostatků.⁵³⁸ Mezi odpůrce

⁵³² Ibidem S3/28/34.

⁵³³ Vyrozumění zemského soudu z 21. března 1863, ibidem S3/28/33.

⁵³⁴ Ibidem S3/28/38 a S3/28/39.

⁵³⁵ Olbricht František, Die Güterpachtfrage Böhmens mit Rücksicht auf einige andere Provinzien der österreichischen Monarchie in Folge der Grundentlastung, Praha 1853.

⁵³⁶ Komers Antonín Eduard, Jak dalece odůvodněno jest poukázání rakouského polního hospodářství na anglicko-skotské, Pokrok v rolnictví I, Praha 1865, s. 55–112.

⁵³⁷ Bertrand Franz, Ueber Landwirthschaftliche Pachtverträge, Breslau 1870.

⁵³⁸ Pohl Jan, Die Verpachtung der Privatdomänen in Oesterreich-Ungarn, Tuebingen 1879.

pachtu, resp. pouze pro jeho přechodné využití, patřil schwarzenberský hospodářský úředník Josef Šusta,⁵³⁹ Quido Krafft⁵⁴⁰ či Jan Vaníček působící na harrachovských panstvích.⁵⁴¹ Z pohledu historiografie se problematikou pachtu a jejími důsledky pro situaci na českém venkově v 2. polovině 19. století zabývala ve svých studiích Jana Pšeničková.⁵⁴²

Poměry na velkostatku Maleč nabízí možnost ověřit obecnější závěry týkající se této problematiky. Víme, že Franz Xaver von Auersperg se osobně o správu velkostatku nestaral. Hlavní dozor náležel Johannu Stenzlovi, inspektorovi Auerspergových statků, vlastní řízení statku měl na starosti ředitel Václav Radoň a účetnictví Franz Pümffinger, kterého později nahradil Adolf Zörner. Auersperg pronajímal již ve 40. letech řadu drobných pozemků na všech dvorech o celkové rozloze cca 200 ha. Přičemž pachtovní protokol na léta 1845–1851 uvádí cca 160 pachtýřů a roční příjem pro velkostatek cca 1 400 zl.⁵⁴³ Další pachtovní protokol byl uzavřen před skončením platnosti dosavadního již v roce 1850. V této době probíhalo vyvazení gruntů, a také podmínky pachtu byly pro velkostatek méně výhodné. Podle pachtovního protokolu na léta 1850–1856 pronajímal velkostatek v podstatě tutéž rozlohu pozemků stejnému počtu lidí za téměř poloviční poplatek ve výši 706 zl.⁵⁴⁴ Poslední pachtovní protokol uzavřený za Auersperga na léta 1856–1862 a následný protokol uzavřený na počátku Riegrovy éry byly opět co do rozsahu pronájmu podobné. Postupně se zvýšil příjem velkostatku z 1 112 zl. na 1 415 zl.⁵⁴⁵ V polovině 70. let představovaly tyto drobné pachty zisk velkostatku ve výši cca 3 500 zl.⁵⁴⁶ Drobné pronájmy byly stabilní součástí ekonomiky statku až do konce Riegrova života. V posledním roce Riegrovy éry činil zisk z pronájmu polí 3 862 K.⁵⁴⁷ Nájemci spláceli velkostatku obvykle ve čtvrtletních lhůtách. V případě problematického roku docházelo ke zpoždění splátek a k zadlužení nájemců. Na pozdní placení si poměrně často stěžoval ředitel Radoň ve zprávách zasílaných Riegrovi. Z pozdějšího období jsou dochovány dokumenty dokládající řadu hromadných žalob velkostatku na dlužné nájemce.⁵⁴⁸

⁵³⁹ Šusta Josef, *Naše hospodářství ve velkém, Pokrok v rolnictví* 4, Praha 1868, s. 57–76.

⁵⁴⁰ Krafft Quido, *Ein Grossgrundbesitz der Gegenwart*, Vídeň 1872.

⁵⁴¹ Vaníček Jan, *Decentralizace ve správě velkostatků. Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898, Supplementband*, Vídeň 1901, s. 112–138.

⁵⁴² Pšeničková Jana, *Pronájem půdy na velkostatku v Čechách v období vleklé agrární krize*, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 23, 1983, s. 89–115 a Pšeničková Jana, *Názory některých odborníků v 19. století na otázku pachtu a režijního hospodaření na velkostatku*, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 27, 1987, s. 199–209.

⁵⁴³ Pachtovní protokol 1845–1851, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, karton 19, f. 6–11.

⁵⁴⁴ Pachtovní protokol 1850–1856, ibidem f. 43–47.

⁵⁴⁵ Viz pachtovní protokoly a nájemní smlouvy pro léta 1856 až 1870, ibidem f. 227–269.

⁵⁴⁶ Viz *Kniha placení nájmu*, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 189.

⁵⁴⁷ Hlavní peněžní kniha 1902/1903, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 93, f. 149.

⁵⁴⁸ Např. série žalob vypracovaných Brožem v roce 1877, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, karton 17.

Vedle polí byl velký zájem o pronájem tzv. vinopalen, pivovaru a s tím souvisejících šenků. Podobně bylo pronajímáno mlékařství, tzv. lacticita, a sýrařství. O podmínkách těchto pronájmů bylo pojednáno v kapitole týkající se průmyslu na Malči. Na tomto místě se spokojím konstatováním, že tyto pronájmy byly často problematické a příjmy z nich nebyly pro ekonomiku velkostatku zanedbatelné. Hlavní motivací k pronájmu těchto drobných „technických provozoven“ byla snaha ušetřit za odborný personál nutný k jejich provozu. Nejdůležitější z těchto podniků, lihovar v Předboři, byl hned na počátku Riegrovy éry v roce 1863 převzat do režijního hospodářství. Toto Riegrovo rozhodnutí se ukázalo jako výhodné a zisky z lihovaru a jeho provázanost s hospodářstvím velkostatku jako nutná. Lihovar provozoval správce v Předboři Jaromír Staněk a později především Josef Sauer.

Jelikož se velkostatek skládal z řady samostatných dvorů, bylo logické, že především vzdálenější tzv. horní dvory, Modletín a Rušínov, byly pronajaty.⁵⁴⁹ Na počátku Riegrovy éry měl od roku 1854 pronajatý Modletín Vojtěch (Adalbert) Herrmann, vedlejší Rušínov měl od roku 1859 pronajatý Emanuel Freud.⁵⁵⁰ Z Modletína plynul velkostatku roční příjem v podobě nájmu ve výši 840 zl.,⁵⁵¹ z Rušínova pak 370 zl. za pronájem cca 24 ha polí.⁵⁵² V roce 1863 Freud pacht předčasně vypověděl a jako zájemce se přihlásil Matyáš Vlček, který si chtěl pole pronajmout na 6 let za 432 zl. ročně.⁵⁵³ Vlček projevil zájem i o pozemky patřící ke dvoru, jež měli pronajaty domkáři, a žádal, aby mu byla po ukončení jejich pachtu přidělena celá rozloha dvora. Dále žádal, aby mu byly při nástupu do pachtu vylepšeny některé budovy a především přestavěn ovčín na maštal pro krávy. V této době řešil velkostatek soudní při s pachtýřem Beranem z Předboře a Radoň při té příležitosti uvedl pozitiva Vlčkovy volby za pachtýře. Dle Radoně to bylo výhodnější, než statek rozdělit mezi malé pachtýře, protože lidé jako Vlček si pronajímali řadu polí a rozuměli hospodaření. Podle Radoně byli tito lidé schopni každý rok zaplatit.⁵⁵⁴ Z toho plyne, že Radoň vůbec neuvažoval o režijním hospodaření na tomto dvoře. Zdá se ovšem, že k dohodě s Vlčkem nedošlo a Rušínov byl spravován v režii.⁵⁵⁵ Na podzim roku 1867 nabídl velkostatek pronájem Modletína společně s Rušínovem. Přihlásila se sice řada zájemců, ale nikdo si nechtěl pronajmout oba statky a nakonec si je pronajal dosavadní nájemce Modletína Vojtěch Herrman společně se svým

⁵⁴⁹ Na počátku Riegrovy éry byla podobná situace s dvorem v Předboři, které byl pronajat do poloviny 60. let Jeremiáši Beranovi. Viz kapitola o lihovaru v Předboři.

⁵⁵⁰ Viz přehled papírů k pachtům deponovaným u ředitelství z 11. listopadu 1862, ANM, F. L. Rieger, k. 174/1.

⁵⁵¹ Hlavní peněžní kniha pro rok 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86. Tento plat byl včetně pronájmu modletínské vinopalny.

⁵⁵² Václav Radoň F. L. Riegrovi 5. března 1863, ANM, F. L. Rieger, k. 49/1.

⁵⁵³ Ibidem.

⁵⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵⁵ Hlavní peněžní kniha pro rok 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

bratrem za 1 550 zl. ročně.⁵⁵⁶ V roce 1868 museli ovšem od nájmu pro finanční problémy odstoupit. Velkostatek opět musel shánět pachtýře. Staněk informoval v únoru 1869, že o Modletín měl zájem jakýsi Sandtner, který nabízel 800 zl.⁵⁵⁷ K dohodě nedošlo a velkostatek musel provozovat tento rok dvory v režii. Zdá se, že dvory pak byly pronajaty každý zvlášť, ale chybí přesnější informace. Z Brožovy korespondence s Riegrek víme, že Modletín byl v roce 1879 pronajat jakémusi Pospíšilovi, s nímž ale nakonec proběhla soudní sekvestrace.⁵⁵⁸ Ve stejné době dal Brož výpověď i nájemcům Rušínova a jednal o společném nájmu obou dvorů. V lednu 1880 informoval Riegra o třech zájemcích na pacht.⁵⁵⁹ Nakonec byly dvory na 12 let pronajaty Jakubu Goldreichovi. Goldreich měl pronajato na Rušínově 38 ha polí a 6 ha ostatních pozemků, v Modletíně 40 ha polí a 8 ha luk, celkový roční nájem včetně pronájmu zámečku v Modletíně činil 2030 zl.⁵⁶⁰ Goldreichův pacht skončil k 1. říjnu 1892. O nájem měl zájem jakýsi Dvořák. Červinka však upozorňoval Riegra, že Dvořák nebude na pacht stačit: „Avšak obávám se, že Dvořákovi nestačí ani kapitál ani spořivost – kapitál shání, a pak jest tuze české povahy – jak se mu vede líp, jest všude „hejsasa“ a furiant – a na ženu jeho příliš nedržím, zajisté nesnese porovnání s ženou Goldreichovou, kteráž byla nejen spořivá, ale i chytrá na první pohled. A žena dělá v domácnosti mnoho, nadarmo nepraví národní pořekadlo, že žena v zástěře stačí roznést z domu více, než muž stačí na fůře přivážet.“⁵⁶¹ Červinka přesvědčil Riegra o výhodnosti ukončení pachtu. Nabyl totiž dojmu, že pěstováním brambor a jejich následným zpracováním v lihovaru získá velkostatek více než nájmem. V tomto jeho rozhodnutí jistě hrála roli zkušenost s Goldreichem, který byl významným dodavatelem brambor pro jejich lihovar v Předboři. Červinka byl ovšem při převzetí dvorů zděšen jejich stavem. „Jest vidět na Modletíně, že tam od nepaměti dvůr v regii nebyl. Ani sedlská pole tak nepořádně a rozházeně nevypadají. To už Rušínovská pole dělají příznivější dojem.“⁵⁶² Červinka informoval Riegra, že v Rušínově bylo možno okamžitě využít 160 měřic (cca 30 ha), které užíval Goldreich a z 50 měřic, které pronajímal, se bude moci v příštím roce vzít cca 30 měř, ostatní bude se muset pronajímat dál. O Modletínských polích se vyslovil, že jsou v hrozném stavu a že jejich zvelebení bude stát tolik, jako je „znovu koupit“. Jednalo se o cca 180 měřic (cca 35 ha).

⁵⁵⁶ Pachtovní smlouva SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 19, f. 348 – 351.

⁵⁵⁷ Jaromír Staněk F. L. Riegrovi 9. února 1869, ANM, F. L. Rieger, k. 56/2.

⁵⁵⁸ Ferdinand Brož F. L. Riegrovi 30. června 1879, ANM, F. L. Rieger, k. 23.

⁵⁵⁹ „Stran nájmu Modletína a Rušínova podám Vašnosti co nejdříve zprávu. Posud se hlásí 3 pachtýři, Soudek na Modletín, Herrmann Pick z Borové, též na Modletín a Šťastný z Křemence na Modletín i Rušínov.“ Dopis z 23. ledna 1880, ibidem.

⁵⁶⁰ Václav Červinka Bohuši Riegrovi 27. srpna 1903, ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 40, i.č. 651.

⁵⁶¹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 13. dubna 1892, ANM, F. L. Rieger, k. 16.

⁵⁶² Václav Červinka F. L. Riegrovi 17. března 1893, ibidem.

Zcela na okraji, podobně jako rybníkářství celkově, byl pronájem rybníků. Jelikož zisk z chovu ryb byl velmi malý, i poslední nájemce dvou větších rybníků, Bohdan Berger, vlastník Nové Vsi, z pachtu v roce 1863 předčasně odstoupil. Berger měl pronajaty rybníky Nový a Přelévák na 10 let do konce dubna 1868 za roční poplatek 63 zl. Jelikož byl tento nájem pro něho dlouhodobě ztrátový, rozhodl se ho ukončit. Při té příležitosti se dotazoval Radoň Riegra na další postup. Pokud by Rieger uvažoval o provozu rybníků v režii, musel by nechat napustit vodu a nakoupit potěr. Zároveň Radoň upozornil Riegra, že rozhodně nevydělají tolik, kolik byl nájem.⁵⁶³

Jaké byly Riegrovy názory a názory hospodářských správců Malče na pacht? Zdá se, že Rieger neměl vlastní názor na tuto problematiku a spolehl se na radu ředitelů statku. Václav Radoň tuto problematiku samozřejmě sledoval a v roce 1865 vypracoval novou koncepci pronájmů. Václav Radoň napsal k této otázce poměrně obsírný rozklad adresovaný Riegrovi, v němž zdůraznil ekonomické výhody pronájmu odlehlých dvorů: „Auf Grund mehrjährigen praktischen Erfahrungen hat man hier mit Sicherheit wahrgenommen zu haben geglaubt, dass die von Maleč abseits gelegenen Höfe bei den nach Aufhebung der Robot vermehrten Regieauslagen, trotz den vormals billigen Taglohnspreisen, sich nicht rentieren werden; und hat sonach um diese Regie nach Möglichkeit zu beschränken, das Pachtsystem vorgezogen. Jedoch hat man sich in letzteren Zeit überzeugt, dass durch diese Pachtungen das Stammkapital angegriffen und von den Pächtern nicht nur die Hofgebäude ruiniert, sondern auch die Grundstücke deterioriert werden.“⁵⁶⁴ Jak je patrné, Radoň si byl velmi dobře vědom negativních důsledků pronájmu na zhoršení kvality půdy a inventáře dvorů. Jeho výhrady směřovaly i proti pachtýřům, kteří v podnikání příliš riskují a nejsou posléze schopni platit nájem. Radoň zde jasně narážel na soudní kauzu s předbořským pachtýřem Beranem. Jaké konkrétní kroky Radoň Riegrovi doporučil? Především trval na tom, aby ponechali v nájmu tzv. horní dvory, Modletín a Rušínov. Jejich stav by podle Radoně vyžadoval velké investice především do hnojení a s ohledem na jejich odlehlost by příjmy stěží vyrovnaly investované režijní náklady. Radoň také doporučil pronajmout mlékařství, které bylo dosud provozováno v režii. Dolní dvory, které byly dosud pronajaty (Lány a Předboř) měl velkostatek začít provozovat v režii, přestože řada nájemců o tyto dvory jevila zájem a nabízela příznivé podmínky pronájmu. Podle Radoně byl stav těchto dvorů relativně dobrý a především díky jejich dostupnosti považoval investice nutné pro režijní hospodaření za přiměřené. Hlavní výhodou těchto dvorů byla jejich provázanost s lihovarem v Předboři, který již s úspěchem

⁵⁶³ Václav Radoň F. L. Riegrovi z 15. ledna 1863, ANM, F. L. Rieger, k. 49/1.

⁵⁶⁴ Václav Radoň F. L. Riegrovi z 9. března 1865, ibidem.

provozovali. Jako hlavní důvod pro toto řešení uváděl Radoň rizika spojená se snahou pachtýřů vyzískat co nejvíce, bez ohledu na stav statku v budoucnosti: „... aber diese Pächter würden den Boden abermals und noch mehr entkräften, die Gebäude würden noch mehr herabkommen...“⁵⁶⁵ Jak je patrné z předchozích kapitol, Rieger se zachoval přesně podle tohoto Radoňova záměru.

Ani Václav Červinka tento základní rozvrh neměnil. Sám viděl v pronájmu možnost pro hospodářské odborníky, kteří neměli dostatek financí na koupi středního statku, aby zúročili své znalosti a kapitál. Červinka byl přesvědčen, že dobrý pachtýř může být pro velkostatek přínosem. O Červinkově důvěře k pachtu svědčí i jeho pokus o pronájem Štěpánova. Červinka si se souhlasem Riegra pronajal na jaře 1883 od Bellota pole na statku Štěpánov. Jednalo se o 173 ha polí, 52 ha luk a cca 20 ha pastvin. Červinka se zavázal platit roční nájem 6 650 zl. a zároveň koupil inventář statku za 10 000 zl.⁵⁶⁶ První dvě sezóny hospodařil Červinka s drobným schodkem a Bellot mu dokonce snížil nájem o 650 zl. První zisk Červinkův zisk z roku 1885/86, kdy se urodilo hodně brambor, byl cca 2 000 zl. Hned v dalším roce měl opět schodek 2 700 zl. a na jaře 1888 sondoval možnosti odstoupení z pachtu.⁵⁶⁷ Nakonec se dohodl s Bellotem na zkrácení pachtu o tři roky do konce března 1892. Další roky nebyly lepší a Červinka na celém podniku prodělal cca 5 000 zl.⁵⁶⁸ Tyto peníze měl Červinka půjčeny od Riegra a postupně je splácel. Rieger mu ve své závěti nakonec nespécifikovaný zbytek částky odpustil.

Červinkův vztah k pachtu je dobře patrný i z dopisu psaném krátce po Riegrově smrti Bohušovi Riegrovi.⁵⁶⁹ Červinka v něm zvažoval a svým způsobem nabízel dědici velkostatku, že by se ujal jeho celkového pronájmu. Upozorňoval na nevýhody pronájmu cizím lidem: „... kdo statek zná, musí vysloviti obavu, že nájemce jednou v takovém stavu co do zpracování polí a stavu dobytka statek nevrátí, jako je nyní, a že budou veliké potíže s otázkou udržování budov, ježto nejsou dnes, jak se říká, jako klec hotovy, čisté a v stavu bezvadném. Mnozí mne nabádali, abych se nájmu statku ujal sám.“ Červinka dále líčil švagrovi výhody jeho eventuelního rodinného pronájmu: „Jestli co mne pobídlo, tak to bylo to pomyšlení na budoucnost statku a jeho určení pro budoucí nástupce a držitele. Zajisté bych statek nezplundroval a majiteli ohledně budov obtíží nečinil.“ Červinka zdůraznil, že by se mohl

⁵⁶⁵ Ibidem.

⁵⁶⁶ Viz dopisy Václava Červinky F. L. Riegrovi z 9. března a 19. dubna 1883, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁵⁶⁷ Viz dopisy Václava Červinky F. L. Riegrovi z 8. února a 29. září 1885, 5. dubna 1886, 29. března 1887 a 13. dubna 1888, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁵⁶⁸ Viz dopisy Václava Červinky F. L. Riegrovi z 30. listopadu 1888, 31. března 1889, 23. března 1892, ibidem k. 15 a 16. Bellot následně pronajal Štěpánov novému nájemci Krulišovi, se kterým v roce 1894 vedl kvůli pachtu soudní spor. Viz Václav Červinka F. L. Riegrovi z 21. září 1894, ibidem k. 16.

⁵⁶⁹ Václav Červinka Bohuši Riegrovi 10. dubna 1903, ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 40, i.č. 651.

opřít o úřednický sbor, který si vychoval: „takový sbor se potom ani za léta neshledá.“ Zároveň ale Červinka uznal, že hlavní překážkou pro nájem by mohl být jeho pokročilý věk: „Já letos dosáhnu 59. roku stáří... Sotva bych se dočkal konce období dvanáctiletého nájmu, a kde bude do té doby má tělesná schopnost, síla, pohyblivost, zdraví, jakouž těžká práce hospodářská zejména v Malči vyžaduje.“ Červinka celou úvahu uzavřel konstatováním, že budou stejně muset hledat nějakého nájemce.

Zdá se, že Rieger také spíše preferoval režijní hospodaření, osobně se zajímal o problémy správy velkostatku, hledal vhodné správce a rozhodoval v klíčových otázkách. Například nikdy neuvažoval o pronájmu velkostatku jako celku, přestože pod vlivem nepříznivé finanční situace, kdy velkostatek končil schodkem, několikrát uvažoval o jeho prodeji. Vždy se mu ovšem podařilo, třeba za cenu dalšího zadlužení, nemovitý majetek udržet. Po Riegrově smrti se rozhodoval jeho syn Bohuš mezi variantou prodeje a variantou pronájmu celého velkostatku. Ve hře byla také varianta odprodat některé větší části statku resp. některé z nich pronajmout. Z toho je vidět Bohušův nezájem o praktické hospodaření na velkostatku a snaha vyhnout se zátěži plynoucí pro vlastníka ze správy velkostatku. Vidina zaručeného zisku a zároveň uchování majetku, bez každodenních starostí, nakonec byla nejsilnější. Bohuš pouze prodal některé části statku, aby mohl vyplatit podíl sestry Libuše a další výlohy spojené s převzetím dědictví. V červenci 1904 prodal usedlost č. 8 ve Vratkově se všemi pozemky knížeti Františku Josefovi Auerspergovi za 18 000 K⁵⁷⁰ a o rok později pozemky v Rušínově a ve Lhůtě o celkovém rozsahu cca 35 ha Antonínu Čapkovi za 32 000 K.⁵⁷¹ Těchto 50 000 K bylo s největší pravděpodobností použito na vyplacení dědického podílu sestry Libuše na velkostatku, který původně podle Riegrovy poslední vůle činil 100 000 K. Jak plyne z listiny z 15. listopadu 1903, Libuše požadovala po bratrovi pouze 50 000 K.⁵⁷²

Bohuš se rozhodl v roce 1904 takto redukováný velkostatek⁵⁷³ pronajmout jako celek manželům Hrabaňovým na 12 let. Tento pronájem byl prodloužen do roku 1919 a skončil velkým soudním sporem o náhradu za neopravené budovy, jenž nakonec Riegrovi vnuci vyhráli. Zajímavé je líčení tohoto problému tehdejším administrátorem velkostatku Josefem

⁵⁷⁰ Návrh kupní smlouvy a usnesení o zapsání do pozemkové knihy, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18, f. 539–543.

⁵⁷¹ Ibidem f. 544–552 a f. 579–595. Další drobné prodeje probíhaly i po smrti Bohuše Riegra v roce 1907, kdy velkostatek spravoval jako poručník Bohušových synů Albín Bráf, i po Bráfově smrti v roce 1912 za poručníka Václava Rubešky. Viz soubor tržních smluv z roku 1909 a z let 1912–1918, ibidem f. 643–840.

⁵⁷² O výmaz tohoto břemene v její prospěch na velkostatku požádala na Úřadu desk zemských a knih pozemkových v Praze 2. března 1905, ibidem f. 596–599.

⁵⁷³ Tittel uvádí v roce 1906 celkovou rozlohu velkostatku 1211 ha, z toho 532 ha polí, 502 ha lesa, 108 ha luk, 17 ha zahrad, 28 ha pastvin a 15 ha rybníků. Tittel Ignaz, Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Prag 1906.

Sauerem v Pamětní knize Malče, které ukazuje všechny problematické stránky pronájmu. „Od 1. března 1904 najali všech sedm dvorů velkostatku zdejšího, jakož i lihovar a pilu s mlýnem v Předboři a také pivovar v Malči, manželé Josef Hrabaně a Marie Hrabánová. Majitel velkostatku, universitní profesor JUDr. Bohuslav Rieger vycházel ve všem nájemci Hrabánovi s velikou důvěrou vstříc... Důsledek toho všeho byl ten, že po ukončení nájmu Hrabánova museli jsme vésti s Hrabaněm těžký soudní spor, jehož soudní výlohy dostoupily u nás výše 40 000 Kč. Spor jsme nakonec my vyhráli ve všech instancích a musil pak všechny výlohy zaplatit Hrabaně. Podobně vyhráli jsme spory v příčině neodevzdání inventáře, dále v příčině nehnojení pozemků...“⁵⁷⁴

3.3.3 Celková bilance hospodaření na Malči a její dopad na rodinné finance

Pokud bychom měli provést celkovou bilanci Riegrova hospodaření na Malči, musíme vzít v úvahu, že se jedná o relativně dlouhé období. Jak jsme viděli v předchozích částech při analýze dílčích otázek, můžeme toto období z ekonomického hlediska rozdělit zhruba na tři období:

- 1) 1862–1870
- 2) 1870–1884
- 3) 1884–1903

První období (1862–1870) můžeme charakterizovat jako kontinuální s předchozím obdobím, kdy byl velkostatek Auersperským vlastnictvím. Správu statku měl na starosti tentýž personál, roční obrat statku se pohyboval mezi 30–35 000 zl. a jeho roční zisk můžeme předpokládat ve výši kolem 5 000 zl. Velkostatek byl plně soběstačný a byl zapojen především do místního trhu. Zároveň kryl potřebu základních potravin Riegrovy domácnosti. Hlavní příjmy plynuly z prodeje obilí a z těžby dřeva. Rieger ovšem předpokládal zisk 15 000 zl. ročně, snažil se proto obměnou hospodářských správců (Staněk) dosáhnout zlepšení. Jako určitý limit rozvoje se ukazuje vyšší míra defraudace majetku (les, obilí) a nedostatek hotového kapitálu. Většina zisku byla použita na odkup některých břemen a na splácení hypotéčního úvěru. V tomto období došlo k převzetí dvorů v Předboři a Lánech a potažmo i lihovaru v Předboři do režijního hospodaření. Především provoz lihovaru vykazoval zisk.

Druhé období (1870–1884) je charakterizováno úzkou provázaností ekonomiky velkostatku s cukrovarem v Malči. Rieger se rozhodl zvýšit zisk z velkostatku zřízením

⁵⁷⁴ Pamětní kniha Malče, s. 158–159.

akciového cukrovaru. Aby mohl tento plán provést, zatížil velkostatek postupně několika zásadními hypotéčnými závazky. Nejdříve si v květnu 1870 vypůjčil na svůj třetinový podíl 40 000 zl. na 6% úrok u Hypotéční banky Království českého.⁵⁷⁵ Následně v roce 1871 si půjčil 10 000 zl, v roce 1873 dalších 7 000 zl. a v roce 1875 sumu 10 000 zl.⁵⁷⁶ Vedle těchto investic se Rieger zavázal k produkci velkého množství cukrovky, což vedlo k restrukturalizaci hospodaření na Malči. Jelikož statek nebyl schopen produkovat dostatek řepy a potýkal se se zásadními problémy, provedl Rieger zásadní výměnu personálu. Hlavním správcem se stal Václav Červinka, který se snažil o intenzifikaci hospodaření a zavádění inovací. Cukrovar s Riegrovou podporou a za cenu velkých ztrát přežil krizový rok 1873, ale jeho výnosy neodpovídaly vloženému kapitálu. Také priorita v pěstování cukrovky nebyla pro velkostatek výhodná, ale můžeme konstatovat, že výnos statku v 70. letech osciloval kolem 20 000 zl. Po odečtení cca 13 000 zl. určených na splátky úroků a hypoték a po odečtení daně se ukazuje, že statek nepřinášel výrazný zisk, který by byl Riegrovi volně k dispozici. Příjmy statku, nepočítáme-li „vykupovanou“ cukrovku, plynuly především z produkce obilí, z lihovaru a z lesního hospodářství. Velkostatek se v tomto období začlenil do složitějšího tržního prostoru, což především souviselo s prodejem lihu. Již od počátku 80. let se ekonomická situace cukrovaru zhoršovala a k jeho konečnému krachu došlo v krizovém roce 1884. Tomu předcházely i neúrodné roky 1880–1882 a zvyšování daní. Krachem cukrovaru ztratil Rieger nenávratně investice do něho vložené.⁵⁷⁷

Třetí období (1884–1903) je charakterizováno změnou priorit v hospodaření na Malči. S ohledem na velký pokles cen obilí byl hlavní důraz kladen na pěstování brambor a produkci lihu, ale také na chov masného skotu. Velkostatek trpěl nedostatkem oběžného kapitálu a jeho výnosy zhruba kryly splácení úroků z hypoték. Červinkovi se nedařilo výrazným způsobem změnit hospodaření statku a výsledek byl závislý na rozmarech počasí.⁵⁷⁸ V případě

⁵⁷⁵ NA, Desky zemské, Hlavní kniha M I, folio 158 a M VIII, folio 238.

⁵⁷⁶ Ibidem.

⁵⁷⁷ Václav Červinka je vyčíslil na cca 80 000 zl. Viz Václav Červinka F. L. Riegrovi z 5. února 1897, ANM, F. L. R., k. 17/3.

⁵⁷⁸ Viz řadu Červinkových rozborů, nářků a plánů na zlepšení hospodaření v dopisech F. L. Riegrovi z let 1886–1899. Např. v dopise z 15. dubna 1888 „A udržovat status quo se zvětšenými stále dluhy jest rok od roku těžší, takže mám za svou povinnost, jak jsem to již vloni učinil, Vašnosti znovu na tento trapný stav upozorniti, ze kterého lze souditi, že se na dlouhou dobu bez značné škody na jmění udržeti nedá a že tudíž nutno pomýšleti na jiné opatření jmění, kdyby se k tomu příležitost nahodila. Nemůže to též jinak být: Výroba statku se bez větších výloh zvětšit na ten čas nedá, ceny produktů stále klesají, klesly i zase letos, a dávky veřejné – jak zeměpanské, tak samosprávné od roku k roku rostou, též každý poněkud neúrodný rok rozmnoží břemena: toť vše jsou věci ležící mimo dosah změnitelnosti – a na tom rozbije se i úsilí i důmysl lidský. – Jako kupříkladu vloni – byli jsme nuceni dluhů přidělati a byli bychom jich přidělali nepoměrně více, kdyby se nebylo konverzí dluhů na jiné straně nepodařilo rentu ulehčit.“ Nebo z 17. dubna 1888 „Pokud mi bylo vypravováno, byla léta 1848 do 1859–60 doby odlivu. Od 1859–60 do 1863 byl příliv, pak opět do 1866 klesání, pak od 1867 do 1877 stoupání stálé, od 1877 do 1880–81 jaksí rovnováha, pak ale od 1881 dodnes stálé klesání. Máme za sebou od r. 1881 sedm let,

nepříznivé sezóny statek končil v mínusu. Kritickým rokem byl rok 1886/87, kdy statek skončil hospodaření schodkem cca 8 000 zl. Naopak za nejvydařenější rok považoval Červinka sezónu 1893/94, kdy díky úrodě brambor a lihovaru vykázal statek zisk téměř 30 000 zl. Ačkoli se účetní knihy do roku 1897/98 nedochovaly, můžeme konstatovat, že především 2. polovina 80. let a počátek let 90. byly pro velkostatek kritické a ani v dalších letech se situace výrazně nezlepšila.⁵⁷⁹ Rieger také z důvodu finanční tísně nejednou zvažoval prodej velkostatku, především v letech 1886, 1888, 1891 a 1897.⁵⁸⁰

Jasnou představu o Riegrově celkovém zadlužení v roce 1893 dává přehled vypracovaný Červinkou v souvislosti s předpokládanou konverzí dluhů.⁵⁸¹ Rieger měl hypotéku u hypotéční banky ve výši 212 000 zl. na velkostatku Maleč a Modletín, dále hypotéku u české spořitelny na domě v Praze č. 719 ve výši 10 000 zl. a hypotéky na drobných statcích na Malči celkem přes 7 000 zl. u týchž bankovních ústavů. Dohromady činily jenom hypoteční dluhy 229 000 zl. Vedle toho dlužil Malečskému výpomocnému fondu, který spravoval 4 900 zl., Živnostenské bance 13 100 zl., Městské spořitelně 12 300 zl., Chrudimské záložně 1000 zl., vzájemné pojišťovně 600 zl. Na kontokorentním účtu velkostatku byl dluh 4 000 zl. Celkové dluhy činily cca 267 000 zl. a roční poplatky činily necelých 14 000 zl.

S touto bilancí částečně kontrastuje Riegrova snaha o postupné rozšíření plochy velkostatku. Přes obrovské hypotekární zatížení zvětšil Rieger celkovou rozlohu statku výměnami a příkupem polí. V době, kdy Riegrovi kupovali velkostatek, byla celková rozloha pozemků cca 1178 ha, z toho cca 450 ha polností, 105 ha luk, 90 ha pastvin, 10 ha zahrad, 490 ha lesa.⁵⁸² F. L. Rieger se snažil tento majetek výhodnými příkupy a výměnami rozšiřovat a scelovat. Těsně před jeho smrtí proběhlo formou dotazníku statistické sčítání majetku. Z něho je patrný výsledek Riegrova mnohaletého snažení.⁵⁸³ Celková plocha statku činila v roce 1902 cca 1244 ha, z toho bylo cca 586 ha polí, 97 ha luk, 17 ha pastvin, 19 ha zahrad,

z těch byla r. 1881, 1883, 1886 léta neúrody a pohrom (léta 1885 a 1887 dosti dobrá) – v létech 81, 83, 86 byli jsme nuceni rozmnožit dluhy, takže následující lepší rok vždy zase měl s větším břemenem co zápasit. A to nejvíc tíží, že výsledek dobrého roku, následuje-li po roku zlém, nestačí pak na uhrazení ztrát zasazených rokem zlým, rok dobrý stačí sotva na správkou trhlin a nedostatku v domácnosti hospodářské učiněných – a nové dluhy zůstávají nezaplacené.“ Nebo 3. února 1897 „Já nevidím východiště z toho bahna – než buď doufati v lepší rok a obrát cen neb pronajmouti statek...“ resp. 8. února 1897 „... čarovati neumím, a vidím, že jinak než čarami nedovedl by nikdo dnešní stav hospodářství rázem změnit.“

⁵⁷⁹ Viz přehled výnosu statku Příloha č. 2. Výnosy statku jsou bez započítání výdajů na daň a přírážky, které v 90. letech činily cca 6 000 zl. a bez odpočtu splácení hypoték ve výši cca 13 000 zl. ročně.

⁵⁸⁰ viz korespondence V. Červinky F. L. Riegrovi, ANM, F. L. Rieger, kartony 15–18.

⁵⁸¹ Václav Červinka F. L. Riegrovi 23. února 1893, ibidem k. 17.

⁵⁸² Propočteno dle Jonák Eberhard, Der land- und lehetäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen. Statistische Tafeln im Auftrage des Central Comité für die land- und forstwirtschaftliche Statistik Böhmens auf Grundlage amtlicher Quellen bearbeitet. Prag, Central – Comité, Prag 1865.

⁵⁸³ Dotazník pro závody rolnické ke sčítání ze dne 3. června 1902, Červinkou vyplněný formulář z 5. července 1902, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 77 (volně vloženo).

501 ha lesa, 15 ha rybníků a 8 ha zastavěné plochy. Ze srovnání rozlohy statku na počátku a na konci Riegrovi éry je patrné, že celková plocha statku se zvětšila o cca 66 ha. Nepatrně se zvýšila plocha lesa, naopak výrazně vzrostla plocha polí (o 136 ha) především na úkor pastvin a luk. Tento údaj naznačuje určitý trend intenzifikace hospodářství na Malči, jehož hlavním tvůrcem byl Václav Červinka. Tyto výměny a koupě byly vedeny snahou scelovat plochu velkostatku a jejich nejpodstatnější část proběhla v 2. polovině 70. let. Jako příklad je možné uvést transakci z roku 1875, kdy Riegrovi koupili statek č. 6 v Blatnici od Michla za 11 800 zl.⁵⁸⁴ Koupě byla motivována snahou získat pole hodící se k pěstování cukrovky.⁵⁸⁵ Podobně smlouvou z 9. října 1876 koupili manželé Riegrovi usedlost č. 5 v Blatnici od manželů Michálkových za 10 500 zl. Usedlost byla značně zadlužená a Riegrovi vyplatili všechna břemena na ní váznoucí.⁵⁸⁶ Těsně předtím ale prodal Rieger dříví ve Víseckém lese „na stojato“ za 10 000 zl.⁵⁸⁷ Další koupě realizoval Rieger v roce 1880, kdy koupil tzv. Stehnův statek a chystal koupit statek Markův.⁵⁸⁸ Poslední velký příkup realizoval Rieger v květnu 1895, když koupil od paní Františky Pavlíkové usedlost č. 2 na Spálavě za 6000 zl.⁵⁸⁹ Pokud bychom měli hodnotit tuto Riegrovu snahu o „rozmnožení“ rodinného majetku, musíme konstatovat, že se nebál investovat do výhodných koupí. Rieger se především snažil získat vhodné pozemky pro produkci cukrovky a v držbě movitého majetku viděl záruku uchování rodinného jmění.⁵⁹⁰ Koupě sice byly vyváženy drobnými prodeji, ale zásadní odprodej některých částí statku nastal až po Riegrově smrti, především v souvislosti s dědickým vyrovnáním mezi potomky.⁵⁹¹

⁵⁸⁴ Pamětní kniha Malče, s. 75.

⁵⁸⁵ Pamětní kniha Malče, s. 55.

⁵⁸⁶ Viz 2 složky smluv, kvitancí, žádostí o výmaz etc., SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18, f. 298–351 a f. 455–461.

⁵⁸⁷ Pamětní kniha Malče, s. 75. Tento les pak prodal Němcovi v roce 1881 za 3 800 zl., ibidem s. 79.

⁵⁸⁸ Viz dopis manželky Marie ze 17. prosince 1880, ve kterém se staví proti koupi: „Marnivost slávy malečského teritoria ti zatemňuje zrak! Já sním o tom, kdyby se to mohlo raději celé prodat...“ Příspěvky k listáři Dra. Farantiška Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, ed. Josef Šusta, 2. sv. Praha 1926, s. 142.

⁵⁸⁹ SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18, f. 533–535.

⁵⁹⁰ V důsledku finanční tísně Rieger opakovaně zvažoval prodej statku v letech 1886, 1888, 1891 a 1897, ale nakonec se ho rozhodl zachovat pro své potomky. Viz korespondence V. Červinky F. L. Riegrovi, ANM, F. L. Rieger, kartony 15–18.

⁵⁹¹ Po Riegrově smrti řešil jeho syn Bohuš Rieger nedostatek finančních prostředků prodejem některých částí velkostatku. Tak v červenci 1904 prodal usedlost č. 8 ve Vratkově se všemi pozemky knížeti Františku Josefovi Auerspergovi za 18 000 K a o rok později pozemky v Rušinově a ve Lhůtě o celkovém rozsahu cca 35 ha Antonínu Čapkovi za 32 000 K. Těchto 50 000 K bylo s největší pravděpodobností použito na vyplacení dědického podílu sestry Libuše na velkostatku. Libuše požadovala, dle listiny zjišťovací z 15. listopadu 1903, právě 50 000 Kč. O jejich výmaz požádala na Úřadu desk zemských a knih pozemkových v Praze 2. března 1905. Tittel uvádí v roce 1906 celkovou rozlohu velkostatku 1211 ha, z toho 532 ha polí, 502 ha lesa, 108 ha luk, 17 ha zahrad, 28 ha pastvin a 15 ha rybníků. Další drobné prodeje probíhaly i po smrti Bohuše Riegra v roce 1907, kdy velkostatek spravoval jako poručník Bohušových synů Albín Bráf, i po Bráfově smrti v roce 1912 poručník Václav Rubeška. SOA Zámorsk, Vs. Maleč, k. 18, f. 539–840.

Riegrova úspěšnost v zachování majetku pro rodinu vynikne i ve srovnání s jeho švagrem Janem Palackým, který zadlužil rodinný statek Lobkovice velkými hypotéčními dluhy. Riegrovi mu dokonce museli v srpnu 1881 půjčit téměř 12 000 zl. na zaplacení nejnnutnějších výdajů. Palacký pak v roce 1883 prodal Lobkovice (zatížené hypotékou ve výši 169 000 zl.) Karlovi a Františce Reitlerovým za 250 000 zl., přičemž od nich koupil 3 domy v Praze v celkové hodnotě 92 500 zl. Palacký dostal při podpisu smluv pouze 27 000 zl. hotově, přičemž domy v Praze byly zatíženy hypotékou téměř 40 000 zl.⁵⁹²

Konečnou bilanci Riegrova majetku podává 58 stránkové dědičné přiznání z roku 1903.⁵⁹³ Riegrova celková aktiva činila 744 000 K, naopak pasiva činila celkem 540 000 K. Dědictví bylo vyčísleno na cca 200 000 K. Riegrův nemovitý majetek (velkostatek Maleč a podíl na domě č. 719⁵⁹⁴) činil dle odhadu cca 480 000 K, přičemž byl zatížen hypotékami ve výši 440 000 K. Velkou část Riegrova odkazu představovaly státní úpisy v hodnotě cca 200 000 K, které odkázal nadaci Svatobor a České akademii věd a umění. Jednalo se o peníze, které Rieger v roce 1888 dostal jako projev národního díku za obětavou práci pro národ v rámci národní sbírky k 70. narozeninám.⁵⁹⁵ Pokud bychom chtěli situaci zjednodušit, mohli bychom konstatovat, že Rieger kromě drobností a cca 500 zl. na hotovosti odkázal své rodině výrazně zadlužené, ale významné nemovitosti.

⁵⁹² Viz výpis z desk zemských pořízený JUDr. Růžičkou pro potřeby dr. Riegra 8. ledna 1884, ANM, F. L. Rieger, karton „dodatky“.

⁵⁹³ ANM, F. L. Rieger, k. 1/3.

⁵⁹⁴ K domu viz Stloukal Karel, Marek J. R., *Museum Fr. Palackého a Fr. Lad. Riegra*, Praha 1935. Manželé Jan a Marie Měchurovi koupili dům v roce 1811 od Aloisie hraběnky Somsichové v roce 1811 za kupní cenu 27 000 zl. V roce 1828 se do něho přistěhoval po sňatku s Terezii Měchurovou František Palacký. Palackému ale dům nikdy nepatřil. Dům byl v roce 1836 rozdělen na osm dílů mezi čtyři sourozence (každý jeden díl po matce a jeden po otci) – Terezii a její sestru Antonii, bratry Karla a Leopolda Měchuru. Po smrti Terezie Palacké v roce 1860 získala 5/8 domu Marie Palacká. V roce 1869 koupil F. L. Rieger zbývající 3/8 podílu od dětí Antonie provdané Heyrovské za 8 000 zl., a tak patřil celý dům Riegrům. Zajímavá situace nastala po smrti Marie Riegrové v roce 1891, kdy její podíl přešel rovným dílem na dcery Marii Červinkovou a Libuši Bráfovou. Po smrti Marie Červinkové převzal její podíl 5/16 F. L. Rieger. Po smrti Riegrové v roce 1903 připadly jeho podíly mezi Libuši a syna Bohuše tak, aby každý vlastnil polovinu domu. Bohuš postoupil svoji část sestře Libuši jako náhradu za dědičný podíl na velkostatku Maleč stanovený na 200 000 K. a Libuše se stala výhradním vlastníkem domu. Doklady viz ANM, fond F. L. Rieger, k. 170 a ANM, fond František Palacký, i.č. 894.

⁵⁹⁵ Viz žádost o povolení sbírky a informace ohledně jejího průběhu a o průběhu oslav v roce 1888 uložené ve spisech presidia policejního ředitelství, NA PP 188–1892, R 10/1. Rieger celkem dostal 113 000 zl., z čehož Červinka jen zlomek (ale také úroky) použil na vlastní výdaje. Viz „přehled čerpání“ psaný Riegre v roce 1890, ANM, F. L. Rieger, karton „dodatky“.

4. Mezi politikou a vlastními ekonomickými zájmy

4.1 Význam statku pro Riegra a jeho rodinu

Velkostatek Maleč byl zcela jistě základem rodinného jmění. Riegrovi do něho investovali takřka všechny peníze, které získala Marie jako věno, a peníze získané z prodeje majetku Riegrovy rodiny v Semilech. Investice do koupě Malče byla mnohem velkorysejší než předchozí investice do koupě statku Suchdol. Riegrovi na sebe od počátku vzali velké hypotéční břemeno a řadu závazků. Rieger se nedal odradit předchozím neúspěchem se Suchdolem a rozhodl se provozovat větší statek. Motivací pro tento krok byl ekonomický kalkul počítající se zhodnocením peněz, které měli manželé na počátku 60. let k dispozici. Rieger využil nabídky Semilského podnikatele, který od něho koupil nepříliš prosperující mlýn, o jehož provozování Rieger nejevil zájem. Můžeme spekulovat, zda se také nejednalo o určitou Riegrovu nechuť k rodinné tradici, ale jisté je, že onemocnění Riegrovy matky bylo důležitým mezníkem. Domnívám se, že Rieger neprodal mlýn dříve především z ohledu na matku. V okamžiku, kdy byla matka odkázána na pomoc rodiny a nebyla schopna provozovat mlýn, Rieger přistoupil k jeho prodeji. Rieger měl sice negativní zkušenost s podnikáním v zemědělství ze Suchdola, ale také si ověřil, že koupí a následným prodejem statku neprodělal. Naopak Suchdol mu poskytl možnost letní rezidence, což zřejmě oceňovala především manželka, která byla na tento model venkovské rezidence zvyklá. Zároveň venkovské hospodářství poskytovalo rodině řadu běžných potravin. Podobné výhody očekával Rieger i v souvislosti s koupí Malče. Maleč měla navíc několik dalších předností. Navenek dodávala Riegrovi důvěryhodnost a image zajištěného člověka, což mělo pro politika velký význam. Jako vlastník deskových statků získal také právo pro sebe resp. pro manželku (za Modletín) volit do sněmu v kurii velkostatku. Zámek v Malči byl nejen pohodlnou letní rezidencí, ale představoval také důstojné místo pro Riegrovu kulturní a politickou reprezentaci. Zatímco dům v Praze sloužil jako salon, zámček na Malči byl jeho venkovskou alternativou.

4.1.1 Venkovská rezidence

„Téhož roku v říjnu zakoupil Rieger od hraběte Františka X. Auersperga velkostatek Maleč a Modletín... Tam od roku 1863 až do smrti své trávil letní měsíce také tchán jeho František Palacký, aby v rozkošném zátiší venkovském nerušeně mohl pracovat o nesmrtelném díle svém.“⁵⁹⁶

„Sladkovský habe sich in einem Privatzirkel geäußert „dass Dr. Rieger bei den Jungcechen gar nichts gelte, dass er ein Verräter und der erste Schädiger der böhm. Nation sei und lieber auf seinem Gute Maletsch bleiben sollte.“⁵⁹⁷

Zámecká budova na Malči měla dvě patra.⁵⁹⁸ V přízemí byl při vchodu po levé straně byt ředitele panství. Tento byt se skládal ze tří pokojů.⁵⁹⁹ Dále tam byla velká „panská“ kuchyně s pecí na chleba, prádelnou a sklepem. V přízemí se nacházel velký pokoj se čtyřmi okny, kde pobývala nemocná Riegrova matka a později tam byla zřízena kancelář statku. Za touto místností nechala Riegrova manželka Marie zřídit zámeckou kapli. V této kapli Nanebevzetí Panny Marie byla příležitostně sloužena mše a kaple samozřejmě fungovala jako rodinná modlitebna. První poschodí bylo reprezentační částí zámku a sloužilo jako letní byt majitele statku. Vedle velkého „červeného“ salonu se tam nacházela pracovna Františka Palackého, pracovna F. L. Riegra, jídelna, ložnice, hostinský pokoj „velebný“ etc. Ve druhém poschodí se nacházelo několik hostinských pokojů a skladiště. Libuše Bráfová vzpomínala, že měla stejně jako její bratr a sestra vlastní verandu. Na tzv. Mariině verandě se svačovalo, a také se tam podávala káva. Průběh těchto kávových setkání popsal Václav Červinka v dopise Riegrovi z 27. dubna 1880: „Rozumí se, že každého odpoledne při obligatorní kávě a každého večera před rozloučením se po přečtení novin vypravovaly a přetřásaly se události denní a mluvilo o tom, co se bude dít atd. O Malči řeč nám obyčejně nestačí, pěstujeme někdy vysokou politiku, Bohuš obzvláště s maminkou.“⁶⁰⁰

Zámek byl obklopen zahradou, parkem a hospodářskými staveními. Před zámkem stála lípa obehnaná březovým sedátkem, na kterém rád sedával Palacký. Rieger měl velkou zálibu v zahradničení, rád experimentoval s novými dřevinami a rostlinami, doprovázel

⁵⁹⁶ Jahn Jiljí V., František Ladislav Rieger, obraz životopisný, Praha 1889, s.152.

⁵⁹⁷ Konfidentská zpráva z 20. března 1870, NA, PP 1870–1875, R/4/12, k. 656.

⁵⁹⁸ Podrobný popis zámeckého interiéru a rodinných zvyklostí viz Bráfová-Riegrová Libuše, Maleč za Františka Palackého a dr. Františka Ladislava Riegra, Chrudim 1929, s. 7.

⁵⁹⁹ Viz např. vylíčení bytu v dopisu V. Červinky F. L. Riegrovi z 5. března 1895, ANM, F. L. Rieger, k. 17.

⁶⁰⁰ Ibidem k. 15.

zahradníka a plánoval změny v zahradě. „V procházkách těch našel uklidnění po starostech politických, o nichž nerad mluvil na Malči.“⁶⁰¹ Rieger rád procházel jednotlivé dvory, dával se s do řeči s mistry a zakládal si na tom, že rozumí stavitelství. Podle líčení Josefa Sauera, ale i Václava Červinky, byl Rieger poměrně důvěřivý vůči lidem a svým způsobem naivní ve styku s nimi. Jeho manželka Marie naopak z počátku přísně dohlížela na vykonávání prací na statku a stala se tak mezi lidmi poměrně neoblíbenou. Libuše Bráfová tuto situaci po koupi statku v roce 1862 vylíčila takto: „Má matka Marie Riegrová měla těžké starosti, když byl můj otec Maleč ujal. Ředitel Václav Radoň byl starý, slepý, a správce Jaromír Staněk, člověk velice ušlechtilý, bratr její přítelkyně Boženy Staňkové,... byl krajně nepraktický... Neuměl lidem poroučet. Mnoho se kradlo, špatně se vším se zacházelo. Rieger byl v té době málo na Malči a jeho choť Marie Riegrová běhala bez únavy po polích, všude dohlížeje.“⁶⁰² A jak vzpomínala Anna Lauermannová, „Paní Riegrová netěšila se té všeobecné oblibě, nepůsobila kouzlem harmonické lidskosti a slunného optimismu jako její manžel... Pracovní lid na Malči bál se daleko více očí paní Riegrové nežli nejhřmotnějších slov jejího manžela.“⁶⁰³ Lauermannová vyzdvihla pracovitost paní Riegrové, které nemusela být rodině vždy příjemná: „Na malečském zámku od časných hodin ranních drnčival stroj, na kterém šila, a na procházkách po nivách a lesích plétávala mezi chůzí punčošky pro chudé děti k velké mrzutosti svého manžela.“⁶⁰⁴

Riegrovy děti jezdily na malečský letní byt s matkou, Palacký s Riegre trávili na Malči dny volna. Situace se pro Marii změnila poté, co se jako dvacetiletá zamilovaná slečna provdala roku 1874 za Václava Červinku. Tímto sňatkem pro ni měla začít nová životní etapa. Její o deset let starší manžel byl sice povoláním hospodářský správce, ale měl, podobně jako jeho otec či bratři, silné literární a umělecké sklony. Možná, že právě jimi imponoval Marii, která také od dětství snila o spisovatelské dráze. Manželství ovšem zůstalo bezdětné a představa klasického rodinného života nebyla naplněna. Vztah mezi Marií a Václavem se postupem doby stal spíše vztahem přátelským a zřejmě především s ohledem na rodinnou pověst nedošlo k jeho zrušení.⁶⁰⁵ Manželé žili na venkovském statku v Malči celou zimu sami. Václav, jehož přítomnost na statku byla nutná, začal s přibývajícími léty poklid Malče přímo vyhledávat. Velkou Červinkovou vášní byl lov – pořádal a účastnil se honů v okolí Malče, ale také si rád jen tak vyšel se svými psy. Sám se také, hlavně v zimní sezóně, kdy

⁶⁰¹ Bráfová-Riegrová Libuše, Maleč za Františka Palackého a dr. Františka Ladislava Riegra, Chrudim 1929, s.9.

⁶⁰² Ibidem s. 10.

⁶⁰³ Lauermannová-Mikschová Anna, Lidé minulých dob. Knihy lidských a básnických osudů. Praha 1940, ed. Rutte Miroslav. Studie s názvem Duše pomocná, s. 63–64.

⁶⁰⁴ Ibidem s. 65.

⁶⁰⁵ Podrobně ibidem s. 66–73.

bylo na statku přece jen méně práce, věnoval hudbě,⁶⁰⁶ psaní divadelních her, fotografování⁶⁰⁷ a v *Pamětní knize Malče* se snažil zachytit všechny podstatné události na statku. Marie naopak využívala každé šance k tomu, aby malečskou samotu opustila. Doprovázela otce, jemuž byla jakýmsi sekretářem a po smrti matky i opatrovníkem. Vrátila se ke své spisovatelské zálibě, psala libreta pro Dvořáka, příležitostně básně, povídky a divadelní hry. Jejím nejrozsáhlejším dílem jsou *Zápisky*, které měly dokumentárně zachytit dění v rodině, ale především politické a společenské události.

Marie zemřela náhle na počátku roku 1895 a Václav na Malči osiřel. Podařilo se mu odvrátit hrozbu v podobě matky Alžběty, která bydlela u dcery Marie a jejího manžela Bohuše Riegra.⁶⁰⁸ Po smrti dcery se v březnu 1895 od nich chtěla stěhovat k Václavovi na Maleč. Václav se dotazoval Riegra, zda by proti tomu neměl námitky. Sám měl velké obavy, že matka bude chtít do všeho mluvit a vše kontrolovat. „Kdybych podle svého vnuknutí jednati směl, najal bych pro matku v Praze malý byt, a rád bych jí ho platil, ať tam přetrvá vždy zimní a chladnější měsíce, a vyprosil bych si u Vašnosti dovolení, ji sem na letní měsíce co hosta pozvat, když byste mi ráčil některý pokoj na léto pro ni poskytnout.“⁶⁰⁹

Starost o Riegrovu domácnost převzala po Mariině smrti Libuše, ale Rieger trávil nadále svůj letní čas na Malči ve společnosti Václava Červinky. Libuše na Maleč podle Červinkova svědectví nejezdila v této době příliš ráda: „Libuše přijela některý rok po smrti matky a Marie jen na několik neděl, a to ještě nebyla nikdy v Malči spokojena, an jí zde Vašík stonával.“⁶¹⁰ Bohuš jezdil se svými třemi syny Ladislavem, Bohušem a Václavem na Maleč především na hony. Červinka se velmi obával, co se stane po smrti F. L. Riegra s Malčí a realisticky hodnotil nechuť Bohuše a Albína Bráfa vůči Malči. „Jejich povaha je vypracována pro vědu, ku kteréž tedy táhne se jich láska, práce i spokojenost... i kdyby měli statek bez dluhů... jest jim [správa statku] cizí, zdlouhavá, hrubá, nepřístupná, nechutná ... a pro člověka městského, vědeckého jest příliš nechutná i ta fyzická špína, ve které se musí brodit jako ta špína lidských povah, s kterými jest mu stále co činit. ...Ovšem v cifře dluhů, která

⁶⁰⁶ Např. již 27. 10. 1873 děkuje Riegrovi za půjčení pianu „... hudba bude jistě často za doby zimní odloučeností mou útěchou i zábavou.“ ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁶⁰⁷ Tak např. 9. ledna 1893 psal Červinka Riegrovi: „Dnes odesílám zase fotografie – zkusil jsem dnes momentkou pohled na zámek od fíkovny, ale nemohl jsem se již o další fotografování (z fronty) se pokusit – an páka nezdvihla upotřebenou desku. Nemáje vlastní tmavé komory než večer, nemohu nahlédnout, co se stalo, aniž vím, jak fotografie vypadla.“ Ibidem k. 16.

⁶⁰⁸ Jediný Riegrův syn Bohuš se přes odpor rodičů oženil v roce 1889 se sestrou Václava Červinky a se svojí švagrovou Marií Červinkovou. Podrobněji viz Vojáček Milan, Vhodná partie pro syna vůdce národa. Nežádoucí sňatek Bohuše Riegra a Marie Červinkové aneb „rodinná tragédie“, in: Kuděj 4, 2002/1, s. 47–56.

⁶⁰⁹ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 5. března 1895, ANM, F. L. Rieger, k. 17.

⁶¹⁰ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 10. února 1900, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

ovšem pak by značila jich závazky osobní a čestné, vidí strašnou příšeru...“⁶¹¹ Červinkovy obavy se naplnily a statek byl po Riegrově smrti pronajat. Na poslední Riegrův pobyt na Malči v létě 1902 vzpomínal Karel Mattuš: „Když jsem jej v posledních dnech srpna v Malči navštívil, zdálo se mi dle vzezření, že skutečně naň venkov dobře působí; však do lesa a na Spálavu, jako v minulých letech, se s námi přece neodvážil. Po zahradě se dosti čile procházel...“⁶¹²

Na Malči v létě nepobývala pouze rodina, ale i řada příbuzných. Maleč patřila k oblíbenému místu mezi rodinnými přáteli, kteří mohli strávit několik dní na letním bytě jako hosté. Jednalo se o přátele manželů Riegrových, ale i přátele jejich dětí. Mezi časté hosty patřili i sousedé z okolních statků a místní městská honorace. Na Maleč přijížděli i významní hosté z oblasti politiky a kultury. Libuše Bráfová v této souvislosti ve svých vzpomínkách uvádí především ruské hosty profesory Samarina a Berga, hraběte Kutuzova, ale také francouzské hosty profesory Legera a Denise. Z Riegrových přátel to byli především Jahn, Kalousek, Mattuš, Laurmannová, Gabriela Preissová a další.

Od roku 1887 máme doklady o významnějších návštěvnicích Malče ve formě pamětního zápisu do Pamětní knihy Malče. Jako první se 1. července 1887 zapsali američtí krajané, kteří navštívili Maleč v rámci delegace společně s radními města Chotěboř, sokoly a členy spolku Doubravan. Z knihy se také dozvídáme, že Maleč navštívili v roce 1902 mimo jiné Alois Paleček (ředitel orchestru České filharmonie), Fr. Šubert, Bohdan Kaminský, Anna Bourghesová, Zdenka Braunerová, Katyna Hebdová, Libuše Bráfová, Karel Mattuš a Růžena Mattušová, Anna Lauermannová a Olga Lauermannová.

Na Malči se odehrávala divadelní představení v režii rodiny. Václav Červinka zachytil v Pamětní knize Malče průběh jedné z těchto her na Malči v roce 1882. „10. září provozována v saloně malečského zámku jednoaktová komická zpěvohra, kterou jsem byl letos od května za všelikých starostí a zármutků složil. Vše bylo provozováno domácími silami – i dekorace sami jsme postavili a malovali. Pouze místo Marie zpívala její přítelkyně paní Lauermannová z Prahy. Účinkovaly v dámských rolích: Libuše, paní Lauermannová a Marie Červinková z Berouna. Marie Červinková-Riegrová převzala jen nepatrnou vložku (měla režii, text byl též od ní), jedinou mužskou roli provedl dr. Bohuš Rieger.“⁶¹³ Na Malči se také hrály hry současných českých autorů. Typická je v tomto ohledu zmínka o provedení hry Zvíkovský Rarášek. Jejím autorem byl Ladislav Stroupežnický, rodinný přítel, který také jezdil na Maleč

⁶¹¹ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 10. února 1900, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

⁶¹² Mattuš Karel, Paměti, Praha 1921, s. 212.

⁶¹³ Pamětní kniha Malče, s. 82–83.

a účastnil se i honů.⁶¹⁴ Hra byla předvedena 26. července 1885 v kostýmech vypůjčených z divadla v Chrudimi a jako herci se představili Marie Červinková-Riegrová, Libuše Riegrová, Božena Náprstková, slečna Rádlová, Václav Červinka, Čuhel a Růzka.⁶¹⁵

4.1.2 Oikos

Statek, vedle možnosti letního bydlení, přinášel Riegrově rodině také přímý hospodářský užitek. Rieger se rád chlubil, že mu statek poskytuje vše nutné k živobytí. Z Malče byly vypravovány fůry „viktuálií“ do Prahy či Riegrovi do Vídně, ale později třeba i Bohušovi na Poučník. Určitou představu o skladbě a množství potravin si můžeme udělat z dopisů, ve kterých Červinka oznamoval Riegrovi, že zásilka je na cestě: „Dnes posíláme viktuálie, ježto příležitost jede pro železo na dráhu do Jeníkova, a sice: Suché švestky, chléb, kozlátko, máslo, sýr (velmi uleželý! Odporučuje se ten uleželejší honem konzumovat!) a myslím trochu čerstvé zeleniny.“⁶¹⁶ Podobně 11. dubna 1895 posílá „velkou zásilku“ na Velikonoce: „2 bochníky chleba, 1 kůzle, 2 kapouni, 1 bažant deklarovaný za kapouna, což se pozná – musil být chycen an byl přebytný – ještě jeden má se lapit, 2 cihly sýra, 2 kg másla a různé trošky zdejší zeleniny. Bude tudíž na svátky co jíst, an vajec tam ještě musí být veliká zásoba.“⁶¹⁷ „Fůra“, kterou Červinka vypravil z Malče v říjnu roku 1900, neměla přesáhnout 16 metrů: „Odesílá-li se zelenina 2 bedny (5 q), jablka (2 q), zemáky (5 q), zadina (2 q), vejce (1 q), zbývá na živou drůbež s krosnou, zvěř, sýr, něco přeavařovaného másla, sýr, dohromady již jen 1 q ...“⁶¹⁸

S dopravou ovšem byly někdy velké starosti: „Vybral jsem koně nejsilnější i vůz a chtěl jsem vyhovět požadavkům: více brambor, více zrní a něco přebytku jablek a zvěře pro Záštitu a Pohádkový bazar – a ono to nešlo... Hochy, Žáka a Šimona, vybral jsem pro to: Žák má nyní nejlepší koně. Šimon jest hoch, který se nikdy neopije, jest mi oddaný a poslušný a poměrně nejsilnější.“⁶¹⁹ Libuše nechtěla od roku 1901 zasílat obvyklou zimní fůru, ale věci v bednách po dráze přes špeditéra. Výlohy měl platit její manžel Albín Bráf. Část zásilky určená pro Bohušovu domácnost se měla adresovat přímo na něj, aby to Libuše už nemusela

⁶¹⁴ Viz Červinkova informace o úmrtí Ladislava Stroupežnického v roce 1892, častého účastníka honů na Malči, Pamětní kniha Malče, s. 125.

⁶¹⁵ Ibidem s. 101.

⁶¹⁶ Dopis z 26. března 1895, ANM, F. L. Rieger, k. 17.

⁶¹⁷ Ibidem.

⁶¹⁸ Dopis z 28. října 1900, ibidem k. 18.

⁶¹⁹ Dopis z 12. listopadu 1898, ibidem. Z „fůry pro Prahu“ šla obvykle část také na dobročinné předvánoční akce.

přerozdělovat. Také některé věci, které se každoročně posílaly pro opatrovný, se měly zvlášť posílat prostřednictvím špeditéra přímo tam, kam byly určeny.⁶²⁰

Červinka se na Malči zabýval výrobou domácích alkoholických nápojů. Tak například roku 1878 psal Riegrovi: „Dnes odpoledne budu dělat várku likérů: Benediktiner, něco Marasquina a Curacao – pak pro jméno něco Slivovice, Cógnaču a Chartreuse – všeho dohromady z 15 litrů rektifikovaného alkoholu a asi z 8 kilo cukru.“⁶²¹ V zámeckém skleníku se pěstovaly broskve, F. L. Rieger rád experimentoval s novými druhy stromů. Maleč ale nemohla plně uspokojit všechny nároky, a tak Červinka např. žádal Riegra, aby přivezl na Maleč kávu a několik citronů, než je objednájí z Terstu. Psal, že jeho zásoba již došla a z Chotěboře je káva drahá a bídna.⁶²²

Mezi zajímavé události na statku patřila zabijačka. Zabíjelo se v prosinci před Vánocemi, ale především v lednu a únoru v masopustu. O tom, že nešlo jen o zabezpečení dostatečného množství masa pro Maleč a potažmo pro pražskou či vídeňskou kuchyni, ale i o určitou společenskou událost, svědčí například „pozvánka na jitrnice“, kterou vypracovali Václav Červinka s chotí Marií v lednu 1878. Formou říkanky proloženou řadou vtipných ilustrací připomínají, že není možné představit si masopust bez jitrnic.⁶²³ Ale i jitrnice se někdy přejedí a především pro slabší žaludky byla mastná a kořeněná strava skutečnou pohromou. Pak přicházela na řadu snaha podarovat zabijačkovými pochoutkami známé. Tak např. v dopise Františku Ladislavu Riegrovi z 26. ledna 1881 si Václav Červinka stěžuje těmito slovy: „Jak to máme udělat letos se zabíjením? Nyní již pomalu na ty jitrnice nikdo nebude. Já je již kvůli kořenosti také nejím – zbude jen Mária. – Vyrobíme-li jaké, což abychom je do Vídně poslali – a ráčil byste českým a snad i jiným poslancům (pokud jsou demokratického původu) zajisté velmi praktickou a neelegickou vzpomínku na Čechy učiniti předložením výborných jitrnic a klobasův z Malče.“⁶²⁴ F. L. Riegrovi se tento zeťův nápad zalíbil a skutečně nechal pravidelně zasílat do Vídně jitrnice profesorům Eduardu Albertovi a Aloisu Pražákovi. (O ostatních demokraticky smýšlejících politicích jsem nenalezl žádné zmínky.) Jednu takovou zásilku „viktuálií“ pro Vídeň připomíná Červinka v dopise Riegrovi z 8. ledna 1894: „Dnes dostala Marjánka od Bohuše lístek, že prof. Albert jest ve Vídni, což

⁶²⁰ Viz dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 20. října 1901, ibidem. Václav si při té příležitosti stěžoval Riegrovi, že „On by jí rád vyhověl, ale musí se to přesně zvážít a domluvit – do teď měl spíše s každou zásilkou trápení – nic není v Praze vhod, neslyší jedině milé slůvko... samé stížnosti.“

⁶²¹ Dopis z 25. února 1878, ibidem k. 15.

⁶²² Dopis z 29. dubna 1995, ibidem k. 17.

⁶²³ Text pozvánky s ilustracemi viz příloha. Originál je uložen v ANM, fond Libuše Bráfová, k. 5, 39/1.

⁶²⁴ ibidem k. 15.

zajisté značí, že jitrnice tam mají být odeslány. Odesílají se touto poštou.“⁶²⁵ A podobně v dopise z 1. března 1895: „Oznamuji dnes pouze, že rozesíláme jitrnice, a sice odeslali jsme Wašnosti [F. L. Rieger] a prof. Albertovi do Vídně, Libuši (mimo to vejce) do Prahy – též zároveň pro Bohušovy.“⁶²⁶ Ovšem drobnou tragédií mohlo být, pokud se na někoho ze stálých odběratelů s výslužkou zapomnělo. K tomu právě došlo v březnu 1895, ale Václav svoji chybu rychle napravil a hned druhý den již psal Riegrovi: „Mrzí mne, že jsem rozeslal všechny klobásy dílem Wašnosti, dílem Bráfovým. Na ministra Pražáka jsem s klobásy zapomněl, zasílám mu tudíž jen škatulku s 10 jitrničkami. Snad to není neštěstí.“⁶²⁷ Jinou pohromou pro pochoutky mohly být hladové krysy. Tak například v roce 1898 jim přes noc sežraly a roztahaly němkyne 20 jitrnic.⁶²⁸

Profesor Pražák byl odběratelem masných specialit z Malče až do své smrti na počátku roku 1901, jak při té příležitosti Červinka poznamenává v dopise Riegrovi: „Pomyslíl jsem si, jak smutně asi Vašnost překvapila novina o úmrtí Dra. Pražáka. Tak ti palladinové prvních našich národních bojů jeden za druhým nám odcházejí – a ten dorost – co vstupuje na jejich místa – hrozně málo se mi líbí, až na malé výjimky. Co dělat...Tak dr. Pražák si na našich jitrnicích již nepochutná...“⁶²⁹

⁶²⁵ Ibidem k. 16.

⁶²⁶ Ibidem k. 17.

⁶²⁷ Ibidem dopis z 2. března 1895.

⁶²⁸ Ibidem k. 18, dopis z 5. ledna 1898.

⁶²⁹ Ibidem.

4.2 Politika a ekonomika

V této kapitole se pokusím naznačit Riegrovu situaci předního politika ve vztahu k podnikání. V první části připomenu Riegrovu ekonomické úvahy, které jakoby stály v pozadí jeho praktického podnikání, ale které jsou především přítomny v jeho politické sebezpřetaci. Ekonomie byla pro Riegra především politickou ekonomikou. V následující části budu analyzovat Riegrovu snahu na poli místní politiky v souvislosti s jeho podnikáním na Malči. Poukážu na jeho představu politika jakožto místního ekonomického obroditele. Ve třetí části se budu zabývat Riegrovým vztahem k finančním a podnikatelským kruhům, vztahy mezi politikou a podnikáním, ale i Riegrovou účastí na vydávání periodického tisku. V poslední části budu analyzovat Riegrovu snahu o vytvoření image politického vůdce a kulturního obroditele národa.

4.2.1. Rieger ekonomický teoretik

Rieger se zabýval teoretickou ekonomikou během svých studijních cest po Evropě a těsně po návratu do Čech na počátku 50. let. Jeho pobyt ve Francii a především v anglických průmyslových centrech na něho mocně zapůsobil a Rieger si uvědomil důležitost ekonomického rozvoje, ale i jeho sociální rozměr.⁶³⁰ Své postřehy shrnul do dvou teoretických studií a rozhodl se habilitovat na pražské právnické fakultě jako docent pro obor politická ekonomie.⁶³¹ Protože byla jeho docentura z politických důvodů kolegiem profesorů zamítnuta, Rieger toto pole vyklidil a žádný akademický ekonomický teoretik se z něho nestal.⁶³² Je zajímavé, že určitým pokračovatelem těchto snah byl později Albín Bráf, jehož si Rieger vybral za svého zetě a politického nástupce. O tom, že ekonomie byla pro Riegra pouze polem pro pokračování politické činnosti v omezených podmínkách neoabsolutismu, svědčí jeho návrat do Průmyslové jednoty na počátku 50. let.⁶³³

Jaké byly Riegrovu ekonomické názory v polovině 19. století? Pokusím se je naznačit na základě jeho vydaných prací. Obě, podle Riegrova vyjádření, vznikly během jeho pobytu

⁶³⁰ O Riegrově zahraniční cestě viz Kazbunda Karel, Pobyt dr. Fr. Lad. Riegra v cizině r. 1849–1850. K Riegrovu ekonomickému myšlení viz také Nálepková Olga, K sociálnímu myšlení poloviny 19. století v Čechách, Společenské vědy ve škole 35, 1878/79, č. 4, s. 102–104.

⁶³¹ Jednalo se o studii *O statcích a pracích nehmotných a jejich významu i postavení v národním hospodářství a o později vydanou Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujících.*

⁶³² Viz spis týkající se habilitace F. L. Riegra, Österreichische Staatsarchiv Wien, Allgemeine Verwaltungs Archiv, fond Ministerium für Cultus und Unterricht Allgemein, Prag, Juris Professoren, Fascikel 1119. Také ANM, F. L. Rieger, k. 1.

⁶³³ O Riegrově působení v jednotě viz Stloukal Karel, Fr. Lad. Rieger a Průmyslová jednota v prvních letech absolutismu, in: Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách, Praha 1934, s. 241–268. Také Sekyrková Milada, F. L. Rieger a spolková činnost, in: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století, Semily 2003, s. 201–215.

v cizině v letech 1849/1850. Jak již naznačuje název studie vydaná v Praze roku 1850 *O statcích a pracích nehmotných a jejich významu i postavení v národním hospodářství*, zajímal Riegra ekonomický potenciál obsažený v myslích lidí. Rieger vycházel ze studia ekonomické literatury a ve svém spisku se v českém jazyce pokusil shrnout argumenty pro důležitost rozvoje hospodářství. Rieger v sobě nezapře člověka, který se k ekonomické teorii dostal sekundárně z pozice aktivního politika: „Studie mé obrátily se zvláště k vědám politickým, den ode dne důležitějším a vždy tím většího rozšíření vyžadujícím, čím více vzrůstá účastenství lidu v řízení vlastních osudů svých. ...Nepostačí rozšíření práva politická mezi lidem, je třeba mezi ním rozšířit rovnou měrou i vzdělanost. Hlavně pak zabral jsem se do politického hospodářství, této vědy, kteráž se zdá povolána ustanoviti tvářnost budoucího společenstva a jejížto zákonové mají na příští rozhodnouti nad mocí států a blahem národů.“⁶³⁴ Ekonomické myšlenky obsažené ve spise lze zhruba shrnout do teze: „... k vyrobění každého statku je trojí práce zapotřebí... 1) práce učencova, kterýž zkoumá vědomosti, sbírá, zkouší a myšlenku neb postup výroby navrhuje, 2) práce podnikatelova, kterýž vědomosti tyto upotřebuje, náklad pro každý výrobek nevyhnutelný s potřebami obecnstva – s poptávkou porovnává – prostředky výroby sestaví a práci řídí – a 3) práce dělníkova, kterýž myšlenku učencovu pod správou podnikatele silou svalů svých vyvedí. Někdy se konají od rozličných osob a dají se snadno rozeznat dle časů a povahy své – někdy zase bývají konány všecky od jedné osoby a splývají jako v jedno.“⁶³⁵ Hlavním Riegovým sdělením bylo ovšem něco jiného. Rieger chtěl upozornit na význam vzdělání (a především vzdělání ekonomického) pro budoucnost národa. Rozvoj průmyslu byl podle Riegra, a v tom opisoval od osvícenských předloh, podmíněn rozvojem ducha, vzděláním a mravností. Český národ, pokud bude chtít obstát, musí tento trend sledovat: „... i my neodoláme návalům cizinstva, i my neobhájíme národnost a samostatnost svou, jestliže nebudeme se sousedy svými statně a vytrvale zápasiti v průmyslu a vzdělanosti.“⁶³⁶ V tomto smyslu jsou důležitými ekonomickými činiteli lidé, kteří „zušlechtí“ společnost: „Kněz, kazatel, mravoučitel též podobně drahocenné služby prokazují výrobě rozšiřující mezi lidem mravnost, spravedlnost a poctivost, kteréž jsou nevyhnutelnou výminkou všeho průmyslu a obchodu. Bez nich není pilné práce, není pořádku, ovšem ale neustálý boj jedněch proti druhým, prostopášnost a marné hubení statků. Ve společnosti, kde není víry a poctivosti mezi

⁶³⁴ Rieger F. L., *O statcích a pracích nehmotných a jejich významu i postavení v národním hospodářství*, Praha 1850, s. 6–7.

⁶³⁵ *Ibidem* s. 66–67.

⁶³⁶ *Ibidem* s. 18.

lidmi, kde se podvodné bankroty považují za důkaz chytrosti a u veřejném mínění se omlouvají, tam není též chuti do obchodu a výroby, kapitály se zavírají v truhlách...“⁶³⁷

Riegrova druhá práce *Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujícího*⁶³⁸ je rozsáhlejší a vychází více z Riegrových praktických pozorování života v Anglii a Francii. Po filosoficko-historickém exkurzu následuje polemika s některými soudobými ekonomickými teoretiky, jež Rieger nazýval socialisty.⁶³⁹ Rieger analyzoval stav průmyslu v Anglii a Francii a především důsledky, které jeho rozvoj přinášel. Riegrovým východiskem byla tvrzení, že: „Duševní svoboda není možná bez zproštění se okovů tělesných – průmysl a hojnost výroby jsou podmínkou duševní svobody“, a že „příčina hlavní nešťastného postavení lidu neleží tak velice v nestejném rozdělení statků, jako raději v nedostatečnosti výroby. Jako vždy, tak i podnes, k důkladnému a trvanlivému polepšení stavu dělnictva ve městech i po kraji, jediné rozmnožení výroby pomůže...“⁶⁴⁰ Rieger konstatoval, že díky průmyslové výrobě nebyvale rostla životní úroveň širokých vrstev obyvatelstva. „Osud chudého lidu vůbec je za našeho času v celku již mnohem šťastnější... a jestliže za našich časů častěji slyšíme a čítáme o bídě lidu dělnického než jindy, není to proto, že by byl stav jeho nyní horší než jindy, ale proto, poněvadž je nyní účastenství lidumilů větší a tudy jeho známost obecnější; nebo poslední vzdech jediného hladem umírajícího člověka ústy řečníků sněmovních a nesčíslnými časopisy i knihami opakovaný, pozvedne se nyní k pravé bouřce nesoucí v sobě blahodějný déšť dobročinnosti společenské, ješto jindy tisíce a tisíce lidí hladem hynulo, aniž se o tom kdo dověděl, ba aniž si toho kdo povšimnul.“⁶⁴¹ Rieger v této souvislosti tvrdě kritizoval Engelsovu knihu *Die Lage der arbeitenden Klassen in England*: „Celý spis Engelsův není než pečlivě sestavená sbírka

⁶³⁷ Ibidem s. 47.

⁶³⁸ Litomyšl 1860.

⁶³⁹ Zajímavá je Riegrova teorie vzniku socialistických teorií: „Neblahé úkazy spojené s nynějšími běhy výroby vedly některé k tomu, že hledali původ jich v samých základech, na nichž všechna společenstva spočívají, v právě rodinném, v právě vlastnictví. Od věků vládnoucí zosobělost čili individualismus, dle něhož jen každý sám o sobě o zlepšení stavu svého se stará, kteréžto jediné ve výsledku snahy a práce své nalézá, pak svobodná soutěž (konkurence), dle níž každý svým způsobem a prostředky svými prospěch svůj vymáhá, zdály se jim vésti nevyhnutelně k nespravedlnosti a křivdě některých proti ostatním; z čehož chtěli dále uzavírat, že by se zde dalo pomoci jen zavedením takového řádu, kde by bylo všeliké jmění společné a kde by nikdo pro sebe, ale všichni pro společenstvo pracovali, a kde by toto zas potřeby všech odměňovalo a obstarávalo. Z bludného mínění tohoto povstaly ve Francouzích a Angličanech ty rozličné soustavy socialismu a komunismu, z nichž jedna více než druhá přirozenosti lidské odporná a skutečného v život uvedení neschopná, ješto ale všechny k nesnesitelnému omezení osobní svobody, k neslýchanému tyranství společenstva a vlády jeho nad jednotlivcem vedou a strachem, jež mezi majetníky způsobují, mnohého odvracejí od vyhledávání cest praktických ke zlepšení stavu lidu. Nauky řečené vystupují před světem na mnoze v rouše a způsobě nového náboženství nějakého; všechny vydávají se za víru samospasitelnou a prostředky své za neklamnou a spolu jedinou pomoc pro nemocné společenstvo.“ Rieger F. L., *Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujícího*, Litomyšl 1860, s. 58–59.

⁶⁴⁰ Ibidem s. 5.

⁶⁴¹ Ibidem s. 17.

všeho, cožkoli se o nynějším společenství anglickém, jmenovitě o průmyslnictví a stavu dělnictva, nepříznivého a smutného shledati a pověděti dalo. ... a já sám jenž jsem navštívil, a to s knihou jeho po ruce, okresy industriální Anglicka, jmenovitě pak Glasgow i Manchester, o nichž on nejhroznější věci vypravuje, přesvědčil jsem se na své oči, že barví příliš na černo; v Manchestru navštívil jsem, a sice v třetím roce po něm a dle jeho plánu, všechny ty uličky a dvorky, kteréž on dle čísel podrobně popisuje co skryše největší nouze, špíny a povrhele třídy dělnické, vniknul jsem i do bytů a viděl jsem, že buď všechny ty věci, o nichž Engels praví, že je viděl, již tehdaž buď na slovo takové nebyly, jak je popsal, aneb že od té chvíle značně se polepšiti musely. Nejsemť ani fabrikant ani socialista, nejde mi o představení věcí na svou stranu, cestoval jsem bez předsudků a šlo mi jediné o poučení vlastní a poznání pravého skutečného stavu věcí, jakož mi jde nyní jediné o povědění pravdy.“⁶⁴² Rieger viděl hlavní problém dělnictva v jeho koncentraci ve špinavém městském prostředí, které často svádí k lenosti, nepořádku, mrhačství a smilnosti. Venkov, který byl podle něho mnohem chudší než město, byl v tomto směru zdravější.

Jak je vidět, Rieger byl ve velké míře ovlivněn četbou především francouzských a anglických ekonomů a ve svých studiích eklekticky převáděl jejich myšlenky do českého jazyka. Rieger upozorňoval na důležitost vzdělání a výchovy, které byly předpokladem rozvoje průmyslu a s ním spojeného rostoucího blahobytu. Průmyslovou výrobu považoval do budoucna za jeden z nutných prostředků k zachování existence národa. Přínosné jsou především Riegerovy analýzy poměrů, jak je zažil ve velkých průmyslových centrech Anglie (Glasgow a Manchester). Rieger považoval průmysl za nositele blahobytu a ostře kritizoval socialisty, především Engelse, který v líčení špatného stavu dělnictva přeháněl.⁶⁴³ Socialisté podle Riegra nemohou a nechtějí řešit problémy, ale pouze destabilizovat společnost.

4.2.2 Místní politik a ekonomický obroditel kraje

Rieger k těmto teoretickým otázkám přistupoval jako člověk s právníckým a politicko-ekonomickým vzděláním, který na vlastní oči viděl anglické poměry. Důležitá byla také jeho sociální pozice a rodinné ekonomické zázemí. Pro nás je důležité, že Rieger chtěl tyto své výzvy k ekonomické prosperitě národa deklarovat vlastním příkladem. Jak uvidíme v následující podkapitole, snažil se Rieger politicky a společensky podporovat vznik českých finančních ústavů. V předchozí části práce jsme analyzovali Riegerovy konkrétní

⁶⁴² Ibidem s. 82–83.

⁶⁴³ Polemiku Engels-Rieger z hlediska marxistické historiografie přiblížila Olga Nálepková ve studii K sociálnímu myšlení poloviny 19. století v Čechách, Společenské vědy ve škole 35, 1878/79, č. 4, s. 102–104.

podnikatelské kroky na Malči, především jeho neúspěšný pokus provozovat cukrovar. Bylo konstatováno, že jedním z motivů pro založení a následné provozování nerentabilního podniku byla Riegrova představa místního politika jakožto ekonomického obroditele regionu.

Rieger byl po zřízení okresních zastupitelstev v roce 1865 několikrát zvolen za starostu okresu Chotěboř. Rieger při příležitosti zřízení zastupitelstev vydal v roce 1866 praktickou příručku o samosprávě.⁶⁴⁴ Tato příručka objasnila právní rámec činnosti zastupitelstva, jeho povinnosti, ale také práva. Součástí byly také tabulky a vzory pro vedení účetnictví. V přemluvě zdůraznil, že instituce okresního zastupitelstva byla národem toužebně očekávána. Rieger pokládal tuto samosprávnou instituci za pole pro získávání praktických politických zkušeností, jakož i zkušeností se správou věcí veřejných. Zdůraznil, že samospráva je demokratický a účinný princip, který přispěje k „zvelebení mravního i tělesného blahobytu občanstva okresního, k jeho vzdělání hospodářskému a průmyslovému...“ Rieger konstatoval, že samospráva bude znamenat „politické vychování lidu v samostatnosti, důstojnosti a statečnosti občanské.“ Samospráva byla podle Riegrova významná pro budoucí autonomii českého národa, protože „národnost naše odedávna ve veřejném životě tak ostrčená, nabude uvedením sněmíkův okresních nutně opět bývalé platnosti a jazyk náš, zvláště co do mluvy politické a řečnictví veřejného, nemálo se vybrousí.“

Ve funkci starosty se Rieger vystřídal i s dalším místním deskovým vlastníkem, s hrabětem Dobřenským z Chotěboře, který byl starostou v letech 1877–1881. Z funkce starosty odstoupil Rieger definitivně až po neúspěchu puntací v době svého politického propadu v roce 1891.⁶⁴⁵ Tato Riegrova role regionálního politika nebyla pouze formální, ale Rieger se účastnil jednání zastupitelstva. Svědectví o nepříjemnostech spojených s výkonem funkce a Riegrových starostech podala i Marie Červinková v Zápisích z dubna 1882, když popsala situaci s kontrolou účtů: „K vyzvání soudu (u nějž Hubáček žalován pro zpronevěření v účtech okresních) poslal Zemský výbor do Chotěboře radu Schrotze k prozkoumání účtů. Tento přijel v sobotu 22. dubna, Brož sám včera 23. byl u něj – však má zkoumati nejen účty z doby posední, nýbrž od počátku zastupitelstva, a nejen účty okresní, ale i účty města Chotěboře, a stráví tu snad mnoho měsíců. Bude to věc velmi nemilá – jakkoliv nesprávnosti Hubáčkovy datují teprve v posledních letech – dle vši pravděpodobnosti a není tedy příčiny

⁶⁴⁴ Rieger F. L., *Rukojeť k poznání příslušnosti a činnost zastupitelstva okresního, jakož i výborův a starostův okresních*, Praha 1866.

⁶⁴⁵ Pozvání na schůzi okresního zastupitelstva v Chotěboři z 22. ledna 1891, přičemž na programu byla Riegrova resignace na funkci předsedy. Resp. poděkování výboru za obětavou práci z 31. ledna 1891. ANM, F. L. Rieger, k. 118/4, kde uloženy i další doklady k okresnímu zastupitelstvu.

prohlížet dobu starší, přece již to vyjednávání a vyptávání, zvláště když spisy byly v rukou Hornera, takového Konfusionsratha, kterého otec již dávno by byl měl vylít a na nějž vždy si tak velice nařikal a vybízel jiné, aby jeho sesazení navrhli, ježto sám nechtěl ten návrh učinit. Co ten můj tatínek má starostí. Proč jen je nucen tolik úřadů přijímati? Mohlo by se říci, že při tak mnohém zaměstnání nemůže všemu postačit a že nemohl tady tak dohlížeti v Chotěboři, jak by bylo třeba a přece, kdyby nebyl starostovství přijal, co by se bylo v okrese dělo? Byl by býval Hubáček starostou a kam by přišel okres v rukou takových? Kéž jen by již klidnější doba nastala.“

Rieger převzal od Auersperga také závazky vůči patronátnímu kostelu a faře v Modletíně, ale i závazky týkající se provozování místních škol na bývalém panství. Tyto otázky řešil poměrně často po celou dobu svého „panování“ na Malči. Jednalo se především o placení poplatků a zajištění deputátů pro učitele resp. faru. Na pořadu dne bylo také řešení sporů, obsazování učitelských míst či doporučení vhodných kandidátů na úřad duchovního správce. Tak např. v roce 1877 zaplatil Rieger coby patron Modletínského kostela jeho opravu, především výměnu oken, přičemž farníci platili nádeníky a dovozné.⁶⁴⁶ Podobně o dvacet let později žádal farář Michek patronátní úřad o nutnou opravu kostela „ale i fary, která v roce 1898 proběhla.“⁶⁴⁷ Speciální případ představoval kůr a varhany. Rieger musel např. řešit spor učitele s farářem o hraní na varhany, později si farář spolu s učitelem, který byl Riegreem ustanoven regenschorim, stěžovali na hejtmanství na nefunkčnost varhan. Rieger musel zaplatit zásadní příspěvek na postavení nových varhan, které v roce 1901 dodala firma Rejna-Černý.⁶⁴⁸ Řešení těchto praktických otázek měl na starosti Červinka, který se na adresu učitelů, ale i kléru vyslovoval velmi kriticky. Učitelé pro něho byly nespolehliví revolucionáři, kteří manipulují obyvatele, kněžstvo podle něho mělo na mysli především svůj prospěch. Zajímavý je Červinkův popis jednání kněží o patronátní otázce z roku 1899. „Usnešeno, že má zůstat při dosavadních povinnostech pp. patronů, právo praesentace má však býti zrušeno. ...Hlasování a skoro úplně bezcenné právo praesentační se má patronu vzít, ale břímě jemu laskavě ponechat. Kněží stávají se den ze dne vůbec roztomilejší – katoličtí zvláště. ... Uznávám, že katolický klérus jest ještě, a bude po nějakou dobu zvláště u nás v Rakousku a zejména v Čechách, mocným a důležitým činitelem po nějakou dobu – myslím

⁶⁴⁶ Viz např. dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 15. dubna 1877, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁶⁴⁷ „V hluboké úctě podepsaný dovoluji si sl. patronátní úřad upozornit na následující: 1. V kuchyni kamna se rozpadají, jest třeba nových kamen aneb řádné opravení stávajících. 2. V kanceláři okna rám je prohnítlý...“ dopis faráře Michka z 5. října 1897, ANM, F. L. Rieger, k. 173/1. Viz také Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 24. září 1898, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

⁶⁴⁸ Viz dopisy V. Červinky F. L. Riegrovi z 9. dubna 1896, 7. listopadu 1900 a 4. prosince 1901, ANM, F. L. Rieger, k. 17–18.

však, že během XX. století se i v tom nesmírně mnoho změnil, poněvadž příliš mnoho klade víra katolická váhu na dogmata a namnoze více se drží litery než ducha ani o vlas v ničem důvodům rozumu ústupky neučiní. Důsledky toho odnese na mnoze úroveň štěstí duševního lidu samého v první řadě a následky zpětné v druhé řadě ponese pak církev. – Ale mne proto hlava bolet nemusí.⁶⁴⁹

Velkostatek platil poplatky pro školy, vedle toho od roku 1887 pronajímal zámek v Modletíně školní radě. Na zámku byla zřízena III. třída, a také byt pro učitele. Toto řešení rozšíření školy se jevilo Červinkovi jako optimální, protože stavba nové školní budovy by byla drahá a většinu nákladů by nesl velkostatek. Proto bylo výhodnější opravit vlastní budovu a následně ji pronajímat.⁶⁵⁰ Další větší investicí do této oblasti ze strany velkostatku bylo zřízení nové školy ve Vísce. Obecní zastupitelstvo rozhodlo o postavení jednotřídky, přičemž náklady vyčíslili na cca 6 000 zl. Červinka nebyl nadšený, ale podařilo se mu alespoň dosáhnout dohody, že velkostatek uhradil svůj podíl na nákladech dodáním cca 10 000 cihel potřebných na stavbu.⁶⁵¹

Velkou nevýhodou pro velkostatek, ale i pro místní obce byla absence železniční tratě, která by umožnila rychlejší a hlavně lacinější dopravu. Nejbližší zastávka byla v Chotěboři, někdy bylo výhodnější dopravit zásilku do Golčova Jeníkova. Není proto divu, že se F. L. Rieger zajímal o možnosti připojení Malče na železniční síť. V první fázi na počátku 70. let to byly snahy v rámci malečského cukrovaru. Baron Herzogenberg byl cukrovarem zmocněn k jednání při valné hromadě v Heřmanově Městci stran stavby železné dráhy Chrudim-Třemošnice-Chotěboř, která se sešla v lednu 1872 a také bylo uvolněno 200 zl. jako záloha na vyměřování trati. Práce nicméně pro nedostatek financí nepokračovaly, i když jednání se táhla a myšlenka na zřízení dráhy v Malči se neustále vracela. V 80. letech vznikly plány na vybudování tratě Brno – Žďár – Maleč – Jeníkov, v 90. letech byla snaha postavit železniční trať Žďár – Ždírec – Labská Týnice.⁶⁵² Tyto snahy byly neúspěšné a železnice do Malče nikdy nevedla. Co se Riegrovi podařilo, bylo zřízení telegrafu v Malči v roce 1871. Také budování okresních silnic bylo jednou z priorit velkostatku.

Rieger patřil mezi zakládající členy Hospodářského spolku v Chotěboři a byl jeho dlouholetým předsedou. Spolek si především kladl za úkol pořádání odborných přednášek, výměnu zkušeností a vzájemnou podporu. Také Václav Červinka byl, zřejmě s ohledem na

⁶⁴⁹ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 18. února 1899, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

⁶⁵⁰ Dopisy V. Červinky F. L. Riegrovi z 6. února a 29. května 1887, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁶⁵¹ Dopisy V. Červinky F. L. Riegrovi z 26. března 1899, 7. listopadu, 25. března a 3. května 1901, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

⁶⁵² Viz např. pozvánka na schůzi výboru pro stavbu této dráhy z 11. února 1892, ANM, F. L. Rieger, k. 16 (příloha dopisu V. Červinky F. L. Riegrovi)

svoji funkci ředitele velkostatku, zvolen na valné hromadě konané 2. července 1873 za jednatele spolku.⁶⁵³ Jak později vzpomínal, neměl v té době spolek žádné základní jmění ani účetnictví a předchozí jednatel spolku farář František Raiman mu pouze předal „hromádku zaprášených papírů.“⁶⁵⁴ Červinka odstoupil z jednatelského postu po deseti letech s tím, že nic nepořídil. V dopise Riegrovi odůvodnil své rozhodnutí takto: „Přál jsem si, aby náš hospodářský spolek alespoň nějaký interes v obecnstvu vzbudil. On spí ten nejtvrďší spánek spravedlivých. Čím se má dnes za těch nepříznivých okolností v okrese probuditi aneb oživit. Rolníku nedostačí dnes jen schůze – bez praktických makavých výsledků. ... Kdybych věnoval čas a pozornost, který při tom negativním výsledku musím spolku věnovati – dopisování jen dvěma hospodářským listům, získám si popularnost a jméno větší za tři léta než ve spolku za 10 let.“⁶⁵⁵ Z toho je patrné, že spolek byl spíše teoretickou platformou a ani členové výboru často nejevili velký zájem o aktivní činnost. Tuto situaci popsal Červinka Riegrovi již v dopise z 26. února 1878: „S hospodářským spolkem je to smutné – p. farář Raiman byl sice v Chotěboři a věděl, že tam přijedu kvůli odbývání schůze výborové – avšak uznal za dobré nečekati na schůzi výboru – neb po obědě hned odjel. Potkal jsem jej za městem. Když ten se tak chová – co mám o ostatních soudit? Je těch výborů hosp. spolku v Chotěboři s Rybou ještě 5, poslal jsem po nich – a přišel všeho všudy – p. Jirásek. O té záležitosti poradím se s Wašností, až přijedu do Prahy.“⁶⁵⁶ O konkrétní činnosti spolku si můžeme udělat představu na základě programu valné hromady. Ten je např. součástí pozvánky z roku 1873. Dovídáme se z něho, že kromě přijímání nových členů a čtení protokolu z minulé hromady bylo rokováno o praktických hospodářských otázkách. Profesor Eckert z Chrudimi přednesl přednášku o prostředcích, kterými lze zvýšit výnos hospodářských statků a o nejnovějším pokroku v zemědělství. Zvěrolékař Pracner pojednal o chovu a nemocech drůbeže a následně se jednalo o docílení dobrého plemene hovězího dobytka.⁶⁵⁷ Podobně psal o dva roky později Červinka Riegrovi o nutnosti svolat schůzi spolku a navrhoval program: „Konečně prosím, by ráčil jste svolat schůzi hospodářského spolku asi k 15. březnu, aby nám nevytýkali, že se o spolek nestaráme. Ze schůze do Bestvíny ustanovené, program nebyl by sic bohatý, ale předce dost zajímavý: Prohlášení, že pro spolek zakoupit by se mohl pomocí zemědělské rady secí stroj, pak ohlášení stran přejmutí společného kančíka angl. pomocí zem. rady; ohlášení stran výstavy v Praze a podobného

⁶⁵³ Viz Červinkova vzpomínka v dopise Riegrovi z 15. února 1883, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁶⁵⁴ Ibidem dopis ze 6. března 1883.

⁶⁵⁵ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 25. ledna 1883, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁶⁵⁶ Ibidem.

⁶⁵⁷ Viz pozvánka na valnou hromadu roku 1873, ANM, Marie Červinková-Riegrová, k. 43, i.č. 744.

drobného více, já bych se uvolil pojednati o umělých hnojivech – a pro Bestvín bylo by toho dosti.“⁶⁵⁸ Červinka patřil mezi časté přednášející a např. v roce 1883 pojednal o možnostech zlepšení hospodářství.⁶⁵⁹ Podobně přednášel i v později zřízeném rolnickém spolku v Malči.⁶⁶⁰ Červinka byl také delegátem Zemědělské rady,⁶⁶¹ nedělal si ovšem o její funkčnosti velké iluze.⁶⁶² Červinka také občas publikoval ekonomická pojednání v odborných listech.⁶⁶³ Situace se změnila v devadesátých letech, kdy ve spolku i v Zemědělské radě získali pozice mladočeši. S těmi nechtěl Červinka nic mít. Byl pak členem Ústřední hospodářské společnosti.⁶⁶⁴ Červinka také působil jako porotce u soudu v Kutné Hoře (1896) a jako zkušební komisař kandidátů učitelství na rolnických školách. Tyto povinnosti vykonával nerad, považoval je za zdržující.⁶⁶⁵

Rieger a potažmo také Červinka se angažovali v místních finančních spolecích a záložnách. Červinka patřil mezi zakladatele místního Sokola, ale i hasičského sboru, který byl ustaven 29. ledna 1900 na valné hromadě.⁶⁶⁶ Popis situace v hasičském spolku odráží Červinkovo nadšení pro tyto místní organizace, ale i mentalitu místních lidí: „V neděli musil jsem předsedat valné schůzi hasičského sboru. Trvalo mi to „jenom“ od 2 hod. odpoledne do

⁶⁵⁸ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 28. února 1875, ANM, F. L. Rieger, k. 15.

⁶⁵⁹ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi ze 17. prosince 1883, *Ibidem*.

⁶⁶⁰ „Já jsem měl včera odpoledne v tom rolnickém spolku našem (Maleč-Heřmaň) přednášku, a aniž bych věděl – trvala mi od 3 odp. do 6 ti s malou přestávkou – a ještě potom jsem musil mluvit – bylo tam asi 40 rolníků a co nejzajímavějšího poslouchali mne, dovedl jsem je upoutat i bavit – děkovali mi. Přišel jsem celý chraplavý domů...“ Dopis V. Červinky Libuši Bráňové z 24. února 1896, ANM, F. L. Rieger, k. 17.

⁶⁶¹ 6. ledna 1875 informoval Červinka Riegra, že přijal nabízený úřad delegáta Zemědělské rady Království českého pro okres Chotěbořský. Pokud si to ale Rieger nebude přát, může odřít. Své rozhodnutí odůvodnil takto: „Rád bych ostatně byl ve styku bližším s předními kruhy hospodářskými – a to se může státi touto cestou nejlépeji – a bylo též pohnutkou, že neodmítl jsem nabízený mi – snad jinak čestný – úřad.“

⁶⁶² „Naše zemědělská rada.... jako by ji tu ani nebylo. Člověk, ačkoliv je delegát, neví, k čemu ta slavná rada je, snad aby kývali ku všemu, co jim z „hůry“ kážou, a aby činili okolí své nebezpečným záplavou pathetických tirád.“ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 15. února 1876, ANM, F. L. Rieger, k. 15. Nebo podobně v listu z 8. listopadu 1881, *ibidem*. „Dosavadní účinkování mé kupř. v hospodářském spolku mne nikterak radostí nenaplnuje, a také nenahlížím posud užitečnost účinkování svého v zemědělské Radě. Nebylo ostatně příležitosti, dle mého úsudku, tam něco „dělat“. Zavolali nás k tomu, abychom vyslechli „praesidium“ a zvolili členy Z.R., mnozí ovšem i k tomu mluvili – nemiluji však mluvení, kde se mluví hlavně proto, aby člověk sám sebe slyšel.“

⁶⁶³ „Pan Eckert, redaktor chrudimského Hospodářského listu, stále mne trápí o spolupracování v jeho listě. Jest patrné, že spolupracovati nemohu – nezbyvá mi k tomu času – a nyní upřímně řečeno – ani chutě – avšak rád bych čas od času nějaké články pro jeho list napsal. Mezi jiným chtěl bych napsat pojednání o našem glaukonitu...“ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 21. ledna 1878, ANM, F. L. Rieger, k. 15. Z Červinkových článků viz např. „Ve společné tísní společnou práci!“ Hospodářský list z 20. února 1885.

⁶⁶⁴ „Já budu muset přistoupit nyní k ústřední hospodářské společnosti, když jest předsedou kníže Bedřich. Nemám sice opravdový smysl pro takové spolky, poněvadž pochybuji o možnosti pozitivních výsledků, vidím však v tom jakousi protiváhu proti Zemědělské radě, s jejíž zásadnou konstrukcí nesouhlasím, jak jsem již několikrátě dovodil.“ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 5. března 1892, *ibidem*.

⁶⁶⁵ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 23. června 1894 „Já vrátil jsem se včera odp. z Prahy, kde co zkušební komisař – zkoušel jsem 3 kandidáty a 1 kandidátku učitelství na rolnických školách. Sotva prostřední to materiál, zejména kandidátka byla slabá – kdybychom se byli neobávali, že nám tam upadne v křeče aneb že dokonce umře – byla by se musela odmítnout. Z kandidátů jediný, co za něco stál, je souchotinář!“

⁶⁶⁶ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 31. ledna 1900, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

8 večer. S našimi lidmi je hrozně těžké řízení. Jako malé děti, vše by chtěli mít, ale nikdo pro provedení nepohne prstem, dokud nemusí, a do vlastní kapsy též nikdo sáhnout nechce. Na to jsou vždy „ti druzí“. Potom – měl jsem potěšení skoro celé včerejší odpoledne pracovati na zápisníku valné hromady, poněvadž vím, že by to nikdo správně nesvedl. Rád zbavil bych se toho – dočkám-li, po dvou letech to složím.“⁶⁶⁷

Riegrův obraz jakožto ekonomického obroditele místního kraje podal ve fejetonu, který vyšel 31. ledna 1882 v Pražských hospodářských novinách, Josef Dumek. Ten o sobě uvedl, že byl v 70. letech ředitelem velkostatku v tamní krajině a že Maleč často navštěvoval. Drobný fejeton je oslavou hospodáře dr. Riegra a energického ředitele velkostatku Červinky. Dovolím si na závěr této podkapitoly obšírněji zacitovat text fejetonu, který přesně odpovídá Riegrově (a také Červinkově) představě o jejich činnosti na Malči. „Dříve zanedbaný, zpustlý Maleč, který i co se úrody týče, ani nejskrovnější požadavky nikdy nemohl uspokojiti, pojednou vysvlékl se ze svého starého hávu, vzav na se tvářnost novou, svěží, mnohem lákavější... Tam, kde dříve v Malči bývala poušť, bují nyní pěkné stromoví ovocné, kde prázdna byla lada, tam hojnost vhodného, vyrostlého dřeva... Kde dříve dařilo se sotva žito, oves a zemáky, sklízí se nyní nejbujnější ženn pšeničná, řepková a řepní (cukrovky), ano dr. Rieger s mnohými oběťmi vystavěl společný cukrovar u Malče, který osvědčil se co nejlépe a stal se pro krajinu jinak na veškerý průmysl chudou pravým dobrodiním. Celé krajině se dal podnět k pěstování cukrovky, čímž se osevní pořádek zdokonalil a zvelebil. ...A co mám říci o chovu hovězího dobytka? V každém dvoře najdete hojnost velmi pěkného užitkového dobytka, jímž celá krajina nadchnuta k povznesení plemenitby, neboť obce i jednotlivci přicházejí opatřit sobě výtečné plemeníky a hledí dosáhnouti i na svých statcích chovem domácím, co dosaženo v Malči. ... Z Malče přichází pokrok hospodářský do celé krajiny a to tím více, jelikož p. dr. Rieger jakožto předseda hospodářského spolku choťebořského, kdy mu jen možno, dbá o časté schůze, které se odbývají i ve všední den, při které příležitosti nejen přednášky a volné rozhovory, ale i zkoušení nejlepších pluhů a strojů hospodářských zařizuje, což velkou měrou na lid působí.“ Dumek v závěru konstatoval, že předvedl „ve stručných obrysech životní činnost našeho velezasloužilého dra. Riegera jakožto rozšafného hospodáře, vzorného statkáře, který v dobách oddechu sám všude dohlíží, vše opravuje, ano v rozkošném parku před zámkem stále i jako dovedný zahradník čas sobě krátí.“ V podobném duchu přiblížil zásluhy Václava Červinky o rozvoj Malče v jeho nekrologu z listopadu 1929 historik

⁶⁶⁷ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 11. února 1902, Ibidem.

dr. Karel Stloukal: „Václav Červinka byl všestranný talent a zajímavá osobnost. V zemědělství byl nejen praktickým odborníkem, který učinil mateřský velkostatek vzorem hospodaření pro široké okolí, nýbrž i teoretickým spisovatelem dobré kvality. ... Byl po léta věrným spolupracovníkem Riegrovým, přejímaje tíhu jeho hospodářských starostí, ale podporuje jej často i v akcích politických.“

4.2.3 Ve finančním a ekonomickém světě

Rieger se nespokojil pouze s rolí místního podnikatele, ale, v souladu se svým teoretickým přesvědčením o nutnosti ekonomické prosperity národa jakožto podmínky pro zachování jeho existence, vstupoval do vztahů „velkého“ finančního a ekonomického světa. Ukazuje se, že jako představitel české politické elity měl výrazné kontakty na podnikatelské a finanční elity. S těmito kruhy Rieger spolupracoval ve jménu národní věci a národního prospěchu. Typickou ukázkou zdůvodnění pobídky k politikově pomoci je pasáž z dopisu Živnostenské banky Riegrovi z 30. října 1885: „Ohlédneme-li se kolem sebe, spatříme, že téměř veškeré podniky ve středu našem podnikají živly národně nám nepřejné, několik nezdařených pokusů našich nadobro odejmulo lidu našemu zdánlivě navždy veškerou podnikavost a důvěru sama k sobě. Potrvá-li letaržie tato nadále, budeme pozvolna vytlačeni ode všech pramenů blahobytu a dorůst inteligence české domahati se musí podružného postavení u odpůrců svých.“⁶⁶⁸ Na takovouto argumentaci Rieger slyšel a snažil se svým vlivem a prostřednictvím svých rozsáhlých kontaktů pomoci. V následující části se pokusím ukázat některé konkrétní Riegrovy kroky na tomto poli.

F. L. Rieger patřil do zakládajícího výboru Živnostenské banky pro Čechy a Moravu a subskriboval 30 akcií ústavu, což mu zaručovalo na konstituující valné hromadě 8. prosince 1868 možnost použít dva hlasy.⁶⁶⁹ Rieger patřil mezi společenskou elitu a svojí účastí ve správních radách dodával peněžním ústavům prestiž. Vedle Živnostenské banky to byla Hypotéční banka král. Českého, První český ústav ku vzájemnému pojištění proti škodám z ohně a krupobití, Slavia – vzájemně pojišťovací banka v Praze, některé okresní a občanské

⁶⁶⁸ ANM, F. L. Rieger, k. 170.

⁶⁶⁹ Oznámení o přijetí subskripcí č. 86 a č. 154 z 27. listopadu 1868, ibidem. „Když byla koncese udělena a stanovy schváleny, rozšířil se ústřední výbor kooptací mužů „vlasteneckých, ve finančním i obchodním světě jménem, zkušenostmi, vědomostmi i hmotnými prostředky proslulých“, pp. Al. Olivy, Vavřince Kriescheho, dra Fr. Riegro, Josefa Götzla, Jos. Huleše, Petra Fischra a dra Jana Palackého...“ Živnostenská banka v Praze 1869–1918, Praha 1919, s. 5. Rieger vystoupil ze správní rady v roce 1870. Ibidem s. 18.

záložny apod. Významná je i aktivní Riegrova politická role v souvislosti se zřízením Zemské banky na konci 80. let.⁶⁷⁰

Bankovní ústavy se snažily využít Riegrovy kontakty na šlechtu a s odkazem na věc národní žádaly Riegra, aby získal některé šlechtice do správní rady. Velmi výmluvná je v tomto směru žádost Živnostenské banky z 20. března 1882 adresovaná Riegrovi na říšskou radu: „Po delší dobu jest snahou a přáním naší správní rady, aby ve středu svém měla také reprezentanta národní šlechty české, jenž by značným jménem a sociálním postavením svým zjednal ústavu našemu – jedinému českému – i ve svých kruzích jakési platnosti a váhy. V první řadě vyhlídnut za kandidáta jeho osvědčení pan Jan hrabě z Harrachů. Nemajíce naň bezprostředního vlivu, obracíme se k Vašnostem co osvědčenému příznivci svému s uctivou prosbou, abyste laskavě jménem naší správní rady vznesl k jeho osvědčení prosbu naši a abyste jej laskavě domluvou svou k přijetí kandidatury přiměl, an si slibujeme od volby té pro ústav a pro akcionáře své úspěchů. An v neděli již odbývá se valná hromada, prosíme Vašnost, abyste nám laskavě výsledek dotazu svého zítra ještě telegraficky oznámil, abychom v pádu nepříznivém po jiném kandidátu mohli se ohlédnouti.“⁶⁷¹ Rieger s Harrachem mluvil a na dopis si poznamenal znění telegramu: „Pan neodmítl rozhodně zasedat. Jakou hodnost. Přetížen úřady, nemá času, má Slavii – pozemkovou za komisaře. Těžko vše to srovnat. Ladislav.“⁶⁷²

Zajímavá je také nabídka Živnostenské banky ohledně akcií České společnosti pro průmysl cukerní, především její národně zabarvené odůvodnění, které jistě konvenovalo s Riegrovými představami o národní ekonomice. Rieger byl vyzýván, aby si zakoupil akcie, které by mu umožnily účast na valné hromadě. Banka plánovala levné zakoupení dalších českých cukrovarů, které by jinak padly do cizích rukou. Rieger na nabídku nereflektoval, zřejmě mu zkušenost s nedávno zkrachovalým cukrovarem v Malči stačila.⁶⁷³

Finanční a podnikatelské kruhy podporovaly F. L. Riegra finančně (hypotéky a jejich podmínky, konverze půjček etc.), ale také technickým, ekonomickým či dalším odborným know-how (cukrovar, lihovar, lesní hospodářství). Jako dobrý příklad možno uvést situaci kolem cukrovaru. U zrodu stál jako poradce zkušený cukrovarník František Urbánek, výhodné podmínky splácení při stavbě a zařízení cukrovaru poskytly firmy Ringhoffer a Daněk. Rieger

⁶⁷⁰ Rieger přednesl návrh na zřízení banky jménem cca 80 poslanců na lednovém zasedání Zemského sněmu v roce 1887, banka byla zřízena zákonem z května 1889. Viz Dějiny bankovníctví v českých zemích, Vencovský a kol., Praha 1999, s. 141–143, a také ANM, F. L. Rieger, k. 124.

⁶⁷¹ Živnostenská banka F. L. Riegrovi 20. března 1882, ANM, F. L. Rieger, k. 170.

⁶⁷² Ibidem. Hrabě Harrach na seznámech členů správní rady nefiguruje. Viz Živnostenská banka v Praze 1869–1918, Praha 1919, s. 69–71.

⁶⁷³ Živnostenská banka F. L. Riegrovi 30. října 1885, ANM, F. L. Rieger, k. 170. K této problematice viz Živnostenská banka v Praze 1869–1918, Praha 1919, s. 31.

získal podporu projektu u Živnostenské banky,⁶⁷⁴ svoji část nákladů hradil z hypotéční půjčky u Hypotéční banky království Českého.⁶⁷⁵ S cukrovarem spolupracoval i další významný cukrovník a zároveň předseda hospodářské záložny v Chrudimi František Wiesner. Chrudimská záložna pod jeho vedením převzala hypotéční úvěr od Živnostenské banky a poskytovala cukrovaru další úvěry.

Na druhou stranu byl F. L. Rieger, jakožto vlivný představitel české politické reprezentace, žádán o přimluvu resp. vysvětlení nějaké záležitosti a následnou intervenci u jednotlivých ministrů či min. předsedy. Konkrétní prosby, ale i náznaky lze nalézt opět v korespondenci. Velmi aktivní byla v tomto směru Živnostenská banka pro Čechy a Moravu.⁶⁷⁶ Např. na počátku 80. let se na Riegra obrátila ve věci udělení koncese ke zřízení české akciové společnosti pro těžení uhlí: „Laskavým listem ze dne 18. prosince m.r. ráčil jste mi podati zprávu v záležitosti žádosti Živnostenské banky za udílení koncese k sestavení čes. akciové společnosti pro těžení uhlí; avšak vzdor slibu jeho excellence pana ministra Falkenheina nedošlo nás dosud kýžené vyřízení... dovoluji vznést uctivou prosbu, abyste ráčil laskavě se pozeptati jeho excelence pana ministra orby, v jakém stadiu věc stojí, a ztratiti laskavě za nás na patřičném místě slovo, aby záležitost tato brzo a příznivě vyřízena byla.“⁶⁷⁷ Jiným příkladem je žádost banky na burzovní komoru ohledně opětného kotování akcií. Živnostenská banka informovala Riegra o tom, že její akcie byly na vídeňské burze kotovány až do roku 1876. Po zavedení daně z kotování nepovažovala banka za nutné vydávat prostředky na kotování, protože akcie nebyly předmětem tržby. „Dnes jsou české papíry na kurse předmětem čilé tržby a máme za to, že jest v zájmu našich akcionářů, aby akcie opět byly zaznamenány na Vídeňské burse.“⁶⁷⁸ Banka požádala o kotování akcií, nedostala ještě odpověď, ale ze soukromých zpráv měla informace, že jí komora nevyhoví. „...jelikož se v tom zračí jakási tendence, aby jediný český papír, jenž českou firmu má, od Côtý zůstal vyloučen, tož dovoluujeme sobě k Vašemu Vysokoblahorodí, co našemu akcionáři, slušnou

⁶⁷⁴ Viz korespondence s Živnostenskou bankou z dubna a července 1870, ANM, F. L. Rieger, k. 170.

⁶⁷⁵ Viz přehled hypoték na Malči v dopise Hypotéční banky F. L. Riegrovi z 10. ledna 1885, ANM, F. L. Rieger, k. 170.

⁶⁷⁶ ANM, F. L. Rieger, k. 170. Ale také korespondence s Aloisem Olivou (1822–1899), významným podnikatelem v cukrovarnictví, který byl předsedou Jednoty k povzbuzení průmyslu v letech 1865–1892, v letech 1865–1877 a 1883–1889 poslancem českého zemského sněmu, 1879 zvolen do říšské rady. Od roku 1863 zastupitel města Prahy, viz F. L. Rieger, k. 43. Zajímavý portrét Aloise Olivy viz Albín Bráf, Život a dílo I, Praha 1922, s. 179–181. Či korespondence s Karlem Urbancem (1845–1891), který byl ředitelem Živnostenské banky od roku 1882. Urbanec byl také členem představenstva Ústřední jednoty založen českých, angažoval se v Českém spolku pro průmysl cukerní etc. F. L. Rieger, k. 63.

⁶⁷⁷ Živnostenská banka F. L. Riegrovi 28. ledna 1881, ANM, F. L. Rieger, k. 170. Další urgence z 3. února 1881 ibidem. Opětná žádost o intervenci v této věci u ministerského rady Rotkyho: „... abyste ráčil, třeba u příležitosti návštěvy v ministerstvu vnitra, laskavě se pozeptati přímo pana ministerského rady, jak že věc ta stojí.“ Dopis z 5. února 1881, ibidem.

⁶⁷⁸ Živnostenská banka F. L. Riegrovi 5. března 1880, ANM, F. L. Rieger, k. 170.

vznéstí prosbu, abyste ráčil Jeho Excelenci panu ministru financí vyložiti, jak se věc má, a požádati jej laskavě, aby mocným vlivem svým zjednal průchod žádosti naší.“⁶⁷⁹

Oficiální charakter mělo zaslání pamětního spisu, týkajícího se nového akciového zákona, českému klubu na radě říšské ředitelem Živnostenské banky Urbancem. V doprovodném dopisu Riegrovi se dočteme, že zákon hluboce zasahuje národní zájmy a bylo by dobré, pokud by poslanci vzali návrhy banky v úvahu.⁶⁸⁰

Zajímavým příkladem je i žádost „Slavie“, aby se Rieger zasadil u ministra vnitra ohledně dobrozdání o statusu banky a s ním souvisejících daní: „Shledavše, že by nám velice prospělo vysvědčení vysokého c. k. ministerstva vnitra v tom smyslu, že banka „Slavia“ nemůže se považovati na základě zákonodárství spolkovém co ústav (spolek) výdělkový. My jsme v tom smyslu žádost již podali, osmělujeme se však Vašnost slušně žádati, aby jste ráčil vlivem svým u Jeho Excellence p. ministra vnitra za to dobrotivě se přimluviti, by žádosti naší nejen vyhověno bylo, nýbrž i vyhověno rychle.“⁶⁸¹ Níže podepsaní představitelé spolku dr. Josef Milde a dr. Jan Jeřábek⁶⁸² ospravedlnili svoji žádost nemožností platit roční výdělečnou daň ve výši 50–60 000 zl, která by znamenala velkou újmu pro členy.

V korespondenci s dr. Josefem Milde, který byl také předsedou Politik, závodu tiskařského a vydavatelského, lze nalézt další příklady žádostí o přimluvu. Rieger již v polovině 70. let nabízel Mildemu kandidaturu v rámci staročeků na poslance zemského sněmu. Milde tuto nabídku s odkazem na pracovní zaneprázdněnost odmítl.⁶⁸³ Milde požádal Riegera o přimluvu u guvernéra vídeňské banky pro země rakouské (Österreichische Länderbank) hraběte Ludwika Wodzického⁶⁸⁴ a „snad i u pána, jehož jste nám ústně naznačil, za vyhovění žádosti závodu našeho přimluviti ráčil!“⁶⁸⁵ Cílem bylo získání hypotéky na rozvoj tiskárny.⁶⁸⁶ Politik pak následně v červnu 1885 převzal vydávání „Riegrova“ listu Hlas národa.

⁶⁷⁹ Ibidem.

⁶⁸⁰ Živnostenská banka F. L. Riegrovi 30. ledna 1883, ibidem.

⁶⁸¹ Slavia F. L. Riegrovi 1. května 1879, ANM, F. L. Rieger, k. 170. Rieger má získat vyřízení před 5. květnem, tedy v podstatě okamžitě.

⁶⁸² JUDr. Jan Jeřábek (1831–1894), od roku 1863 působil v Jednotě pro povzbuzení průmyslu, jejímž předsedou byl v letech 1892–94, redigoval národohospodářský odbor Pokroku, byl poslancem zemského sněmu a předsedícím zemského výboru, intendantem Národního divadla, dlouholetým ředitelem a místopředsedou české pojišťovací banky „Slavie“ etc.

⁶⁸³ „...budu povždy chovati velectěný list Vašnostin ze dne včerejšího co drahou památku pro sebe a děti své, list to od slovného a milovaného vůdce našeho národa, našeho slavného p. Dra Riegra! ... mně práce kancelářské vskutku již přerůstají přes hlavu, a to tím více, an mimo to každý den 2–3 hodiny „Slavii“ věnovati musím!“ dopis z 6. září 1875, ibidem.

⁶⁸⁴ Ludwik hrabě Wodzicki (1834–1894), od 1865 poslanec zemského sněmu v Haliči, později jeho maršálek, 1867 zvolen poslancem říšské rady, 1877 jmenován do panské sněmovny říšské rady.

⁶⁸⁵ Josef Milde F. L. Riegrovi 4. března 1882, ANM, F. L. Rieger, k. 40/5.

⁶⁸⁶ Podobně dopis z 11. března 1885.

Velmi cenná pro naznačení hloubky provázanosti ekonomických a politických zájmů je osobní korespondence F. L. Riegra s Karlem Urbanecem ze Živnostenské banky.⁶⁸⁷ V prvním dopise z 9. prosince 1868 žádal Urbanec Riegra, s odvoláním na doporučení dr. Braunera, o protekci při obsazování úřednických míst v nově založené Živnostenské bance a skutečně od počátku roku 1869 nastoupil jako knihvedoucí. Dopisy z let 1880–1884 pak ukazují úzké osobní styky F. L. Riegra s tímto představitelem Živnostenské banky. Rieger s ním, již jako s ředitelem Živnostenské banky, konzultoval záležitosti ohledně převzetí cukrovaru v Malči Bodenkreditkou na počátku 80. let, Urbanec mu vysvětlil finanční důvody, proč se cukrovaru neujala Živnostenská banka etc. V korespondenci se zajímavě odráží situace roku 1884, kdy bankovní sektor v Čechách prodělal velký otřes v souvislosti s cukerní krizí. Urbanec napsal Riegrovi v listě z 13. ledna 1884 s označením „prosím o úplné zamlčení této věci“: „Tisícere díky za namáhavé oběti, které vlasti přináseti ráčíte, leč dle všeho vidím, že státní pomoc přijde pozdě. Nejvíce hartusí na nás česká vzájemná, vedena jsouc p. Olivou a Schlesingrem, ubráníme-li ústav náš v této bouři, budu to považovati za největší pozemské blaho mé... Končím prosbou, abyste ráčil telegraficky požádat vzájemnou, aby koupi uzavřela. ... račte tedy votum své laskavě telegraficky zaslat a snad i některým pp. z výboru v tom smyslu telegrafovat, snad pp. Pštrosovi a Tomsovi. Slibuji věčnou vděčnost svou za čin, který tím ráčíte vykonat.“ V podobném duchu se nese i dopis z 10. prosince 1884, ve kterém Urbanec tlumočil Riegrovi žádost ředitele eskontní banky, aby Rieger využil všeho svého politického vlivu a přesvědčil vládu a bankovní kruhy o nutnosti zabránit úpadku České společnosti pro úvěr pozemkový (Böhmische Bodencreditgesellschaft). „Katastrofa tohoto ústavu byla by východištěm kruté rány, která by ohromné následky pro celé Čechy v zápětí měla. Bůh zachovej, aby Živnostenská banka byla následkem vichru otřesena, to mělo by za následek úpadek polovice záložen a ochabnutí všech vrstev národa našeho, zejména rolnictva.“⁶⁸⁸ Rieger skutečně podnikl určité kroky, ale krachu nezabránil.

4.2.4 Riegrova podpora stranického tisku

Posledním tématem, které není možné opomenout, je Riegrova role při vydávání stranického tisku. Opět se tu ukazuje spojitost mezi ekonomickou a politickou stránkou jednotlivých vydavatelských podniků. Noviny a novinářství měly vedle spolků největší integrující a formativní působnost při vytváření moderního politického stranicí. Noviny byly v 19. století zcela výlučným masovým sdělovacím prostředkem a formovaly resp. odrážely

⁶⁸⁷ ANM, F. L. Rieger, k. 63/3.

⁶⁸⁸ Ibidem.

tzv. veřejné mínění. Rieger si byl samozřejmě důležitosti tisku vědom a od počátku se tímto tématem zabýval. Nechci zde suplovat dějiny žurnalistiky příslušného období, ale pokusím se pouze přiblížit Riegrovu roli v redakcích deníků.⁶⁸⁹

Rieger patřil společně s Palackým a Braunerem k hlavním spolupracovníkům Karla Havlíčka a jeho Národních novin. Vydání nového tiskového zákona v roce 1852 znamenalo velká omezení tisku. Až v 60. letech došlo k liberalizaci tiskové legislativy (1862 nový tiskový zákon, jenž zrušil systém policejních koncesí) a k rozvoji politické žurnalistiky. Rieger společně s Josefem Macháčkem podali v červnu 1860 memorandum císaři, ve kterém žádali o udělení koncese na vydávání novin. Tato Riegrova akce se nesetkala s úspěchem, nicméně koncesi získal 8. listopadu 1860 Julius Grégr. Grégr o koncesi žádal jako dosud politicky nepřiliš angažovaný advokátní koncipient a byl podáním žádosti pověřen kruhem vedoucích představitelů české liberální politiky v čele s Palackým a Riegre. Mělo jít o český politický list, který byl nazván Národní listy. K jeho vydávání bylo ustanoveno družstvo, které složilo kauci ve výši 10 500 zl. Rieger měl podle deníku Julia Grégra z roku 1862 složit 2 100 zl., Palacký 1 050 zl.⁶⁹⁰ Písemná smlouva mezi Grégrem a družstvem nebyla uzavřena, což později vedlo ke sporům. První číslo Národních listů vyšlo na Nový rok 1861 s Riegrovým úvodníkem, v němž byla veřejnost seznamována s politickým programem národní strany. Národní listy se staly politickým deníkem národní strany a tribunou pro prezentaci jejích politických cílů. Jejich vydávání ovšem vykazalo po prvním roce ekonomickou ztrátu. Družstvo nebylo podle Julia Grégra schopno vést vydávání listu, a tak ho vyzval k předání listu do jeho výhradního vlastnictví, aby nebyl vázán v hospodářských otázkách. Pokud by chtělo družstvo převzít koncesi, sám chtěl z redakce odejít. Bylo rozhodnuto, aby Grégr převzal vlastnictví listu i se schodkem. Grégrovi se poté postupně podařilo přeměnit Národní listy v prosperující podnik.⁶⁹¹ Tento ekonomicky motivovaný ústupek se později ukázal pro Riegra a tzv. staročeské křídlo strany jako osudný.

K Riegrově rozchodu s Národními listy došlo v souvislosti s již zmiňovanou polskou otázkou v roce 1863. Rieger a Palacký, kterým se postupně uzavřela šance publikovat své názory v Národních listech, se rozhodli v roce 1863 založit vlastní list. Tím se stal deník

⁶⁸⁹ K dějinám žurnalistiky viz Beránková Milena, Dějiny československé žurnalistiky, I. díl, Praha 1981. Stručná informace také Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků, katalog výstavy, SUA Praha 2002.

⁶⁹⁰ Beránková Milena, Dějiny československé žurnalistiky, I. díl, Praha 1981, s. 155. O vzniku Národních listů s ohledem na Riegra viz Sak Robert, Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku, Semily 1993, s. 132.

⁶⁹¹ Viz rozbor ekonomického pozadí vydávání Národních listů Martina Sekery, Podíl Grégrů na rozvoji novinářství a politické publicistiky, in: Vošahlíková Pavla –Řepa Milan (edd.), Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století, Praha 1997, s. 29 – 30. Sekera uvádí, že deník byl vydáván se ztrátou do roku 1866, kdy byl vykázán zisk cca 15 000 zl. Sekera zároveň upozorňuje, že Julius Grégr zatížil v letech 1871–1881 tiskárnu Eduarda Grégra dluhem cca 40 000 zl.

Národ, jehož první číslo vyšlo 15. prosince 1863.⁶⁹² „Přirovnáme-li program Národních listů ku programu Národa, zaznamenáme v politických zásadách obou listů dokonalý souhlas, což ovšem nemůže s podivením býti, protože oba ty programy byly diktovány týmž duchem, psány týmž pérem – pérem Riegrovým. Čím jedině různil se ten od onoho, byly některé poznámky rázu a směru časového a důrazné vytýkání potřeby sjednocenosti a svornosti v národě.“⁶⁹³

Národ byl vydáván u Ignáce Kobra a odpovědným redaktorem byl Vilém Kienberger. List se dostal do finančních problémů a v říjnu 1864 ho převzal František Šimáček i s dluhem cca 3 000 zl.⁶⁹⁴ Jak se dozvídáme s konceptu Riegrovy výzvy spolustraníků z doby těsně po krachu listu v květnu 1865, zavázal se tehdy kruh vlastenců k zaplacení dluhu a k finanční podpoře listu. Rieger tuto pomoc vyčíslil na cca 20 000 zl. po dobu trvání listu.⁶⁹⁵ Z dalších dokumentů je patrné, že Rieger a Palacký přispívali každý 50 zl. měsíčně na chod listu. „Avšak placení příspěvků dosti velikých spočívajících pouze na malém počtu vlastenců vážených, počalo některé z nich tížit, když nad očekávání dlouho trvalo, a tak někteří zastavili příspěvky své.“⁶⁹⁶ Poté bylo vydávání Národu zastaveno. Bilance? Cca 8 000 zl. dluhu, o jejichž uhrazení žádal Rieger členy strany v oběžníku: „Spravedlivě dlužno dluhy tyto považovati za povinnost strany celé, neboť bylo by neslýchané, aby měl platiti sumu tuto p. Šimáček, jenž přejal správu časopisu jen k naléhavému vyzvání strany.“⁶⁹⁷ Rieger a Palacký dali společně na dluh 1000 zl.⁶⁹⁸ Neúspěch Národa výstižně charakterizoval progrégrovsky naladěný Karel Tůma: „...Národ vadnul nedostatkem přízně lidu hned od narození. Darmo Palacký a Rieger do něj psali články svým plným jménem, marně přizvali jako redaktora Fr. Šimáčka – žurnalistu nejzběhlejšího. List si nedobyl srdcí českých. Tento list, který napodoboval formátem a zevní úpravou Národní listy, živořil o nějakých 1 500 čtenářích...“⁶⁹⁹ Pro srovnání snad ještě kanonická verze Marie Červinkové Riegrové: „V té době, kdy Riegrovi těšiti se bylo ze mnohých upřímných projevův oddanosti a nezkrácené

⁶⁹² K roztržce s Grégrem a k Národu viz Sak Robert, Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku, Semily 1993, s. 152–153, 155. Také Urban Otto, Česká společnost 1848–1918, Praha 1982, s. 179. Pohled Marie Červinkové-Riegrové viz Jahn Jiljí V., F. L. Rieger. Obraz životopisný, Praha 1889, s. 172–184. Zajímavý je také pohled Eduarda Grégra, Deník I., Praha 1908, s. 107–120.

⁶⁹³ Jahn Jiljí V., F. L. Rieger. Obraz životopisný, Praha 1889, s. 179.

⁶⁹⁴ E. Grégr si v té souvislosti poznamenal k 1. říjnu 1864 do deníku: „Šimáček převzal redakci a vydavatelství Národu. Mluví se o tom, že má přestat, že prý subvence protektorů již je mrzí platit. Šimáček se ho ujal – byl to starý jeho plán již u N. L. dostati list, u N. se mu to zvedlo. (Kienbergra jednoduše vyšmejkl.) Deník I., Praha 1908, s. 129.

⁶⁹⁵ ANM, F. L. Rieger, k. 127/4.

⁶⁹⁶ Ibidem.

⁶⁹⁷ Ibidem.

⁶⁹⁸ Viz dopis Šimáčka Riegrovi ze 14. února 1867, ibidem.

⁶⁹⁹ Citováno dle Beránková Milena, Dějiny československé žurnalistiky, I. díl, Praha 1981, s. 162.

důvěry národa, stihlo jej velmi citelně zaniknutí časopisu *Národ*, jenž byl věrným tlumočnickem myšlenek jeho veřejnosti české. Při silné konkurenci žurnálu, jenž měl pro sebe neocenitelné právo priority a setrvačnosti čtenářstva, nebylo národu již delší čas zápasiti s tísní finanční. Všeobecná stísněnost a nejistota finančních poměrů, poplach ve všem světě peněžním a obchodním, jež předcházely válku, urychlily konec časopisu toho, kterýž mohl včasnou pomocí zachován býti.“⁷⁰⁰

Šimáček byl na jaře 1865 ve finančních potížích i s týdeníkem „*Posel z Prahy*“. Rieger svojí osobou zaštiťoval jeho žádosti o půjčky. Zajímavá je v tomto směru kauza Petra Bílka, který půjčil Riegrovi a potažmo Šimáčkovi na kauci Posla státní obligace v hodnotě 1 500 zl. Rieger ho vyzval 21. dubna 1865, aby pokud bude moci, Šimáčkovi pomohl. Rieger, že nemá peníze, že je musel „strčit“ do svého hospodářství. Zároveň navrhl Bílkovi, že může obligace složit buď na jeho jméno nebo na jméno své, pokud by nechtěl v kauze figurovat.⁷⁰¹ V dalším dopise z 30. května 1865 informoval Rieger Bílka, že obligace složil svým jménem a že mají půlroční výpovědní lhůtu. Dále Rieger apeloval na Bílka, aby nechal 5% úroky ve prospěch listu: „Já mám za to, že byste podporoval věc dobrou, sloužící ke vzdělání prostého a chudšího lidu, nemohoucího kupovat žurnály denní, tak drahé.“⁷⁰² Jak je patrné z Bílkova dopisu z jara roku 1871, ve kterém žádal Riegra o vrácení obligací, půjčil Bílek tyto peníze Riegrovi na „dobré slovo.“ Bílek zdůvodnil svoji žádost tím, že už v souvislosti s vydáváním národního tisku utrpěl mnoho ztrát a že se musí postarat o rodinu. „Když vše to uvážíte, shledáte, že nejednám nespravedlivě žádaje ony peníze na Vás zpět.“⁷⁰³ Z toho je vidět, jaký měl Rieger vliv a jak se mu dařilo přesvědčit lidi k obětem, pokud byly vykoupeny národním prospěchem.

Asi nejproblematictější je Riegrova účast v kauze časopisu *Politik*. Ta byla velmi úzce spojena s Riegrovým vztahem k osobnosti hlavního redaktora, jímž byl Jan Stanislav Skrejšovský.⁷⁰⁴ Skrejšovský byl velmi schopný a ambiciózní redaktor a hrál významnou roli v národní straně. Jeho vztah s Riegreem byl komplikovaný a po Palackého smrti vyústil do otevřeného konfliktu. Otázka Riegrovy role v pozadí vydávání časopisu *Politik* a konsorcia

⁷⁰⁰ Jahn Jiljí V., F. L. Rieger. *Obraz životopisný*, Praha 1889, s. 259–260.

⁷⁰¹ Riegrův opis vlastního dopisu Bílkovi z 21. dubna 1865, ANM, F. L. Rieger, k. 127/9.

⁷⁰² *Ibidem*.

⁷⁰³ *Ibidem*.

⁷⁰⁴ Velmi zajímavý Skrejšovského portrét podal ve svých pamětech bývalý redaktor *Politik* Adolf Srb, *Z půl století. Kniha vzpomínek*, Praha 1913, s. 241–266. Srb mimo jiné o Skrejšovském napsal: „Dokud on hájil stranu staročeskou, nemohli se mladočeši zmoci, a teprve po jeho odstranění začínali nabývatí půdy.“ s. 244 a v této souvislosti připomněl Skrejšovským založený deník *Brousek*, „jenž se téměř výhradně zabýval ničením mladočešství. V tom boji neleká se žádných prostředků, nešetřil protivníka ani v soukromých jeho záležitostech a neohlížel se na to, ničí-li odpůrce hmotně. On nese velkou část viny, že do české žurnalistiky byl zaveden nedůstojný, nízký tón.“ *Ibidem*.

Politik nebyla v literatuře uspokojivě vysvětlena, přestože potyčka „vlastníka“ listu Tierhiera se Skrejšovským na schodech tiskárny je oblíbená a v literatuře ji najdeme ve spojení s konfliktem Rieger-Skrejšovský vždy.⁷⁰⁵ Podrobně se touto problematikou zabýval, v souvislosti s proponovanými dějinami tiskařského závodu Politika, nakladatel Politik dr. Ladislav Pavlousek. Pavlousek prošel velkou řadu archivních dokumentů a ve 30. letech 20. století sepsal „dějiny konsorcia Politik“, které zůstaly pouze ve strojopisném torzu.⁷⁰⁶

Jaká tedy byla Riegrova role v tomto podniku? Všechno začalo v roce 1862, kdy František Skrejšovský zažádal o koncesi na vydávání politického deníku v německém jazyce. Tuto koncesi obdržel 26. července 1862 a první číslo nového deníku vyšlo 14. září 1862. Deník pod vedením jeho bratra J. S. Skrejšovského se potýkal s cenzurou, ale samozřejmě i s finančními problémy. Pavlousek ve svých dějinách naznačuje, že v letech 1862–65 fungovalo jakési konsorcium, které vydávání deníku podporovalo. Mezi členy konsorcia prý patřili Palacký, Rieger, Klaudy, J. S. Skrejšovský, biskup Jirsík a další. Ve Skrejšovského pozůstalosti se nachází dokument, který svým způsobem tyto domněnky potvrzuje. Jedná se o „Zápis o poradě vnitřních věcí Politik“ z 22. listopadu 1862, tedy z doby počátku listu.⁷⁰⁷ Tento zápis je psán Riegrovou rukou a jeho součástí je seznam lidí, kteří dali dohromady příspěvek na provozování listu ve výši 1 900 zl. Rieger přispěl částkou 100 zl. Dále ze zápisu vyplývá, že účastníci schůzky měli oslovit dalších dvacet lidí, aby přispěli. Rieger měl oslovit Hamerníka, Urbánka, Macháčka, Doubka, Mastného a Odkolka. Riegrův zájem a podíl byl tedy na podzim 1862 zcela zřejmý.

K posunu došlo v roce 1869, kdy předal František Skrejšovský koncesi na bratra Jana,⁷⁰⁸ který v březnu 1870 koupil dům č.p. 901–II v Praze za 85 000 zl., ve kterém zřídil redakci a tiskárnu deníku.⁷⁰⁹ Skrejšovský pak sehrál důležitou roli v tzv. protichabrusovém družstvu v roce 1872. Šlo o známé spekulace a prodeje deskových statků, s kterými bylo spojeno hlasovací právo ve velkostatkářské kurii zemského sněmu. České zájmy proti německé „Credit Forcier für das Königreich Böhmen“ hájila v pozadí Živnostenská banka. Ta také poskytla Skrejšovskému, jakožto členovi správní rady a místopředsedovi banky, základní

⁷⁰⁵ Urban Otto, Česká společnost 1848–1918, Praha 1982, s. 316–318; Sak Robert, Rieger. Příběh Čecha devatenáctého věku, Semily 1993, s. 212–215. Podrobný popis osudné noci podal i Srb ve svých pamětech s. 262–265.

⁷⁰⁶ Strojopis a přípravný materiál viz SOA Praha, Konsortium Politik, karton 10, i.č. 559. Přípravný materiál také SOA Praha, Politika, závod tiskařský a vydavatelský, Praha, karton 284.

⁷⁰⁷ SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 1, i.č. 34.

⁷⁰⁸ Potvrzení změny z 15. dubna 1869, SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 1, i.č. 1.

⁷⁰⁹ Pavlousek, dějiny s. 4.

část úvěru na koupi velkostatků Zruč, Zbraslavice a Hodkov, které koupil 19. března 1872 za 400 000 zl.⁷¹⁰

Skrejšovský se, také následkem krachu burzy v roce 1873 a následném finančním zhroucení bratra Františka, ocitl v roce 1874 v komplikované finanční situaci. Bývalý vlastník velkostatků se rozhodl exekučně vymáhat nedoplatek kupní ceny ve výši 69 500 zl. V tuto chvíli vstoupil opět do hry Rieger a dalších 16 „společníků“ vydavatele (Klaudy, Karlach, Hevera, Prachenský a další) a tento dluh byl převeden na ně a poté na Svatováclavskou záložnu.⁷¹¹ Skrejšovský také po krachu burzy odešel, složil své funkce v představenstvu Živnostenské banky. Skrejšovský byl v roce 1876 opět nucen zaplatit některé své dluhy, především vůči Svatováclavské záložně a vůči Živnostenské bance. Nároky Živnostenské banky byly vyřešeny dražbou velkostatků v souvislosti s exekucním řízením proti Skrejšovskému.⁷¹² Skrejšovský se nejdříve snažil formálně převést vlastnictví tiskárny v domě 901 na konsorcium tvořené Bursíkem, Heverou a Kličkou. Jak je patrné z konceptu tržové smlouvy, Bursík na tuto transakci nepřistoupil a místo něho se přidal Karlach, který 4. listopadu 1876 zaplatil 30 000 zl. z celkových 40 000 zl.,⁷¹³ které po něm žádala Svatováclavská záložna. Tato smlouva ovšem nakonec nebyla použita a tito pánové přistoupili jako tiší společníci k následující transakci. Tou byl prodej nakladatelství a listu Politik Vilému Tierhierovi z 9. prosince 1876. Podle této smlouvy prodal Skrejšovský dům 901 za 150 000 zl. a veškeré vybavení a „vlastnictví deníku Politik“ za 235 000 zl. Kupujícímu byly z této sumy sraženy dluhy na domě, které ve výši 150 000 zl. převzal.⁷¹⁴ Ještě před podpisem smlouvy připravoval dr. Josef Stanislav Prachenský „společenskou smlouvu“ pro družstvo Politik.⁷¹⁵ V protokolu z ustavující schůze tohoto společenstva z 30. prosince 1876 psaného Riegrovou rukou je patrné, že družstvo bylo ustanoveno za účelem vydávání časopisu Politik, přičemž Rieger byl zvolen jeho předsedou.⁷¹⁶ Na schůzi výboru 17. března 1877 byl vyzván Prachenský k přepracování smlouvy o společenství a pověřen

⁷¹⁰ Banka mu půjčila 156 000 zl., Skrejšovský nesplácel úroky, které v roce 1878 dosahovaly výše 33 000 zl. Ibidem s. 8/2 a 8/4. Jelikož byly statky silně zadlužené, nezaplatil Skrejšovský ze svého za jejich koupi fakticky nic.

⁷¹¹ Ibidem.

⁷¹² Bance se nepodařilo výhodně statky vydražit, takže je spravovala sama až do roku 1885, kdy je prodala manželům Schebkovým. Banka vyčíslila celkovou ztrátu z této „transakce“ na cca 400 000 zl., Ibidem.

⁷¹³ Koncept tržové smlouvy z 19. října 1876, SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 4, i.č. 491.

⁷¹⁴ Byly to dluhy vůči české spořitelně (55 500 zl.), městské spořitelně v Praze (10 500 zl.), spořitelně v Jindřichově Hradci (12 000 zl.), záložně v Benešově (12 000 zl.), první občanské záložně v Praze (25 000 zl.) a občanské záložně v Karlíně (40 000 zl.), Ověřený opis tržové smlouvy, ANM, F. L. Rieger, k. 127/7.

⁷¹⁵ Viz dopis Prachenského J. S. Skrejšovskému s návrhem smlouvy z 2. prosince 1876. SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 4, i.č. 498.

⁷¹⁶ SOA Praha, Konsortium Politik, karton 1, i.č. 3.

vypracováním nových stanov.⁷¹⁷ Nová smlouva byla podepsána 21. března 1877 a v ní se konstatovalo, že Tierhier koupil Politik proto, „aby se utvořilo společenstvo, které by převzalo další vydávání politického časopisu „Politik“ jakož i po případě jiných časopisů a spisů...“⁷¹⁸ Tierhier v této smlouvě přijal níže psané pány za „tiché společníky“ a přenesl na společenství veškerá práva. Společenství mělo trvat do roku 1886 a společníci se zavazovali k zaplacení příspěvku, jehož výše byla uvedena u jejich jména při podpisu smlouvy. Tierhier byl jmenován administrátorem, ale důležité věci měl konat se svolením společnosti. Literární záležitosti měl mít na starosti ředitel časopisu Skrejšovský, což bylo zakotveno již v kupní smlouvě. Správní výbor konsorcia měl tvořit Tierhier, Skrejšovský, předseda, místopředseda a další tři členové. Ke společnosti mohli přistupovat další členové, ale vždy minimálně s příspěvkem 1000 zl., což jim zaručovalo jeden hlas na valné hromadě. Zisk jakož i příspěvky měly být použity na zaplacení dluhů společenstva převzatých Tierhierem. Pokud by byl dluh splacen, pak měla polovina zisku patřit Skrejšovskému a druhá polovina družstvu. Mezi hlavní investory patřili s 5 000 zl. Vilém Tierhier, Em. Skramlík a Josef Klička. Rieger přispěl minimální částkou 1000 zl. a celkový přislíbený kapitál byl 64 000 zl.⁷¹⁹

Stanovy společenstva byly přijaty na schůzi výboru 15. prosince 1877. Této schůzi naposledy předsedal Rieger a nově byl zvolen za předsedu Klaudy. Klaudy byl pověřen podat žádost o registraci společenstva k obchodnímu soudu.⁷²⁰ Rieger se pak dalších schůzí výboru neúčastnil. Společenství bylo zapsáno do rejstříku až 18. února 1878,⁷²¹ ale tentýž den byla rodinou Skrejšovských podána na Tierhiera žaloba ohledně neplnění smluvních závazků.⁷²² Tomu předcházela ostrá názorová přestřelka v tisku mezi Skrejšovským a Riegreem o programových otázkách české politiky a ona známá epizoda, která se odehrála na schodech tiskárny. Tierhier večer 17. ledna 1878 přišel do tiskárny a rozházel sazbu Skrejšovského článku, v němž odpovídal Riegrovi na článek z Pokroku. Poté došlo na schodech k ostré výměně názorů a k šarvátce, která skončila pádem Tierhiera přes zábradlí. Tierhier byl těžce zraněn a nemohl si na nehodu vzpomenout. Soud nakonec Skrejšovského, který tvrdil, že je

⁷¹⁷ SOA Praha, Konsortium Politik, karton 1, i.č. 4.

⁷¹⁸ Ověřená kopie smlouvy z 21. března 1877, SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 4, i.č. 510.

⁷¹⁹ Ibidem.

⁷²⁰ SOA Praha, Konsortium Politik, karton 1, i.č. 15.

⁷²¹ Pavloušek, dějiny s. 50/2.

⁷²² Skrejšovský se nejdříve 9. února 1878 obrátil dopisem na výbor družstva Politik a připomněl původní účel „prodeje“ vydavatelství. Prodej měl Skrejšovskému ulehčit, aby si mohl dále brát úvěry na provoz listu. Pozvolna však do družstva a výboru vstupovali lidé, kteří chtěli nabýt vlivu na list. Družstvo neplnilo finanční závazky vůči Skrejšovskému a Tierhier dokonce pronajal dům 901–II svému bratranci na 10 let v okamžiku, kdy mu Skrejšovský oznámil, že ho chce koupit zpět. Skrejšovský uzavřel svůj rozklad s tím, že pokud to nebude napraveno, že to nechá řešit soudní cestou. SOA Praha, Konsortium Politik, karton 1, i.č. 131.

nevinný, pro nedostatek důkazů zprostil viny.⁷²³ Také ve věci majetku došlo mezi rodinou Skrejšovských a Tierhierem ke smírnému vyrovnání z 29. listopadu 1882, kdy Skrejšovský převzal zpět dům a deník Politik s dluhy za 235 000 zl. Zároveň se ale zavázal, že „po přejmutí časopisu „Politik“ směr časopisu toho ve smyslu Českého klubu na říšské radě povede a že v tomto ohledu informace, které jemu předsedou klubu panem drem.Frant. Lad. Riegrem dávány budou k uveřejňování, respektovati bude.“⁷²⁴ Skrejšovský krátce vydával deník Epoche⁷²⁵ a zemřel ve Vídni v říjnu roku 1883.

Podstatná je ovšem transformace „družstva Politik“ v „Závod tiskařský a vydavatelský v Praze“, která se odehrála v době sporu družstva reprezentovaného Tierhierem se Skrejšovským. Jak je vidět ze seznamu členů společenstva „Politik“, sestaveného k 1. lednu 1878 pokladníkem spolku Arnoštem Brichtou, měl spolek 34 členů, kteří se zavázali přispět celkovou částkou 104 000 zl.⁷²⁶ Na tomto seznamu nefiguruje řada lidí, kteří byli členy předchozí společnosti a není mezi nimi ani Rieger. Z toho by se dalo uvažovat, že dosud slíbených 1 000 zl. nezaplatil. Nicméně jeho jméno figuruje na prvním místě prezenční listiny valné hromady konané 6. července 1878 právě s podílem 1000 zl. (a tedy 1 hlasu).⁷²⁷ Názor na další osud družstva nebyl jednotný a došlo i k rozepři mezi členy výboru.⁷²⁸ Celá kauza byla ukončena vznikem nového společenstva „Závodu tiskařského a vydavatelského v Praze“. První schůze se konaly 17. a 22. března 1879, přičemž za předsedu byl zvolen Vašatý, pokladníkem zůstal Brichta, mezi hlavní aktéry patřili Strobach, Klička, Šolc a Tierhier.⁷²⁹ Ustavující valná hromada se konala 6. dubna 1879 v místnosti „Českého klubu“ v Praze.⁷³⁰ V té době měla společnost 41 členů a kapitál cca 60 000 zl., Rieger, zapsaný pod číslem 10,

⁷²³ Zajímavý je v tomto ohledu Skrejšovského dopis Janu Heringovi z 22. září 1878. V něm ho žádá o informace ohledně zdravotního stavu Tierhiera, protože měl informace, že byl epileptik a mohl v následku hádky utrpět záchvat a ten mohl být příčinou pádu. Svoji žádost omlouvá takto: „ačkoliv nemám té nejmenší zásluhy o jeho skok, mohlo by se dosti dobře přihodit, že by si na mně opět chtěli setřít žáhu.“ SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 4, i.č. 502.

⁷²⁴ Text soudního smíru vydaný ve formě brožury 2. prosince 1882, SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 4, i.č. 504.

⁷²⁵ Viz také níže „aféra“ Čermák.

⁷²⁶ Seznam viz ANM, F. L. Rieger, k. 127/7.

⁷²⁷ SOA Praha, Konsortium Politik, karton 1, i.č. 26.

⁷²⁸ Viz např. ohrazení místopředsedy družstva Fischera z 5. března vůči výzvě předsedy Klaudyho k převzetí Skrejšovského dluhů, ANM, F. L. Rieger, k. 127/7. Petr Fischer patřil mezi „tvrdé podnikatele“ účastníci se družstva. Jeho zajímavý portrét uvádí Adolf Srb ve svých pamětech. „Byl to drsný muž, nespolečenský a nepřístupný, který vynikal jediné penězi, kteréž různými spekulacemi soukromého rázu stále rozmnožovati dovedl. Ač svého jmění užíval velmi – řekněme – opatrně a v obětavosti na národní účely s jinými, mnohem méně zámožnými nikterak nezávodil, byl proti své vůli do veřejného života zatažen a na přední místa stavěn. Byl boháčem, a to – jak to u nás vždy bylo, jest a bude – postačilo, aby nahradilo jiné vlastnosti. Stal se starostou města Smíchova, starostou pražského Sokola, starostou Českého klubu, předsedou družstva divadelního atd.“ Z půl století, s. 277–278.

⁷²⁹ Protokoly ze schůzí, SOA Praha, Politika, závod tiskařský a vydavatelský, karton 2.

⁷³⁰ Viz pozvánka pro Riegra, ANM, F. L. Rieger, k. 127/7.

měl dva hlasy a složil kapitál 1000 zl.⁷³¹ Vydavatelství Politik převzal Nedoma a společenství převzalo nakladatelství Politik, což bylo vzato na vědomí policejním výnosem z 21. března 1879.⁷³² Takto vzniklá společnost, jež se později přejmenovala na „Politiku, závod tiskařský a vydavatelský“, měla již všechny znaky klasické obchodní společnosti. Jejím předsedou se, po valné hromadě konané 13. února 1881, stal dr. Milde.

Rieger neměl v této nové společnosti žádný vliv na její chod, ale na druhou stranu byla jeho účast a podpora výhodným ekonomickým faktorem. Rieger dodával produktům družstva důvěryhodnosti v očích řady odběratelů. Tento faktor vystupuje výrazně v případě Riegrovy snahy zakládat další časopis, tentokrát ve Vídni, v roce 1880. Mělo se jednat o autonomistický časopis a Rieger spolupracoval v této otázce s Hohenwarthem. Výbor Politik včele s Vašatým se proto obrátil na Riegra s listem, ve kterém mu nastínilo neblahé důsledky vydávání listu.⁷³³ „O založení listu ve Vídni cestou, kterou to nyní zkoušeti chcete, nebudeme šířiti slov, uzná každý, že výsledek podniku toho je velice nejistý, škoda ale, která povstane nám, zejména když Vy se tak rozhodně a horlivě v čelo postavíte, je jistá.... List nový, jestli k jeho vydávání dojde, bude list malý, chudobný a bude v porovnání s velkými listy vídeňskými velmi smutným reprezentantem strany autonomistické! ... Nezdá se ten padne pak na Vás, když se tak v popředí stavíte... Odběratelé naši, kteří snad tím, že Vy osobně nový list vídeňský tak vřele doporučujete, ve větším počtu od nás se odvrátí, až list ten opět zajde, nevrátí se nám zpět... Myslíme, že agitace pro list vídeňský může se také dít bez jména Vašeho...“⁷³⁴

Od prosince 1883 začala vycházet i česká varianta Politik – Národní politika.⁷³⁵ Tierhier odstoupil z podniku po smířčím soudu se Skrejšovským v prosinci 1882. Zajímavé jsou jeho dopisy z ledna a února 1886, ve kterých se soukromě obrátil na Riegra, aby mu pomohl v jeho zoufalé situaci. Tierhier velmi servilně žádal vůdce národní strany, aby mu jako „intelektuální“ hlava závodu Politik pomohl vyřešit jeho poměr k vedení závodu. Stěžoval si, že se spolehl na Riegrovu čestnost a podepsal předávací smlouvu na Politik, která byla nevýhodná. „...v důvěře k Vám, za příčinnou nemoci a chvatu ode mě ani patřičně prozkoumána nebyla.“⁷³⁶ Tierhier žádal Riegra o zpětné zaplacení slíbených 1000 zl. ročně a o vypořádání jeho závazku vůči Svatováclavské záložně ve výši 37 000 zl., který mu z celého podniku zůstal. „Vaše Veleblahorodí, ráčí toho plnou vědomost míti, že přijav podnik Politik

⁷³¹ Viz protokoly ze schůzí výboru.

⁷³² Ibidem.

⁷³³ Dopis z 30. srpna 1880, ANM, F. L. Rieger, k. 84/3.

⁷³⁴ Ibidem.

⁷³⁵ Je zajímavé, že dlouholetý účetní, pak vrchní ředitel a od roku 1911 předseda závodu Arnošt Brichta, začínal na Riegrově statku v Malči.

⁷³⁶ Dopis z 28. ledna 1886, ANM, F. L. Rieger, k. 60/4.

na se, celé své jmění jsem všanc dal a zastávaje se energicky zájmu strany, nejen o své zdraví, ale i o svou rodinu i domácnost a existenci přišel, neboť choroba moje a následky její nedaly mně dlouho k svému povolání se navrátit.“⁷³⁷ „Závod, vlastně páni doktoři, advokáti, ním vládnoucí, čekají... na žalobu mou nic nedbajíce toho škandálu...“⁷³⁸ Rieger po další Tierhierově upomínce přislíbil nápravu, ale zároveň mu vyčetl spolupráci se Skrejšovským a uzavření smíru z roku 1882. Tierhier na to odpověděl v tom smyslu, že smírem pouze uznal Skrejšovského „nepopíratelná práva“.⁷³⁹

Jaká byla Riegrova úloha v celé kauze? Jak bylo patrné, Rieger byl u počátků vydávání Politik v roce 1862, účastnil se podivných převodů Skrejšovského dluhů v roce 1873 a především v roce 1876. Při vzniku konsorcia Politik stál v čele jako jeho předseda a vytratil se až v polovině roku 1877, právě včas před roztržkou se Skrejšovským a následnými soudními jednáními. Nicméně i poté patřil mezi členy nově vzniklého tiskařského závodu Politik.⁷⁴⁰

S těmito fakty kontrastuje Riegrovo vyjádření k žalobě, kterou na něho a na Politik podal Skrejšovského dědic Antonín Wolfram v prosinci 1884.⁷⁴¹ Rieger v této odpovědi, kterou byl ochoten potvrdit přísahou, mimo jiné konstatoval: „Pamatuji se jen málo na všelike jednání, jež vzešlo vzhledem přechodu časopisu „Politik“ na p. Tierhiera, a pak na družstvo vydavatelské Politik, neb moje mnohonásobné zaměstnání nedopouští toho, abych takové obchodní a právní záležitosti v paměti držel. ... Já znaje nesprávnost, odvážlivost a neschopnost Skrejšovského ve věcech finančních, nechtěl jsem s ním vcházeti v žádné obchodní transakce a odmítl veškeré účastenství na nějakém převzetí žurnálu, jelikož jsem neměl tehdá takových peněz a nechtěl se nikterak pouštět do závazků právních nejasných a neurčitých.“⁷⁴² Skrejšovský prý žadonil a zdůrazňoval, že když nepřistoupí k družstvu Rieger, nebude mít smlouva důvěru mezi jeho politickými přáteli. Rieger mu to tedy nakonec musel slíbit. Rieger dále konstatoval, že Skrejšovský z toho chtěl udělat zájem celé strany. Protože v jejím čele stál Rieger, proto ho všude uváděl jako předsedu, „ač jsem nikdy nebyl předsedou

⁷³⁷ Ibidem.

⁷³⁸ Ibidem.

⁷³⁹ Dopis z 12. února 1886, ibidem.

⁷⁴⁰ V souvislosti s hlavními aktéry dění kolem Politik je zajímavá konfidentská zpráva ze 4. listopadu 1870, která uvádí, že Rieger byl v obtížné finanční situaci a že pro něho sháněli peníze dr. Klaudy a Jan Skrejšovský. „...dass es dem dr. Franz Ladisl. Rieger im gegenwärtigen Momente in materieller Beziehung schlecht gehe, weil ihm mehrere auf seinem Besitzstande Maletsch haftende Kapitalien gekündigt werden sein sollen.“ NA, PP 1870–1875, R/5/1/4170, č.j. PP 5048/1870.

⁷⁴¹ Viz zpráva policejního ředitelství místodržiteli z 25. prosince 1884, ve které se konstatuje, že Skrejšovského dědici podali na Riegro 17. prosince 1884 poslední žalobu na zaplacení 23 321 zl. (celková požadovaná suma byla 108 974 zl.) u pražského obchodního soudu. NA, PM 1881–1890, 8/4/15/4, č.j. PM 1073/1886. Místodržitelství dále informovalo ministerstvo vnitra.

⁷⁴² Citace dle Pavlousek, dějiny s. 18.

družstva, ba ani do něho žádného vkladu nedal, až o mnoho později, kde již bylo družstvo dávno utvořeno a kde již Skrejšovský nebyl při listě a kde jsem teprve skutečně přistoupil vkladem odevzdaným do rukou tehdejšího předsedy p. Dra Vašatého... Za tou příčinou nechtěl jsem z počátku ani schůzí výborových se účastniti..." a vystupoval prý na schůzi pouze jako plnomocník členů družstva.⁷⁴³

Tyto Riegrovy „vzpomínky“ kontrastují i s dopisem, který poslal Skrejšovskému 30. listopadu 1876, těsně před podpisem smlouvy o „prodeji“ Politik Tierhierovi. Rieger v něm upomínal Skrejšovského, že se dohodli, že se sejde s Klaudym a připraví text společenské smlouvy družstva, ale že ho Skrejšovský ještě nevyhledal: „Učiňte tak ještě dnes bez odkladu... Mějte na paměti, že tu budete míti co činiti s družstvem vlasteneckým, které podniká-li věc, neučiní to k tomu, aby na Vás co získalo a Vás utisklo v nouzi způsobem lichvářů, ale aby Vám pomohlo.“⁷⁴⁴

Dalším Riegrovým „podnikatelským“ činem bylo, po neúspěchu Národa, vydávání deníku Národní pokrok (od roku 1867), který byl od roku 1869 přejmenován na Pokrok. Rieger při založení Pokroku postupoval obdobným způsobem jako u Politik. Základem bylo družstvo, které tvořili Josef Götzl (6 400 zl.), Emanuel Kottl (6 400 zl.), Alois Oliva (6 400 zl.), dr. Klaudy (2 000 zl.), dr. Prachenský (2 000 zl.) a Zeithammer (2 000 zl.).⁷⁴⁵ Tyto listy se nevyrovnaly úrovni Národních listů a hrály stále vedlejší roli v české žurnalistice. Poskytovaly ovšem Riegrovi a později staročekům prostor pro jejich politickou prezentaci. Na neudržitelnost kvality Pokroku upozorňoval Riegra i anonymní pisatel, který tvrdil, že Pokrok nikdo nečte, protože se číst nedá. Jeho spolupracovníci že se živí v jiných listech, tento mají pouze jako prebendu. „Slovem: mně se zdá, že páni spolupracovníci Pokroku tento jen ledabylye odbývají vědouce, že list vzdor tomu nezanikne, protože jest zde družstvo, které vždy zas uhradí schodek povstalý nedostatkem čtenářstva, nelákaného k odbírání stálou svěžestí žurnalistickou a nečekáním až co bůh nadělí.“⁷⁴⁶

Pokrok byl nakonec v červnu 1885 převzat družstvem Politik. Při té příležitosti bylo vydáno prohlášení, že „družstvo vlastenců českých, osvědčených a obětavých, jenž si obrali za úkol jediné prospěch národní věci, nikoli výnos listu – který ve stejném duchu již vydává deníky „Politik“ a „Národní politiku“.“⁷⁴⁷ List byl v roce 1886 přejmenován na Hlas národa a

⁷⁴³ Ibidem s. 19–21.

⁷⁴⁴ Rieger Skrejšovskému z 30. listopadu 1876, SOA Praha, Jan Stanislav Skrejšovský, karton 4, i.č. 501.

⁷⁴⁵ ANM, F. L. Rieger, k. 127/6.

⁷⁴⁶ Anonym Riegrovi z 1. srpna 1881, Ibidem.

⁷⁴⁷ Ibidem.

od roku 1887 byla vydávána i jeho obrazová část *Ilustrovaný kurýr*. Tento list byl ale stále velmi ztrátový, a tak se vydavatelství obrátilo na Riegra, aby „Hlas národa zároveň s trvalými břemeny, jež Závod listem tím na sebe uvalil, na jméno vlastní nebo jméno kohokoliv jiného převzít ráčil.“⁷⁴⁸ Závod připomněl Riegrovi, že oběti spojené s vydáváním listu dosáhly za půl roku cca 60 000 zl. a že další vydávání ohrožuje Závod jako celek. Z ekonomických důvodů se bude muset tento list zastavit k únoru 1888.⁷⁴⁹ Hlas národa sice nezanikl, ale ani další dochovaná bilance z roku 1893 nebyla lichotivá. Ztráty Hlasu národa činily v tomto roce 34 000 zl. a ztráta *Ilustrovaného kurýra* 5 000 zl.⁷⁵⁰

4.2.5 Služebník národa a mecenáš

Riegrovi se 26. června 1881 dostalo významné pocty. František Josef I. mu udělil řád Železné koruny, a Rieger tím získal nárok na udělení šlechtického titulu. Císař tímto vyznamenáním formálně ocenil Riegrovy zásluhy o vybudování Národního divadla, ale jistě se jednalo o celkové uznání Riegrovy dlouholeté politické činnosti. Rieger, který téměř dovršil 63 roků svého života, patřil mezi hlavní politické představitele monarchie. Do politiky vstoupil již v revolučních letech 1848/1849, kdy využil své kontakty a řečnické schopnosti a stal se velmi populárním politikem. Po obnově politického života v 60. letech vystupoval vedle Palackého jako přední politik hájící české zájmy. Po smrti svého tchána v roce 1876 převzal vedení české národní strany, působil jako poslanec říšské rady a podporoval vládní koalici hraběte Taaffa. Jeho politická, společenská i kulturní činnost byla velmi rozsáhlá a Rieger si vědomě budoval pozici národního vůdce. Jeho politika byla spíše pragmatická a opatrná, vysloužil si proto později od nové nastupující české politické generace nálepku konzervativce. Pro Riegra byla velmi důležitá jeho popularita a zřejmě s ohledem na obavy z odmítavé reakce české veřejnosti nepožádal o povýšení do šlechtického stavu. Povýšení se neslučovalo ani s představami jeho nejbližších politických spolupracovníků, dokonce ani rodinných příslušníků, protože Rieger reprezentoval liberální stranu.⁷⁵¹ K žádosti o nobilitaci se odhodlal až poté, co ho František Josef 24. března 1897 jmenoval doživotním členem panské sněmovny říšské rady. Rieger následně požádal o povýšení a v červnu 1897 byl nobilitován.⁷⁵² Jak lze soudit z mnoha gratulací k nobilitaci a absence vážnějšího mediálního

⁷⁴⁸ Závod tiskařský a vydavatelský v Praze Riegrovi, koncem roku 1887 (dopis není dochován celý), ANM, F. L. Rieger, k. 84/3.

⁷⁴⁹ Ibidem.

⁷⁵⁰ Ibidem.

⁷⁵¹ K problematice Riegrovy nobilitace viz Novotný Robert R., Nobilitace Františka Ladislava Riegra, *Z Českého ráje a podkrkonoší* 13, Semily 2000, s. 93–120.

⁷⁵² Viz NA, Ministerium des Innern, Adelsakten, k. 40, dr. Franz Ladislaus Rieger.

útohu, přijala česká veřejnost Riegrovo povýšení bez protestů. Konečně důstojné oslavy 80. výročí Riegrova narození v roce 1898 ukázaly, že byl staříčský politik chápán již jako určitý symbol minulosti.⁷⁵³ Po politické prohře a době tvrdého odsouzení na počátku 90. let se vrátil jako součást české politické tradice. Také šlechtický titul se stal součástí života Riegrovy rodiny, ale Rieger i ve své poslední vůli zdůrazňoval, že titul chápal jako ocenění své mnoholeté práce pro národ a pro vlast.

Není možné a ani účelné zabývat se v této práci politickou, společenskou a kulturní činností F. L. Riegra, která byla velmi rozsáhlá. Její deskripce a kritická analýza stále ještě čeká na Riegrova životopisce. V souvislosti s námi zkoumaným tématem je podstatná analýza Riegrovy snahy reprezentovat se jako národní vůdce, který nedbá na vlastní prospěch a všechny své síly a prostředky dává do služeb národa. Ne rodina, ale národ, ne vlastní kapsa, ale národní zisk, to mají být cíle vůdce národa. Rieger se prezentuje jako služebník národa, kterému leží na srdci nejen politický, ale i kulturní, ekonomický a s ním spojený sociální rozkvět vlastního národa. Tuto roli hraje nejen v době, kdy byl na politickém výsluní, ale také po svém politickém pádu v 90. letech. Důsledně ji akcentuje ve své závěti národu. Také jeho rodina, především dcera Marie, posilovala tento Riegrův obraz, který přešel i do Riegrových pozdějších životopisů.

Rieger měl po celý svůj život skutečně řadu obdivovatelů a zastánců, pro které často symbolizoval nějakou politickou či kulturní ideu, určité směřování, ale i snahu po naplnění jejich vlastních tužeb a cílů. Vedle toho měl řadu nepřátel a kritiků, což se nejzřetelněji ukázalo v době jeho politického pádu na počátku 90. let, kdy tyto hlasy získaly prostor. Tato názorová polarizace spojená s Riegrovou osobností svědčí o jeho mimořádnosti. Vezmeme-li v úvahu, že se v české politické a společenské elitě pohyboval aktivně více než 50 let, je jeho význam nepopíratelný. Na celkové zhodnocení jeho činnosti si ovšem musíme ještě počkat. Na tomto místě se zaměřím na aspekty spojené se vztahem mezi politikou a penězi.

Již za Riegrova života se objevily snahy o jeho diskreditaci v souvislosti se zpronevěrou peněz mu svěřených (tzv. Čermákova aféra). Rieger byl také podezříván, že je politicky závislý a že dostává peníze z Ruska. Policejní ředitelství sledovalo jeho finanční problémy, které byly zveličovány etc. Na druhou stranu bylo Riegrovi podsouváno, že byl od začátku bohatý, pak se ještě dobře oženil a neměl proto pochopení pro potřeby druhých.

⁷⁵³ „Ráčíte pak sám svou osobou patřiti jaksí do inventáře národa a s tím musíte počítat. Ostatně také jest plno lidí, kteří osobně, z osobní přichylnosti se těší Vašnost v tak pokročilém věku ... viděti při podobných manifestacích – byť by to vždy již třeba nebylo pro Vašnost rozkoší se jich účastnit. Ale ten mladý svět chce vidět účast, chce vidět příklad, a chce se trochu pochlubit sám před Vašností i zase Vašností osobou. Račte jim to tedy přát.“ Václav Červinka F. L. Riegrovi z 18. listopadu 1898, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

Na tomto místě bych chtěl připomenout jediný doložitelný případ, kdy byl Rieger veřejně osočen z finančního podvodu. V létě 1879 se, v souvislosti s návratem českých poslanců do Říšské rady a s očekávaným jmenováním Riegra ministrem v nové vládě, objevil pokus veřejně diskreditovat Riegra. Rieger byl na stránkách tisku obviněn ze zpronevěry peněz darovaných jeho prostřednictvím spolku Svatobor. Celá záležitost začala dotazem Josefa Čermáka na osud peněz, které daroval jeho strýc děkan Filip Čermák Svatoboru.⁷⁵⁴ Jednalo se o 10 000 zl. v obligacích pražské obce (20 ks á 500 zl.), které Rieger předal Svatoboru 6. července 1878. Josef Čermák poukazoval na skutečnost, že jeho strýc zemřel 24. června 1877, dotazoval se na osud obligací po jeho smrti a na využití úroků, které z nich plynuly. V Pokroku z 5. července 1879 mu odpověděl pokladník Svatoboru Josef Emler v tom smyslu, že dle přání dárce měly peníze zůstat u plnomocníka předsedy Svatoboru Riegra do doby, než spolek přijme pravidla o udílení odměn za česká literární díla. „To se poněkud prodloužilo, ale jak dosvědčiti mohu, ne vinou p. dra. Riegra, který častěji o odevzdání řečených papírů jednal a na ně naléhal. Stran úroků kuponů podotýkám, že si je, jak známo, p. děkan Čermák až do své smrti vymínil, že je také vždy dostával, a že i také buď sám, anebo s radou dr. Riegra o té části zmíněných úroků dispozice činil, kterou již původně k účelům národní literatury naší určil.“⁷⁵⁵ Čermák reagoval otevřeným dopisem Emlerovi datovaným 6. července a otištěným opět v Epoche.⁷⁵⁶ V tomto listu vyzýval Riegra, aby se osobně ke kauze vyjádřil, a hrozil Riegrovi soudním jednáním s odvoláním na vlastnictví dokumentů, které dokazují Riegrovu zpronevěru. Rieger na tuto výzvu nereagoval a kauza skončila na stránkách Epoche 11. srpna 1879 Čermákovým prohlášením, že nepovede spor s člověkem, který bude ministrem a má dostatek možností, jak případný soudní spor zmařit.⁷⁵⁷

V materiálech prezidia Policejního ředitelství Praha se nachází spis, který obsahuje rozklad kauzy pro místodržitele. Policejní rada Javůrek informoval místodržitele o průběhu sporu na stránkách tisku a o dvou rozdílných zprávách agentů.⁷⁵⁸ Jedna, bohužel nedochovaná, zpráva tvrdila, že Rieger měl s Čermákovým darem pouze starosti a žádný zisk. Druhý agent informoval o materiálech, které mu předložil Josef Čermák. Dle těchto materiálů získal Rieger cenné papíry již v roce 1866 a na opakované žádosti děkana o potvrzení

⁷⁵⁴ Stalo se tak v deníku Epoche v rubrice Öffentliche Tribune, za jejíž obsah nenesl list odpovědnost. Epoche č. 179, 1. července 1879, s. 4. Riegra se týkala rubrika i druhý den, kdy jakýsi Jiřík potvrzoval, že na ulici slyšel rozmluvu Čelakovského s Riegre, při níž Rieger označil voliče roudnického okresu za voly. Epoche č. 180, 1879, s. 4.

⁷⁵⁵ Pokrok 5. července 1879, s. 3.

⁷⁵⁶ Epoche 189, 11. července 1879, Öffentliche Tribune s. 4.

⁷⁵⁷ Epoche 220, 11. srpna 1879, Tageschronik s. 2.

⁷⁵⁸ NA, Policejní ředitelství Praha, prezidium, 1888–1892, 4567/pp (16.7.1879), R/5/3. Čistopis viz NA, Prezidium místodržitelství 1871–1880, 8/5/17–8.

neodpovídal, až v roce 1876 napsal Čermákovi potvrzení o převzetí obligací a tří knížek pražské spořitelny s dalšími 6 650 zl.⁷⁵⁹ Zamýšlel Rieger zpronevěřit či zpronevěřil peníze? Josef Čermák se domníval, že ano, a kauza skutečně skončila u zemského soudu.⁷⁶⁰ Rieger poskytl soudu řadu ověřených kopií dokumentů týkajících se tzv. Čermákova nadání. Tyto dokumenty mu byly po šetření vráceny a jsou uloženy v Riegrově pozůstalosti.⁷⁶¹ Z nich je jasně patrný vývoj celé kauzy. Velmi podstatný je zápis ze schůze Svatoboru ze dne 17. července 1879.⁷⁶² Na této schůzi informoval Rieger ředitelství spolku o provedení vypořádání a zaúčtování úroků z nadace Filipa Čermáka. Toto vypořádání provedla komise Svatoboru v Riegrově bytě 16. července 1879. V protokolu bylo konstatováno, že si Čermák do konce svého života vyhradil 4% úroků z obligací pro svoji potřebu. Po smrti mělo být jeho sestře vypláceno do její smrti 200 zl. ročně. Zbývající 2% úroků byly užívány dle dispozic Čermáka, Riegra a Palackého pro národní účely. Převzetí úroků od roku 1865, kdy se rozhodl založit nadaci při Svatoboru, Čermák potvrdil v poslední vůli z 15. července 1876. V následujících letech bylo z 6% úroků z cenných papírů předáno Čermákovi 200 zl. v dubnu 1877.⁷⁶³ Čermák měl nárok ještě na 200 zl. z květnových úroků, ale ty si „nevyzdvihl“, a tedy je nepotřeboval, a proto připadly dle jeho poslední vůle Svatoboru.⁷⁶⁴ Jeho sestře byly 13. listopadu 1877 vyplaceny Riegre dvě čtvrtletní splátky ve výši 100 zl. Jelikož 12. března zemřela, byl Rieger povinen vyplatit do její pozůstalosti poměrnou část peněz.⁷⁶⁵ Tyto peníze, které měl zdědit Josef Čermák, byly zřejmě pohnutkou k celé kauze. Svatobor pověřil dr. Mildeho, aby se této záležitosti ujal a vyrozuměl správce pozůstalosti. Rieger na schůzi předal do pokladny Svatoboru zbývajících 883 zl. 20 kr. úroků.⁷⁶⁶ „Při této příležitosti předložil pan dr. Rieger shromážděným pěti pečeti opatřené psaní p. Filipa Čermáka, které, jak nápis zněl, otevřeno mělo býti teprve po jeho smrti.“⁷⁶⁷ V tomto dopise datovaném 1. května 1865 a adresovaném výboru Svatoboru shrnul Čermák důvody založení fondu na podporu literátů a podmínky jeho použití. Vyjádřil plnou důvěru Riegrovi a Palackému, kterým svěřil jeho vykonávání: „Jakož pak jsem se za živa radil s pány Palackým a Riegre o zřízení základu

⁷⁵⁹ Opis dopisu a opis konfidentské zprávy, *ibidem*. Podle zpráv konfidenta se jednalo o knížky č. 50569 na jméno Filip Čermák, 67317 Filip Štěpán a 69050 Filip Mráček.

⁷⁶⁰ Spis se bohužel nepodařilo najít, zřejmě byl skartován v 50. letech. Viz Vrchní zemský soud v Praze, Inventář, SUA Praha 1982, s. 17. O podání žaloby informuje místodržitele i policejní prezidium. Na základě konfidentských zpráv potvrzených Státní prokuraturou v Praze (Staatsanwaltschaft), č.j. 7907/1879 exp. 20.8. 1879, NA, Prezidium místodržitelství 1871–1880, 8/5/17–8.

⁷⁶¹ Viz přípis Zemského soudu v Praze z 10. září 1879, ANM, F. L. Rieger, k. 126.

⁷⁶² *Ibidem*.

⁷⁶³ Protože Čermák nebyl pro slabost schopen psát, potvrzovala přijetí peněz jeho sestra, *ibidem*.

⁷⁶⁴ Viz ověřený opis Čermákovy poslední vůle datované 14. července 1876, *ibidem*.

⁷⁶⁵ Oněch 200 zl. je počítáno od smrti Filipa Čermáka 24. června 1877.

⁷⁶⁶ Rieger obdržel ve čtyřech pololetních platbách od 1. listopadu 1878 do 1. května 1878 celkem 1183 zl. 20 kr.

⁷⁶⁷ *Ibidem*.

mého a oni poznali zúplna úmysl můj při skutku mém, tady ustanovuji aby Jich Svatobor i po smrti mé považoval za věrné tlumočníky přání a úmyslů mých vzhledem základu mého, jsa zcela přesvědčen, že důvěry mé aniž důvěry Svatobora, kterýž jich působením počátek svůj vzal, nestanou se nikdy nehodní.“⁷⁶⁸ Výbor se rozhodl pro zveřejnění tohoto listu v Muzejníku u příležitosti zřízení „Nadání P. Filipa Čermáka Tuchoměřického“.

Jak to bylo se 4% úroků, které měl v letech 1865 až 1876 dostávat Čermák od Riegra, si můžeme udělat představu z dalšího dokumentu. V dopise z 9. listopadu [1875] adresovaném Riegrovi psal Čermák, že je nemocen a nemůže se dostavit do Prahy vyzvednout 400 zl. ročního úroku. Požádal Riegra, aby peníze předal Vojtěchovi Náprstkovi, který mu je měl doručit.⁷⁶⁹ Tyto peníze Čermák ukládal na spořitelní knížky, které 28. června 1876 předal Riegrovi jako doplněk ke svému nadání. Na třech knížkách bylo uloženo 6654 zl., z nichž 1000 zl. mělo být věnováno na Palackého pomník.⁷⁷⁰ Tyto spořitelní knížky předal Rieger Svatoboru společně s obligacemi v roce 1878.

Pokud bychom chtěli celou kauzu shrnout, musíme konstatovat, že Rieger žádné peníze nezpronevěřil. Zůstává ovšem otázka, proč předal obligace a spořitelní knížky do pokladny Svatoboru až rok po Čermákově smrti. Dále je podivné, že vypořádání úroků z obligací začal řešit až v okamžiku aféry, přičemž se ukázalo určité pochybení ohledně peněz náležejících Čermákově sestře, potažmo jejím dědicům. Určitým vysvětlením by mohla být Riegrova zaneprázdněnost a určitá „nepečlivost“ ohledně spravování nadace. Zároveň mohlo být pro Riegra výhodné „vypůjčit si“, v případě krátkodobé nesolventnosti, z Čermákových úroků. Posledním otazníkem zůstává, proč se dochovaly jen ověřené kopie dokumentů připravené pro soudní šetření, a ne dokumenty samotné.⁷⁷¹

Někdy bývá zpochybňována role F. L. Riegra v kauze odkazu Karla Riegra, textilního podnikatele z Vilémova u Rokytnice. Karel Rieger, ač z německé rodiny, doplnil svou poslední vůli v roce 1889 o dovětek, ve kterém odkázal českému národu, jmenovitě vůdci staročeské strany, 100 000 zl. pro národní potřeby.⁷⁷² Když Karel Rieger 24. října 1895 ve

⁷⁶⁸ Ibidem

⁷⁶⁹ Ověřený opis listu i potvrzení o převzetí částky Náprstkem ibidem.

⁷⁷⁰ Ibidem.

⁷⁷¹ Robert Sak uvádí, že aféru připomněl František Tilšer před volbami v roce 1891, který „hrozil zveřejněním dokladů usvědčujících Riegra ze zpronevěry cenných papírů, jež mu svěřil P. Čermák z Liběchova.“ Sak Robert, Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku, Semily 1993, s. 261. V poznámce pak bez odkazu na pramen uvádí: „A. Bráf nepochyboval o tehánově poctivosti, ale věděl, jaký má ve svých věcech nepořádek. Se švagrovou M. Červinkovou-Riegrovou našel všechny papíry v Riegrově ohnivzdorné pokladně [sic!]. Mladočeští předáci, jimž to oznámil, nechtěli o ničem slyšet a tvářili se, jako by takové obvinění, které snad mělo původ už kdysi u Skrejšovského, nikdy nevzniklo.“ Ibidem s. 300.

⁷⁷² Gruber Josefa, Zpráva o desetileté činnosti ústavu, in: Národohospodářský ústav při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze VII, 1918. Gruber vycházel z podání Bráfova viz

věku 38 let zemřel, ustanovení jeho poslední vůle ohledně odkazu překvapilo jeho blízké, především vdovu Helenu. Bylo stanoveno, že odkazu se má ujmout F. L. Rieger, jakožto vůdce staročeské strany. Jelikož měla Helena Riegrová finanční problémy s převzetím továrny a odkaz se také dal právně napadnout, zvolil Rieger kompromisní řešení. Dohodl se s Riegrovou, že bude postupně peníze skládat na depozitní účet u Zemské banky. Dále bylo dohodnuto, že peníze budou sloužit jako základ pro založení „Ústavu pro zvelebení českého průmyslu“. Depozitum bylo zřízeno v roce 1899 a v době Riegrovy smrti tam byla Riegrovou poslána polovina sumy.⁷⁷³ Peníze byly nakonec použity na založení Národohospodářského ústavu při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze. Vznik tohoto ústavu, který byl spojen s nadací Josefa Hlávky a myšlenkově s Albínem Bráfem, provázela řada komplikací a nakonec byl založen až po Riegrově smrti.⁷⁷⁴ Základním jménem ústavu se stal odkaz Karla Riegra, který činil 130 200 K, a Hlávkovo nadání ve výši 200 000 K.

Rieger samozřejmě o své finanční situaci a o finanční situaci rodiny veřejně nemluvil. Koupí Malče se mu skutečně podařilo vyvolat dojem finanční nezávislosti, na druhou stranu také závistí. To, že Maleč neprosperuje a že se po neúspěšném podniku s cukrovarem ocitl v trvalé finanční tísní, Rieger ventiloval pouze mezi svými nejbližšími přáteli. Známý je v této souvislosti Riegrův dopis Kalouskovi z 8. června 1872. Rieger si v něm naříkal na dluhy „Já chybil snad v tom, že jsem koupil tak velký statek, že teď každý mne má za velikého boháče, kdežto mně po zaplacení mých velikých dluhů sotva tolik zbývá, čeho potřebuji k poněkud slušnému živobytí. Kdo mně tedy počítá, neřku-li nahradí, co obětuji neustále obecnému dobrému?“⁷⁷⁵ Jeho kritici mu jeho majetek spíše přičítali k špatnému. V této souvislosti bych chtěl připomenout pozdější polemiku v recenzi Karla Stloukala na knihu Jana Bartoše *Národní divadlo a jeho budovatelé*, která vyšla v roce 1933. Stloukal v recenzi brání Riegra proti Bartošovým útočům a zajímavé je, že jako jeden z hlavních věcných omylů uvádí Bartošův předsudek ohledně Riegrova majetku. Stloukal s odkazem na Heidlerovy výpisky odmítá Bartošovu tezi, že Rieger byl zámožný mladík a později bohatý muž, ale také dobrý hospodář, který spravoval moudře své jmění a nikdy neriskoval. Stloukal konstatoval, že

Národohospodářský ústav při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze I., 1913, s. 3–16.

⁷⁷³ Ibidem s. 13.

⁷⁷⁴ Viz Mandlerová Jana, Ke vzniku a činnosti Národohospodářského ústavu při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v letech 1907–1914. Sborník historický 20, 1973, s. 107–142.

⁷⁷⁵ Příspěvky k listářu Dra. Františka Ladislava Riegra, sebral Jan Heidler, ed. Josef Šusta, 2. sv. Praha 1926, s. 7–8.

„Riegrovo bohatství bylo pouhou famou“ a že „tento vůdce národa již jako student zápasil s finančními nesnázemi“, že se zadlužoval při službě veřejnosti a jak byl zachráněn z kritické finanční situace pouze národním darem. Stloukal konstatoval, že „Dobrym hospodářem Rieger aspoň ve správě vlastního jmění rozhodně nebyl, dovedl však nasazovat všechny prostředky, šlo-li o zájem národní.“⁷⁷⁶ I z této Stloukalovy interpretace je jasné patrný úspěch Riegrovy snahy (a snahy jeho blízkých) vytvořit o sobě představu politika obětujícího se pro národ.

Jak to tedy skutečně bylo? Byl Rieger tak uvědomělý? Těžko říci. Faktem je, že až na drobné nejasnosti kolem Čermákově nadace Svatoboru a náznaky spolupráce a z ní plynoucích výhod s finančními kruhy, zůstal Rieger mimo jakékoli podezření z nekalých praktik. Pokusil jsem se shromáždit a analyzovat zdroje příjmů Riegrovy rodiny a naopak její vydání. Při hledání odpovědi na otázku, odkud bral F. L. Rieger prostředky na fungování vlastní rodiny, ale i na politickou reprezentaci, se ukázalo, že jeho potřeby a potřeby rodiny byly relativně skromné, podobně náklady na politickou reprezentaci byly velmi „uvážlivé“. Rieger nepatřil k lidem, kteří by rozhazovali. Jeho opatrnost se ovšem někdy dostávala do vleku ješitnosti. To dokládá i jeho zoufalá snaha udržet neprosperující cukrovar z čistě prestižních důvodů. Když Rieger bilancoval svůj život, uváděl ve svých posledních závětech, že se naštěstí nemusel věnovat vydělávání peněz na svou obživu: „Mně Bůh dopřál té možnosti, že jsem mohl, ano mi nebylo nutno hledati zvláštní živnost, věnovati se cele službě národa svého...“⁷⁷⁷ Tato slova starého Riegra úplně neodpovídají pravdě, zapadají do jeho stylizace, plně však charakterizují skutečnost, že Rieger se v zásadě neživil vlastní prací. Až na výjimky z počátku 50. let, kdy pracoval v redakci Naučného slovníku (a tedy opět pro národní vzdělání), nekonal Rieger práci jen s ohledem na výdělek. Hlavním zdrojem financí byl pro Riegra rodinný mlýn v Semilech, který spravovala jeho matka a posílala mu průběžně peníze až do prodeje mlýna v roce 1862. Další velkou finanční injekcí byl pro Riegra sňatek s Marií Palackou. Svým způsobem se opakovala situace z 20. let, kdy se František Palacký přičlenil do rodiny advokáta Jana Měchury. Riegrova tchýně Tereza Palacká podstatně přispěla manželům na koupi velkostatku Suchdol a nadále je finančně podporovala. Koupí velkostatku Malče v roce 1862 investoval Rieger peníze získané z prodeje Suchdola, Semilského mlýna a Mariina podílu z matčina dědictví. Ačkoli velkostatek příliš neprosperoval, znamenal významnou majetkovou základnu a především možnost k dalším hypotékám. Zároveň poskytoval rodině dobrý zdroj základních potravin. Stvrzením Riegrova

⁷⁷⁶ ČČH XL, XXX, s. 411.

⁷⁷⁷ Poslední vůle F. L. Riegra z března 1895, ANM, F. L. Rieger, k. 1.

postoje byla kauza národního daru k jeho 70. narozeninám. Rigerovi velmi záleželo na tom, aby národní dar vrátil a předkázal ho Svatoboru a České akademii věd a umění. „Dar národní, kterýž mi národ můj věnoval, uznávaje tak způsobem čestným a šlechetným moje poctivé snahy o dobro jeho, ráděl jsem zachovati opět národu svému všemožně neztenčený a myslím, že po mé smrti se nalezne v sumě dvou set tisíc korun v mé pokladnici železné. Jelikož pak kapitál ten pocházel z úmyslů vlasteneckých, šlechetných, přeji si, aby i po mé smrti dále působil k posílení duševního a hmotného blaha národa mého...“⁷⁷⁸

⁷⁷⁸ Poslední vůle F. L. Riegera, 30. března 1893, ANM, F. L. Rieger, k. 1.

5. Závěr

„Až se ještě jednou narodím – hospodářem zajisté nebudu. Rozkošné to v Rakousku a v XIX. století řemeslo.“⁷⁷⁹

Konstatování stárnoucího ředitele velkostatku Václava Červinky o nevděčnosti zemědělského podnikání v závěru 19. století odráží, vedle jeho nenaplněných osobních ambicí, fakt, že spravovat velkostatek nebylo jednoduché a zároveň to nepřinášelo podstatný zisk. Také já se na tomto místě pokusím shrnout výsledky bádání. V úvodu práce jsem si položil tři otázky, na které jsem chtěl hledat odpověď. Použiji je jako východisko pro závěrečné shrnutí. Otázky jsem formuloval takto:

- 1) Jak fungoval velkostatek Maleč a jaká byla Riegrova role v jeho správě?
- 2) Jakou úlohu hrál velkostatek v životě Riegrovy rodiny?
- 3) Odkud získával Rieger finance pro svoji politickou činnost a reprezentaci v jednotlivých obdobích své aktivity?

Pokud bych měl hodnotit fungování Riegrova velkostatku na Malči a Riegrovu roli, musím konstatovat, že správa velkostatku se musela potýkat s řadou problémů a velkostatek nepřinášel Riegrovi očekávaný zisk. Riegrova představa výhodné investice do koupě velkostatku, která mu kromě vlastnictví nemovitého majetku přinese i trvalý zdroj financí, se ukázala jako lichá. Velkostatek sice většinu sezón končil se ziskem, ten byl ovšem použit na splácení úroků z hypotéčních úvěrů, které na velkostatku vázly. Jako jeden z hlavních limitů rozvoje velkostatku se ukazuje nedostatek oběžného kapitálu a nemožnost větších investic do hospodářství. Rieger se sice na počátku 70. let připojil k zakladatelské horečce a založil cukrovar na Malči, ale tento jeho podnikatelský počín skončil fiaskem a přispěl k dalšímu velkému hypotéčnímu zadlužení velkostatku. Rieger poté investoval minimálně, jednalo se spíše o nutné opravy inventáře, modernizaci strojového parku apod. Mezi největší investice patřila přestavba lihovaru a obnova vyhořelých hospodářských budov v Hranicích. Určitou výjimkou byla Riegrova snaha o přestavbu zámku na sklonku jeho života. Ta zřejmě souvisela s jeho celkovou představou o nutnosti předat svým potomkům „dominium“, pro niž svědčí i jeho snaha rozšiřovat rozlohu velkostatku výhodnými příkupy.

Vedle nedostatku oběžného kapitálu byla zpočátku limitem rozvoje velkostatku nekompetentnost a nehospodárnost vedení velkostatku. Na velkostatku byly dlouhou dobu

⁷⁷⁹ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 21. dubna 1899, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

tolerovány „zavedené pořádky“ ještě z předchozí doby a snaha paní Riegrové „dohlédnout“ na hospodářství vyznívala naprázdno. Rieger, který se sice nechal podrobně informovat o dění na velkostatku a najal si „kontrolora“ velkostatku, byl v praktickém jednání naivní a jeho někdy impulsivní rozhodnutí nebyla příliš systémová. Nicméně měl ve vedení velkostatku po celou dobu vyhrazené rozhodnutí a ředitel velkostatku musel všechna základní rozhodnutí podřídit Riegově vůli. Zásadní změna nastala s příchodem Václava Červinky, který přinesl řadu moderních impulsů a snažil se o intenzivní hospodaření na velkostatku. Červinka si byl vědom zátěže, kterou pro velkostatek znamenal cukrovar a snažil se Riegra, později i z pozice jeho zetě, přesvědčit o nesmyslnosti pěstování velkého množství cukrovky v podmínkách Malče. Rieger ovšem trval na svém a Červinkovi nezbyvalo nic jiného, než se podřídit.

Při Červinkově příchodu na Maleč v roce 1872 byl velkostatek víceméně uzavřeným celkem. Ředitel Václav Radoň, který působil na velkostatku již za hraběte Auersperga, byl starý a nemocný. Riegre (tedy spíše paní Riegrovou) podporovaný správce Jaromír Staněk nebyl schopen zajistit produktivní chod velkostatku. Velkostatek měl sice dominantní postavení v blízkém okolí, ale snahy o prodej přebytků zemědělské výroby mimo region byly spíše ojedinělé. Červinka společně s novým úředníkem velkostatku Josefem Sauerem a s novým účetním Ferdinandem Brožem provedli celkovou reformu velkostatku, Červinka provedl systematické změny ve správě velkostatku, centralizoval řemeslné zázemí velkostatku a snažil se o zavádění nových trendů. Jeho velkému zájmu se těšil lihovar, který se postupně stal významným motorem hospodářství především po krachu cukrovaru v polovině 80. let, kdy se velkostatek orientoval na výrobu lihu a chov skotu. Obchod s lihem a nákupy surovin pro jeho výrobu patřily k nejvýraznějším aktivitám přesahujícím regionální vazby velkostatku. Velkostatek nicméně zůstával orientován především na místní poměry, k čemuž přispěla i marnost snah o zavedení železnice na Maleč.

Agrární krize, která zasáhla české země po roce 1884, znamenala pro Červinku vystřízlivění z jeho představ o rozvoji hospodářství spojených s oproštěním se od cukrovaru. V 80. letech se také dostavila řada nepříznivých sezón, kdy velkostatek končil schodkem a Rieger seriózně uvažoval o jeho prodeji. Ani v 90. letech se situace podstatně nezměnila a případný schodek v hospodaření velkostatku byl řešen vyšší těžbou lesa, potažmo jeho drobnými prodeji. Zajímavě zhodnotil vývoj na Malči Václav Červinka v listu napsaném Riegrovi v den 30. výročí jeho přijetí na velkostatek. „Od oné doby ztratili jsme cukrovar, odprodali Vísecký les... Nabyli jsme však pěkný jako nový lihovar, ... vystavěli kovárnu, pořídili párnici (ovšem už chudák stářím zas sešla – pracovala 29 mláticích kampaní a jednou byla v požáru), koupili jsme tři statky a chalupy v Blatnici, půl statku na Spálavě, chalupu

s polemí v Přemilově, a vedle toho příkupy od Libice atd. a les Blatnický. Ač asi se dluhy rozmnožily, o to máme více živého a mrtvého inventáře – a to za doby bezpříkladného úpadku hospodářského po celá desíletí, kde vůbec jiní rozmnožovali dluhy neb hospodářství prodali neb ztratili. Tak zatím zaplat' Bůh za to vše."⁷⁸⁰

Myslím, že je možné konstatovat, že vývoj na velkostatku Maleč ve sledovaném období navázal na období předchozí. Nejvýznamnější změna pro venkovské poměry – zrušení poddanství a vyvazení pozemků – již pouze doznívala, ale stereotypy v chování lidí zůstaly. Velkostatek i nadále hrál hlavní roli v životě místních obyvatel, nabízel pracovní příležitosti a poskytoval řadě lidí obživu. Rieger převzal patronát nad kostelem v Modletíně a řada „jeho“ lidí na něho pohlížela jako na předchozí vrchnost. Jistou roli v tom určitě hrálo i jeho významné postavení v českém veřejném životě. Rieger tuto roli posiloval také ve funkci okresního starosty. Jeho snaha založit na Malči prosperující cukrovar měla také přispět k jeho popularitě u místních lidí. Rieger významně nezasahoval do chodu hospodářství, které až do založení cukrovaru mírně prosperovalo. Teprve tlak na výrobu cukrovky přiměl Riegra k razantnímu kroku a s příchodem nového ředitele byl nastoupen nový trend postupné modernizace velkostatku. Hlavním limitem zůstal nedostatek oběžného kapitálu, nedostatek investičního kapitálu a do roku 1884 nepřiměřený nárok na pěstování cukrovky. Krach cukrovaru znamenal pro Riegra velkou finanční ztrátu, ale pro velkostatek mohl být začátkem prosperity. Nestalo se tak, naopak následující období bylo obdobím obecné agrární krize spojené s velkým poklesem cen zemědělských produktů.

Jakou roli hrál velkostatek v životě Riegrovy rodiny?

Musíme konstatovat, že především zásadní ekonomickou roli, ale také důležitou roli ve smyslu společenské prestiže. Manželé do koupě Malče investovali veškeré svoje společné prostředky. Získali významný majetek, ale také na sebe vzali velkou odpovědnost za finanční břemena na velkostatku váznoucí. Je jisté, že investice do Malče byla motivována ekonomicky, ale zásadní roli hrála i Riegrova ctižádost. Riegrovi se stali velkostatkáři, držiteli deskových statků a v tom smyslu určitým „panstvem“. Rieger mohl deklarovat svoji finanční nezávislost, což bylo pro předního politika velmi podstatné.

Riegrovi využívali Maleč jako zdroj běžných potravin, zámek sloužil jako letní rezidence a v případě naléhavé potřeby poskytl ředitel velkostatku Riegrovi žádanou finanční hotovost. Riegrovy požadavky ovšem nemohly a ani nebyly příliš velké. Rozhodně nemohl ke

⁷⁸⁰ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi z 17. března 1902, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

velkostatku přistupovat jako k jistému zdroji příjmů. Ve špatných sezónách musel naopak provoz velkostatku dotovat pomocí dlužních úpisů a směnek.

Ačkoli Rieger hospodaření nerozuměl, věnoval velkostatku velkou pozornost a mnoho času. Časově, ale i psychicky, byla pro něho nejnáročnější účast na provozování cukrovaru. Rieger pobýval na Malči rád a aktivně odpočíval v zámecké zahradě. V sezóně navštěvovalo Maleč mnoho hostů a byly pořádány společenské debaty a večírky. Zvláštní situace nastala po sňatku Riegrovy dcery Marie se správcem Malče Václavem Červinkou. Marie si poté zřídila stálou domácnost na Malči. Přes faktický krach manželství se ukazuje, že pro Riegra bylo velmi výhodné. Získal v Červinkovi oddaného zetě, který spravoval velkostatek až do jeho smrti.

Jako nejproblematictější se ukázala snaha odpovědět na otázku, odkud čerpal Rieger finance na svoji politickou a reprezentační činnost. Jak je patrné, Maleč nebyla jistým zdrojem příjmu, spíše pomáhala řešit přechodné finanční problémy, naopak často byla zdrojem Riegrových finančních nesnází. Velkostatek ovšem tvořil významnou rodinnou majetkovou základnu a umožňoval Riegrovi získávat větší peněžní částky prostřednictvím hypoték. Tato výhoda ovšem skončila s velkým zadlužením z důvodu provozování cukrovaru.

Rieger se v zásadě nikdy neživil vlastním zaměstnáním. Výjimku tvořila jeho práce v počátcích Naučného slovníku a příležitostné honoráře za články, později poslanecké diety. Před sňatkem byl pro Riegra hlavním zdrojem financí rodinný mlýn v Semilech, který spravovala jeho matka a odkud mu posílala průběžně peníze až do prodeje mlýna v roce 1862. Velkou finanční injekcí byl pro Riegra sňatek s Marií Palackou. Svým způsobem se opakovala situace z 20. let, kdy se František Palacký přizemil do rodiny advokáta Jana Měchury. Riegrova tchyně Tereza Palacká podstatně přispěla manželům na koupi velkostatku Suchdol a nadále je finančně podporovala. Mariin podíl na Lobkovickém statku, který dostala po matčině smrti, tvořil významnou část financí investovaných do koupě Malče.

Rieger skutečnost, že nemusel rodinu zabezpečit např. advokátní praxí, prezentoval jako Boží dar, který mu umožnil plně se věnovat službě národu. Tento motiv služby národu i na úkor rodiny je velmi častý a s přibývajícím věkem se stává hlavním rysem Riegrovy sebe prezentace. Rieger z tohoto důvodu odmítal přijmout národní dar vzešlý ze sbírky k jeho 70. narozeninám, ale oslavy ve velkém stylu ho výrazně potěšily. Určitým potvrzením oběti pro národ bylo ustanovení Riegrovy poslední vůle, ve kterém odkázal celý národní dar národním nadacím, ač rodině odkázal velmi zadlužený velkostatek na Malči.

Riegrovy osobní potřeby a potřeby rodiny byly relativně skromné, podobně náklady na politickou reprezentaci byli velmi „uvážlivé“. Rieger nepatřil k lidem, kteří by rozhazovali. Jeho opatrnost se ovšem někdy dostávala do vleku ješitnosti. To dokládá i jeho zoufalá snaha udržet neprosperující cukrovar z čistě prestižních důvodů. Ostatní podniky, mám na mysli především vydávání politických deníků a časopisů, ve kterých bylo potřeba investovat, byly sice v centru Riegrova zájmu, ale jeho faktická finanční pomoc byla spíše marginální. Jeho podpora těmto podnikům spočívala v dodání důvěryhodnosti a vyvolání dojmu naprosté nutnosti podpořit tyto národní podniky. Využíval svého velkého kreditu u určité části české společnosti a nepřímo tak získával peníze na tyto podniky, které byly z čistě ekonomického hlediska určeny k zániku. Tohoto Riegrova vlivu a také jeho kontaktů na politické a vládní kruhy využívali skuteční podnikatelé a finanční ústavy. Stačilo, aby byla jejich žádost o podporu zdůvodněna prospěchem českého národa, a Rieger použil svého vlivu.

Pokud bychom měli soudit z obrazu politické scény v ČR nyní na počátku 21. století, měli bychom se ptát na výhody, které z této lobbistické činnosti Riegrovi plynuly. Z pramenů vyplývá, že Rieger získával určité drobné výhody při splácení úvěrů, určité know-how při podnikatelských aktivitách, ale rozhodně nelze doložit přímou finanční podporu. Dobré jméno bezúhonného politika bylo pro Riegra důležitější než materiální výhody. Obecně lze říci, že pro něho byl velmi důležitý jeho obraz ve společnosti. Cítil se jako vůdce národa, který byl i pokrevně spřízněn s otcem národa Františkem Palackým. Je proto logické, že velmi těžce nesl konec staročeské éry a svůj odchod z aktivního politického života. Byl zasažen na nejcitlivějším místě a jeho ješitnost výrazně utrpěla. Situaci po roce 1890 chápal jako nevděk národa vůči jeho obětavé práci a jeho okolí ho v tom samozřejmě utvrzovalo.

Cílem této studie nebyla analýza Riegrovy politické činnosti, a proto mi nepřísluší pronášet soudy o jejím významu. Přesto musím alespoň stručně naznačit určité teze. Jisté je, že Rieger patřil mezi zakladatele české politiky. Na rozdíl od Palackého nebyl velkým „myslitelem“. Palacký až do své smrti nejvýznamněji určoval politický program strany, Rieger byl naopak praktický politik, využíval svých řečnických schopností, ale i celkového dojmu, který činil svým zjevem a vystupováním. Dlouholetou politickou praxí získal významné zkušenosti a kontakty, které využil především v 80. letech, kdy se jeho strana podílela na vládní koalici, a získával drobné politické úspěchy pro český národ. O jeho osobním významu a důležitosti svědčí paradoxně i to, že se na počátku 90. let stal hlavním terčem kritiky mladší generace politiků jako symbol dosavadní politické praxe. V okamžiku, kdy došlo ke změně na české politické scéně, a mladočeská strana začala hledat vlastní

program a logicky došlo k jejímu štěpení, byl Rieger vzat na milost. Staříčský politik byl zařazen do inventáře národa vedle Palackého jako ikona.

Zcela na závěr bych chtěl citovat ohlédnutí za riegrovskou érou z pera stárnoucího Václava Červinky, které reflektuje i Riegrovu pozici na sklonku života: „V mnohém, pokud se vymožeností kultury týče, jsou pokroky i praktického i společenského života přímo makavé, ale jinak dělají ti politikové nynější dojem jako děti, které se teprve učí chodit. Neraď na to myslím, přičítá se mi to nějak, zrovna tak jako nemám mnoho smyslu pro ten kvasící, polovzdělaný, lehkomyšlný, viklavý v názorech národ. Stará jednoduchost, naivní třeba, ale pevná víra a názor, trochu volnější, třeba při neotesanosti a tvrdosti hrdější a noblesnější povaha lidu byla mi milejší, zrovna tak – jako byl mi milejší starší způsob extenzivnějšího sice, ale trochu pohodlnějšího a poetičtějšího hospodářství – kdy jsme nehnojili práškama, neseli strojema a neokopávali řepu, ale žali klepancema, úhořili a pásli ovce a trochu více se těšili z přírody, z života a rozhovorů a návštěv sousedských. Teď ani jakoby na to kdy nebylo, ženeme se za prací a starostí, že ani dechu nemáme, vše jde a žene se parou, a pro rovnováhu citu a užití života není prázdné chvíle, není místa a času ani smyslu. A nemáme z toho ani hmotně nic! Staré časy byly lepší, škoda jich.“⁷⁸¹

⁷⁸¹ Dopis V. Červinky F. L. Riegrovi ze 14. března 1899, ANM, F. L. Rieger, k. 18.

Prameny

Prameny nevydané

Archiv Národního muzea (ANM)

fondy:

Palacký František

Červinková-Riegrová Marie

Rieger Bohuš ml.

Rieger Bohuš st.

Rieger František Ladislav

Národní archiv (NA)

fondy:

České místodržitelství – presidium (PM)

Desky zemské (DZ), hlavní knihy M I a M VIII.

Policejní ředitelství – presidium (PP)

Vojenská odškodňovací komise (VOK)

Zemská komise pro vykupování a pořádání břemen na pozemnostech (ZKS)

Zemská vyvazovací komise (ZVK)

Zemské finanční ředitelství (ZFŘ)

Zemský vyvazovací fond (ZVF)

SOA Praha

fondy:

Konsortium Politik

Politika, závod tiskařský a vydavatelský, Praha

Skrejšovský Jan Stanislav

SOA Zámorsk

Velkostatek Maleč (Vs. Maleč) (1649-1945)

Österreichische Staatsarchiv Wien, Allgemeine Verwaltungs Archiv (AVA)

Ministerium für Cultus und Unterricht, Allgemein, Prag. Juris Professoren

Prameny vydané

Edice

- Milostné dopisy F. L. Riegra a Marie Palacké, ed. Stloukal Karel, Praha 1932.
- Příspěvky k listáři Dra. Františka Ladislava Riegra, sebral Heidler Jan, ed. Šusta Josef, sv. 1 Praha 1924, 2. sv. Praha 1926.
- Řeči dr. Frant. Lad. Riegra I., ed. Traub Hugo, Praha 1923.
- Řeči dra. F. L. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech I–IV., ed. Kalousek Josef, Praha 1883–1887.

Paměti, vzpomínky, literárně historické práce

- Bráf Albín, Život a dílo I, Praha 1922.
- Bráfová-Riegrová Libuše, Maleč za Františka Palackého a dr. Františka Ladislava Riegra, Chrudim 1929.
- Červinka Václav, Český velkostatek jindy a nyní, Osvěta 37, 1907, s. 349–358, 390–404.
- Červinka Václav, Vzpomínky na dr. F. L. Riegra, Osvěta 35, 1905.
- Červinka Václav, Z jarního rašení národního života v letech 1855–1865, Osvěta 42, 1912, s. 272–278, 370–375, 437–444, 514–522, 588–596, 665–672.
- Červinková Riegrová Marie, Vzpomínky z mladých let dr. F. L. Riegra, Osvěta 33, 1903.
- Červinková-Riegrová Marie, Marie Riegrová rodem Palacká, její život a skutky, nákladem obce pražské, národní tiskárna a nakladatelstvo v Praze (1892).
- Červinková-Riegrová Marie, Terezie Riegrová. Obrázek z Podkrkonoší, Praha 1897.
- Grégr Eduard, Deník I. a II., ed. Tobolka Zdeněk V., Praha 1908 a 1914.
- Lauermannová-Mikschová Anna, Lidé minulých dob. Knihy lidských a básnických osudů. Praha 1940, ed. Rutte Miroslav. Studie s názvem Duše pomocná, s. 61–75.
- Mattuš Karel, Paměti, Praha 1921.
- Paměti a listář dr. Aloise Pražáka, ed. Kameníček František, Praha 1926.
- Rieger F. L. a kol., Čechy, země i národ. Obraz statisticko-historický, Praha 1863.
- Rieger F. L., O statcích a pracích nehmotných a jejich významu i postavení v národním hospodářství, Praha 1850.
- Rieger F. L., Průmysl a postup výroby jeho působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujícího, Litomyšl 1860.

- Rieger F. L., Rukojeť k poznání příslušnosti a činnost zastupitelstva okresního, jakož i výborův a starostův okresních, Praha 1866.
- Srb Adolf, Z půl století. Kniha vzpomínek, Praha 1913.
- Volf Josef, Z pamětí starého českého sedláka. Kus selské historie z druhé poloviny 19. století, Hradec Králové 1932.
- Živnostenská banka v Praze 1869–1918, Praha 1919.

Schematismy a topograficko-statistické přehledy

- Jonák Eberhard, Der land- und lehetäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen. Statistische Tafeln im Auftrage des Central Comité für die land- und forstwirthschaftliche Statistik Böhmens auf Grundlage amtlicher Quellen bearbeitet. Prag, Central – Comité, Prag 1865.
- Jonák Eberhard, Der Landtäflichegrundbesitz im Königreiche Böhmen, Prag 1879.
- Kotýška Václav, Místopisný slovník království českého, Praha 1895.
- Palacký František, Popis království Českého, Praha 1848.
- Schematismus Protokollierten Firmen in der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Band III. Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und die Bukowina, Wien 1886.
- Sommer Johann Gottfried, Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, B.11, Prag 1843.
- Tittel Ignaz, Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Prag 1906.
- Výsledky šetření poměrů hospodářských a kulturních zemědělského obyvatelstva v království Českém v letech 1898–1900, Praha 1901.

Literatura

- Albert Eduard, *Ekonomika moravského zemědělství ve druhé polovině 19.století I–II, Prameny historie zemědělství a lesnictví 8 a 9*, Praha 1970.
- Bednář Karel, *Rozmístění průmyslu v českých zemích na počátku 20. století (1902)*, Praha 1970.
- *Beiträge zur Geschichte der Landescultur des Königreiches Böhmen im Jahrhunderte 1791–1891*, Prag 1891.
- Beran Zdeněk, Krmivová základna v soustavě českého zemědělství 1750–1938, *Prameny a studie*, sv. 11, Zemědělské muzeum, 1978.
- Beránková Milena, *Dějiny československé žurnalistiky*, I. díl, Praha 1981.
- Bertrand F., *Ueber Landwirthschaftliche Pachtverträge*. Breslau 1870.
- Bezecný Zdeněk – Lenderová Milena, Několik poznámek k proměnám elit v Čechách, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice 2003, s.17–42.
- Boháč Jiří, Známká z pivovaru Františka Ladislava Riegra, *Numizmatické listy* 47, 1992, s. 160–161.
- Bourdieu Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.
- Bozděch Vlastimil, *Přehled vývoje české lihovarnické techniky do r. 1945*, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 10, 1965, s. 129–194.
- Brattschneider Antonín, *Nástin vývoje techniky československého pivovarství od konce 18. století do r. 1945*, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 10, 1965, s. 69–128.
- Brzobohatý Jan, *Finanční správa v českých zemích v období let 1850–1918 s přihlédnutím k vývoji v první polovině 19. století*, SAP XXVI, 1976, s. 3–137.
- *Bürger zwischen Tradition und Modernität*, Hg. Hoffmann Robert, Wien 1997.
- Burke Petr, *History and social theory*, Polity Press Cambridge 1992.
- Černý Bohumil, *Vývoj lihovarství v českých zemích*, ČsČH 5, 1957, s. 688–727.
- Černý Václav, *František August Brauner vykonavatel odkazu selských rebelií*, Brázda Praha 1948.
- Černý Václav, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, Praha 1930.
- Daniel Ute, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Souhrkamp Frankfurt 2001.
- *Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků*, katalog výstavy, SUA Praha 2002.
- *Die Habsburger Monarchie 1848–1918, Band I., Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973.
- Dudek František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do 1938*, Academia Praha 1985.

- Dudek František, Počátky cukrovarnictví v Čechách, Poděbrady 1973.
- Dudek František, Potravinářský průmysl v sociálně ekonomickém vývoji českých zemí v 19. století, Hospodářské dějiny 12, Praha 1984, s. 5–48.
- Dudek František, The Role of Sugar Industry in the Socially Economic Development of the Czech Lands, Hospodářské dějiny – Economic history 10, Praha 1982, s. 53–73.
- Dudek František, Utváření základů zemědělskopřůmyslového komplexu v procesu kapitalistické industrializace Českých zemí, Hospodářské dějiny 9, Praha 1982, s. 7–63.
- Dudek František, Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872, Praha 1979.
- Dülmen Richard van, Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly, Praha 2002.
- Dvořák Tomáš, Každodennost na Riegrově statku v Malči, Historický obzor 1997, č. 9–10, s. 224–226.
- Fairburn Miles, Social History. Problems, Strategies and Methods, Macmillan Press, London 1999.
- Fasora Lukáš, Kladiwa Pavel, Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Koncept a dílčí výsledky výzkumu, ČČH 102/2004, č.4, s.796–827.
- Först Ludvík, Jak se u nás vařilo pivo. Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví, Praha 1941.
- Franěk Rudolf, Důsledky válečného hospodářství pro české zemědělství (1914–1918), Sociologie a historie zemědělství 1, 1965, s. 21–34.
- Franěk Rudolf, K některým otázkám vývoje kapitalismu v zemědělství v Českých zemích ve druhé polovině 19. století, ČSČH XXXIII/1, s. 70–95.
- Franěk Rudolf, Některé problémy sociálního postavení rolnictva v Čechách na konci 19. a počátkem 20. století, Praha 1967. (Rozpravy ČSAV)
- Franěk Rudolf, Rolnická otázka, Praha 1973.
- Franěk Rudolf, Základní tendence zemědělské výroby v Čechách na konci 19. a na počátku 20. století, SH 20/1973, s. 55–105.
- František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století, Semily 2003.
- Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898, Wien 1898–1901.
- Görner Josef, Česká zemědělská rada , SAP VII, 1957, s. 186–212.
- Görner Josef, Zemědělská samospráva, SAP, IX, 1959, s. 69–105.
- Gruber Josef, Agrární zřízení, Praha 1914.
- Grünberg Karl, Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bauerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien, Leipzig 1893,1894.
- Hájek Jan, Počátky a rozmach českého záloženského hnutí ve třetí čtvrtině 19. století, Hospodářské dějiny 12, Praha 1984, s. 265–320.

- Havránek Jan, Die ökonomische und politische Lage der Bauernschaft in den Böhmischem Ländern in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1966/2.
- Heidler Jan, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, in: Sborník filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě III, č. 27, s. 3–13, Bratislava 1924.
- Heumos Peter, Agrarische Interessen und nationale Politik in Böhmen 1848–1889. Sozialökonomische und organisatorische Entstehungsbedingungen der tschechischen Bauernbewegung, Wiesbaden 1979.
- Hoensch Jörg K., Geschichte Böhmens, München 1987.
- Hofmann Gustav, Blatenský velkostatek v pol. 19. století, SAP 8, 1958, s. 98–129.
- Hofmann Gustav, Pohled na hospodaření šlechty v první polovině 19. století. Hospodářské a majetkové poměry Alfréda Candida z Windischgrätzu v letech 1802–1862, Studie k sociálním dějinám č, 1999, s. 53–100.
- Hofmann Gustav, Žlebský cukrovar v letech 1810–1817, Středočeský sborník historický 14, 1979, s. 175–185.
- Hoch Karel, Čechy na prahu moderního hospodářství, Praha 1936.
- Horák J., Přehled vývoje obchodních bank, Praha 1913.
- Horská Pavla, Ekonomické cykly v českých zemích v letech 1879–1914, HD 1, 1978, s. 34–49.
- Horská Pavla, Pokus o využití rakouských statistik pro studium společenského rozvrstvení českých zemí ve druhé polovině 19. století, ČSČH 1972.
- Hošek Emil, Tlapák Josef, Přehled vývoje lesnictví v českých zemích v druhé polovině 19. století, Prameny a studie 22, Zemědělské muzeum, Praha 1980. s.143–252.
- Houdková Zlatuše, Všední život Františka Ladislava Riegra a jeho rodiny na letním bytě v Malči v letech 1862–1903. Opera historica 4, České Budějovice 1995, s. 253–265.
- Hroch Miroslav, Evropská národní hnutí v 19. st., Praha 1986.
- Hroch Miroslav, Na prahu národní existence. Touha a skutečnost, Praha 1999.
- Chodounský František, Několik listů o pivě a pivovarnictví, Praha 1886.
- Iggers Georg G., Dějepisectví 20. století, Praha 2002.
- Iggers Georg G., Historiographie zwischen Forschung und Dichtung. Gedanken über Haydens Behandlungen der Historiographie, Geschichte und Gesellschaft 2001/2, s. 327–341.
- Jahn Jiljí V., F. L. Rieger. Obraz životopisný, Praha 1889.
- Jahn Jiljí V., František Ladislav Rieger. Obraz životopisný, Litomyšl 1861.
- Jakubec Ivan – Jindra Zdeněk a kol., Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, Praha 2006.
- Jeleček Leoš, Forestry and Forests in Bohemia 1850–1900, Hospodářské dějiny – Economic history 10, Praha 1982, s. 75–110.

- Jílek Tomáš, Způsob života venkovského lidu západních Čech v 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století 7/1997, s. 381–397.
- Jindra Zdeněk, K rozvoji českého bankovního kapitálu před první světovou válkou, ČSČH 1957.
- Jirásek Jiří, Český velkostatek v době evropské „zemědělské revoluce“, Sborník Matice moravské 1967.
- Kárníková Ludmila, Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 až 1914, Praha 1965.
- Kazbunda Karel, Pobyt Dr. Fr. Lad. Riegra v cizině r. 1849–1850, Praha 1929.
- Klimeš Vladimír, Česká vesnice v roce 1848, Praha 1949.
- Kocka Jürgen, Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme. 2. erweiterte Auflage, Göttingen 1986.
- Kodedová Oldřiška, Bramborářství a potravinářský průmysl na Českomoravské vysočině v období 1880–1914 (Pelhřimovsko), Hospodářské dějiny 9, Praha 1982, s. 247–281.
- Kodedová Oldřiška, Námezdní pracovní síly v zemědělství 1848–1918, Vědecké práce Zemědělského muzea 21/ 1981, s. 229–239.
- Komers Antonín Eduard, Jak dalece odůvodněno jest poukázání rakouského polního hospodářství na anglicko-skotské, Pokrok v rolnictví 1, Praha 1865, s. 55–112.
- Kopecký Rudolf, Stručný přehled technického vývoje českého cukrovarnictví, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 10, 1965, s. 195–252.
- Kořalka Jiří, Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914, Praha 1996.
- Kořalka Jiří, František Palacký, Praha 1998.
- Krafft Quido, Ein Grossgrundbesitz der Gegenwart, Vídeň 1872.
- Kruis Karl, Die Spiritusfabrication, In: Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898, Band III, Wien 1899, s. 571– 602.
- Křivka Josef, Hospodaření českého sedláka ze středních Čech ve 2. polovině 19. století, Praha 1994.
- Křivka Josef, Výnosy hlavních zemědělských plodin v Čechách v letech 1870–1913, Prameny a studie Zemědělského muzea, sv. 32, Praha 1989.
- Křížek Jurij, Krize cukrovarnictví v českých zemích v 80. letech minulého století a její význam pro růst rolnického hnutí, ČSČH 1956–1958, s. 270–279, 417–447, 475–506, 46–59.
- Kubačák Antonín, Dějiny zemědělství v českých zemích, Praha 1994.
- Kubeš Jan, Počátky hospodářských spolků v Čechách, Časopis pro dějiny venkova XXIII, 1936.
- Kutnar František, Malé dějiny brambor, Havlíčkův Brod 1963.
- Kvaček Robert, Vzpomínky zcela osobní, in: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, České Budějovice 2003, s. 5–9.

- Lacina Vlastislav, Hospodářství českých zemí 1880–1914, Práce Historického ústavu ČAV, Monographia A sv. 2, Praha 1990.
- Lom František, Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích, Praha 1972.
- Lom František, Československé zemědělství od roku 1848, Věstník České akademie zemědělské 15 (1939), s. 9–17.
- Lom František, Soukromá ekonomika v době zemědělských krizí v 19. století v Čechách, Praha 1930.
- Lom František, Vývoj osevních postupů a soustav hospodaření v Českých zemích – Metodologická studie, Vědecké práce Zemědělského muzea 13, 1973.
- Lorenz Chris, Postmoderne Herausforderungen an die Gesellschaftsgeschichte?, Geschichte und Gesellschaft 1998/4, s. 617–632.
- Loudil Lumír, Vývoj živočišné výroby na území ČSR v období kapitalismu druhé poloviny 19. století, Prameny a studie 22, Zemědělské muzeum, Praha 1980. s. 1–143.
- Lukášek Vladimír, Každodennost sedláka ve vzdělávacích lidových knížkách na přelomu 18. a 19. století, diplomová práce, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin 1999.
- Macháčová Jana - Matějček Jiří, Stav výzkumu sociálního vývoje českých zemí v období 1871–1914, Studie k sociálním dějinám 19. století, I, Praha 1992, s. 9–167.
- Macháčová Jana - Matějček Jiří, Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914, Opava 2002, 498 s.
- Malý Jakub, Dr. František Ladislav Rieger, politický vůdce národu Českého. Nástin životopisný, Praha 1881.
- Mandlerová Jana, Ke vzniku a činnosti Národohospodářského ústavu při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v letech 1907–1914. Sborník historický 20, 1973, s. 107–142.
- Martínek Miloslav, Přehled vývoje sociálního zákonodárství v českých zemích v letech 1879–1918, Sborník k dějinám 19. a 20. století, 3, Praha 1976, s. 13–44.
- Maur Eduard – Horská Pavla, Zemědělské obyvatelstvo českých zemí v 17.–19. st., HD 10, 1986, s. 177–189.
- Maur Eduard, Český pozdně feudální velkostatek a kapitalistické podnikání, Společenské vědy ve škole 35, 1978–79, s. 72–79.
- Maur Eduard, Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku, AUC Phil.et Hist. 1, s. 229–256.
- Maur Eduard, Vývojové etapy českého feudálního velkostatku v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu, Hospodářské dějiny 7, Praha 1981, s. 203–226.
- Melville Ralph, Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts, Mainz 1999.
- Myška Milan a kol., Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska, Ostrava 2003.

- Nálepková Olga, František Ladislav Rieger v roce 1848 a na kroměřížském sněmu. Příspěvek k vývoji českého buržoazního liberalismu. Sborník historický 34, 1987, s. 5–36.
- Nálepková Olga, K sociálnímu myšlení poloviny 19. století v Čechách, Společenské vědy ve škole 35, 1878/79, č. 4, s. 102–104.
- Národohospodářský ústav při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze I. (1913), VII. (1918).
- Neradová Zlataše, Václav Červinka. Ze života rodiny českého vzdělance ve druhé polovině 19. století, diplomová práce PF JU, České Budějovice 1994.
- Neumann K. C., Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách, Praha 1891
- Nožička Josef, Hospodářský a měnový vývoj našich zemí, Praha 1946.
- Nožička Josef, Počátky rolnického spolčování, Časopis pro dějiny venkova XXVI, 1939.
- Nydrle Antonín, Lihovarství zemědělské, Praha 1920.
- Nydrle Antonín, Výroba a spotřeba lihu v Rakousku-Uhersku, Praha 1894.
- Olbricht František, Die Güterpachtfrage Böhmens mit Rücksicht auf einige andere Provinzien der österreichischen Monarchie in Folge der Grundentlastung, Prag 1853.
- Otruba Gustav, Der Anteil der Juden am Wirtschaftsleben der böhmischen Länder seit dem Beginn der Industrialisierung, in: Die Juden in den böhmischen Ländern, Hg. Seibt Ferdinand, s. 209–168.
- Pátek Jaroslav, K otázce vývoje sociální struktury vesnice, Sociologie a historie zemědělství 1965.
- Pátek Jaroslav, Racionalizace zemědělské výroby mechanizací v českých zemích v 1. polovině 20. století, Prameny historie zemědělství a lesnictví 10, Praha 1971.
- Pátek Jaroslav, Vývoj mechanizace zemědělské výroby v českých zemích v první polovině 20. století, Praha 1970.
- Pelikán Josef, Třídní rozklad vesnice, Praha 1950.
- Petrůň Josef, Havránek Jan, Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775–1918, ČSČH 1969/6, s. 863–886.
- Pinkas Jaroslav, Mentalita české vesnice v 19. století. Sociálně-psychologická analýza, diplomová práce, UK FF, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 1999.
- Plaček Franz, Die Oesterreichischen Grundentlastungs-kapitalien. Eine systematische Darstellung der gesetzlichen Bestimmungen über die steuerämtliche und tabularmässige Behandlung, dann über die verzinsung und Befriedigung der Grundentlastungs-Schulden und Forderungen, in ihrer Anwendung auf die Verhältnisse von Böhmen, Prag 1853.
- Plecháček Ivo, Zdroje zemědělského úvěru v Českých zemích ve druhé polovině 19. století, Hospodářské dějiny 12, Praha 1984, s. 321–377.
- Pohl Jan, Die Verpachtung der Privatdomänen in Oesterreich-Ungarn, Tuebingen 1879.

- Pohl Jan, Vylidňování venkova v Čechách 1850–1930, Praha 1932.
- Průcha Václav a kol., Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století, Praha 1974.
- Pšeničková Jana, Názory některých odborníků v 19. století na otázku pachtu a režijního hospodaření na velkostatku, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 27, 1987, s. 199–209.
- Pšeničková Jana, Pronájem půdy na velkostatku v Čechách v období vleklé agrární krize, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 23, 1983, s. 89–115.
- Purš Jaroslav, Banks and the Industrialization of the Czech Lands: Evolution of the Structure of the Financial System and Function of Banks until 1880, Hospodářské dějiny – Economic history 10, Praha 1982, s. 7–51.
- Reich Edvard – František Horský, Zemědělství buditelé, Praha 1937.
- Rezek Josef, Die Entwicklung des landwirtschaftlichen Maschinenwesens, In: Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898, Band III, Wien 1899, s. 1–84.
- Roubík František, K vyvazení gruntů v Čechách v letech 1848 až 1853, SAP 1959, s. 160–219.
- Roubík František, Z českých hospodářských dějin, Praha 1948.
- Říha Oldřich, Hospodářský a sociálně politický vývoj Československa 1790–1945, Praha 1946.
- Říha Oldřich, Počátky českého cukrovarnictví, AUC, Monographia LXII, 1976.
- Sak Robert, „...Ona nikdy nezraňuje, vždycky blaží“ Milostný vztah Františka Ladislava Riegra a Marie Palacké ve vzájemné korespondenci. Opera historica 4, České Budějovice 1995, s. 237–252.
- Sak Robert, Prameny a literatura k životopisu Františka Ladislava Riegra (1818–1903), Dissertationes Historicae 2 – 1994, s. 229–239.
- Sak Robert, Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku, Semily 1993.
- Sklenář Karel, Obraz vlasti. Příběh Národního muzea, Praha 2001.
- Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.– 19. Jahrhundert, ed. Cerman Markus, Zeitlhofer Hermann, Wien-München 2002.
- Stekl Hannes, Bürgertumforschung und Familiengeschichte, in: Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert, Sozial- und wirtschaftshistorische Studien B. 31, Wien 2004, S.287–311.
- Stloukal Karel, Fr. Lad. Rieger a Průmyslová jednota v prvních letech absolutismu, in: Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách, Praha 1934, s. 241– 268.
- Stloukal Karel, Tři ženy z rodiny Palackého-Riegrovy, in: Velké ženy české, Praha 1997.
- Studie o technice v českých zemích, díl I.–II., 1800–1918, Národní technické muzeum, Praha 1983–1984.

- Suter Andreas, Hettling Manfred (Hg.) – Struktur und Ereignis, Göttingen 2001, Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft 19.
- Šmelhaus Vratislav, Základní problémy vývoje zemědělství v českých zemích v období 1750–1850. Vědecké práce Zemědělského muzea 19, 1980.
- Šolle Zdeněk, Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi, Praha 1998.
- Šouša Jiří, K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19. a 20. století. Česká zemědělská rada 1891–1914, UK Praha, AUC Philosophica et historica monographia XCVII, 1983.
- Špiritová Alexandra, Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po prusko-rakouské válce v roce 1866, Paginae historiae 1996, s. 182–205.
- Štaif Jiří, Česká národní mentalita 19. století v kontextu sociálních dějin, in: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, České Budějovice 2003, s. 69–92.
- Štaif Jiří, Česká národní společnost a její politické elity v letech 1848–1911, in: Pavla Vošahlíková – Milan Řepa (ed.), Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století, Praha 1997, s. 9–28.
- Štaif Jiří, František Palacký a František Ladislav Rieger po revoluci 1848–1849, Historický obzor 1995, č. 7–8, s. 172–183.
- Štaif Jiří, Palacký, Rieger, Bráf aneb česká národní elita mezi prestiží, rodinou a majetkem, in: Pocta profesoru Zdeňku Jindrovi, AUC Phil. Et. Hist. 3, 1998, Karolinum 2003.
- Štaif Jiří, Palacký, Rieger, Bráf: vůdčí rodina v české národní elitě 19. století, Kuděj 4, 2002, č. 1, s. 34–46.
- Šusta Josef, Naše hospodářství ve velkém, Pokrok v rolnictví 4, Praha 1868, s. 57–76.
- Traub Hugo, Fr. L. Rieger, Praha 1922.
- Tywoniak Jiří, Počátky cukrovaru v Úžicích (1856–1865), Hospodářské dějiny 12, Praha 1984, s. 161–226.
- Urban Otto, Česká společnost 1848–1918, Praha 1982.
- Urban Otto, Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století, Praha 1978.
- Valenta Aleš, František Ladislav Rieger, Střední Evropa 8, 1992, č. 25, s. 120–136.
- Vaníček Jan, Decentralizace ve správě velkostatků. Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898, Supplementband, Vídeň 1901, s. 112–138.
- Vencovský František a kol., Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999.
- Verbík Antonín, Zemědělské instituce v letech 1848–1900 v českých zemích, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 18, 1979, s. 143–162.
- Vilíkovský Václav, Dějiny zemědělského průmyslu v Československu od nejstarších dob až do vypuknutí světové krize hospodářské, Praha 1936.
- Vinš Václav, Frant. Lad. Rieger, Praha 1948.

- Vojáček Milan, „Hodláme v úterý neb ve středu našeho štětinatého občánka odpravit, aby bylo o svátcích co jíst.“ In margine všedního dne na statku v Malči očima jeho správce Václava Červinky. In: Plamen neuhasíš. Janu Schwallerovi ke 30. narozeninám. EÚ AV ČR, Praha 2004, s. 31–38.
- Vojáček Milan, Čechové, na řípu! F.L.Rieger cukrovarník na Malči in: F.L. Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003, Státní okresní archiv Semily 2003, s. 216–226.
- Vojáček Milan, Literární mystifikace aneb jak také může vznikat životopis, in: Časopis národního muzea, řada historická, 2002/1–2, s. 98–102.
- Vojáček Milan, Odkaz budoucím generacím. Literární obraz vlastní rodiny vytvořený Marií Červinkovou-Riegrovou a jejím chotěm Václavem Červinkou, in: Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století, Roztoky 2005, s. 209–216.
- Vojáček Milan, Subjektivní pohled na fungování velkostatku. Využití korespondence V. Červinky adresované F.L. Riegrovi při studiu života na velkostatku Maleč v 2. polovině 19. století. in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes, Karolinum Praha 2004, s.104–112.
- Vojáček Milan, Vhodná partie pro syna vůdce národa. Nežádoucí sňatek Bohuše Riegra a Marie Červinkové aneb „rodinná tragédie“, in: Kuděj 4, 2002/1, s. 47–56.
- Vondruška Vlastimil, Struktura zemědělských plodin na rustikálu v 1. polovině 19. století podle Stablního katastru, Vědecké práce Zemědělského muzea 27, 1987/1988, s. 59–74.
- Wehler H.-U. (Hg.), Moderne deutsche Sozialgeschichte, Köln 1973.
- Wehler H.-U., Die Herausforderungen der Kultrugeschichte, München 1998.
- Zavadil Stanislav, Přehled vývoje agrotechniky cukrovky v českých zemích do počátku 20. století, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 25, 1985, s. 35–58.
- Zavadil Stanislav, Z počátku pěstování řepy v českých zemích, Vědecké práce Zemědělského muzea, sv. 18, 1978, s. 103–143.

The Maleč farm at the time of F. L. Rieger

František Ladislav Rieger was one of the most famous Czech politicians of the second half of the 19th century. He was František Palacky's son-in-law and his successor in the leading of the Czech politics. He and his wife Marie Rieger bought the Maleč farm from Franz Xaver Auersperg in 1862. Rieger had already had experience with management of a farm in Suchdol between 1854 and 1857. The Suchdol farm, much smaller than Maleč, did not bring enough profit. Rieger sold the Suchdol farm and his saw mill in Semily and bought the Maleč domain for 300 000 gulden. It was a big investment and Rieger had to mortgage the farm as well as his wife's house in Prague.

By the research I wanted to answer the following general questions:

1. How did the farm in Maleč work?
2. How much of his time and effort did F. L. Rieger invest in the management?
3. How much money did he need for his representative life of an important Czech politician?
4. Where and how did he get his money?

As far as the theme "Farms in the second half of 19th century" is concerned, analytic studies are very rare in the Czech historiography. Most studies about family farms do not go beyond the middle of the 19th century. The available literature is more general in its focus – about the agriculture, industry, demography, Rieger and his family, or political and social life in the 19th century, etc. It was necessary to go through a lot of archives, above all accounting documents (such as bills, balance sheets, account books, contracts, etc.) but there is so much material that only a part of it had to be chosen. These archives are deposited in the National Museum, in the Archives of Zámorsk and also in the National Archives in Prague. This study should not be just economic but above all social, therefore diaries, memoirs and correspondence had to be studied as well (In this respect the "Chronicle of Maleč" written by Václav Červinka, the director of the farm and also F. L. Rieger's son-in-law, is very interesting.).

The domain of Maleč was situated in Eastern Bohemia near Chotěboř. A part of it was situated in Železné hory. The domain was approx. 1100 acres large and included

a few little farms – Maleč, Hranice, Lány, Předboř, Víska, Rušínov and Modletín. There were fields, meadows, woods and also ponds there. Till 1848 the peasants of the villages in the domain were vassals. At the time of Rieger they paid themselves out. The management of the farm was seated in Maleč. Rieger's farm played an essential role in the economy of the region. There were also some duties of the possessor of the domain in relation to the church in Modletín or in local affairs, for example assistance to the school in Maleč or to the building of roads.

The farm concentrated on growing crops but also the animal breeding was one of the major activities. In Maleč there were horses, cattle, pigs, sheep and poultry. The horses were used for carriage and tillage. Also oxen were used for tillage but the cattle were bred above all for milk and cheese production. Some kinds of cattle were bred for meat and thus sold very profitably. Sheep were kept for the production of wool and also for mutton. The number of sheep decreased during the period of 1865–1866 because their breeding did not generate sufficient economic profits.

The industry was very important at the farm. A sugar factory, a distillery, a brewery, a saw mill and a tile-kiln belonged to the Maleč farm. The sugar factory was founded by F.L. Rieger in 1870 and the farm should have produced a lot of sugar-beet, which turned out detrimental both for the fields and for the economy of the farm. The sugar factory did not bring the expected revenues and went bankrupt. The biggest profit was brought by the distillery in Předboř. Produced spirits were sold and scraps were used as feed for animals in winter. The brewery was very little and its production was distributed only in the pubs on the Maleč domain. The saw mill and the tile-kiln were used above all for the own needs of the farm.

It needs to be said that the farm was not profitable. In the beginning there was a little profit but Rieger formed a company in 1870 and built a sugar factory in Maleč. The economy of the farm was subordinated to the factory and the farm was going down. From 1872 till Rieger's death in 1903 the farm was managed by Václav Červinka who introduced a lot of improvements. Still, the sugar factory did not bring profits and after its bankruptcy in 1884 all the money invested by Rieger was lost.

It is surprising how much time and effort Rieger invested into these economic issues. He was thoroughly informed about the processes and problems by the director of the farm. He was always asked for advice and for decisions in more important cases. He was also the chief of the sugar factory and he regularly chaired the board meetings of the company.

It has to be said that Rieger did not get money from the farm. He regularly received only the farm produce. This was the biggest benefit. He spent summers with the family in Maleč and a lot of politicians and people from the sphere of culture used to visit him there. He needed Maleč above all as a representative summer residence.

It seems that Rieger and his family did not need very much money for their own life and for political representation. Rieger did not belong to those who splurge. However, his thrift was sometimes overpowered by pride, which is proven by his desperate effort to maintain the unprofitable sugar factory purely for prestige. Other activities, particularly the publishing of political newspapers and magazines that needed substantial investments, were in the focus of Rieger's attention but his financial assistance was rather marginal. He supported them mainly by providing trustworthiness and creating the impression of an urgent need of support for these national enterprises. He relied on his reputation among certain circles of the Czech society and thus indirectly raised money for the activities that were doomed to failure from the economic point of view. The true entrepreneurs and financial institutions exploited Rieger's influence and his contacts to political and government circles. To support their request for financial assistance by pointing out benefits for the Czech nation was enough for Rieger to use his influence.

Considering the circumstances of the Czech political scene at the beginning of the 21st century, we should ask about benefits that Rieger gained from his lobbying. Available sources show that Rieger enjoyed some minor advantages, for example in debt repayment or some business know-how, but there is no evidence of a direct financial support. A good name of a politician and a man of integrity was more important for Rieger than material benefits. Generally speaking, his image in the society was very important to him. He felt a leader of the nation, and a blood relation to the father of the nation Frantisek Palacky. It is only logical that the end of the era of the Old Czech

Party and his retirement from the active political life was a very difficult time for him. He was hit at the most sensitive point and his pride suffered. He perceived the state of affairs after 1890 as the nation's ingratitude for his dedicated work and people around him only strengthened his opinion.

příloha č. 1

Přehled vsí na panství Maleč

Údaje dle Johann Gottfried Sommer, Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, B.11, Prag 1843.

Čísla v závorce dle František Palacký, Popis království Českého, Praha 1848.

	usedlosti		obyvatelé		poznámka
Maleč	44	(45)	329	(307)	poplužní dvůr, škola, pivovar, hospoda
Jeníkov	9	(9)	62	(75)	
Předboř	24	(25)	168	(165)	poplužní dvůr, lihovar, mlýn, hospoda
Lány	26	(27)	126	(185)	poplužní dvůr, ovčárna, hájovna
Lhůta	26	(26)	198	(212)	hospoda
Viska	47	(48)	335	(376)	poplužní dvůr, vařírna potaše, hospoda, mlýn s pilou
Horní Lhotka	7	(7)	42	(52)	
Dolní Lhotka	7	(7)	68	(75)	
Hranice	21	(22)	172	(169)	poplužní dvůr, ovčárna, sýpka, mlýn s pilou, hospoda
Blatnice	8	(8)	68	(70)	
Modletín	17	(17)	103	(129)	kostel sv. Anny s farou, škola, zámček s bytem lesního, poplužní dvůr, lihovar, hospoda
Hostětinky	7	(7)	38	(65)	hájovna Kubátka
Vratkov	9	(9)	49	(74)	
Rušínov	31	(32)	186	(282)	poplužní dvůr, ovčárna, mlýn s pilou, hospoda
celkem	283 (289)		1944 (2236)		

příloha č. 2

Výnosy statku (zaokrouhleno na zlaté)

sezóna	příjmy	vydání	výnos	poznámka
1862	31 713	18 992	12 721	(1)
1864/65	36 322	32 119	4203	(2), odečteny úroky z hypoték
1864/65			5172	(3), odečteny úroky z hypoték
1871/72			8476	(4)
1872/73			15 068	(4)
1873/74			14 282	(4)
1874/75			19 470	(4)
1875/76			18 587	(4)
1876/77			18 818	(4)
1877/78			32 950	(4)
1878/79			19 450	(4)
1879/80			17 323	(4)
1879/80	20 879	16 422	4 456	(5), odečteny úroky z hypoték
1880/81	18 563	18 961	-400	(5), odečteny úroky z hypoték
1881/82	16 000	18 620	-2 620	(5), odečteny úroky z hypoték
1886/87	29 452	37 388	-7 936	(6)
1887/88	37 469	37 388	81	(6)
1892/93			11 600	(7)
1893/94			29 100	(7)
1897/98	17622	3609	14013	(8)
1898/99	24931	3609	21322	(8)
1899/00	20620	3291	17329	(8)
1900/01	22724	3291	19433	(8)
1901/02	7022	3436	3586	(8)
1902/03			31 113 K	(9)

(1) Rentabrechnung z 1. listopadu 1862, ANM, fond F. L. Rieger, k. 172/3.

(2) hlavní peněžní kniha 1864/65, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 86.

(3) Radoň F.L.Riegrovi 2. února 1865 (odhad).

(4) Brož F.L.Riegrovi 16. Listopadu 1880, k.23, také opsáno do Pamětní knihy Malče, s. 58.

(5) dle Červinkových prelininářů, ANM, F. L. Rieger, k. 174/2.

(6) Červinka F. L. Riegrovi, úvahy o stavu hospodářství, 17. března 1889 (! bez lesa).

(7) Červinka F. L. Riegrovi, 4. února 1897.

(8) Červinka B. Riegrovi, 1. dubna 1903 (předchozí knihy shořely v lihovaru).

(9) Hlavní peněžní kniha 1902/03, SOA Zámorsk, Vs. Maleč, kniha č. 93.

Seznam obrazových příloh

- poslední strana kupní smlouvy na velkostatek Maleč
- záznam o ubytování pruských vojáků na Malči v roce 1866
- akcie cukrovaru v Malči
- prezenční listina valné hromady akciové společnosti cukrovar Maleč
- pozvánka na poslední formální valnou hromadu cukrovaru v Malči
- oznámení o založení spolku k výrobě lihu v Předboři
- povolení k výrobě lihu z přikoupených surovin
- žádost Josefa Sauera o povolení sňatku adresovaná F. L. Riegrovi
- pokuta za volně pobíhající husy
- účet za připuštění chovného býka
- pozvánka na schůzi okresního zastupitelstva v Chotěboři
- pozvání na valnou hromadu hospodářského spolku v Chotěboři
- „upozornění“ modletínského faráře na nedostatky a žádost o opravy
- Václav Červinka informuje Bohuše Riegra o předání statku
- návrh živého obrazu na počest Riegrových 70. narozenin
- (Národní divadlo 9. prosince 1888)
- lokomobila na Malči
- František Ladislav Rieger na Malči
- honební okrsky velkostatku Maleč
- výkaz odstřelené škodné zvěře na panství Maleč v sezóně 1901/1902
- hajný Karel Rádl z Kubátky
- jezevčík Nanda

Obrazová příloha

Poslední strana kupní smlouvy na velkostatek Maleč

Dießfalls gegen ihn allein und seinen nachkommen
 Kaufpreis vollen Rückzahlung und Haftpflichtung.
 IV. Dießfalls gegen ihn allein und seinen nachkommen
 mittelst eigener Unterzeichnung über die Güter des
 verstorbenen Kaufmanns.
 V. Dießfalls gegen ihn allein und seinen nachkommen
 mittelst der Subskription der Kaufverpflichtung
 gegen die Kaufleute der Kaufverpflichtung so
 gegen die Kaufleute allein zu tragen.
 VI. Der Herr Franz Maria Graf Anonymus, selbst persönlich
 der Kaufverpflichtung, selbst auf Grund der angeführten
 Kaufverpflichtung der Kaufverpflichtung selbst auf die Güter
 maletsch mit Brandt und Schaback, dann
 maletsch mit Schaback und maletsch mit
 männlichen Landkapital zu Gunsten der Frau
 Franz Carlotta Rieger und seiner Frau
 Maria Rieger geborene Salsky gegen
 seine Unterzeichnung, selbst gleich persönlich zu
 seinem Gunsten der Kaufverpflichtung für die von
 der Kaufverpflichtung selbst auf die Kaufverpflichtung
 von 120000 fl. und 50000 fl. Unterzeichnung
 Kaufverpflichtung der Kaufverpflichtung selbst
 seine Güter selbst unterschrieben wurde.
 Und auch dessen Bruder Herr Franz Rieger, selbst
 seinen Herrn Rieger, selbst unterschrieben wurde.
 Wien am 3. November 1862.
 Dr. Franz Carlotta Rieger
 die vorgenannte Maria und Carlotta
 Franz Maria und Carlotta
 Johann Schaback
 als Zeugen
 Kaiserliche
 Zeugen.
 Dr. Franz Rieger
 als Zeugen

Záznam o ubytování pruských vojáků na Malči v roce 1866

Name des Trasanten	Gegenstand der Trasation	Zahl der verpfleg- ten Truppen			Sicher- gestellte Kochen- schuward	Hieron gebüh- lich	Unge- bühlich
		Offiziere	Man- nen	Pfer- de			
Put Maltsch an F. & F. Priege gefäng	Verpflegung laut Exprimierung H. - C. und an- stehende Be- merkungen über mangelhafte Ver- pflegung	35	267	64	22	1204	54
Sub. beginnend Cholebor 2. und 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 77							

Akcje cukrovaru v Malči

Prezenční listina valné hromady akciové společnosti cukrovar Maleč

Listina

prítomných pp. akcionářů na valné
schůzi zřel. cukrovaru v Maleči
dne 27^{ho} ledna 1872.

1. K. Ruzer	21. Antonín Pláček
2. K. Ruzer	32. Jan Brumec
3. M. Ruzer	33. Fr. Václav
4. V. Ruzer	34. J. Bernatík
5. J. Ruzer	35. M. Rogozenský
6. M. Ruzer	36. J. Loubek
7. K. Ruzer	37. Josef M. Ruzer
8. J. Ruzer	38. Josef Václav
9. K. Ruzer	39. Fr. Václav
10. W. Wagner	40. Daniel Ruzer
11. J. Ruzer	41. Fr. Stehno
12. J. Ruzer	42. J. Ruzer
13. J. Ruzer	43. J. Ruzer
14. J. Ruzer	44. J. Ruzer
15. J. Ruzer	45. J. Ruzer
16. J. Ruzer	46. J. Ruzer
17. J. Ruzer	47. J. Ruzer
18. J. Ruzer	48. J. Ruzer
19. J. Ruzer	49. J. Ruzer
20. J. Ruzer	50. J. Ruzer

Pozvánka na poslední formální valnou hromadu cukrovaru v Malči

POZVÁNÍ KU VALNÉ SCHŮZI AKCIONÁŘŮ bývalého Spolkového cukrovaru v Malči,

kteráž se bude odbývat

v neděli dne 28. října 1888. o 2. hodině odpolední

v hostelu Firkušného v Chotěboři.

PROGRAM:

1. Jednatelská zpráva.
2. Rozpuštění spolku.

Pak-li že by se o 2. hod. odpo. naznačeného dne nesešel dostatečný počet akcionářů, by mohli platně činiti usnesení, bude se odbývat v těchto místnostech o hodině 3. odpoledne téhož dne

II. valná hromada,

ve kteréž budou se akcionáři přítomni platně usnáseti bez ohledu na nepřítomné akcionáře.

V Malči, dne 20. října 1888.

V. Červinka,
předseda.

Oznámení o založení spolku k výrobě lihu v Předboří

Hlavní c. k. Krajský obchodní soud!

Ja. Karelav Levinka a ja. Josef Sauer uzavřeli
s me společk k výrobě lihu v lihovoru v
Předboří, který jsou od povahy a účelu svého
pochybní.

Tento spolek jest zjevný (offenbar) a sounul
přijal právního ze společnicku není ústavu
omezeno na pouhy oklady.

Ustavu není písemně uzavřena.

Ustavu tohoto spolku a opavěněm tímto
nordine, že:

1. Tento spolek obsahuje dvě osoby totiž: Karelav
Levinka řídící hospodářství v Malci a Jose
fa Saueru řídící hospodářství v Předboří.

2. Je sítto a byt společnosti jest v Předboří a
firma máti "Lihovar v Předboří".

3. Je spolek počal dne 1. ledna 1896.

4. Je společnost na venek zastupovati bude p.
Karelav Levinka sám.

Firmu podpisovati bude p. Karelav Levinka
sám, a sice:

5. Tím způsobem že podpis k slavnosti se
slaví "Lihovar v Předboří" podpíše Karelav
Levinka etcomp. a sice takto:

KLAVIA V PŘEDBOŘÍ
K. Levinka etcomp.

Povolení k výrobě z lihu z přikoupených surovin

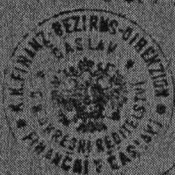
Čtené, správně hospodářského lihovaru

v

Předstři

Uvážení vašeho telegrafického podání
se Vám o nařízení c. k. finančního zem.
ského představení v Praze ze dne 9.
dubna 1897 č. 31705 sděluje, že podle
vynesení výsokého c. k. ministerstva
financí ze dne 3. dubna 1897 č. 16990
v hospodářském lihovaru předborském
v oslotním obvodu výrobní periódy
1896/97 také kupované látky
j. brambory a kukurice / bez zářady
spracovány býti mohou.

V Čáslavi dne 11. dubna 1897.
c. k. vrchní finanční rada.

Jehura

Váše Milosti!

15

Takto s důvěrou prosím k
Váše Milosti se přihlížeti, čímž to
v domě, že uctívá nádhru by pro křesť-
anské nácti, když nádhru jsem v p. t. p. an-
nedatě Círovníkové moudrě přiměřeně.

Žádám Vás o to nádhru dříve a
prosím Vás o Milost se nepřetáhne a
prosím Vás k nádhru moudrě se shled-
němou přiměřeně z Hraně, jaký v
nádhru k tomu nádhru moudrě společní-
kům a materiálnímu posazení.

Děkuji Vás o Milost,
že pro nádhru nádhru moudrě ias a nádhru
moudrě nádhru nádhru nádhru nádhru
nádhru nádhru nádhru nádhru nádhru
nádhru nádhru nádhru nádhru nádhru
nádhru nádhru nádhru nádhru nádhru

Váše Milosti

vyroddaný slava
Sauer.

Freibor, 11. ledna 1832.

247

čís. 128. ob.

Hlavní ředitelství spojených velkostatků

Malci!

Dne 2. října zajač šafář František Modrle
husy na jítěle u rybníčku.
Majitelé hus byli pokutováni a vybralo se
4 Kč. 20 h. jelikož byla škoda pro nepatření
usazeno polovice dnešního velkostatků
a druhá polovice do ústavu chudých obce
Vlisky, tedy více praví ona polovice 2 Kč. 10 h.
odvolám.

Od obecního úřadu ve Vísce dne 7. října 1902

Jan Laich
starosta

Účet za připuštění chovného býka

588

Za připuštění býka licence č. 68
kapituluji:

Od 1^{ho} července do 31^{ho} prosince r. 1901.

Lány	Simon	za 2 Právy	...	K. 2.
"	Hajinec	1 "	"	1
"	Štýrka	1 "	"	1
Hranice	Polunně	1 "	"	1
"	F. Něvole	1 "	"	1
"	H. "	1 "	"	1
"	G. "	1 "	"	1
				<u>Sp. K. 8.</u>

Býk licence č. 68 více připuštěn
nebude, přenevada se Krmí a prodá.

Od stej. Hladoví za 1 zápis K. 2. 80

J. Matín, dne 28. ledna 1903.

Matín

POZVÁNÍ

ke schůzi okresního zastupitelstva

v Chotěboři

na den 31. ledna 1891. o 10. hodině ranní

v místnostech okresního výboru.

Program:

I. Resignace pana JUDr. Frant. Kad. Riegera, co starosty okresu

Chotěbořského, po případě nová volba starosty.

Okresní výbor v Chotěboři,

dne 22. ledna 1891.

Náměstek starostův:

Felix Hubáček. s. r.

Pozvání na valnou hromadu hospodářského spolku v Chotěboři

POZVÁNÍ

ku

VALNÉ HROMADĚ

hospodářského spolku Chotěbořského,

kteřáž odhývatí se bude

v pondělí svatodušní dne 2. června o 2. hodině odpolední

v hostinci „u Würflů.“

PROGRAM.

1. Čtení protokolu poslední valné hromady.
2. Přijímání nových členů.
3. Besedování o otázkách:
 - a) Jakými prostředky lze výnos hospodářských statků zvýšiti?
 - b) Jakého pokroku má rolnictvo naše v nynější době sledovati? Odpoví p. prof. Eckert z Chrástky.
4. O chovu a nemocích drůbeže. Přednese p. Praeger, zvěrolékař.
5. Rozprava a dotčení dobrého plemene hovězího dobytka.

Dr. Fr. Lad. Rieger,
předseda.

Frant. Raiman,
pořadatel.

Bohd. Berger,
místopředseda.

Pp. hospodáři a hospodyně zvon se k hojnému se zúčastnění.

Tiskem Jos. Kalás v Praze. — Nákladem vlastním.

N. k. 235

Shorný patronátův řízele v Praze!

Thukoske něto prošepšný Dovoluje si st. patronátův
řízele upozorniti na následující:

1) Všechny kamna se rozpadávají - jest třeba nově je kamna
anebo řádně opravit stávající.

2) Krucební okna rovněž je potřeba.

3) Proč Dvůr farní je osvětlen, nově musí být uskroben.

4) Jízda pořízená u farního a kněze u farního v. f. -
rady je nutno, aby v modletíně byl staven povoz,
než st. patronátův řízele na příchodných místech k
svému příchodu, aby byl v modletíně povoz, a
něco, náležitě k tomu potřebné.

5) Bylo by velmi a velmi potřebné, aby byl na osvět-
le Dvůr, na pozemku patronátův se neobjeví,
ale se opraviti (obiti) -

Farní řízele v modletíně dne 8. října 1897

Th. Proffal farář

Václav Červinka informuje Bohuše Riegra o předání statku

J. U. DR. FR. LAD. RIEGERA

SPOJENÉ VELKOSTATKY V MALČI.

Číslo konta československé u v. k. spůl. teinbo bladu postovekého 929.719

Podmínky a diagramy statku
MALEČ
Železná dráha
CHOTĚBOR

Maleč, dne 28. srpna 1904

Milý Bohuši!

Včera v sobotu, 27. srpna 1904 v 6 hod. večer
odevzdávání kauce, a zápis podepsán
Ristiny, přílohy odebral jsem p. Lauerovi.

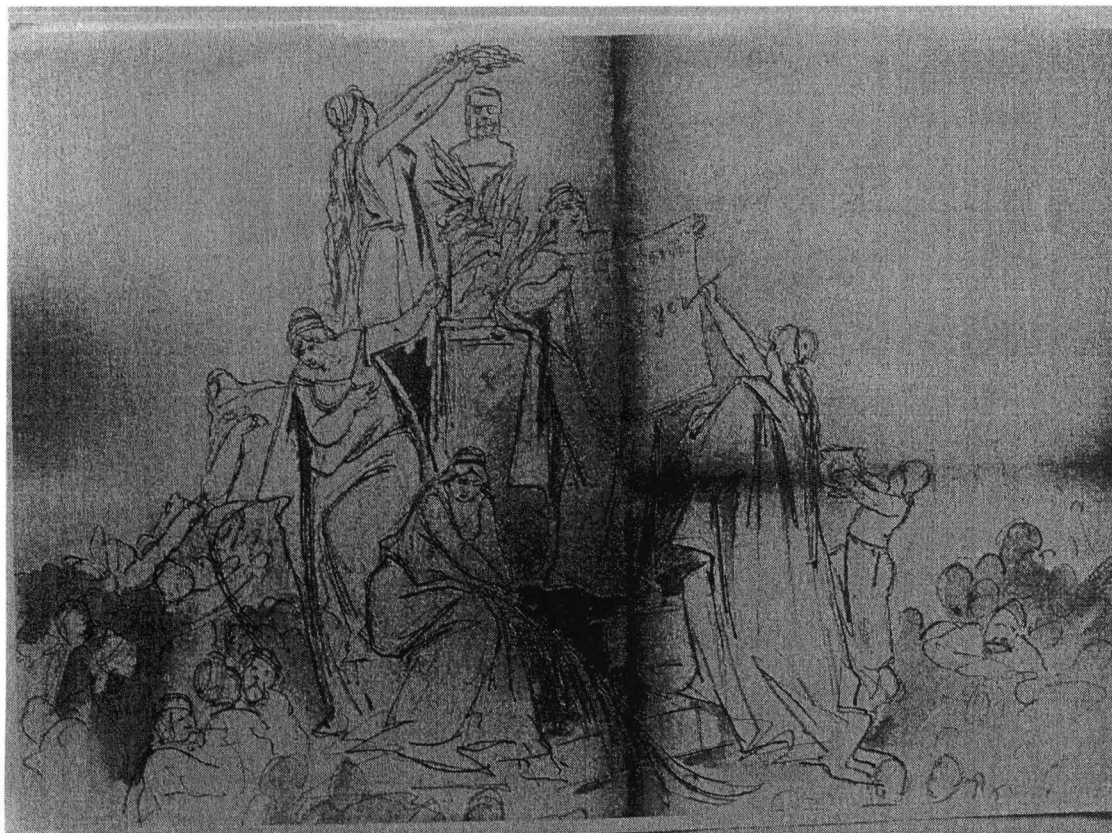
Tím moje poslání v Malči skončeno.

Přeji Vám, a Vašim by vedlo se Vám na všem
dobrém jak náleží dobře, a byste dosáhl těch
cílů, které jste si vybral.

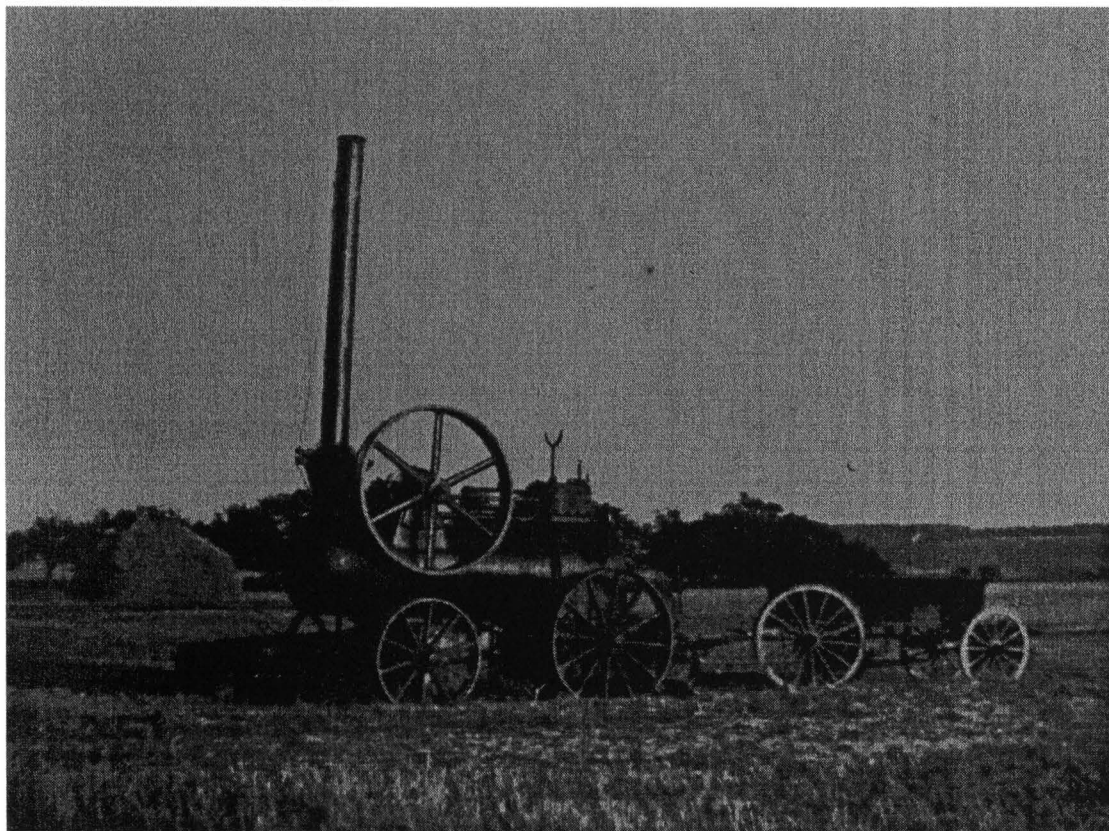
S pozdravem. Vaš upřímný

Václav

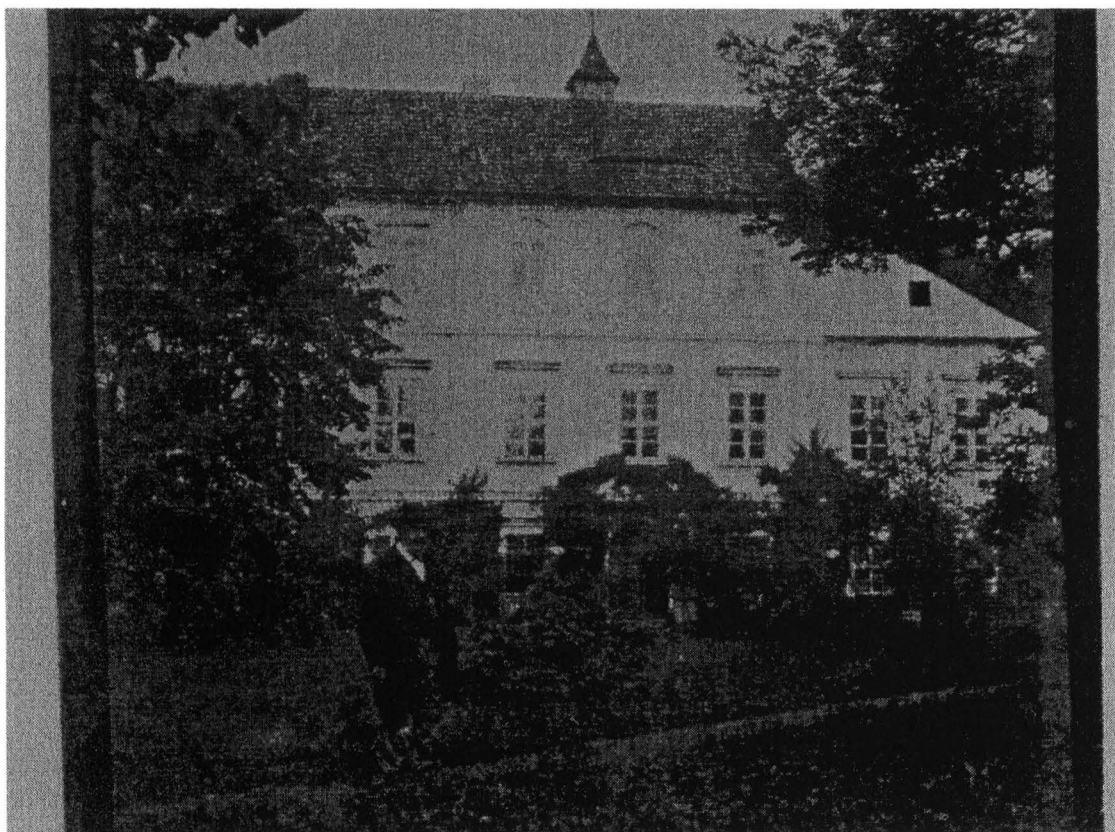
**Návrh živého obrazu na počest Riegrových 70. narozenin
(Národní divadlo 9. prosince 1888)**

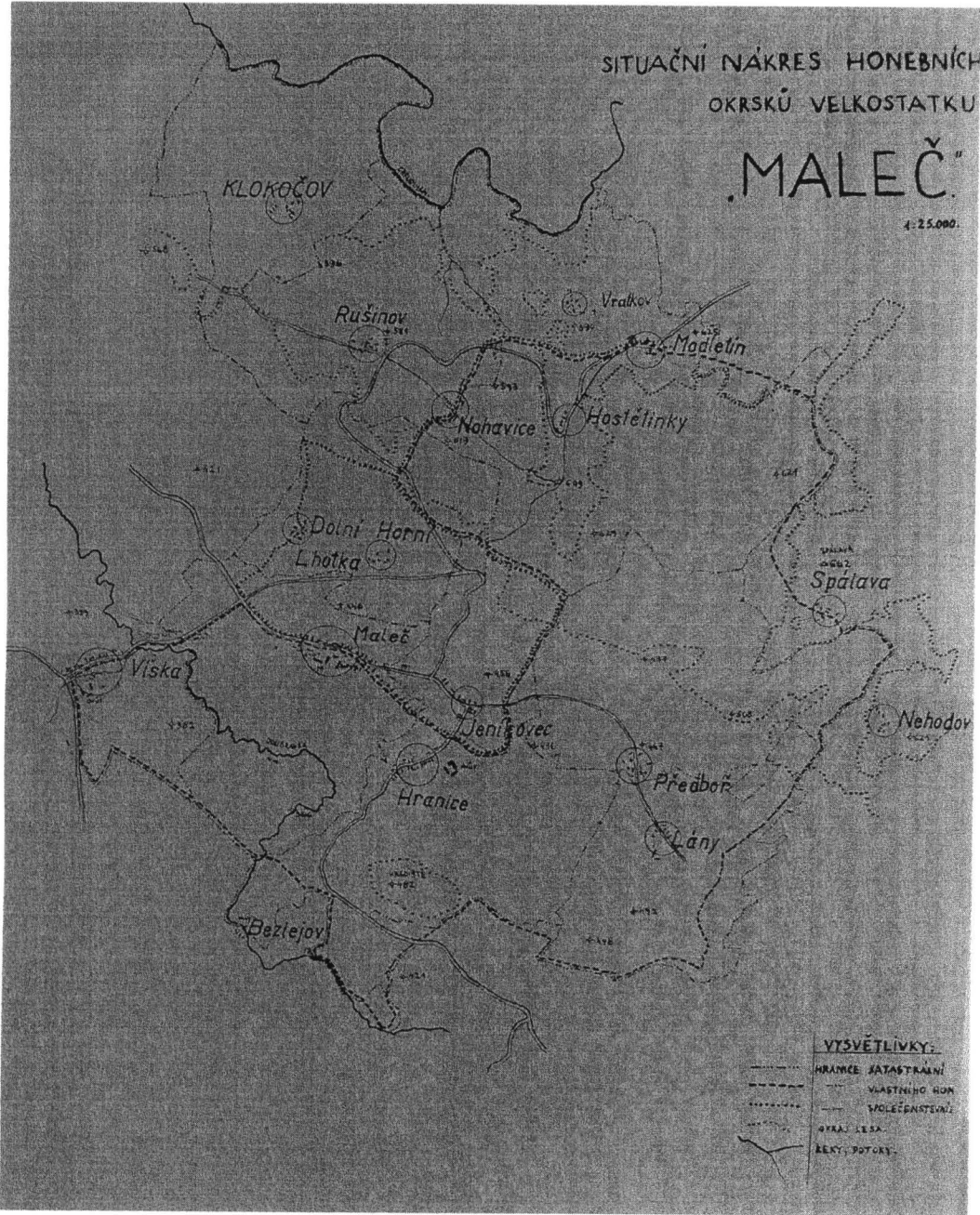
Lokomobila na Malči

F. L. Rieger na Malči

Honební okrsky velkostatku Maleč

Výkaz odstřelené škodné zvěře na panství Maleč v sezóně 1901/1902

Věhlasťák, Hala

51

Výkaz

odstřelení škodné zvěře, sezóna 1901-2

	Střelnatí -					Panství -			Obnos	
	lisky	černí	voj	lisky	černí	voj	černí	voj		
	p	a	s	e	t				kor	real
<u>Gastelari na jednotěna del 100</u>										
Antonín Štěpán hajný v Lázních		4		6	4		2	9	6	63
Antonín Tomanovský Hodoštin			3	3			2		2	10
Antonín Švach Spálov			1	3				3	1	38
František Urbanec Blatná			1	2	2		1	3½	2	24
Urbanec Uhersko		4	5	14	6		5	49	12	40

Lesníka Kubáček dne 15. července 1902

K. Kubáček

Hajný Karel Rádl z Kubátky

Jezevčík Nanda

